

TÜRK ARKEOLOJİ VE ETNOGRAFYA DERGİSİ

Sayı 90 (Temmuz 2025)

Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

**TÜRK ARKEOLOJİ VE ETNOGRAFYA
DERGİSİ**

Sayı 90 (Temmuz 2025)

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/arkeolojiwetnografya>

Bilimsel, hakemli dergidir. Yılda iki kez basılı ve dijital ortamda yayımlanır. Ücretsizdir.

“Yazarlar, makale yayımlanmak üzere kabul edildiğinde telif haklarını CC BY-NC-ND 4.0 lisansı altında Dergimize devretmeyi kabul ederler. Dergimizde açık erişim olarak yayımlanan tüm makaleler Creative Commons Atıf-GayrıTicari-Türetilemez 4.0 Uluslararası (CC BY-NC-ND 4.0) olarak lisanslıdır.

“Authors agree to transfer their copyright to our Journal under the CC BY-NC-ND 4.0 license when the article is accepted for publication. All articles published as open access in our Journal are licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International (CC BY-NC-ND 4.0).”

ISSN: 1302-9231 e-ISSN: 2791-8394

<https://taed.ktb.gov.tr>

İmtiyaz Sahibi | Concessionaire

Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü adına
Birol İNCECİKÖZ

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü | Registrar

Ayça ARSLAN

Kültür ve Turizm Bakanlığı | Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Ankara / Türkiye

Bilimsel Yayın Koordinatörü | Scientific Publication Coordinator

Dr. Fahri YILDIRIM | <http://orcid.org/0000-0002-2013-1636> | fahri.yildirim@ktb.gov.tr

Kültür ve Turizm Bakanlığı | Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Ankara / Türkiye

Baş Editörler | Editors in Chief

Prof. Dr. Metin KARTAL | <http://orcid.org/0000-0002-4513-6310> | kartalm@ankara.edu.tr

Ankara Üniversitesi | Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi | Arkeoloji Bölümü Ankara / Türkiye

Dr. Umut GÖRGÜLÜ | <http://orcid.org/0000-0002-6311-828X> | umut.gorgulu@ktb.gov.tr

Kültür ve Turizm Bakanlığı | Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Ankara / Türkiye

Teknik Editör | Technical Editor

Doç. Dr. Fatma Sezin DOĞRUER | <http://orcid.org/0000-0002-1237-0020> | sezin.dogrue@ktb.gov.tr

Kültür ve Turizm Bakanlığı | Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Ankara / Türkiye

Yayın Kurulu | Editorial Board

Prof. Dr. Aktan Müge ERCAN | <http://orcid.org/0000-0002-2531-5602> | aktanmuge@hotmail.com

Kırıkkale Üniversitesi | İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi | Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Kırıkkale/Türkiye

Prof. Dr. Ayla Sevim EROL | <http://orcid.org/0000-0001-7776-3864> | aerol@ankara.edu.tr

Ankara Üniversitesi | Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi | Antropoloji Bölümü Ankara/Türkiye

Prof. Dr. Bekir ESKİCİ | <http://orcid.org/0000-0003-2352-5080> | b.eskici@hbu.edu.tr

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi | Güzel Sanatlar Fakültesi | Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü Ankara/Türkiye

Prof. Dr. Erhan ÖZTEPE | <http://orcid.org/0000-0003-0558-8870> | erhanoztepe@gmail.com
Ankara Üniversitesi | Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi | Arkeoloji Bölümü Ankara/Türkiye

Prof. Dr. Fatma Arzu DEMİREL | <http://orcid.org/0000-0002-0393-8470> | arzudemirel@mehmetakif.edu.tr
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi | Fen-Edebiyat Fakültesi | Antropoloji Bölümü Burdur/Türkiye

Prof. Dr. Figen KIVILCIM ÇORAKBAŞ | <http://orcid.org/0000-0001-6932-3703> | figenkivilcim@uludag.edu.tr
Bursa Uludağ Üniversitesi | Mimarlık Fakültesi | Mimarlık Bölümü Bursa/Türkiye

Prof. Dr. Fulya DEDEOĞLU | <http://orcid.org/0000-0002-3032-2305> | dedeoglufulya@hotmail.com
Ege Üniversitesi | Edebiyat Fakültesi | Arkeoloji Bölümü İzmir/Türkiye

Prof. Dr. Gülgün KÖROĞLU | <http://orcid.org/0000-0002-6369-659X> | gulgun.koroglu@msgsu.edu.tr
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi | Fen-Edebiyat Fakültesi | Sanat Tarihi Bölümü İstanbul/Türkiye

Prof. Dr. Gülsen BAŞ | <http://orcid.org/0000-0003-1354-8983> | gulsenbs@yahoo.com
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi | Edebiyat Fakültesi | Sanat Tarihi Bölümü Van/Türkiye

Prof. Dr. Nida NAYCI | <http://orcid.org/0000-0001-7213-2772> | nidanayci@mersin.edu.tr
Mersin Üniversitesi | Mimarlık Fakültesi | Mimarlık Bölümü Mersin/Türkiye

Prof. Dr. Selami FEDAKAR | <http://orcid.org/0000-0001-8608-4046> | selami.fedakar@ege.edu.tr
Ege Üniversitesi | Edebiyat Fakültesi | Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü İzmir/Türkiye

Prof. Dr. Selcan TEKE | <http://orcid.org/0000-0002-2340-7378> | selcangurcayir@gmail.com
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi | Edebiyat Fakültesi | Türk Halk Bilimi Bölümü Ankara/Türkiye

Prof. Dr. Zeynep ERDEM | <http://orcid.org/0000-0002-5121-2172> | zeynep.erdem@msgsu.edu.tr
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi | Fen-Edebiyat Fakültesi | Arkeoloji Bölümü İstanbul/Türkiye

Doç. Dr. Ali Metin BÜYÜKKARAKAYA | <http://orcid.org/0000-0002-7551-8440> / alimetin@hacettepe.edu.tr
Hacettepe Üniversitesi | Edebiyat Fakültesi | Antropoloji Bölümü Ankara/Türkiye

Doç. Dr. Halil TEKİN | <http://orcid.org/0000-0002-0315-6217> | harkin@hacettepe.edu.tr
Hacettepe Üniversitesi | Edebiyat Fakültesi | Arkeoloji Bölümü Ankara/Türkiye

Doç. Dr. Muharrem ÇEKEN | <http://orcid.org/0000-0003-3092-8355> | mceken@gmail.com
Ankara Üniversitesi | Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi | Sanat Tarihi Bölümü Ankara/Türkiye

Doç. Dr. Müjde PEKER | <http://orcid.org/0000-0003-3776-4023> | mujde.peker@istanbul.edu.tr
İstanbul Üniversitesi | Edebiyat Fakültesi | Arkeoloji Bölümü İstanbul/Türkiye

Doç. Dr. Müyesser Nilüfer KİRAZ | <http://orcid.org/0000-0001-9455-2866> | nilufer.kiraz@msgsu.edu.tr
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi | Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Yüksekokulu | Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü İstanbul/Türkiye İstanbul/Türkiye

Doç. Dr. Vahit Macit TEKİNALP | <http://orcid.org/0000-0002-1631-9425> | macit.tekinalp@gmail.com
Hacettepe Üniversitesi | Edebiyat Fakültesi | Sanat Tarihi Bölümü Ankara/Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Serap SEVGİ | <http://orcid.org/0000-0003-3049-5908> | serapsevgi@karabuk.edu.tr
Karabük Üniversitesi | Safranbolu Başak Cengiz Mimarlık Fakültesi | Mimarlık Bölümü Karabük/Türkiye

Alan Editörleri | Field Editors

Arkeoloji | Archaeology

Dr. Abdullah Kasım SONKAYA | <http://orcid.org/0000-0001-5271-7722> | akasimsonkaya@gmail.com
Kültür ve Turizm Bakanlığı | Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Ankara/Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Alper YILMAZ | <http://orcid.org/0000-0002-1330-0518> | alperyilmaz.a@gmail.com
Ondokuz Mayıs Üniversitesi | İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi | Arkeoloji Bölümü Samsun/Türkiye

Dr. Murat ÖZTURAN | <http://orcid.org/0009-0004-9397-197X> | murat.ozturan@ktb.gov.tr
Kültür ve Turizm Bakanlığı | Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Ankara/Türkiye

Dr. Perihan DÖNERTAŞ | <http://orcid.org/0000-0001-9053-0192> | perihan.donertas@gmail.com
Kültür ve Turizm Bakanlığı | Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Ankara/Türkiye

Sanat Tarihi | Art History

Dr. Kenan BEŞALTI | <http://orcid.org/0000-0003-4965-6169> | kenanbesalti@gmail.com
Kültür ve Turizm Bakanlığı | Adana Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Adana /Türkiye

Dr. Mehmet Cihangir UZUN | <http://orcid.org/0000-0003-1521-5082> | mcihangiruzun@gmail.com
Anadolu Üniversitesi | Edebiyat Fakültesi | Sanat Tarihi Bölümü Eskişehir /Türkiye

Dr. Şule KILIÇ YILDIZ | <http://orcid.org/0000-0001-7636-7253> | sulekilicyildiz@gmail.com
Kültür ve Turizm Bakanlığı | Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Ankara/Türkiye

Antropoloji/ Anthropology

Doç. Dr. Serkan ŞAHİN | <http://orcid.org/0000-0002-5137-805X> | serkansahin@ahievran.edu.tr
Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi | Fen-Edebiyat Fakültesi | Antropoloji Bölümü Kırşehir /Türkiye

Etnografya | Ethnography

Dr. Solmaz KARABAŞA | <http://orcid.org/0000-0002-2265-4983> | solmazkarabasa@gmail.com
Kültür ve Turizm Bakanlığı | Yaşayan Miras ve Kültürel Etkinlikler Genel Müdürlüğü Ankara /Türkiye

Mimari | Architecture

Dr. İlkay AYAZ TİPİ | <http://orcid.org/0000-0002-6215-3913> | ilkayaz@gmail.com
Kültür ve Turizm Bakanlığı | Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Ankara /Türkiye

Kültür Varlıkları Koruma ve Onarım | Conservation and Restoration of Cultural Heritage

Doç. Dr. Fatma Sezin DOĞRUER | <http://orcid.org/0000-0002-1237-0020> | sezin.dogrue@ktb.gov.tr
Kültür ve Turizm Bakanlığı | Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Ankara /Türkiye

Türkçe Dil Editörü | Turkish Language Editor

Dr. Ceren ÖZMEN | <http://orcid.org/0000-0002-5915-7585> | cerenberber@gmail.com
Hacettepe Üniversitesi | Türkçe ve Yabancı Dil Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezi Ankara /Türkiye

İngilizce Dil Editörü | English Language Editor

Dr. Öğr. Üyesi Seda ERKOÇ YENİ | <http://orcid.org/0009-0006-4325-1661> | seda.erkoc@asbu.edu.tr
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi | Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Ankara /Türkiye

Editoryal Süreçler İletişim Yetkilisi | Adress all editorial coresspondence to

Dr. Fahri YILDIRIM | Kültür ve Turizm Bakanlığı | Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü
Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Doğanbey Mh. 06030 Altındağ | ANKARA
E-posta: fahri.yildirim@ktb.gov.tr

İndeksler | Indexes

AIO- Anthropological Index Online
ERIH PLUS - European Reference Index for the Humanities
EBSCO
JUFO PORTAL
SOBIAD – Sosyal Bilimler Atıf Dizini

Editörden

“Medeniyetlerin Beşiğı” olarak tanımlanan ve tarihinde onlarca uygarlığa ev sahipliğı yapmış olan Türkiye toprakları, arkeolojik değerler bakımından benzersiz bir zenginliğe sahip. 700’den fazla kazının gerçekleştirdiğı ülkemizin hemen her bölgesinde çalışan arkeologlar ve sanat tarihçiler hem geçmişe ışık tutuyor hem de insanlığın ortak mirasına yeni katkılar sağlıyor.

Tarihi yeniden yazdıran heyecan verici bu keşiflerin geniş kitlelere ulaştırılmasında ise bilimsel dergiciliğın önemli bir rolü var. Günümüzde yayın faaliyetlerini sürdüren onlarca farklı arkeoloji dergisi arasında ise Türkiye Cumhuriyeti tarihindeki ilk arkeoloji dergisi olması nedeniyle “Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi” özel bir yere sahip. 90. sayımızda da değerli araştırmacılarımızın çalışmalarına yer veriyoruz.

Bu sayıdaki ilk makalemiz Çağla DURAK ve Cem ARDIL’ın ortak çalışması “The Oikoi Building at Labraunda through Time: Function, Transition, and Continuity”. Makalede; Karya, Yunan, Pers geleneklerini kaynaştıran Hekatomnid Hanedanlığı’na ait ve Labraunda Antik Kenti’nde yer alan özel bir yapı bu hanedanlığın kültürel kimliğı ile de bağlantılı olarak değerlendiriliyor. Samet ŞENALP ve Nisa YILMAZ ERKOVAN, “Syedra Büyük Hamam Çatı Kiremitleri” makalelerinde; Syedra’daki tek bir yapı örneğı üzerinden giderek bölgedeki çatı kiremitlerinin genel bir değerlendirmesini yapıyor ve tarihi gelişimi hakkında da ilgi çekici bilgiler veriyorlar. Francesca BALOSSİ RESTELLI, Elisa BIANCIFIORİ, Gian Maria DI NOCERA, Lucia MORİ, Varlık İNDERE ve Marcella FRANGIPANE’nin ortak çalışmasının ürünü olan “Doğı Anadolu Konut Mimarisi: Arslantepe Tüm Yerleşim Dönemleri Boyunca Konut Alanı Kullanımında Değişimler” başlıklı makalede medeniyet tarihinde özel bir yeri olan Arslantepe’nin Geç Kalkolitik ile Tunç Çağı arasına tarihlenen konut alanları, dönemin toplumsal ve ekonomik yansımalarına paralel biçimde ele alınıyor. “Hititlerin Kutsal Merkezi Nerik ve Çivi Yazılı Belgelerde Geçen DAHANGA’nın Yorumlanması” başlıklı makalelerinde Rainer M. CZICHON ve Mehmet Ali YILMAZ, Hitit Dönemi’nde kutsal merkez olan Nerik’in Hitit inanç sistemi içerisindeki yerini inceliyorlar. İrem OĞUZ, “Dijital Çağda Müzeler: Yapay Zekâ ile Yenilikçi Çözümler ve Uygulamalar” başlıklı makalesinde gelişen teknolojilerle birlikte müzelerde yapay zeka destekli dijital dönüşüm süreçlerini dünyanın farklı yerlerindeki örnekler temelinde okuyuculara aktarıyor. Bahar AMANOVA, uzun bir süre Ermenistan işgali altında bulunmasına rağmen Karabağ’daki Azerbaycan Türkleri arasında yaşamaya devam etmiş olan halk inançları ve inanç yerleri hakkında derlediğı bilgilere “Karabağ’da Halk İnançları” başlıklı makalesinde yer veriyor. Esed Aliyev, “Gürcistan’da Yaşayan Azerbaycan Türkleri Arasında Bebeklerin Çileden Çıkarılması ve Sonrası Gelenekler, Törenler, Terbiye Yöntemleri” ile bölge halkının yaşatmaya devam ettiğı bazı gelenekler hakkında bilgiler veriyor. Orhan Alper ŞİRİN, “Samsun Müzesi Koleksiyonundan Bir Grup Altın Küpe” makalesiyle, Samsun Müzesi’nde korunmakta olan örnekler üzerinden antik çağın önemli süsleme unsurlarından olan küpelerin tipolojik bir değerlendirmesini yapıyor. Hüseyin KARADUMAN, “Aya Vukla Kilisesi’nin Müze Binası Olarak Seçilmesi” başlıklı makalesinde, 1923 yılında bir kilise yapısının niçin müze yapıldığı hususunu, dönemin arşiv belgelerine dayanarak inceliyor.

Herkese iyi okumalar dileriz.

Prof. Dr. Metin KARTAL / Dr. Umut GÖRGÜLÜ
Baş Editörler

İçindekiler /Contents

Tez Özetleri / Thesis Summaries

The Oikoi Building at Labraunda through Time: Function, Transition, and Continuity

Labraunda'daki Oikoi Binası: İşlev, Değişim ve Süreklilik

Çağla DURAK, Cem ARDIL11

Syedra Büyük Hamam Çatı Kiremitleri

Roof tiles of the Great Bath of Syedra

Samet ŞENALP, Nisa ERKOVAN YILMAZ43

Araştırma Makaleleri / Research Articles

Doğu Anadolu Konut Mimarisi: Arslantepe Tüm Yerleşim Dönemleri Boyunca Konut Alanı Kullanımında Değişimler

Domestic Architecture in Eastern Anatolia: The Domestic use of Space throughout Arslantepe's Lifetime

Francesca BALOSSİ RESTELLI, Elisa BIANCIFIORI, Gian Maria DI NOCERA, Lucia MORI, Varlık İNDERE, Marcella FRANGIPANE77

Hititlerin Kutsal Merkezi Nerik ve Çivi Yazılı Belgelerde Geçen DAHANGA'nın Yorumlanması

Nerik, the Sacred Center of the Hittites and the Interpretation of DAHANGA Mentioned in Cuneiform Documents

Rainer M. CZICHON, Mehmet Ali YILMAZ109

Dijital Çağda Müzeler: Yapay Zekâ ile Yenilikçi Çözümler ve Uygulamalar

Museums in the Digital Age: Innovative Solutions and Practices with Artificial Intelligence

İrem OĞUZ128

Karabağ'da Halk İnançları

Folk Beliefs in Karabakh

Bahar AMANOVA145

Gürcistan'da Yaşayan Azerbaycan Türkleri Arasında Bebeklerin Çileden Çıkarılması ve Sonrası Gelenekler, Törenler, Terbiye Yöntemleri

Among Georgian Azerbaijani-Turks, The Customs, Ceremonies, Methods of Upbringing of Infants and Their Subsequent Customs

Esed ALİYEV165

Samsun Müzesi Koleksiyonundan Bir Grup Altın Küpe

A Group of Gold Earrings from the Samsun Museum Collection

Orhan Alper ŞİRİN179

Aya Vukla Kilisesi'nin Müze Binası Olarak Seçilmesi

The Selection of the Aya Vukla Church as a Museum Building

Hüseyin KARADUMAN213

Bu dergide yayımlanan makalelerin telif hakları Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisine ait olup CC-BY-NC-ND lisansına uygun olarak açık erişim olarak yayımlanmaktadır / The copyright of the articles published in this journal belongs to Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi and they are published as open access in accordance with the CC-BY-NC-ND license.

Bu makalenin değerlendirmesi çift taraflı kör hakemlik ile yapılmıştır / This article was evaluated by double-blind peer review.

Etik bildirim: taed@ktb.gov.tr /Ethics notification: taed@ktb.gov.tr

Atıf Bilgisi/Citation

Durak, Ç. ve Ardıl, C. (2025). The Oikoi building at Labraunda through time: Function, transition, and continuity. *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, 90, 11-42.

Thesis Summary

The Oikoi Building at Labraunda through Time: Function, Transition, and Continuity*

Çağla DURAK

Dokuz Eylul University, Faculty of Letters, Department of Archaeology

Cem ARDIL

Mimar Sinan Fine Arts University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Art History

Author Note

Çağla DURAK ● <http://orcid.org/0000-0002-1454-0978>

Cem ARDIL ● <http://orcid.org/0000-0002-0662-8507>

This article was produced from the master's thesis titled "The Oikoi Building at Labraunda: Its Function(s)" submitted to İhsan Doğramacı Bilkent University, Department of Archaeology by Çağla DURAK in 2022.

Çağla DURAK has contributed % 60 and Cem ARDIL has contributed % 40 to this study.

The authors of this article declare that scientific and ethical principles were followed during the preparation of the study and that all studies used were cited in the references.

This study does not require ethics committee approval, and the data used was obtained from literature reviews/published sources.

* Gönderilme Tarihi: 24 Kasım 2024; Kabul Tarihi: 3 Şubat 2025; Yayımlanma Tarihi: 31 Temmuz 2025 / Submission Date: November 24, 2024 ; Acceptance Date: February 3, 2025; Publication Date: July 31, 2025.

No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. All content was produced by the authors in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.

There is no financial conflict of interest with any institution, organisation or person in the article and there is no conflict of interest between the authors.

The authors would like to thank the Prof. Dr. Olivier Henry and Dr. İpek Dağlı for their support and encouragement in writing the article.

For communication regarding this article, please contact Çağla DURAK, Mustafa Kemal District, Şehit Üsteğmen Onur Özkaya Street, No: 17/16 Karşıyaka, İzmir, Türkiye. cagladurakcd@gmail.com

Tez Özeti

Labraunda’daki Oikoi Binası: İşlev, Değişim ve Süreklilik

Çağla DURAK

Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü

Cem ARDIL

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü

Yazar Notu

Çağla DURAK ● <http://orcid.org/0000-0002-1454-0978>

Cem ARDIL ● <http://orcid.org/0000-0002-0662-8507>

Bu makale, 2022 yılında Çağla DURAK tarafından İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Arkeoloji Bölümüne sunulan “The Oikoi Building at Labraunda: Its Function(s)” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Bu çalışmaya Çağla DURAK % 60 ve Cem ARDIL % 40 oranında katkı sağlamıştır.

Bu makalede herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Bu makalenin yazarları tarafından çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir.

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazarlar tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir.

Yazarlar makaleyi yazmalarına vesile olan ve her türlü desteği sağlayan Prof. Dr. Olivier Henry ve Dr. İpek Dağlı’ya teşekkür ederler.

Bu makale ile ilgili iletişim için Çağla DURAK, Mustafa Kemal Mahallesi, Şehit Üstteğmen Onur Özkaya Caddesi, No: 17/16 Karşıyaka, İzmir, Türkiye adresine başvurunuz. cagladurakcd@gmail.com

Abstract

The Oikoi building at Labraunda, with its two rooms and tetrastyle in antis porch, represents a unique architectural and cultural monument in the sanctuary of Zeus Labraundos in ancient Karia. Built during the Hecatomnid dynasty, it reflects both the religious and political ideals of the dynasty, blending Karian, Greek and Persian traditions. Over the centuries, the building has undergone various transformations, adapting to different functions. Using epigraphic, architectural and historical analysis, this study examines the changing function, construction techniques and stylistic characteristics of the building, as well as comparative analyses of similar structures. The findings highlight the building's role as a multifunctional space, potentially serving as an unusual prytaneion, religious space, and storage facility, while later modifications align it with Late Antique centralizing movements seen in church architecture. The research underscores the enduring significance of the building as a testament to its Hecatomnid heritage and the dynamic interplay between form, function and cultural identity.

Keywords: Karia, Labraunda, Hekatomnid, Oikoi, Late Antiquity, architecture, Early Byzantine, building materials, Western Anatolia

Öz

Labraunda'daki Oikoi binası, iki odalı ve önündeki dört sütunlu verandasıyla antik Karia'daki Zeus Labraundos kutsal alanında eşsiz bir mimari ve kültürel eseri temsil etmektedir. Hekatomnid hanedanlığı döneminde inşa edilen yapı, hanedanlığın Karya, Yunan ve Pers geleneklerini kaynaştırarak hem dini hem de siyasi idealleri yansıtmaktadır. Yüzyıllar boyunca yapı, farklı işlevlere uyum sağlayarak çeşitli dönüşümler geçirmiştir. Arkeolojik, mimari ve tarihi analizleri kullanan bu çalışma, benzer yapıların karşılaştırmalı değerlendirmelerinin yanı sıra yapının değişen amacını, yapım tekniklerini ve stilistik özelliklerini incelemektedir. Bulgular, yapının alışılmışın dışında bir prytaneion, dini alan ve arşiv, olarak hizmet veren çok işlevli bir yapı olarak rolünü vurgularken, daha sonraki modifikasyonlar onu kilise mimarisinde görülen Geç Antik Çağ merkezileşme hareketleriyle uyumlu hale getirmektedir. Araştırma, yapının Hekatomnid mirasının ve biçim, işlev ve kültürel kimlik arasındaki dinamik etkileşimin bir kanıtı olarak kalıcı öneminin altını çizmektedir.

Anahtar kelimeler: Karia, Labraunda, Hekatomnid, Oikoi, Geç Antik, mimari, Erken Bizans, inşa malzemeleri, Batı Anadolu

The Oikoi Building at Labraunda through Time: Function, Transition, and Continuity

The Oikoi building with its two rooms and a shared tetrastyle in antis porch (fig. 1), situated within the sanctuary of Labraunda (fig. 2), west of the Temple of Zeus and north of Andron A, holds a peculiar place in the architectural and religious setting of ancient Karia. Under the Hekatomnid dynasty — mainly the rulers Mausollos and Idrieus — Labraunda became a center of religious, political and cultural interest (Henry, 2017). The transformation of Labraunda into a pilgrimage site can be attributed to the Hekatomnids' architectural and ideological ambitions, which strategically combined Karian traditions with Greek and Persian influences. This combination elevated Labraunda's aesthetic appeal and reinforced its political and religious role, symbolizing the dynasty's commitment to Karian heritage and Greek identity (Hornblower, 1982; Karlsson, 2013). The Oikoi building at Labraunda, with its architraval dedication to Zeus Labraundos by Idrieus (Crampa, 1972, p. 14-15), stands as a unique architectural wonder with ideological significance tied to the Hekatomnid dynasty, reflecting the Hekatomnids' enduring legacy in Karian society. Although the Hekatomnid dynasty disappeared in the late 4th century BC, the importance of the Oikoi Building at Labraunda seems to continue through time as the site continued to be uninterruptedly occupied and to play a continuous important role during Hellenistic period and the later rule of Eastern Roman Empire until the Christianization, when it became a dwelling area (Blid, 2016). During the Christianization of the empire, the Oikoi building was repurposed, with new architectural elements and construction techniques such as L-shaped piers and a dome, transforming the spatial arrangement of its southern room (fig. 3).

Spanning from the 4th century BC to Late Antiquity, this structure raises numerous questions. What was its function within the context of Hekatomnid Labraunda at the time of its initial construction? Did it serve the same purpose throughout its continuous use? Is it possible to precisely date additions such as the L-shaped piers and the dome? What do these changes reveal about the building's later use? These questions underline the complexity of the Oikoi's architectural and functional evolution. To address these questions, this article adopts an interdisciplinary approach, integrating archaeological, architectural, epigraphic, and historical analyses. Detailed surveys of the building's construction techniques, materials, and stylistic features are combined with comparative analysis of similar structures in the Greek World, Karia, and Western Anatolia to assess its design and function. The study also examines the building's inscription and modifications, linking them to broader trends in Ionian Renaissance architecture and Late Antique centralization movements. By synthesizing architectural evidence with historical and cultural developments, the research aims to uncover the Oikoi's evolving significance as a political, religious, and societal landmark.

Historical Context and the Role of the Hekatomnid Dynasty

By the time Mausollos rose to prominence, Labraunda had already become a site of deep cultural and religious significance for the Karians, as evidenced by archaeological findings around the Split Rock in the sanctuary's northern section, indicating some kind of activity dating back to the Late Chalcolithic-Early Bronze Age. The first trace of religious activity dates back from the 6th century BC, when a temple was built on the upper terrace of the site (Hellström and Thieme, 1982; Hellström, 2019). According to Herodotos (5.119-121), the sanctuary was originally associated with Zeus Stratios. The God's epithet was later changed to Labraundos probably by Hekatomnos, underscoring Labraunda's sacred role and its cultural significance as both a unifying symbol for Karian identity and the first step toward a dynastic ideology (Carstens, 2011; Hellström, 2019; Henry, 2020, p. 96; Hellström and Thieme 1982).

After Hekatomnos was appointed Satrap of Karia by the central Persian authorities (ca. 392 BC), the Hekatomnid dynasts gradually blended Greek, Persian, and local Karian traditions to solidify their influence through each aspect of Karian life. They also initiated a large program of architectural achievements, founding or re-founding cities (including moving the capital from Mylasa to Halikarnassos). Labraunda occupied a special

place in this architectural program as the site seems to have been completely remodeled by both Mausollos and his brother Idrieus. The Hekatomnids' promotion of Zeus Labraundos as a Pan-Karian deity and attaching its cult to the representation of their own power, the dynasts further elevated Labraunda as a central religious and cultural site, consolidating the family's political power through strategic religious patronage. Labraunda thus became a focal point where regional identity, dynastic pride, and spiritual devotion converged, establishing a religious, social, and political nexus for Karia (Hornblower, 1982; Briant, 2020, p. 47; Ruzicka, 1992, p. 46-50).

The sanctuary of Labraunda kept its significance after the Hekatomnid period in the late 4th century BC, and through the Hellenistic and Roman period the sanctuary protected the legacy of Hekatomnid dynasty. In the 3rd century BC, building projects continued in Labraunda with a new conception of monumental architecture that demonstrates the influence of Hekatomnid architecture¹. Labraunda was an important economic source as it is seen from the conflict over the control of the sanctuary between the city of Mylasa and Priests of Labraunda which caused difficulties in transportation of the marble from the quarries around Lake Bafa to Labraunda through Mylasa. As a result, the constructions were made by using the local gneiss exclusively. By the Roman period, Labraunda kept its special status and seen construction of new structures like bath complexes and basilicas, and rearrangement of the temple terrace. While these new additions can be seen as a milestone for the architectural history of the Labraunda, the interest on the Hekatomnids' legacy and the cult of Zeus Labraundos were protected by using the Hekatomnid structures continuously with their original dedication inscriptions (Henry, 2020, p. 99-114).

In the Late Antique period, the urban fabric underwent transformations. During this period, Christians engaged in many building activities in line with their requirements. According to Ruggieri (2009, p. 216), the pre-Christian pagan sanctuaries of Karia, such as Lagina, Sinuri and Labraunda, continued to be used by Christians as they had a sacred appearance. In Labraunda, many buildings were converted from their original function and continued to be used.²

Architectural Innovations and the Ionian Renaissance

The building program that was started by Mausollos, reflected the new architectural experience which is called the Ionian Renaissance. The Ionian Renaissance of the Late Classical period was a dynamic cultural and artistic revival that unfolded in western Asia Minor, particularly along the eastern Aegean coast. It was the product of centuries of interaction between the Greeks and neighboring civilizations, including the Anatolians, Near Eastern cultures, and Egyptians. This period of renewal followed the Antalkidas Peace of 387/86 BCE, which reestablished Persian sovereignty in the region, providing stability that fueled economic prosperity and cultural exchange. The wealth of Persian satrapal courts created a fertile environment where Greek and Oriental artistic traditions merged, inspiring significant innovations in art, architecture, and urban planning. Archaic styles were revived and enriched with new royal iconography, monumental designs, and intricate motifs that reflected the hybrid Greek-Oriental culture of the time. These advancements not only revitalized the region but also influenced the Hellenistic world, as the Ionian Renaissance set the stage for the artistic achievements of Alexander the Great's empire and its successors. By integrating diverse cultural elements, this period exemplified the creative potential of cross-cultural synthesis and left an enduring legacy in Greek art, architecture, and cultural history (Pedersen, Poulsen and Lund, 2021, pp. 1-5).

The sanctuary's layout across multiple terraces, each featuring different structures like the Temple of Zeus, the Androns of Mausollos and Idrieus, and the Oikoi building exemplified the Hekatomnid approach to integrating functional and ceremonial spaces in the Ionian Renaissance. Each structure within Labraunda served specific roles, contributing to the sanctuary's cohesive yet diverse architectural landscape, which combined both religious and secular functions.

1 Such as the Andron C which is quite similar to the Hekatomnid Andron A and B. Another example of this influence can be seen on three large fountain houses of Labraunda in the Hellenistic period. These fountain houses are very similar to the Hekatomnid Doric House in terms of their design (Henry, 2020, pp. 99-101)

2 For instance, andrôn A was converted into an oil mill as early as the 6th century AD (Henry, 2020, p. 113).

A Unique Structure: The Oikoi Building From 4th Century BC to the Roman times³

The construction techniques and materials used in the Oikoi building highlight the Hekatomnid commitment to architectural grandeur and durability. The building's front façade (fig. 4), constructed entirely of marble, showcases the elite status of the structure within the sanctuary, while the remaining walls consist of greenish-brown gneiss, a stone sourced locally. The walls, constructed with the headers and stretchers technique, reach approximately 5 meters in height according to remains of the western wall of the northern room preserving nine courses that likely supported the entablature and roof.

The entablature of the Oikoi building is a significant feature, demonstrating the Hekatomnid architects' innovative fusion of Doric and Ionic elements. The Oikoi's entablature displays a blank frieze topped by an Ionic geison despite its Doric capitals (Hellström, 1994, p. 45). This stylistic choice reflects the broader architectural trends of the Ionian Renaissance, which emphasized experimentation and the blending of Greek and Anatolian aesthetics. The architrave (fig. 5), measuring 12.84 meters long and decorated with rows of guttae, the name of the building and the dedicator's name is written:

“Ἰδριεὺς Ἑκατόμνω Μυλασεὺς ἀνέθηκε τοὺς οἴκους Διὶ Λαμβραύνδῳ”

“Idrieus, son of Hecatomnos, Mylasan, dedicated the oikoi to Zeus Lambraundos ”

(Crampa, 1972, p. 14-15)

Besides the name of the building, the inscription on the architrave gives a date for the building's construction. According to the inscription, the building was dedicated by Mausollos' brother Idrieus who was the satrap between 351-341 BC (Crampa, 1972, pp. 14-15). However, the inscription of the Oikoi building implies its construction likely began during Mausollos's satrapy since Idrieus was referred as “Mylaseus”, probably after the transfer of the Karian capital by Maussollos from Mylasa to Halikarnassos and Idrieus then probably became hyparch of Mylasa (Hellström and Blid, 2019, p. 252).

The stylobate blocks, essential to the building's structural integrity, are bound by bronze clamps in dovetail cuttings (fig. 6), which is also observed in some buildings in Hekatomnid Labraunda, such as the Temple of Zeus and the two propylaea (Hellström, 2019, pp. 67-69). The identical dove-tail cuttings are also seen on the frontal face of the architrave blocks of the Oikoi Building (fig. 7). It is argued that the shape of the clamps was very similar to the double axe and was placed on the junctions of the architrave blocks as a decorative element. These clamps, shaped like a double axe (labrys), add both a symbolic and structural dimension to the building, invoking the iconography associated with Zeus Labraundos. This innovative use of functional elements for symbolic purposes is rare in Greek architecture, where religious symbolism is typically conveyed through decorative or sculptural additions rather than through structural details (Hellström and Thieme, 1982, p. 24; Hellström, 1984, p. 132-133). The labrys symbol, deeply embedded in Karian religious and cultural identity, enhances the Oikoi's sanctified status, merging architectural innovation with spiritual reverence.

The columns on the stylobate consist of four fluted drums. The height of the columns was 4.33 meters, including the Doric capital. The columns have 20 flutes. Holes cut in columns' drums (fig. 8) indicate that the space between the columns was closed with a metal fence except for the central intercolumniation (Hellström, 1984, p. 132; Hellström, 1994, p. 48).

The Oikoi building's layout is distinguished by its asymmetrical ground plan (fig. 1), a notable unorthodoxy

3 The Oikoi Building at Labraunda, a subject previously lacking extensive archaeological research, is comprehensively analyzed in the MA thesis “The Oikoi Building at Labraunda: Its Function(s)” by Çağla Durak, completed at Bilkent University in 2022. Durak's study stands out as the first in-depth investigation, utilizing excavation reports from Araştırma Sonuçları Toplantısı and Anatolian Studies alongside foundational works by Westholm (1963) and Blid (2016). Enhanced by Durak's fieldwork, which provided detailed measurements and photographs, this research represents the most thorough examination of the Oikoi Building to date.

from the symmetrical layouts often associated with Greek religious structures. Comprising two rooms of unequal size, accessed via a tetrastyle in antis porch. The Oikoi building's larger southern room measures 6.10 by 6.23 meters, while the northern room spans 4.56 by 4.63 meters. This structural asymmetry is highly unusual for buildings with ritualistic purposes. By contrast, most Greek buildings equipped with double rooms were designed with symmetry to convey harmony and divine order. For example, temples like the temple at Aptaera, Temple of Aphrodite and Ares at Sta Lenika (Fusco, 2019), and the Building A at Mandra (Kourayos, Daifa, Ohnesorg, and Papajanni, 2012) feature double-room designs where the rooms are of equal size and functionally equivalent. The Oikoi building's asymmetry suggests a more experimental approach, one that is not necessarily tied to religious or civic conventions of the time. In fact, there are double-room structures that have rooms of unequal size, such as two temples at Aliko (Daux, 1967) and the temple at Elaious (Fusco, 2019), and the Ekklesiasterion at Delos (Vallois, 1929), but these rooms were fit in a rectangular layout in contrast to the Oikoi building. This asymmetry is not just an aesthetic choice but could also hint at a functional differentiation between the two rooms, suggesting that the Oikoi building served multiple purposes.

The smaller northern room features a brick podium (fig. 9) covered with marble slabs, positioned against its western wall. This podium, likely added in the 2nd century AD, may have served as a base for a statue or as an altar, highlighting the building's ritualistic significance (Blid, 2016, p. 198-201). The construction of this podium reflects the adaptability of the Oikoi building, illustrating how it evolved to meet the changing religious and functional needs of the sanctuary over time. The differentiation in materials and building techniques across the Oikoi's interior spaces reinforces the notion that the building was designed to serve multiple purposes within Labraunda's sacred landscape.

Search for the Oikoi's Possible Functions in the 4th century BC

Double-roomed buildings are a known feature of the ancient Hellenic world, as evidenced by both archaeological finds and literary sources. While they date back to the 7th century BC, their specific functions are not always clear. Hellmann's 1992 study on Delian inscriptions related to the term "oikos/oikoi" reveals that these structures served a variety of purposes. They could be religious, functioning as temples, shrines, or treasuries, or they might have had civic roles, such as serving as a prytaneion, an ekklesiasterion (like those at Delos), or even as dining halls.

The Oikoi building at Labraunda has been the subject of scholarly discussion over the years, with various interpretations regarding its purpose. Its first mention came from A. Persson publication in *Anatolian Studies* (Alkim et al., 1951, p. 14), where he noted a similar structure from Thasos but did not address the building's function. In a subsequent report, also in *Anatolian Studies* (Özgüç et al., 1952, p. 24), Persson briefly described the Oikoi building as a priest's residence, though he provided no further elaboration. J. Crampa (1972, p. 15) suggested that the building might have served as an administrative office for the shrine. This interpretation was based on inscriptions found within the Oikoi building, which included dedicatory texts (ILab 21, 30, 36), official records (ILab 53, 55), correspondence (ILab 87, 88), and name lists (ILab 102, 120). Over time, P. Hellström explored multiple possibilities for the building's function, describing it as "a kind of sacred prytaneion" (1991, p. 300), part of the complex of Stoas (1994, p. 44), an office for shrine-related activities (2007, pp. 119–125), and as a treasury (2009, p. 270).

Interpreting the Oikoi structure is challenging because the building, as excavated between 1948 and 1953, did not retain its original 4th century BC form. Over time, the structure underwent at least two significant transformations and restorations, with further disturbances caused by earthquakes. Excavations indicate that during these later modifications and reuses, much of the original building's equipment was lost or altered. This scarcity of original material evidence complicates efforts to determine the structure's initial function. However, it is evident that the Hekatomnids devoted substantial time and resources to the construction and development of the Labraunda sanctuary⁴. When examining all the evidence, it becomes clear that each structure within the Labraunda complex

4 The Hekatomnid sanctuary at Labraunda included at least nine distinct structures serving various purposes, along with a monumental tomb situated near the

was designed to serve the Hekatomnid family and the Karians, showcasing the grandeur of the architecture, the ideological power of the dynasty, and the practical functions of the buildings. This is particularly evident in the case of the two monumental andrones at Labraunda. In the context of ancient Greece, an *andron* typically referred to a room within a house designated for hosting symposiums. However, the andrones at Labraunda were far from typical—they were standalone, monumental structures rather than small rooms within larger buildings. Inside both andrones, niches on the rear walls were likely used to display statues, highlighting their dual role as spaces for both social gatherings and expressions of satrapal authority. The architectural layout of these buildings further underscores the prominence of the satrap, whose central role in banquets reinforced the hierarchical nature of these events. This focus on hierarchy and the satrap's importance is a distinct departure from the egalitarian ideals often associated with Greek symposia. Additionally, the Persian-style sphinxes featured on the acroteria of these buildings are unprecedented in both mainland Greece and Asia Minor. These sphinxes appear to have been directly inspired by similar motifs found on Persian palace walls, such as those at Persepolis. This deliberate borrowing of Persian elements further demonstrates the Hekatomnid effort to blend local and imperial traditions in their architectural program. Given the extensive resources and attention dedicated to Labraunda's construction, it is evident that the Oikoi building played a significant role in the sanctuary's overall design and purpose during the 4th century BCE (Hellström and Blid, 2019, pp. 243–275; Henry, 2020, pp. 98–99; Umholtz, 2016, pp. 397–399, 401–402).

While defining the function of the Oikoi building at Labraunda, the architrave inscription gives us an undeniable clue as it defines the building as being *oikoi*. Yet, as it is mentioned above, the experience tells us to be particularly careful with Hekatomnid dedications: the *Andrônes* (a much less polysemous term) of Mausollos and Idrieus are no common banqueting hall but rather, as recently demonstrated, halls for Royal representation (Hellström and Blid, 2019, chap. 8). It seems that at Labraunda more than anywhere else, only a combined approach of terminology and context can lift the veil on a building's function.

The term *oikos* frequently appears in both literary and epigraphic sources, carrying a range of meanings. Rups (1986, p. 11) explains that *οἶκος* can refer to a settlement as well as a house. Meanwhile, Joannes Zanaras (1967) proposes a connection between the word *οἶκος* and the term *εἶκω*, which translates to “a place to which one withdraws.” Based on etymological analysis, Rups (1986, p. 11) concludes that *οἶκος* broadly signifies “any dwelling, room, or even a public meeting space that is accessible.” Hellmann (1992, pp. 300–309) expands on this understanding, noting that the term acquires additional meanings when applied in monumental or religious contexts. Administrative inscriptions from Delos, for instance, identify various structures referred to as *oikos*, such as the Oikos of the Naxians, the Oikos of the Andrians, and the Oikos of the Delians. In these cases, *oikos* could denote a variety of functions, including a treasury, temple, shrine, or even a banqueting hall. The inventory lists from Delos confirm that certain buildings functioned as treasuries, storing both votive and non-votive items such as architectural materials and tools (Hellmann, 1992, pp. 300–301). For example, an inventory list (no. 203 B 94–99) indicates that building materials and tools were stored in the Oikos of the Andrians. Later records (No. 287 B 87–91; 286 B 5–11) show that the same building housed votive items like phiales, cups, and vessels (Rups, 1986, pp. 180–186). This raises the possibility that the Oikoi at Labraunda might have served a similar purpose as a double treasury or storage space, with two rooms sharing a common porch. However, beyond the trace of a metallic fence on its façade, there is no conclusive archaeological or epigraphic evidence to confirm this interpretation.

Split-Rock. On the southern terrace, two Ionic-style entrances are located: the East Propylon and the South Propylon. Adjacent to the South Propylon stands the Doric House, a tetrastyle in antis Doric building functioning as a fountain house. Access to the second terrace is provided by a monumental staircase, measuring 12 meters wide and 12.5 meters long, which leads to the West Stoa. On terrace 3, two significant structures are positioned at opposite ends: the East Stoa, containing six rooms, and the Andron of Mausollos, located on the west, which was used as a banqueting hall. A staircase from this level leads to the temple terrace, which features a peripteral Ionic temple built along an east-west axis. This temple was erected on the same foundation as an earlier Archaic temple dedicated to Zeus. On the northeastern side of the temple terrace, the North Stoa is situated. To the west of the Temple of Zeus Labraundos, two adjacent buildings can be found: the Andron of Idrieus, also a banqueting hall, and a tetrastyle in antis structure identified as the Oikoi, based on inscriptions. The construction of some buildings, such as Andron B, the North Stoa, and the series of andrones with a stoa façade on terrace 2, is attributed to the time of Mausollos. Other structures were completed during the rule of Idrieus, as evidenced by dedicatory inscriptions (Williamson, 2021, pp. 116–127; Henry, 2020, p. 98; Umholtz, 2016, pp. 395–397).

Another inventory list (No. 163 A 1.34) suggests that the *Oikoi* of Zeus in Delos was used as a *hestiatorion* (a room reserved for ritual banqueting) (Hellmann, 1992, pp. 302). There are three examples that have two rooms functioning as *hestiatorion*. Priest's House at Marmaria (Delphi), Hestiatorion at Perachora and Building D at Kos. The late 6th-century BC building on the Marmaria terrace near Delphi features two equal-sized rooms (6.25m x 6.25m) with off-centered doorways, polygonal orthostat exterior walls atop a two-course limestone foundation, and smaller polygonal stones for interior walls. Interpreted to function as a dining hall, it could accommodate 22 couches and shares architectural parallels with the Hestiatorion at Perachora, emphasizing its communal purpose (Bookidis, 1983). The Hestiatorion at Perachora, located between two Hera sanctuaries in the Heraion valley of Corinth, dates to ca. 300 BC and consists of two equal-sized square rooms (6.32m x 6.32m) with off-centered doors and a common vestibule, enclosed by a wall. Built with limestone blocks, plaster-covered walls, and pebble-plastered floors, the structure features a slightly elevated platform along the walls. Two in situ stone couches, measuring 1.80m each, and evidence of tables suggest the building served as a banqueting hall, accommodating eleven couches per room (Tomlinson, 1969). There is a pattern: considering the banqueting halls at Marmaria and Perachora, a banqueting hall with two rooms has equal size rooms, off-center doors, and an enclosed porch. Nonetheless, the *Oikoi* building at Labraunda does not meet any of these criteria, and neither does the Building D with two rooms in the Asklepion at Kos even though it is considered as a banqueting hall (Armpis, 1998). Building D, located on the middle terrace of the Asklepios sanctuary near Kos, dates to two phases: the late Classical period and the late 3rd century BCE, coinciding with the construction of Temple B. The structure features two nearly equal-sized rooms (5 m x 7.85 m and 5.14 m x 7.85 m) opening onto an east-facing tetrastyle *in antis* porch with Doric columns standing 3.52m tall. Built from local limestone with varying block sizes, the architecture aligns with contemporary Kos designs. Scholars, including Armpis and Livadiotti, interpret the building as a banqueting hall, accommodating 11 couches per room, supported by a reference in Herodas' 3rd century BC poem describing feasting in the sanctuary's rooms⁵ (Livadiotti, 2013). The reason why Building D at Kos and the *Oikoi* building at Labraunda have a similar ground plan might not be necessarily related to the function. In the 4th century BC, during the Hekatomnid period, Kos was politically linked to Karia, aligning with the reconstruction phase of the city of Kos. By the 3rd century BC, the architectural style and techniques of the Hekatomnids may have influenced the construction of Building D in the Asklepieion (Pedersen, 2015, p. 169). The *Oikoi* building at Labraunda, with its two rooms and tetrastyle *in antis* porch, could have served as a model for Building D, which shares the same porch style and features four Doric columns *in antis*. While the doors of the *Oikoi* building are known to have been perfectly centered, the off-centered doors of Building D are a matter of interpretation, with no solid architectural evidence supporting this reconstruction (Armpis, 1998; Livadiotti, 2013). Herodas (IV 1–95) refers to Building D as *oikoi* in epigraphic evidence, suggesting it may have been a banqueting hall. However, the *Oikoi* building at Labraunda lacks the typical features of such halls. The original floor is destroyed, leaving no confirmation of raised platforms for *kline*, and no windows for ventilation, common in dining halls, are present in the building remains. Hellström (1986, p. 159) suggests that the two rooms of the *Oikoi* building might still have served as dining spaces, based on threshold cuts that may indicate raised platforms. However, excavation reports do not provide any definitive evidence of dining hall features, casting doubt on this interpretation. Besides, Labraunda already had at least two *stoas* for common banqueting (East *Stoa*, and a new *stoa* on terrace 2⁶ discovered during the 2021 excavation season) and two andrones for formal banqueting in the 4th century BC. It can be concluded that the Hekatomnid architectural program incorporated two distinct designs for banqueting halls to meet specific needs. While it is theoretically possible that the two rooms of the *Oikoi* building, despite their size differences, served a similar purpose to those at Marmaria, Perachora, and Kos, the possibility of the *Oikoi* building being used for banquets cannot be entirely ruled out, but it seems to be quite unlikely.

5 Livadiotti supports that interpretation based on the text of IV mimiamb of Herodas (IV. 1-95), which was written around the 3rd century BC. The poem mentions two pious women and one of the women's slave visiting the sanctuary. According to the poem, when they visit the sanctuary, one of the women asked the priest to make the sacrifice and to divide it into two parts to feast in the rooms (l. 92: *τάλλα δ' οἱ ἱκίης ἔδρη*). According to Livadiotti, Herodas referred to the two rooms of the Building D since there is no other building found on the site that would fit this description (Livadiotti, 2013, pp. 49-50).

6 Not published yet but see the reports in *Anatolia Antiqua* published in 2022, 2023.

Another perspective considers the possibility of the Oikoi building functioning as a temple. There is ample evidence of double-roomed temples and shrines in ancient sources, particularly in Pausanias' *Description of Greece*. Pausanias uses three distinct terms to describe such structures based on their architectural layout: *ἱερόν διπλοῦν*, *ναός διπλοῦς* and *οἶχμα διπλοῦν*. The terms *hieron* and *naos* typically refer to more conventional temple structures, such as those in Argos (2.25.1), Olympia (6.20.3), and Mantinea (2.10.2). In contrast, the term *oichema* is used for buildings with more unconventional architectural features, as seen in Sikyon (2.10.2) and Athens (1.26.5).

By comparing this literary evidence with double-roomed buildings identified as temples at various archaeological sites, three distinct types of double temples can be identified, as categorized by Fusco (2019). These include:

- Type A: Two rooms placed side by side with separate entrances facing the same direction.
- Type B: Two rooms aligned with doorways on the same axis.
- Type C: Two rooms with entrances on opposite sides (Fusco, 2019, pp. 106–108) (fig. 10).

The Oikoi building at Labraunda matches the ground plan of Type A, which is also found in temples at Mandra, Aliko, Elaious, Aptera, and Sta Lenika. This similarity strengthens the argument for interpreting the Oikoi building as a temple.

Double roomed temples could be equipped with unequal rooms, just like in Labraunda: in Aliko (Daux, 1967, pp. 84-87; Bent and Hicks, 1887, pp. 409-438) and Elaious (Daux, 1966, pp. 791; Beaufils, 2000, pp. 366). The columns *in antis* porch of the Oikoi building are also one of the similar features of two-room temples. We see common colonnaded porch at Mandra and Aliko. At Mandra, the double-roomed temple had seven columns in antis (Kourayos et al, 2012, pp. 119-123), while at Aliko example we see five Doric columns in antis on the South building and four Doric columns in antis on the latest phase of the North building (Daux, 1967, pp. 84-87). One more feature might further this interpretation: in the cases of Aptera (Tzanakaki, 2019, p. 49) and Mandra (Kourayos et al, 2012, p. 132), there is a square altar in front of the temples aligned with the anta wall. A similar square structure is located in front of and aligned with the southern anta wall of the Oikoi building. This feature could be interpreted as either a statue base or an altar (Westholm, 1963, p. 68). Supporting this interpretation, a dedicatory inscription found in the Oikoi building (ILab 36) mentions an altar dedicated to Hestia (Crampa, 1972, p. 35). However, Crampa dates this inscription to the 2nd century AD, meaning it cannot be considered relevant to the Oikoi building's function in the 4th century BC. Moreover, no epigraphic evidence from 4th century BC Labraunda mentions any deity other than Zeus that would require an additional cultic structure at the site. Without such evidence, it is not possible to interpret the Oikoi building as a temple in the 4th century BC. Constructing a second temple immediately west of the Temple of Zeus during this period would have represented an unnecessary allocation of resources.

In addition to religious buildings which have two rooms and a common porch, there are also civic structures that fit this description. The Prytaneion in Delos (Etienne, 1997), although it may not seem so at first glance, is a highly suitable structure with its two main rooms at the back and its tetrastyle in antis porch for comparison with the Oikoi building. The comparanda seems even more adequate when taking into account that a Prytaneion requires two main rooms with different functions; a room with a hearth and a dining hall (Wycheley, 1976, pp. 134-135). Miller (1977, p. 28) argues that when a scholiast to Thucydides (2.15.2) identifies the prytaneion as οἶκος μέγας, he refers to the function rather than the architectural form. In that context, what he means is "the House of the State". Considering the Oikoi building, its two rooms could have served as a hearth room and a dining hall. This difference in function between the rooms might explain their difference in shape and size. However, due to the later re-occupation and transformations of the building, the remains of a 4th c. BC hearth for Hestia don't exist.

One clue that might help clarify the function of the Oikoi building lies in the significant alteration made to its southern room during the 6th century AD. At that time, the original floor was entirely removed to construct

the foundation for corner piers (see below), resulting in the loss of evidence from earlier periods. However, this transformation could provide insights into the building's historical use. If the floor was replaced in the 6th century AD due to a change in function, it suggests that the Oikoi building might have been continuously used, possibly with the same or a similar purpose, from the 4th century BC through at least the 2nd century AD.

A *Hestia* cult is confirmed to have been associated with the *Oikoi* building at Labraunda, at least by the 2nd century AD. If we assume that the function of the *Oikoi* building remained consistent from the 4th century BC through the Imperial period, it is plausible that an altar dedicated to Hestia in the 4th century BC was later restored and rededicated in the 2nd century AD. The small square structure located in front of the southern side of the building might represent this altar. However, no detailed study of this structure has been conducted to substantiate this hypothesis.

Mausollos maintained an ideology that emphasized the dynastic power of his rule, a theme consistently reflected throughout his reign. Labraunda was not merely a religious sanctuary for the Hekatomnids but also a political symbol, as demonstrated by the extensive building program and efforts to create a sanctuary uniting all Karians. In this context, it is plausible that the *Oikoi* building functioned as a kind of *prytaneion*, serving as the administrative center or “house of the state” for Karia.

In conclusion, determining the exact function of the Oikoi building at Labraunda in the 4th century BC is challenging due to insufficient epigraphic and architectural evidence. However, the analysis presented suggests a compelling interpretation. During the Imperial period, one room of the building appears to have served as an archive or office for the shrine⁷, while the other functioned as a cult room or shrine dedicated to Hestia. This dual-purpose design aligns with the concept of an unconventional *prytaneion*, reflecting both the experimental architectural tendencies of the Hekatomnids and Mausollos' ideological vision in the 4th century BC.

The Oikoi Building in the Late Antiquity: Plan and Structural Features

The life of the Oikoi building didn't end with the transformation of Karian society in the Late Antiquity and medieval periods. With the process of the Christianization of the empire, most probably, the building was converted from its original function. A new square space was settled inside the building using different materials and construction techniques in the southern room (fig. 3); it was added four L-shaped load-bearing piers in the corner of the room and the central square bay is defined; there is no indication that the northern room was actively used during this period.

The L-shaped load-bearing piers have an alternating appearance: The building materials used in construction of the piers are a combination of stones, bricks and mortar. There is no homogeneity in the size of the stones on the wall façades: in addition to cut stones and bricks, shapeless/amorphous stones were also used. The lengths of the bricks in the load-bearing piers are 25x27 cm, and their thicknesses were measured as 3-4 cm; the joint spacings in the piers are not parallel to the brick thickness, these areas were measured as 2.5 to 3.5 cm. The bricks are arranged in courses on the supporting piers. A photograph of the southern room, taken in 1951 season, from the Labraunda

⁷ The epigraphic evidence found within the Oikoi building offers valuable insights into its role during the Imperial period, as the majority of the inscriptions date to this time. Among the inscriptions, eight are from the Imperial period, with only one exception: a dedicatory inscription from the mid-3rd century BC (Crampa, 1972). These inscriptions provide crucial context for understanding the building's use.

One inscription (ILab 53), which outlines the regulations for Labraunda's annual festival, is an Imperial-period copy of a 4th-century BC original. Similarly, a letter (ILab 88) found in the building is a copy of a Hellenistic-period document. These examples show that important texts, such as festival regulations and correspondence from a Hellenistic king to a governor, were preserved during the Imperial period and stored alongside other related inscriptions.

Another significant inscription (ILab 55), dating to the Imperial period, addresses the care and transfer of belongings between outgoing and incoming officials. This raises the possibility, as suggested by Crampa (1972, p. 11) and Hellström (2007, pp. 119–125), that the Oikoi building served as an archive or administrative office for the shrine during this period. The preservation of records with administrative and ceremonial relevance in this building highlights its potential role in managing the sanctuary's affairs.

excavation archive shows at least 8 courses of bricks on one pier (fig. 11).⁸ Moreover, these brick bands were not used as a façade element, they were used for the core of the piers. Although in Italy the bricks are only a façade element, in Western Anatolia the brick bands reach to the center of the wall and connect the two walls; thus, giving a more balanced and coherent load-bearing element (Ward-Perkins, 1981, p. 277-278).

Another important element retrieved from the excavation notebooks is an architectural fragment belonging to the covering system (fig. 12). This architectural fragment is the crown of the dome. It is quite important for us to have an idea about what the form of the covering system was. It shows a crown formed by the spiral laying of bricks. Yet, although we have information about the form of the dome, this finding does not mean that the covering system can be fully understood. The connections between the load-bearing piers were provided by barrel arches, as it is the L-shaped form of the load-bearing piers, which means that they have angled/cornered points for arches, these arches, as R. Ousterhout (2019, p. 201) emphasized, "...bear the weight of the dome and adjust it down-ward to the corner piers.". However, in Oikoi building, the springing of the arch or skewback part due to demolitions, where the arch rests on the piers, and the place where transition from square to circle, makes it impossible to determine in which material and techniques used in this section, and its relation with the dome, such as pendentives or other transition elements. In other words, it is not clear whether the dome of the Oikoi building rested directly on the pendentives (dome on pendentive) or was combined with a continuous pendentive (a dome with continuous pendentives or sail vault).

In the Labraunda 4: Remains of Late Antiquity, book published in 2016 by Jesper Blid (2016, pp. 198-199), mentioned about Oikoi Building's covering system:

The reconstruction drawings show Thieme's and Hellström's hypothesis on the original façade of the building during the 4th century BC (to the left) and the author's suggestion on the rebuilt phase with a cupola covering the southern room (to the right). The tentative reconstruction for the second, domed building phase is inspired by that of Hagia Sophia in Constantinople perhaps the most famous example of the 6th century. It is a cupola resting on pendentives with a row of small windows in the lower section of the dome. The windows are placed in a thicker wall section that forms a supporting ring that can perhaps be described as a "semi drum". (fig. 13).

First of all, Hagia Sophia is a *tour de force*, the plan and spatial features of the building have not been repeated in any region or part of the empire (Krautheimer, 1986, p. 238). Secondly, even though it is stated by Jesper Blid as a "tentative", the Hagia Sophia dome given as a reconstruction proposal belongs to the Ottoman period, not the Byzantine 6th century. The first dome of Hagia Sophia (6th century), most probably, was lower/shallower and simpler in form than its later phases (Ousterhout, 2019, pp. 203-206; Krautheimer, 1986, p. 206). Thirdly, J. Blid mentioned above "It is a cupola resting on pendentives with a row of small windows in the lower section of the dome." In that case, it must be asked: Where is the evidence that the dome rests on pendentives and that there are windows in the drum or tambour of the dome? And lastly, there is an only architectural fragment unearthed belonging to the covering system is the crown of the dome. The fact that this part was found is not enough to understand the exact form of the covering system. To talk about "dome on pendentive", we need more evidence from upper part of load-bearing piers, and transition part from load-bearing piers to covering system.

Evaluation of the Plan

It must be appreciated that it is very difficult to determine the date and function of a building, on the basis of only four supporting piers, a square space, and limited evidence, just like in the Oikoi building. Therefore, the central space in the Oikoi building led to investigate other buildings with central square bay, regardless of their function. Although the function of the Oikoi Building could not be understood, a group of churches with the central square bay, which are St. John Church at Ephesos and Philadelphia, Building D at Sardis, Urban Basilica at Hierapolis

⁸ The piers have suffered since then and lost part of their elevation.

and Priene, in western coast of Asia Minor must be briefly mentioned and evaluated. The reason for choosing these buildings as a comparison is the process of centralisation that emerged in western Anatolia, especially in ecclesiastical architecture, by the 6th century AD.

The churches at Ephesos, Sardis, Philadelphia, Hierapolis and Priene have a unique interior form, different from the usual wooden-roofed, multiple-aisled/nave, basilical planned churches that were traditionally and commonly built in the regions within the borders of the empire. This is the form in which the longitudinally rectangular basilica is divided into at least two square spaces or units (fig. 14).⁹

The naos of these basilicas is divided into square units.¹⁰ The square spaces in these basilicas are formed with independent load-bearing piers, and these units are covered by vaults. Bricks, stones, and mortared rubble materials were used in the elements of the load-bearing and covering systems of the buildings (Buchwald, 2001b, pp. 209-210; Ousterhout, 2019, pp. 189-194). These basilicas represent a crucial stage in the architectural development of the ecclesiastical buildings in the Late Antique/Early Byzantine period. It reflects the transition from load-bearing walls to load-bearing piers, with the division of the interior space into multiple units with piers, along with the covering of these units by a vaulting and were known as multi-domed basilica (Karydis, 2012, p. 358). The basilicas exemplified above, do not reflect a precise plan typology; the number of interior units varies, as do the techniques used in the load-bearing and covering system. However, the existence of similar centralized units, and building materials they used, have led researchers to categorize these churches together.¹¹

It is worth mentioning a hypothesis as to, why these buildings, in Western Anatolia, have their central spaces in basilical plan? The spatial redesign of the Church of the Holy Apostles in Constantinople and the Church of St. John in Ephesos began in the same year: 535 or 536 AD.¹² In the naos, transept arms, and bema of these two cross-planned basilicas, central spaces were formed with independent piers. Each central unit was covered with a dome. Referring to the construction dates of these two buildings, many specialists have suggested that the plan form of the Holy Apostles and the central units in its interiors inspired the St. John Ephesos (Buchwald, 2001b, p. 210; Krautheimer, 1986, p. 210; Karydis, 2011). As an alternative to this idea, there is no other example of a building with a similar plan scheme and interior design that can be dated to the first half of the 6th century AD or earlier on the coast of Western Anatolia. Therefore, the church of St. John in Ephesos may have inspired many other church buildings in Western Anatolia, in terms of its spatial characteristics or at least pioneered the spread of the central emphasis in church and other types of buildings. This may explain why Building D at Sardis, St. John at Philadelphia, Urban Basilica at Hierapolis and Priene have central spaces of equal square or very close dimensions within the basilical (rectangular) plan in form. For this reason, the possibility that the square space in the Oikoi Building may belong to that period can be evaluated together with the basilicas which have square spaces in Western Anatolia.

Although there is no evidence or spatial unit that can associate the Oikoi Building with a church, the reason why it seems relevant to evaluate it together with many churches, is the development of centralisation, seen in the cities of western Anatolia, dated in the 5th-7th century AD, especially in ecclesiastical architecture. This centralisation in the basilicas, mentioned above, was achieved by constructing four independent load-bearing piers and covering this space with a brick vault in different form just like in the Oikoi Building. Therefore, could the central space in the Oikoi building be another example of a manifestation of this centralisation movement, which was prevalent especially in ecclesiastical architecture of Western Anatolia during Late Antiquity?

9 The floor plans of the Building D at Sardis, Urban Basilica at Hierapolis, St. John Church at Philadelphia and Urban Basilica at Priene are longitudinally rectangular, while St. John Church at Ephesos is cruciform in its design.

10 As for St. John at Ephesos, in addition to the naos, the transept arms also have square units.

11 "Returning to western Asia Minor and the sixth century, we find a variety of vaulted buildings that employed the cross-domed unit. The enigmatic church of St. John at Alaşehir (Philadelphia) has a curious single-aisled plan, with a nave covered by two domes; Church D at Sardis was similar, while two churches at Pamukkale/Hierapolis—all probably Justinianic in date— seem to have employed similar modular designs" (Ousterhout, 2019, p. 194); Buchwald, 2001b; Karydis, 2011.

12 According to Krautheimer (1986, p. 242), the construction of the Church of the Holy Apostles was completed in A.D. 550, and the Church of St. John in Ephesos in A.D. 565.

Moreover, there is a Byzantine structure, Kale Mevkii Building,¹³ situated on a plain approximately 5 kilometers North of ancient Mylasa, 11 km from Labraunda. Similar to the interior arrangement of the southern room of Oikoi building, only four piers of the Kale Mevkii Building survived today, making a square space. The external walls of this spatial unit have not survived, but the remains indicate that the square unit was covered by a dome. The materials used in the load-bearing piers of the Kale Mevkii Building were unhewn stones, bricks, and mortared rubble. On the lower and upper sections of the wall façades, there are two separate brick courses bands arranged in three and four rows. There are still uncertainties about the function and construction date of the Kale Mevkii Building. However, despite all these difficulties, the proximity of both buildings to each other, the attempt to create a central space in a similar way with four load-bearing piers, and the fact that this space is covered with a dome are important points that must be mentioned. Both the construction technique and the spatial similarity of the Oikoi and the Kale Mevkii Building are on a comparable level with the churches, located in the important cities of Western Anatolia which were mentioned above. And, it can be pointed out, at least, seems like this centralisation movement spread as far as the Karian region, Mylasa, and Labraunda. This shows us how active Labraunda and Mylasa were in architectural production during Late Antiquity/Early Byzantine period.

Material Usage and Construction Techniques

Stones, bricks and mortar, which were frequently used for load-bearing systems in the Late Antique/Early Byzantine period, were also the primary building materials used in the building of transitional and covering units such as arches, pendentives, vaults and domes (Karydis, 2011, p. 25). In this period, simple forms, such as barrel arch and sail vault, were preferred in the construction of covering systems on the Western Anatolian coasts (Krautheimer, 1986, p. 238).

The remains representing the crown of the dome in the Oikoi Building provide information about the form of the covering system: bricks arranged radially at the crown. However, it is unclear how it was transitioned from the load-bearing system to the covering system due to demolition: This is an obstacle for dating. Therefore, it is difficult to give precise dates about the form or construction date of the dome on the basis of the spiral brick layout seen only on the crown of the Oikoi's dome: because the crown of the dome was built with a spiral brick scheme can be dated from the 2nd to the 6th century AD (Lancaster, 2015, p. 85; Karydis, 2011, pp. 67-116). If there were any remains of the transition part from the load-bearing piers to the cover system, comparisons could be made on the technique used in the transition which would give us an idea on the precise date of the dome. For instance, sail vault was developed much earlier than the dome on pendentives of the 6th century AD (Lancaster, 2015, p. 72).

Instead of a very complex form, such as a dome on a pendentive, for which there are no remains, it seems more economical to propose that the Oikoi building may have been covered with a much simpler form, such as a sail vault (fig. 15). Yet, in the absence of evidence on the techniques used in the transition system, all recommendations remain as an assumption.

The materials used in the supporting piers of the Oikoi building, the presence of brick bands reaching the center of the piers, the square-shaped central space, and its coverage with a brick dome, all bear similarities to the central spaces of the basilica examples mentioned above. These features make it possible to compare the Oikoi building to these basilicas, suggesting a construction date that could also belong to the 6th century or later, as with the basilicas.

However, this can also be misleading. The building materials used in the Oikoi building are not a 6th century innovation; they are materials known and used in Western Anatolia since the Roman imperial period (Karydis,

¹³ The remains of the building have been thought of as a castle (kale) for years by the local community; for this reason, the area where the building is located is called 'kale mevkii' (castle location/site). The function of the building is not a military or defensive fortress; however, since the site is known by this name, I named the building as the 'Kale Mevkii Building' in a master thesis (A Byzantine Structure (Kale Mevkii Building) in the Hinterland of Ancient Mylasa: Studies on Construction Technique, Date, and Function) and the name given by the locals will continue to be used (Ardil, 2020, pp. 22-25).

2011, p. 27). The use of brick spirally at the crown, which is an unearthed single part of the covering system, also corresponds to a very wide range of dates (Lancaster, 2015, p. 79-97). Therefore, it is misleading to date the building only on the basis of the construction materials and techniques used. Yet, it is clear that a considerable amount of resource and effort was spent on construction of the load-bearing and covering system of the Oikoi Building's southern room, which demonstrates that the Oikoi Building might be used as a prestigious building in the Late Antique period.

Although the Oikoi building has two rooms, there is no indication that the northern room was used in Late Antiquity, therefore, the answer to the question of the function of the building is only in the southern room. This central space can be associated with many other buildings with different functions that have a central space; for instance, such as the central bays of churches (the basilicas mentioned above), the central rooms of civil dwellings (Lancaster, 2015, pp. 81-82), and the central-single room of funerary structures. Yet, it is difficult to conclude definite conclusions and it is also difficult to make a speculation about the function of a single central area belonging to a single room without conclusive evidence.

The building does not incorporate any spatial features that could be associated with a church, such as, at least, an apse. Jesper Blid (2016, p. 200) has given a suggestion as to the function of the building and has suggested that it may have been a funerary architecture. As an example, he pointed to centralness of a tomb in the east necropolis of Side, called Eastern Mausoleum. Firstly, centrality is not a single form; in addition to square, centrality can also be achieved in spaces exhibiting a polygonal geometry such as hexagonal, octagonal, circular, triconchos and tetraconchos. Funerary structure at Side has a central room, but the central room has an extended form with an exedra on each side. The Oikoi's plan scheme does not lend itself to this comparison: The southern room in the Oikoi building has only a single square space. Moreover, in the Eastern Mausoleum at Side, the fan technique was used at the beginning of the covering system (Lancaster, 2015, pp. 85-86; Mansel, 1960, p. 419); in the Oikoi building, this part was demolished and only the crown is known. For this reason, I have emphasized above the importance of knowing the materials and techniques used in the transition from the load-bearing piers to the cover system. Because a technique used in the transition from square to circle may be a technique known for centuries, or, perhaps a technique representative of a specific century. As for the function of the building, due to the lack of evidence, many suggestions will not go beyond assumptions. However, the idea that the central space created in the Oikoi building may have emerged as a reflection of the centralisation movement in Western Anatolia in the 6th century, especially in religious buildings, is of considerable importance.

Conclusion

The Oikoi building at Labraunda, spanning from the 4th century BC to Late Antiquity, represents a remarkable example of architectural conversion, alteration, and socio-political change. However, determining its precise functions over time remains a significant challenge, illustrating the building's complexity and adaptability.

Originally constructed under Idrieus, the Oikoi likely fulfilled critical roles within the sanctuary, potentially serving as a treasury, dining hall, or prytaneion. Subsequent transformations during the Hellenistic, Roman, and Late Antique periods introduced architectural modifications and new functions, mirroring broader societal transitions. With the Christianization of the site, the building was reconfigured, evidenced by the addition of L-shaped piers and a dome in the southern room, representing its incorporation into a new cultural and spatial perspective.

The difficulty in interpreting the Oikoi's functions stems from limited and fragmented archaeological evidence and the lack of definitive epigraphic records for certain periods. Its asymmetrical layout, diverse construction techniques, and successive architectural alterations resist straightforward classification, highlighting its experimental and context-specific character. These complexities set the Oikoi apart as a unique architectural case, reflecting both the innovative approaches of the Hekatomnid builders and the evolving needs of the sanctuary over centuries.

In essence, the Oikoi building's long history and multiple potential uses underscore its importance as both a functional structure and a symbol of resilience within the Labraunda. Its layered past challenges traditional frameworks of interpretation, offering a valuable lens to explore the dynamic relationships between form, function, and meaning in ancient architectural contexts.

Reference

- Adam, J. P. (2005). *Roman building: materials and techniques*. Taylor and Francis.
- Alkim, U. B., Young, R., Persson, A., Akurgal, E., Cook, J., and Robert, L. (1951). Summary of archaeological research in Turkey, 1949-1950. *Anatolian Studies*, 1, 9–20. <https://doi.org/10.2307/3642357>
- Ardil, C. (2020). *A Byzantine structure in the hinterland of Mylasa in Ancient Caria: studies on construction technique, date and function* [Unpublished Master Thesis]. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.
- Armpis, E.A. (1998). L'organisation del Asklépieia. In A. Verbanck-Piérard (Ed.), *Au temps d'Hippocrate, Medecine et société en Grèce antique* (pp. 165-180). Mariemont.
- Beaufils, K. (2000). *Beyond the Argo-Polis. A social archaeology of the Argolid in the 6th and early 5th centuries BCE*. [Unpublished doctoral dissertation]. University College London.
- Blid, J. (2016). *Labraunda 4: Remains of Late Antiquity* (1. bs.). Swedish Research Institute.
- Bookidis, N. (1983). The priest's house in the Marmaria at Delphi. *Bulletin de correspondance hellénique*, 107(1), 149–155. <https://doi.org/10.3406/bch.1983.1878>
- Bousquet, J. (1938). Le temple d'Aphrodite et d'Arès à Sta Lenikà. *Bulletin de Correspondance Hellénique*, 62(1), 386–408. <https://doi.org/10.3406/bch.1938.2712>
- Briant, P. (2020). Caria and Karians under Achaemenid Rule. In O. Henry, A. Belgin-Henry (Eds.), *The Karians from seaferars to city builders*, (pp. 42–49). Yapı Kredi Yayınları.
- Buchwald, H. (2001a). The Church of St John the Theologian in Alaşehir (Philadelphia). *Form, style and meaning in Byzantine church architecture, part one: individual building*, 301-318. Ashgate.
- Buchwald, H. (2001b). Western Asia Minor as a generator of architectural forms in the Byzantine Period, provincial back-wash or dynamic center of production? *Form, style and meaning in Byzantine church architecture, part two: architectural forms in Asia Minor*, 199-234. Ashgate.

- Buchwald, H. (2015). *Churches EA and E at Sardis*. Archaeological Exploration of Sardis Reports.
- Carstens, A. M. (2011). Achaemenids in Labraunda. A case of imperial presence in a rural sanctuary in Karia. In L. Karlsson, S. Carlsson (Eds.), *Labraunda and Karia. Proceedings of the international symposium commemorating sixty years of swedish archaeological work in Labraunda* (pp. 121–132). Uppsala Universitet.
- Crampa, J. (1972). *Labraunda. Swedish Excavations and Researches. Vol III. Part 2. Inscriptions*. CWK Gleerup.
- Dahlén, I. (1955). Fragments of a kline from Labraunda. *Opuscula Atheniensia*, 2, 37-46.
- Daux, G. (1966). Chronique des fouilles et découvertes archéologiques en Grèce en 1965. *Bulletin de Correspondance Hellénique*, 90(2), 715-1019. doi: <https://doi.org/10.3406/bch.1966.4954>
- Daux, G. (1967). *Guide de Thasos*. Ecole Française D'Athènes
- Dodge, H. (1984). The use of brick in Roman Asia Minor. *Yayla*, 5, 10-15.
- Durak, Ç. (2022). *The Oikoi building at Labraunda: Its function(s)* [Unpublished master thesis]. İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi.
- Etienne, R. (1997). Le Prytanée de Délos. *REA*, 99, 305-32.
- Foss, C. (1976). *Byzantine and Turkish Sardis*. Harvard University Press.
- Foss, C. (1977). Archaeology and the “twenty cities” of Byzantine Asia. *American Journal of Archaeology*, 81 (4), 469-486.
- Fusco, U. (2019). Temples with a double cella: new thoughts on a little-known type of temple. In R. Morais, D. Leão, D. R. Pérez, D. Ferreira (Eds.), *Greek Art in Motion: Studies in honour of Sir John Boardman on the occasion of his 90th Birthday*, (pp. 106–112). Archaeopress. <https://doi.org/10.2307/j.ctvndv598.16>

- Gerding, H. (2006). Early use of fired brick in Hellenistic and Roman architecture. In C. Mattusch, A. Donohue ve A. Brauer (Eds.). *Common ground: archaeology, art, science and humanities - proceedings of the 16th international congress of classical archaeology, Boston, August 23-26, 2003* (pp. 355-358). Oxbow.
- Hellmann, M. C. (1992). *Recherches sur le vocabulaire de l'architecture grecque d'après les inscriptions de Délos*. Diffusion De Boccard.
- Hellström, P. (1984). Labraunda 1983. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2, 131- 138.
- Hellström, P. (1986). Labraunda 1985. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 4, 157- 166.
- Hellström, P. (1991). The architectural layout of Hekatomnid Labraunda. *Revue Archéologique*, 2, 297–308.
- Hellström, P. (1994). Architecture. Characteristic building types and particularities of style and technique. Possible implications for Hellenistic architecture. In J. Isager (Ed.), *Hekatomnid Caria and the Ionian Renaissance: acts of the international symposium at the department of Greek and Roman studies, Odense University, 28-29 November 1991*, (pp. 36–57). Odense University Press.
- Hellström, P. (2007). *Labraunda: a guide to the Karian sanctuary of Zeus Labraundos*. Ege Yayınları.
- Hellström, P. (2009). Sacred architecture and Karian identity. In F. Rumscheid (Ed.), *Die Karer und die Anderen: Internationales Kolloquium an der Freien Universität Berlin (13. bis 15. Oktober 2005)* (pp. 267–290). Habelt.
- Hellström, P. (2019). Early Labraunda; Excavations on the Temple Terrace 1949-1953. In O. Henry and K. Konuk (Eds.), *Karia Arkhaia: La Carie, des origines la période pré-hékatomnide*, (pp. 61–88). Institut Français d'Études Anatoliennes.
- Hellström, P., and Blid, J. (2019). *Labraunda 5. The Andrones*. Swedish Research Institute in Istanbul.
- Hellström, P., and Thieme, T. (1982). *The Temple of Zeus. In Labraunda: Swedish excavations and researches (Vol. I)*. Swedish Research Institute in Istanbul.

- Henry, O. (2017). Sanctuaire et pouvoir : nouvelles pistes de réflexion à partir des recherches archéologiques récentes sur le site de Labraunda en Carie (Turquie). *CRAI*, 161 (1), 545-579.
- Henry, O. (2020). A short archaeological history of Labraunda. In O. Henry and A. Belgin-Henry (Eds.), *The Karians from seafarers to city builders*, (pp. 96– 115). Yapı Kredi Yayınları.
- Hornblower, S. (1982). *Mausolus*. Clarendon Press.
- Kâhya, Y. (1992). *İstanbul Bizans mimarisinde kullanılan tuğlanın fiziksel ve mekanik özellikleri* [Unpublished doctoral dissertation]. İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Karlsson, Lars. (2013). Combining architectural orders at Labraunda: a political statement. *Varia Anatolica*, 28, 65–80.
- Karydis, N. (2011). *Early Byzantine vaulted construction in churches of the Western coastal plains and river valleys of Asia Minor* (1. bs.). Archaeopress.
- Karydis, N. (2012). A monument of early Byzantine Sardis: Architectural analysis and graphic reconstruction of Building D. *Anatolian Studies*, 62, 115-139. <https://doi.org/10.1017/S0066154612000063>
- Karydis, N. (2012). The Early Byzantine domed basilicas of West Asia Minor, an essay in graphic reconstruction. *Late Antique Archaeology*, 9 (1), 357-381.
- Kourayos, Y., Daifa, K., Ohnesorg, A., and Papajanni, K. (2012). The Sanctuary of Despotiko in the Cyclades: excavations 2001-2012. *Archäologischer Anzeiger*, 2, 93–174.
- Krautheimer, R. (1986). *Early Christian and Byzantine architecture* (4. bs.). Yale University Press.
- Lancaster, C. L. (2005). *Concrete vaulted construction in Imperial Rome: innovations in context* (1. bs.). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511610516>
- Lancaster, C. L. (2015). *Innovative vaulting in the architecture of the Roman Empire: 1st to 4th centuries CE* (1. bs.). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781107444935>

Lawrence, A (1996). *Greek architecture* (5. bs.). Yale University Press.

Livadiotti, M. (2013). Lo hestiatorion dell' Asklepieion di Kos. *Thiasos*, 2(2), 39-58.

Mango, C. (1978). *Byzantine Architecture*. Electa Editrice.

Mansel, A. F. (1960). Side'de İki Mezar Anıtı. *Belleten*, 24 (95) 403-440.

Miller, S. (1977). *The Prytaneion, its function and architectural form*. University of California Press.

Ousterhout, R. (2016). *Bizans 'ın yapı ustaları*. Koç Üniversitesi Yayınları.

Ousterhout, R. (2019). *Eastern Medieval architecture: The building traditions of Byzantium and neighboring lands*. Oxford University Press.

Özgüç, N., Mansel, A. M., Robert, L., Gabriel, A., Demargne, P., Alkım, U. B., Young, R., and Edwards, G. R. (1952). Summary of archaeological work in Turkey during 1951. *Anatolian Studies*, 2, 11–24. <https://doi.org/10.2307/3642364>

Pedersen, P. (2015). The Ionian Renaissance and the Hellenistic architecture of Kos. In J. des Courtils (Ed). *L'Architecture Monumentale Grecque au IIIe Siècle A.C.*, (pp. 147-174). Ausonius Éditions.

Pedersen, P., Lund, J., and Poulsen, B. (Eds.) (2021). *Karia and the Dodekanese: Cultural interrelations in the Southeast Aegean I Late Classical to Early Hellenistic*. Oxbow Books.

Pedersen, P., Lund, J., and Poulsen, B. (2021). Introduction. In L. J. P. B. Pedersen P (Ed.), *Karia and the Dodekanese: Cultural interrelations in the Southeast Aegean I Late Classical to Early Hellenistic*. (pp. 1-6). Oxbow Books.

Poulsen, B. (2011). Halikarnassos during the Imperial Period and Late Antiquity. In L. Karlsson ve S. Carlsson (Ed.). *Labraunda and Karia, proceeding of the international symposium commemorating sixty years of swedish archaeological work in Labraunda. The Royal Swedish Academy of Letters, History and Antiquities Stockholm, November 20-21, 2008* (pp. 425-444). Uppsala Universitet.

- Ruggieri, V. (2005). *La Caria Bizantina: topografia, archeologia ed arte (Mylasa, Stratonikeia, Bargylia, Myndus, Halicarnassus)*. Rubbettino.
- Ruggieri, V. (2009). The Karians in the Byzantine Period. In F. Rumscheid (Ed.), *Die Karer und die Anderen: Internationales Kolloquium an der Freien Universität Berlin 13. Bis 15. Oktober 2005* (pp. 207-218). Bonn.
- Ruggieri, V. (2011). In margine a Mylasa (Milas) Bizantina: disjecta membra. *Orientalia Christiana Periodica*, 77(2), 503-531.
- Rups, M. (1986). *Thesaurus: A study of the treasury building as found in Greek sanctuaries* [Unpublished PhD dissertation]. John Hopkins University.
- Ruzicka, S. (1992). *Politics of a Persian Dynasty: The Hekatomnids in the fourth century B.C.* University of Oklahoma Press.
- Serin, U. (2013). Karya'daki Geç Antik ve Bizans Dönemi yapı ve yerleşimleri üzerine bazı gözlemler. *METU Journal of the Faculty of Architecture*, 30(1), 191-211.
- Tomlinson, R. A. (1969). Perachora: The remains outside the two sanctuaries. *The Annual of the British School at Athens*, 64, 155-258.
- Tzanakaki, K. (2019). *Aptera, a city of Crete. Emerging cities*. Aptera Eleutherna Knossos.
- Umholtz, G. (2016). The spread of Greek architecture: Labraunda. In M. M. Miles (Ed.), *A Companion to Greek Architecture* (pp. 391-405). John Wiley and Sons, Inc. <https://doi.org/10.1002/9781118327586.ch27>
- Vallois R. (1929). Topographie délienne; II. Les édifices du groupe Nord. *Bulletin de Correspondance Hellénique*, 53, 185-315. doi: <https://doi.org/10.3406/bch.1929.2905>
- Ward Perkins, J. B. (1958). Notes on the structure and building methods of Early Byzantine Architecture. In D. T. Rice, (ed.). *The great palace of the Byzantine Emperors*, (vol. 2,, pp. 52-104). Edinburgh University Press.
- Ward-Perkins, J.B. (1981). *Roman imperial architecture*. Yale University Press.

Ward-Perkins, J.B. (2003). *Roman architecture*. Electa Architecture.

Westholm, A. (1963). *Labraunda: Swedish excavations and research: The architecture of the Hieron*. CWK Gleerup.

Wright, G.R.H. (2005). *Ancient building technology volume 2 materials: part 1: text*. Brill

Wycherley, R. E. (1976). *How the greeks built their cities* (2d ed). Norton

Zonaras, J. and Tittmann, J. A. H. (1967). *Lexicon*. A. M. Hakkert.

Figure 1
Ground Plan of the Oikoi Building (O. Henry)

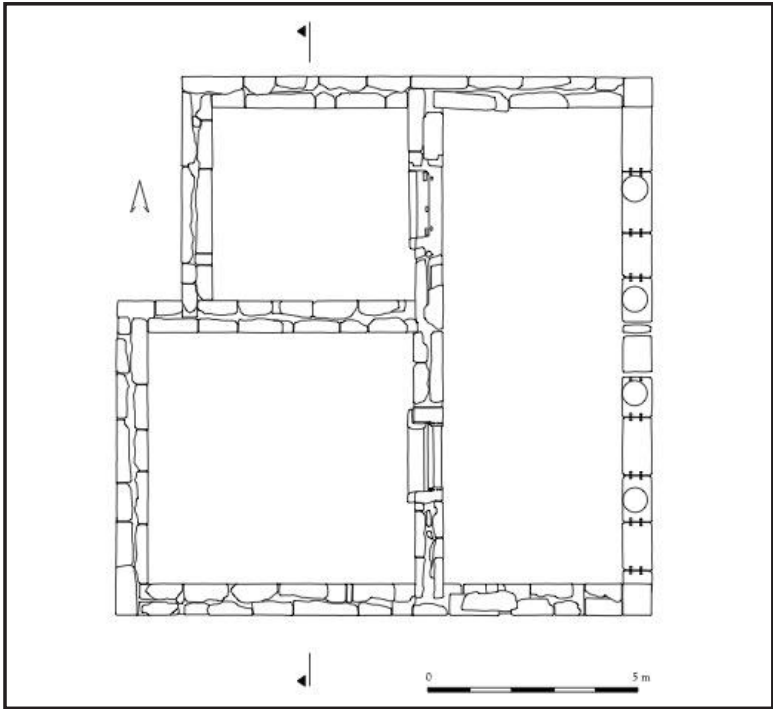

Figure 2
Plan of Labraunda (O. Henry)

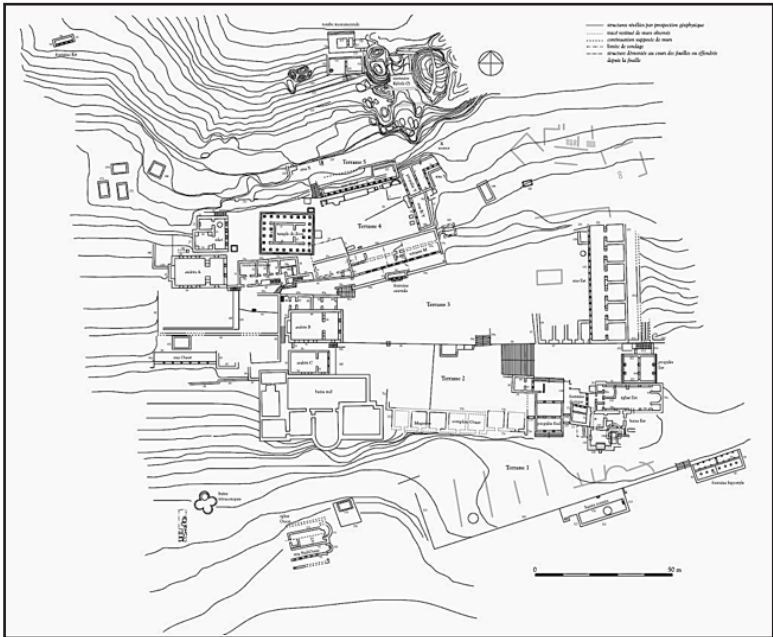

Figure 3

Plan of the Oikoi: red marks the piers of the second building phase (C. Ardıl, M. Özbek)

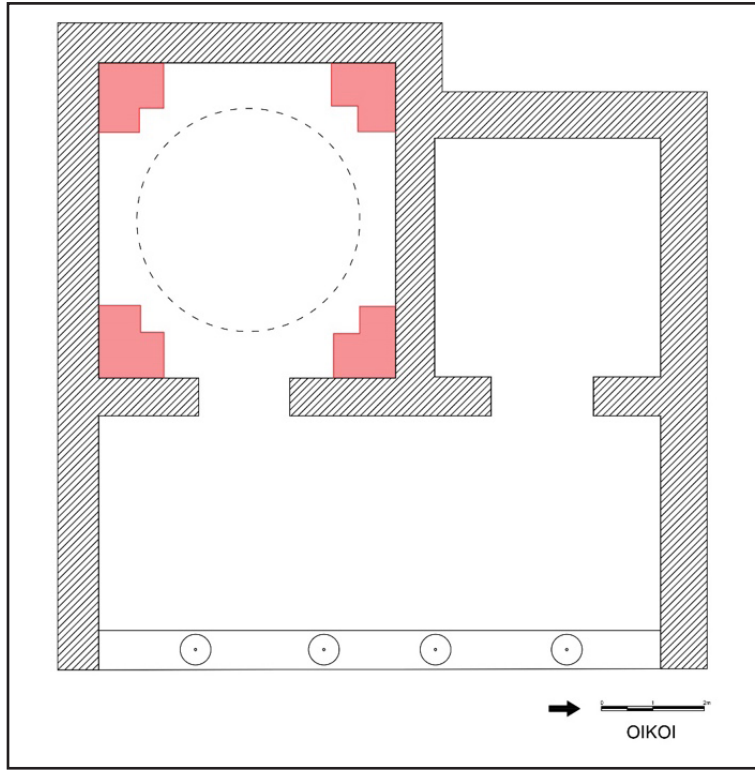

Figure 4

Oikoi Building from East (O. Henry)

Figure 5

The Architrave of the Oikoi Building (O. Henry)

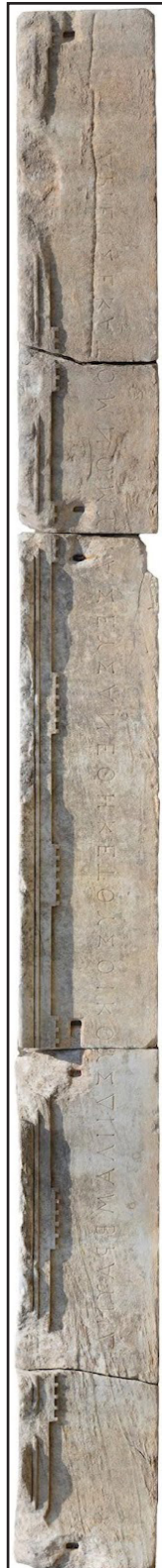

Figure 6

Dove-tail beddings on the stylobate (Ç. Durak)

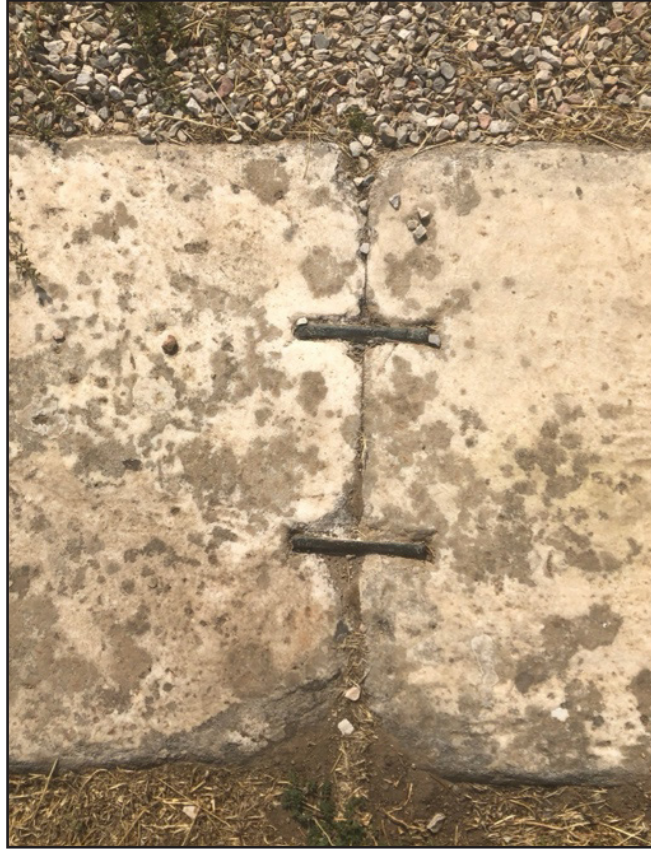

Figure 7

Clamp holes on the architrave of the Oikoi building (Ç. Durak)

Figure 8

Cuts on the column drum (Ç. Durak)

Figure 9

Brick podium of the northern room (Ç. Durak)

Figure 10

Plans of Type A, Type B and Type C temples (Fusco, 2019, fig.2)

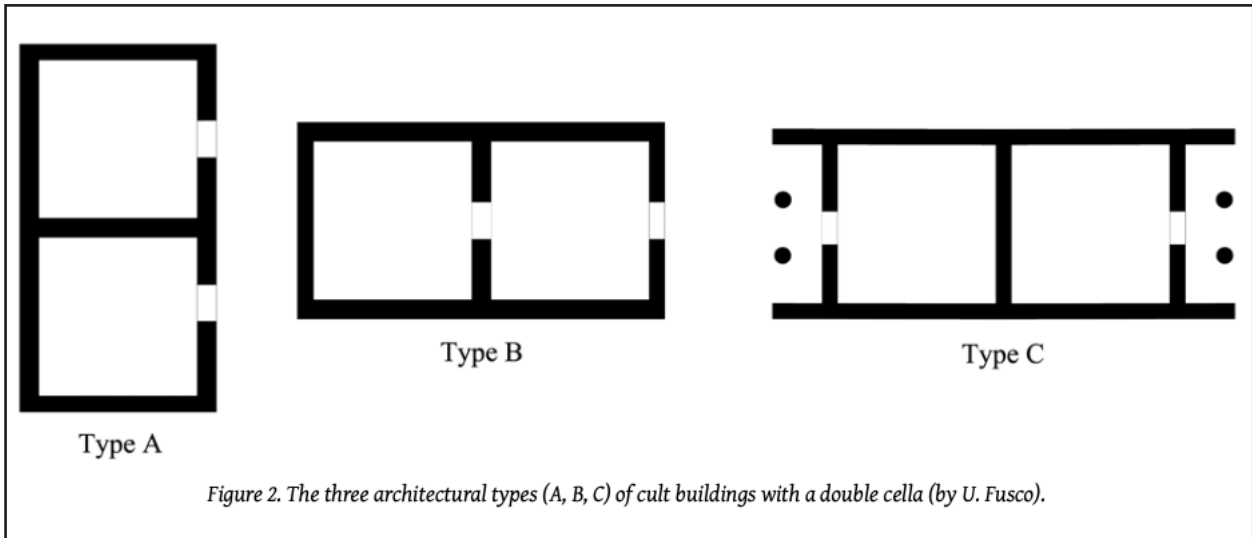

Figure 11

The north-western pier, at least 8 courses and fragment of covering system (1951 season, Labraunda excavation archive)

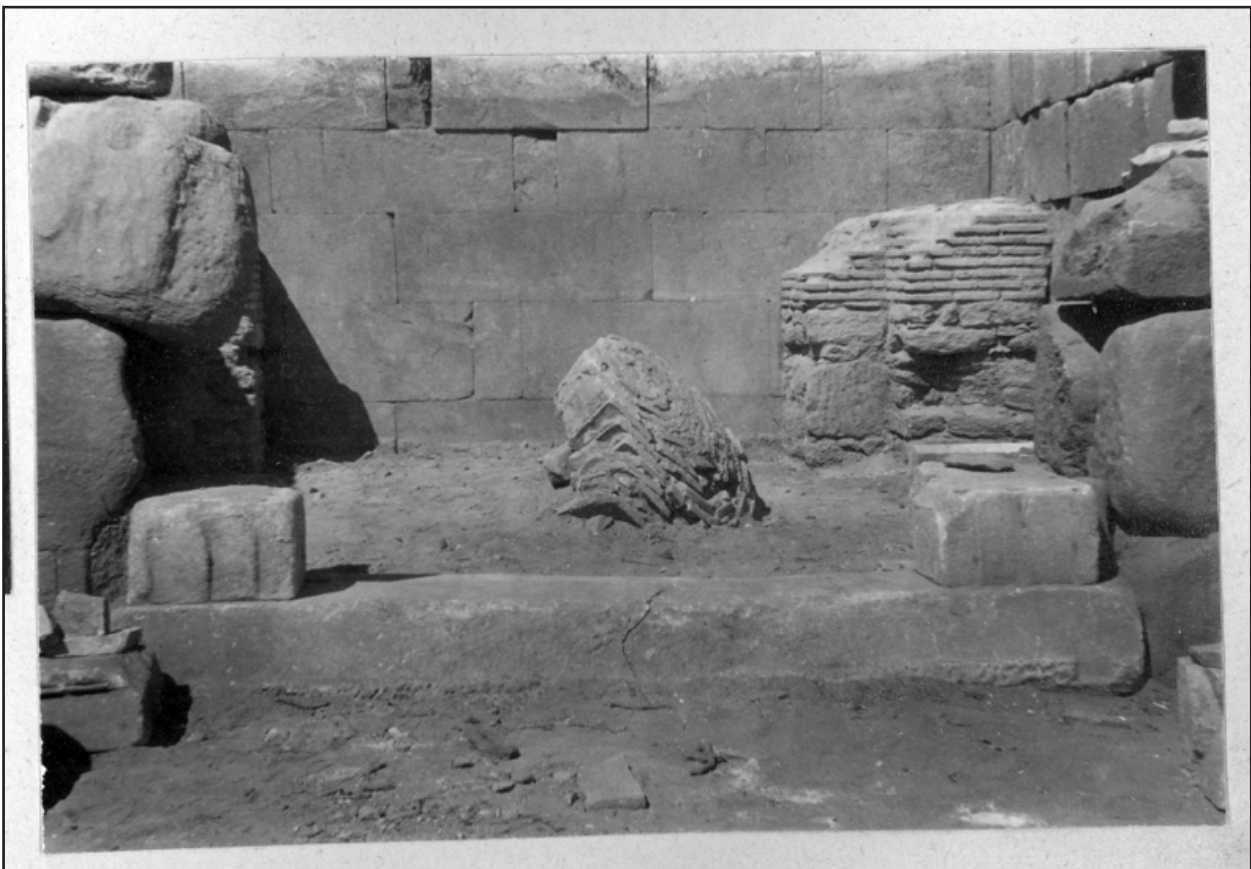

Figure 12

The crown of the dome, excavated in 1951 (Jesper, 2016, p. 196).

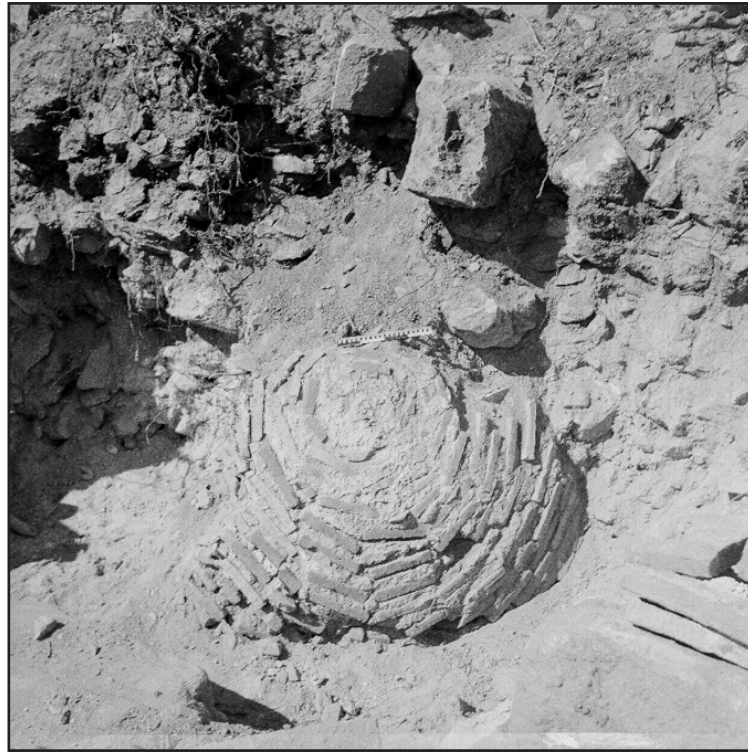

Figure 13

The later construction of the “cupola” over the southern room (Blid, 2016, p. 197)

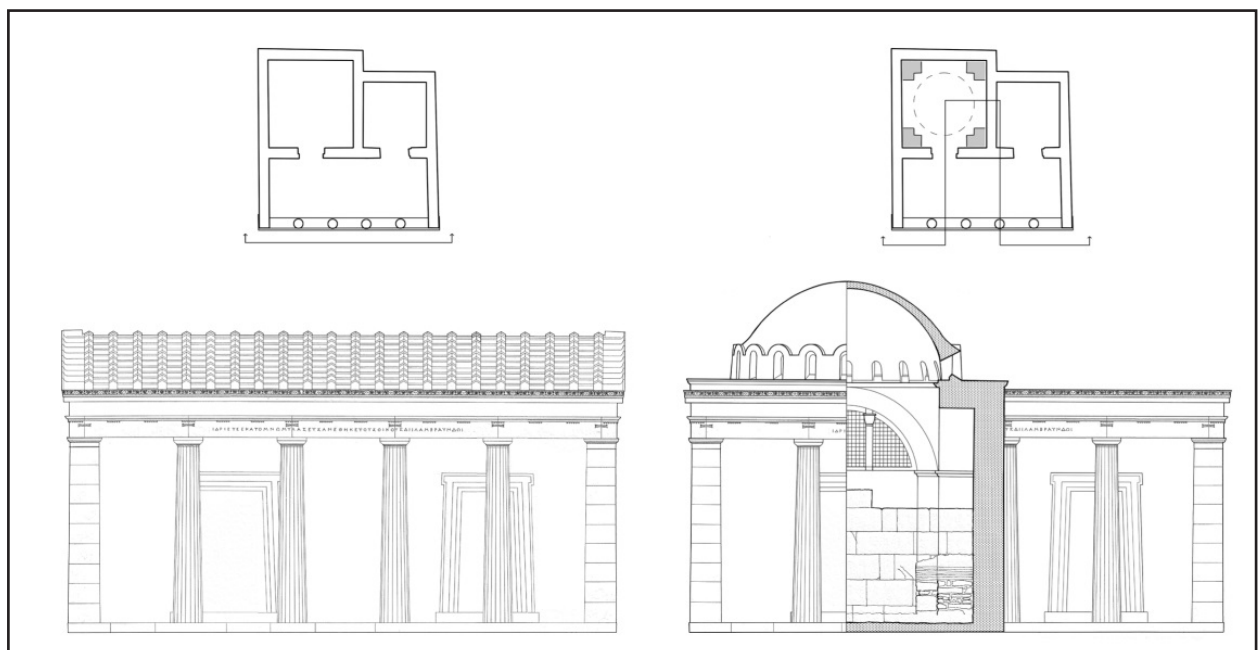

Figure 14

Top-left St. John, Philadelphia; bottom left Building D, Sardis; and right St. John, Ephesos (Ousterhout, 2019, p. 195-196)

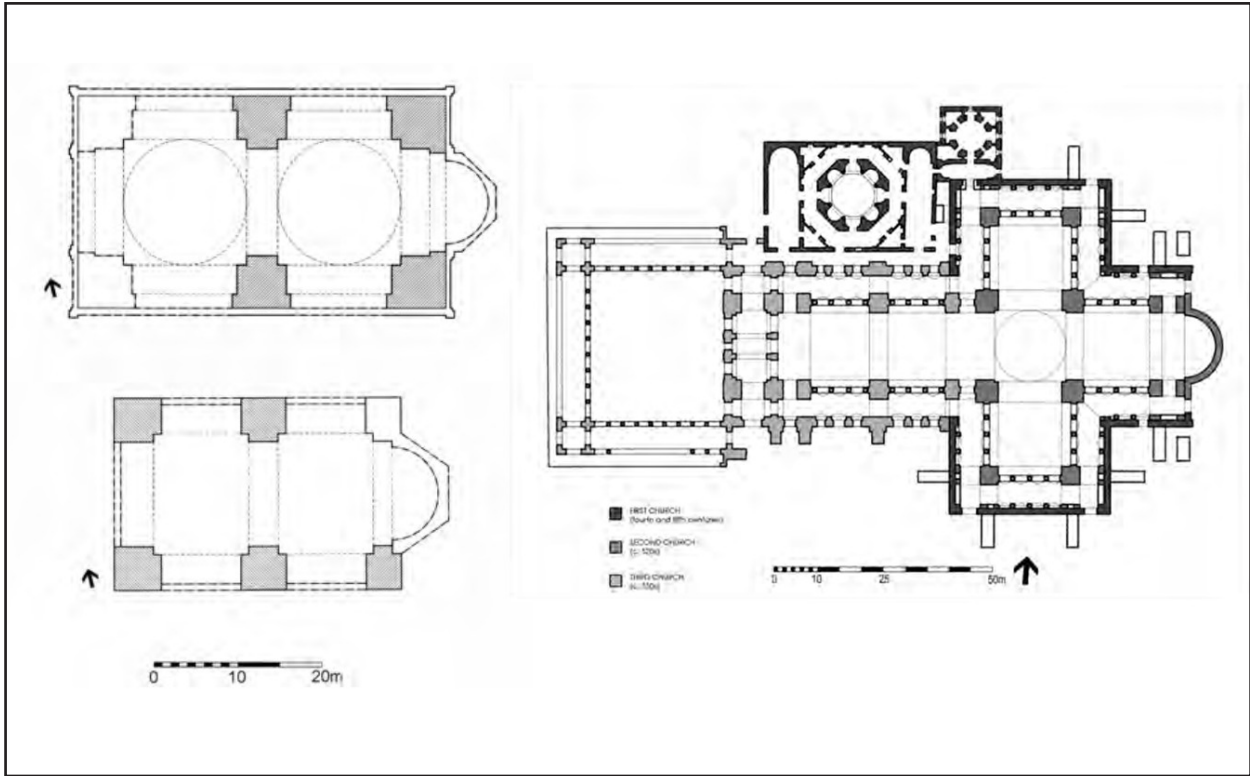
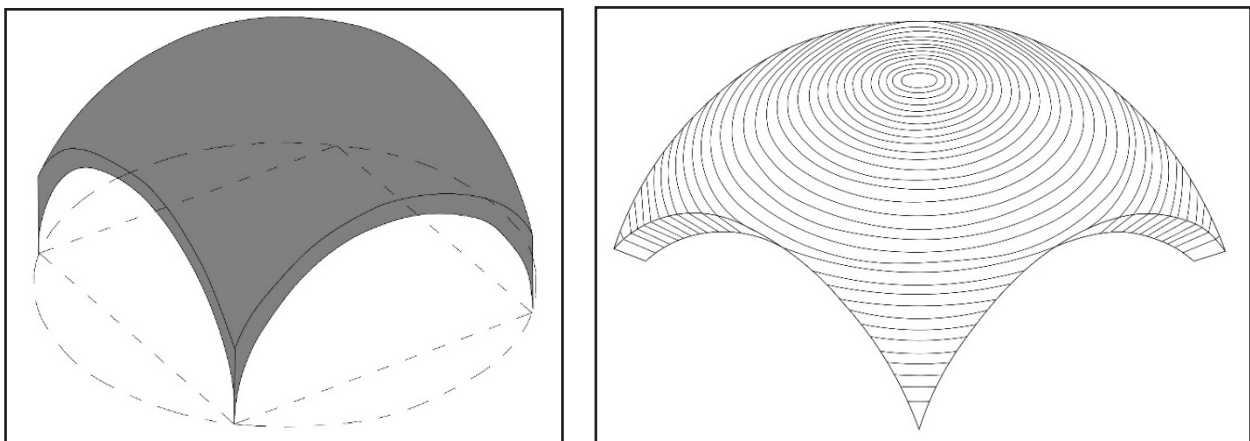

Figure 15

The estimated dome form and plan of the Oikoi building (C. Ardıl, M. Özbek; Inspired by Lancaster, 2015, p. 72-74)

Bu dergide yayımlanan makalelerin telif hakları Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisine ait olup CC-BY-NC-ND lisansına uygun olarak açık erişim olarak yayımlanmaktadır / The copyright of the articles published in this journal belongs to Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi and they are published as open access in accordance with the CC-BY-NC-ND license.

Bu makalenin değerlendirmesi çift taraflı kör hakemlik ile yapılmıştır / This article was evaluated by double-blind peer review.

Etik bildirim: taed@ktb.gov.tr /Ethics notification: taed@ktb.gov.tr

Atıf Bilgisi/Citation

Şenalp, S. ve Yılmaz Erkovan, N. (2025). Syedra Büyük Hamam çatı kiremitleri. *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, 90, 43-76.

Tez Özeti

Syedra Büyük Hamam Çatı Kiremitleri *

Samet ŞENALP

Syedra Antik Kenti Kazı Başkanlığı

Nisa YILMAZ ERKOVAN

Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü

Yazar Notu

Samet ŞENALP ● <http://orcid.org/0009-0005-1282-9195>

Nisa YILMAZ ERKOVAN ● <http://orcid.org/0000-0002-7473-7131>

Bu makale, 2024 yılında Samet ŞENALP tarafından Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne sunulan “Syedra’da Bulunan Çatı Kiremitleri” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Bu çalışmaya Samet ŞENALP % 60, Nisa ERKOVAN YILMAZ % 40 oranında katkı sağlamıştır.

Bu makalede herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Bu makalenin yazarları tarafından çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir.

* Gönderilme Tarihi: 15 Kasım 2024; Kabul Tarihi: 13 Nisan 2025; Yayımlanma Tarihi: 31 Temmuz 2025 / Submission Date: November 15, 2024; Acceptance Date: April 13, 2025; Publication Date: July 31, 2025.

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazarlar tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir.

Bu makale ile ilgili iletişim için Samet ŞENALP, Seki Mahallesi Yukarı Merkez Sokak No: 2, Syedra Kazı Evi (Eski Seki İlkokulu), Alanya, Antalya, Türkiye adresine başvurunuz. senalp_777@hotmail.com

Thesis Summary

Roof tiles of the Great Bath of Syedra

Samet ŞENALP

Syedra Ancient City Excavation Directorate

Nisa YILMAZ ERKOVAN

Alanya Alaaddin Keykubat University, Faculty of Art, Design and Architecture, Department of Architecture

Author Note

Samet ŞENALP ● <http://orcid.org/0009-0005-1282-9195>

Nisa YILMAZ ERKOVAN ● <http://orcid.org/0000-0002-7473-7131>

This article was produced from the master's thesis titled "Roof Tiles Found in Syedra" submitted to Karamanoğlu Mehmetbey University, Institute of Social Sciences by Samet ŞENALP in 2024.

Samet ŞENALP has contributed 60% and Nisa YILMAZ ERKOVAN has contributed 40% to the study.

There is no financial conflict of interest with any institution, organization or person in this article

The authors of this article declare that scientific and ethical principles were followed during the preparation of the study and that all studies used were cited in the references.

Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir.

No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. All content was produced by the authors in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.

For communications regarding this article, please contact Samet ŞENALP, Seki District, Yukarı Merkez Street No:2, Syedra Excavation House (Former Seki Primary School), Alanya, Antalya, Türkiye. senalp_777@hotmail.com

Öz

Syedra Antik Kenti, Alanya'nın 20 km doğusunda, Kilikya Bölgesi sınırlarında stratejik bir tepeye kurulmuş ve Antik Dönem'de önemli bir yerleşim olarak öne çıkmıştır. MÖ 2. yüzyılda korsan saldırılarının hedefi olan şehir, MÖ 67'de Pompeius'un zaferiyle Roma hâkimiyetine girmiştir. Roma İmparatorluğu Dönemi'nde gelişen Syedra, MS 2. ve 4. yüzyıllar arasında altın çağını yaşamış ve kendi adına sikke basmıştır. Bizans Dönemi'nde dini bir merkez olarak kullanılmış, 13. ve 14. yüzyıllara kadar yerleşim görmüştür. 19. yüzyıldan itibaren bilimsel araştırmalara konu olan kentte, özellikle 1990'larda yapılan temizlik çalışmaları ve günümüzde de devam eden kazılarla önemli buluntulara ulaşılmıştır. 2020-2023 yıllarında yürütülen kazılar, Büyük Hamam yapısında bulunan ve bu çalışmanın da konusunu oluşturan çatı kiremitleri ile Antik Dönem çatı sistemlerinin işleyişi ve yapı teknolojisi hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Yapıda toplamda 21 kiremit parçası tespit edilmiştir; bunlardan 14'ü düz kiremit (*stroter*), 7'si ise kapama kiremiti (*kalypter*) olarak sınıflandırılmıştır. Özellikle düz kiremitlerin 64 cm uzunluğunda ve 45 cm genişliğinde olanları, dönemin inşaat teknikleri hakkında önemli veriler sunmaktadır. Düz kiremitler, yağmur suyu kanalı içerip içermemesine, kapama kiremitleri de yarım daire veya üçgen kesitli yapıda olup olmamalarına göre iki ana tipe ayrılmaktadır. Bu bulgular, Syedra'nın Antik Dönem çatı sistemleri hakkında bilgi sağlamakta, ayrıca bölgedeki diğer yapılarla karşılaştırıldığında referans noktası oluşturmaktadır. Büyük Hamam'dan elde edilen çatı kiremitleri, Syedra'nın kronolojik çerçevesini belirlemede önemli bir veri kaynağı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Syedra, mimari yapılar, çatı kiremitleri, *stroter*, *kalypter*

Abstract

Syedra Ancient City, located 20 km east of Alanya, is strategically situated on a hill at the borders of the Cilicia Region and emerged as a significant settlement in antiquity. The city, which became a target of pirate raids in the 2nd century BC, came under Roman dominion following Pompey's victory in 67 BC. Syedra flourished during the Roman Empire, experiencing its peak between the 2nd and 4th centuries AD, during which it minted coins bearing its own name. In the Byzantine period, it functioned as a religious center and remained continuously inhabited until the 13th and 14th centuries. Since the 19th century, Syedra has been the focus of scholarly research, yielding significant findings, particularly following cleaning efforts in the 1990s and ongoing excavations. Excavations conducted between 2020 and 2023 have provided critical insights into the functioning of ancient roofing systems and construction technologies, particularly through the roof tiles recovered from the Great Bath structure, which is the subject of this study. A total of 21 roof tile fragments were identified within the building: 14 were classified as flat tiles (*stroter*) and 7 as covering tiles (*kalypter*). The flat tiles, measuring 64 cm in length and 45 cm in width, offer valuable data on the construction techniques of the period. These flat tiles are categorized into two primary types based on the presence or absence of a rainwater channel, while the covering tiles are divided into two types according to their cross-sectional shape: either semicircular or triangular. These findings not only enhance our understanding of the roofing systems in ancient Syedra but also serve as a comparative reference for other regional structures. Furthermore, the roof tiles from the Great Bath provide a crucial source of data for establishing the chronological framework of Syedra.

Keywords: Syedra, architectural structures, roof tiles, *stroter*, *kalypter*

Syedra Büyük Hamam Çatı Kiremitleri

Alanya'ya 20 km mesafede, denize hâkim yüksek bir tepede konumlanan Syedra Antik Kenti, Asar Tepe'nin güney eteklerinde kurulmuştur. Asar Tepe, Alanya düzlüğünün güneydoğu sınırını belirleyen yükseltidir. Kentin bu tepesinde yer alan yukarı şehir, 400 metrenin üzerindeki yüksekliği sayesinde geniş bir görüş alanına sahiptir (Şekil 2, 3) (Hüber, 1993, s. 27). Gazipaşa (Selinus/Traianopolis) kıyısından Alanya'ya (Korakesion), doğuda Sedre ve Demirtaş derelerinin denize döküldüğü yerden Alanya düzlüğüne ve Mahmutlara (Nauloi) kadar uzanan bu manzara, tepeden izlenebilir (Hüber, 1993, s. 27).

Bilim insanları tarafından kentin Kilikya sınırları içerisinde var olduğu kabul edilmektedir (Güzel, 2018, s. 31). Kentin idari sınırları kesin olarak belirlenemese de yapılan araştırmalar, batıdaki yerleşimlerden ziyade, doğudaki Iotape, Selinus, Antiochia ad Cragum ve Anemurium gibi Batı Dağlık Kilikia kentleriyle daha yakın ilişkiler içerisinde olduğunu ve stratejik konumu sayesinde Kıbrıs, Doğu Akdeniz ve Kuzey Afrika gibi bölgelerle yoğun bir ticaret ağı oluşturduğunu göstermektedir (Can, 2016, s. 1).

Kentin limanı açıklarında Tunç Çağı'na ait buluntulara rastlanmış olsa da Syedra ve çevresi hakkında Helenistik Dönem öncesi ile ilgili yeterli bilgi bulunmamaktadır (Ergürer ve Ergürer, 2023, s. 43). MÖ 2. yüzyılda Seleukoların bölgede zayıflaması ve Roma'nın tam olarak hâkimiyet kuramamasıyla birlikte Dağlık Kilikya'da korsanlık faaliyetleri artmıştır (Ergürer ve Ergürer, 2023, s. 43). MÖ 1. yüzyıl başlarında Syedra'nın da diğer birçok yerleşim merkezleri gibi korsanların saldırılarına maruz kaldığı ve bu bölgedeki deniz güvenliğinin ciddi şekilde tehdit altında olduğu düşünülmektedir (Hüber, 1993, s. 41). Romalı komutan Pompeius Magnus'un MÖ 67 yılında gerçekleştirdiği başarılı askeri operasyonlarla Akdeniz'de egemen olan korsanlık faaliyetlerinin büyük ölçüde sona erdiği sanılmaktadır (Hüber, 1993, s. 41). Bu dönemle birlikte Roma'nın hakimiyet kurduğu birçok bölgede yaşanan iç karışıklıkların aksine Anadolu'nun güney bölgelerinde diğer kentlere göre göreceli bir huzur ve barış dönemi yaşanmıştır (Güzel, 2018, s. 86-136). Ayrıca söz konusu süreçle Syedra'nın da içerisinde yer aldığı birçok kent ekonomik ve kültürel açıdan canlanmıştır. Kent Tiberius Dönemi'nde *Syedreion* lejandı taşıyan sikkeler basmış ve Gallianus Dönemi'ne kadar aralıklarla sikke basmaya devam etmiştir (Güzel, 2018, s. 86-136). Şehrin kendi adına sikke basma uygulaması, İmparator Gallienus Dönemi (MS 253-268) sonuna kadar kesintisiz olarak devam etmiştir (Can, 2016, s. 2). Kentin en görkemli ve gelişmiş olduğu dönem, MS 2. ve 4. yüzyıllar arası olarak kabul edilmektedir. Bu dönemdeki yoğun yapılaşma ve kültürel faaliyetler, günümüze ulaşan mimari kalıntılarla da açıkça görülmektedir. Ayrıca, bu döneme ait yazılı epigrafik bulgular da kentin bu dönemdeki önemini ve canlılığını belgelemektedir (Karamut, 1997, s. 50). Yazıtların çoğunluğunun oyunlarla ilgili olması kentin spor faaliyetlerinde aktif olduğunu göstermektedir (Ergürer ve Ergürer, 2024, s. 3) Bizans İmparatorluğu Dönemi'nde önemli bir dini merkez konumunda olan bu kentteki yerleşim, 13. ve 14. yüzyıllara kadar varlığını sürdürmüştür. Bu durum, kentin uzun ve sürekli bir yerleşim geçmişine sahip olduğunu göstermektedir (Karamut, 1997, s. 50).

19. yüzyılın son çeyreğinde yapılan geziler ve araştırmalar sonucu elde edilen arkeolojik veriler, kentin tarihi hakkında bilgiler vermektedir (Heberday ve Wilhelm, 1986, s. 146-147). Bu dönemde yayımlanan bilimsel çalışmalarda kentin adı sıkça geçmekte ve bu çalışmalar, kentin geçmişi hakkında daha detaylı bir bilgiye ulaşmamızı sağlamaktadır. R. Heberday ve A. Wilhelm'in 1891-1892 yıllarında gerçekleştirdiği geziler, söz konusu kent ve çevresi hakkında yapılan ilk bilimsel çalışma olarak kabul edilmektedir (Heberday ve Wilhelm, 1986, s. 146-147). 1914 yılında ise J. Keil ve A. Wilhelm kenti ziyaret etmiştir. G. Bean ve T. Mitford tarafından 1960'lı yıllarda epigrafik incelemeler yapılmış (Bean ve Mitford, 1962, s. 191-194; Bean ve Mitford, 1965, s. 85), yine aynı yıllarda G. Hüber, kent mimarisini tespit etmek amacıyla çeşitli araştırmalar gerçekleştirmiştir. 1990-2000 yılları arasında G. Hüber, kentin mimari çizimlerini yapmış ve böylece bilim dünyasına Syedra Antik Kenti'nin adını duyurmuştur (Hüber, 1993, s. 52-53).

Alanya Müzesi, kentin daha iyi korunması ve ziyaretçilere daha keyifli bir deneyim sunabilmek adına 1994-1999 yılları arasında kapsamlı bir temizlik ve çevre düzenleme çalışması yürütmüştür (Can, 2017, s. 39). Tülek, 2005-2011 yıllarında Syedra mozaikleri üzerine bir çalışma yayımlamış (Tülek, 2011, s. 639-64), 2015 yılında

ise mevcut yapı kalıntıları temel alınarak Birol Can yönetiminde başlatılan yüzey araştırmasıyla kentin sınırları belirlenerek topografik bir plan oluşturulmuş ve antik yerleşimin genel yapısı ortaya konmuştur (Can, 2016, s. 263-267). 2019 yılında Alanya Arkeoloji Müzesi başkanlığında, H. Ertuğ Ergürer'in bilimsel danışmanlığında başlatılan arkeolojik kazılar 2020 yılından itibaren H. Ertuğ Ergürer başkanlığında devam etmektedir.

Büyük Hamam

Syedra Antik Kenti'nin en iyi korunmuş ve görkemli yapılarından biri olan Büyük Hamam, arazinin eğimli yapısı sebebiyle Sütunlu Cadde'nin daha alçak bir seviyesinde inşa edilmiştir. Sütunlu Cadde'ye bağlantısı merdivenlerle sağlanmaktadır. Yapının korunan yüksekliği bazı bölümlerde 16 metreyi geçmektedir. Büyük Hamam'da 2019 yılında başlayan kazı çalışmaları halen devam etmektedir.

Büyük Hamam kompleksi, *frigidarium*, *prae-furnium*, *caldarium*, *palestra* ve *gymnasion* gibi çeşitli bölümlerden oluşmaktadır. Tüm bu bölümler Şekil 4 üzerinde numaralandırılmıştır.

Kuzey-güney yönünde uzanan ve hamamın soğukluk bölümü olan *frigidarium*un doğu duvarında doğrudan bu bölüme açılan iki kapısı bulunmakta ve aynı duvar üzerinde, iki pencere de yer almaktadır. Bölümün kuzey kısmında bir apsis ve iki niş yer alırken batı duvarında 4. ve 1. bölümlere açılan iki kapı bulunmaktadır. Bu bölümde, Herakles'in On İki İşi'ni betimleyen eşsiz bir taban mozaïği yer almaktadır (Ergürer, 2024, s. 98). Kireç taşı tesseralardan yapılmış olan bu mozaïğin her bir figürü neredeyse insan boyutlarındadır. Yaklaşık 7,9 m genişliğinde ve 21,91 m uzunluğundaki bu mozaikli alan, benzerlerine pek rastlanmayan bir sanat eseridir (Ergürer, 2023, s. 63).

Hamamın 4 numaralı bölümü *frigidarium*un hemen batısında yer almaktadır. 2022 yılı kazılarında *tepidarium* olarak düşünülse de çalışmaların tamamlanmasıyla bu bölümün hamamın *tepidarium* bölümü olmadığı anlaşılmıştır. Diğer bölümlere göre daha geç dönemde eklendiği düşünülen bu iki katlı yapı, üst katıyla sütunlu cadde kotunda bulunmaktadır (Ergürer, 2023 s. 47). İki katlı bu yapının doğu duvarında hatıl delikleri yer alırken güneydoğu köşesinde ise harçlı zemin kalıntıları ve birçok boşluk bulunmaktadır. Kuzey duvarındaki bir kapı ile sarnıca açılan yapı, batı duvarındaki iki pencere ve güney duvarındaki kemerli yapı ile kendine özgü mimari özelliklerini ortaya koymaktadır. Yapının güney duvarının arkasında ise 1 numaralı bölüm yer almaktadır. Hamamın 1 numaralı bölümündeki girişler, tıpkı 4 numaralı bölümde olduğu gibi *frigidarium*dan sağlanmaktadır. Bu bölüm, 2021 yılı kazılarında hamamın giyinme alanı (*apodyterium*) olarak düşünülmüş ancak 2023 yılında yapılan kazılarda zeminde *hipokaust* su ısıtma sistemine ait kalıntılar bulunmasıyla bu bölümün daha farklı bir işlevi olduğu anlaşılmıştır. Bu bölüm, kuzey-güney doğrultusunda uzanmakta ve kuzey duvarında bir apsisi, batı duvarında bir penceresi bulunmaktadır. Güney duvarında ise hem bir pencere hem de *caldarium* bölümüne açılan bir kapı yer almaktadır (Şekil 5).

Hamamın sıcaklık alanı olan ve doğu-batı doğrultusunda uzanan *caldarium* bölümünün 2023 yılı kazılarında zemininde *hipokaust* su ısıtma sisteminin kalıntıları tespit edilmiştir. Bölümün güney duvarında iki büyük kemerli pencere yer alırken doğu duvarında küçük bir apsis ve bir kapı bulunmaktadır. *Caldarium* bölümünün doğu-batı ekseninde uzanması ve doğu duvarında bir apsisin yer alması, bu mekânın Geç Roma Dönemi'nde kilise olarak kullanılmış olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir. Bu bölümün doğu kısmında bulunan kapı, geometrik desenli mozaiklerle kaplı küçük bir odaya açılmaktadır. '*Caldarium Geçişi*' olarak adlandırılan bu oda, doğusunda 8 numaralı bölüme açılan başka bir kapıya sahiptir. 8 numaralı bölümün işlevi henüz belirlenmemiştir.

İçinde geometrik desenli bir mozaik bulunan *palaestra*, *frigidarium* bölümü ile *gymnasion* bölümü arasında kalan açık alanda yer almaktadır (Şekil 6). İki odadan oluşan *gymnasion* bölümü *palaestranın* doğusunda yer almaktadır (Ergürer, 2024, s. 98). Bölümün birinci odasına, *palaestraya* bitişik olan bir kapıdan girilir. Bu odanın batı duvarında iki kemerli pencere bulunurken güney duvarının bir kısmı yıkılmıştır. Batı duvarında ise başka bir giriş mevcuttur. Kuzey duvarındaki bir kapı ise *gymnasionun* ikinci bölümüne geçişi sağlar. İkinci bölümün duvarları düz olup kuzey duvarında yan yana üç niş yer almaktadır.

Çatı Kiremitleri

Mimari bağlamda çatı, bir yapının üst kısmını oluşturan ve onu yağmur, kar, rüzgâr, güneş gibi dış etkenlerden koruyan temel bir yapısal elemandır. Çatılar, yalnızca iç mekânı dış faktörlere karşı korumakla kalmayıp aynı zamanda yapının strüktürel bütünlüğünü destekleyen kritik bir bileşen olarak işlev görmektedir. Mimari tasarımın önemli unsurlarından biri olan çatı sistemleri hem işlevsel hem de estetik açıdan büyük bir öneme sahiptir.

Eski çağlardan bu yana kiremitlerin çatıya yerleştiriliş biçimi ve yapılarında büyük benzerlik bulunmaktadır. Genel olarak oluşturulan tipolojide bir çatıyı oluşturan ana unsurlar örtü ve kapama kiremitleridir. Bununla birlikte üretim merkezlerine göre Korinth, Lakonia ve Sicilya olmak üzere üç gruba ayrılmaktadırlar (Şekil 7). Bu kiremitler daha sonra farklı bölgelerde de üretilmelerine ve kullanılmalarına rağmen ilk üretildikleri bu yerlere göre adlandırılmışlardır (Barın, 1988, s. 87; Yıldırım, 2014 s. 30; Arlı, 2022, s. 3). Örtü kiremidi olan levha biçimindeki düz kiremit “stroter” olarak da adlandırılmaktadır (Barın, 1988, s. 87). İlk çıkışlarından Roma Dönemi sonuna kadar Özyiğit (1986, s. 305) Korinth tipi düz kiremitlerin genişliklerinin genellikle 44-60 cm, uzunluklarının ise 54-68 cm arasında değiştiğini belirtse de farklı ölçülerde kiremitler Knossos’ta (Sackett, 1992, s. 407-410), Ostia’da, Roma’da (Adam, 1999, s. 436) ele geçmiştir. Bu kiremitler dikdörtgen biçiminde üç tarafından yağmur suyunun üst ve yan kenarlardan dışarıya geçmesini önleyecek çerçevelerle sınırlanmaktadır (Şekil 8). Pervaz adı verilen iki uzun kenarda olan yan çerçeveler genellikle 2-3 cm kalınlığında ve kiremidin düz yüzeyinden 2-4 cm yüksekliğindedir. Astragal adı verilen üst çerçevenin yüksekliği, bir üstteki düz kiremidin yerleşmesine olanak vermek için daha az ve yarım yuvarlak profile sahiptir (Özyiğit, 1986, s. 305; Özyiğit, 1990a, s. 152-153; Yıldırım, 2014, s. 31). Yarım yuvarlak profil gösteren üst çerçeve Roma Dönemi’nin geç evrelerinde ortadan kalkarak yan çerçevelere benzer bir form almaktadır. Kiremidin dar alt kenarı, yağmur sularının akması için çerçevesiz bırakılmıştır ve bu kenarın arka bölümünde damlalık (tırnak) adı verilen bölüm bulunmaktadır. Bu bölümün yüksekliği Geç Roma Dönemi’ne doğru azalarak ortadan kalkar (Özyiğit, 1986, s. 305-306, şekil 1; Arlı, 2022, s. 17-19). Lakonia tipi örtü kiremitleri yaklaşık 68-120 cm uzunlukta, 40-59 cm genişlikte içbükey formda ve çerçevesizdir. Kiremitlerin alt genişlikleri üst genişliklerinden biraz daha dar yapılmıştır (Wikander, 1988, s. 210, figure 3; Yıldırım, 2014, s. 35). Çatıyı oluşturan ana unsurlardan bir diğeri “kalypter” olarak da adlandırılan kapama kiremitleridir (Şekil 9). Kapama kiremitleri, düz kiremitlerin yan yana konulması sonrasında boşlukları kapatmak ve suyun sızmasını önleme amacıyla kullanılır. İki pervaz üzerine yerleştirilmiş ve tepede birleşen iki meyilli kenardan oluşur (Barın, 1987, s. 106). Korinth tipi kapama kiremitleri uzunlukları düz kiremit uzunluğuyla eşittir, genişlikleri ise 15 cm ile 30 cm arasında değişmektedir. Ortaya çıktıkları ilk dönemden MÖ 6. yüzyıla kadar yarım dairesel bir kesite sahiptir. MÖ 6. yüzyılda, dış profili daha belirgin hatlara sahip olan beşik çatı formuna evrilir. (Wikander, 1988, s. 210-211, figure 4.). Helenistik ve Erken Roma dönemlerinde bu form büyük ölçüde korunurken Roma Dönemi’nin ortalarından itibaren beşik çatı profili giderek alçalır. Geç Roma Dönemi’ne gelindiğinde ise bu form keskin üçgen bir görünüme dönüşür. 6. yüzyılda tekrar yarım yuvarlak profil kazanarak günümüze kadar bu biçimde varlığını sürdürmüştür (Özyiğit, 1990a, s. 156-159, Şekil 4-5). Lakonia tipi kapama kiremitleri ise yarım silindirik formda, uzunlukları kapama kiremidi uzunluklarıyla eşit olup genişlikleri ise 12 ile 38 cm arasında değişmektedir (Wikander, 1988, 210-211, figure 4). Düz ve kapama kiremitlerinin tek parça hâlinde üretildiği tip olan kombinasyon kiremitleri Yunanistan ve Anadolu’da görülmektedir. Lakonia tipi kombinasyon kiremitleri MÖ 7. yüzyıldan sonra üretilmemiş, Isthmia, Delphi ve Perachora’da kullanılmıştır. Korinth tipi kombinasyon kiremitleri MÖ 6. ve 5. yüzyıllarda Orta Yunanistan’da birçok anıtsal yapıda kullanılmıştır (Wikander, 1988, s. 211 figures 2- 5: L6, figure 7a). Hibrid kiremitler ise Korinth tipi düz kiremit ve Lakonia tipi kapama kiremidinin tek parça hâlinde üretildiği sistemdir. Araştırmacılar erken dönemlerden itibaren Sicilya’da yaygın olan bir sistem olarak fark etmişler ve Sicilya Tipi adını vermişlerdir. Anadolu ve Güney İtalya’da bu tip yaygındır. MÖ 6. yüzyıl itibarıyla geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Yapısal özellikleri, coğrafi yayılımı ve ortaya çıkış zamanı göz önüne alındığında bu sistemin ikincil ve yerel bir tip olduğu anlaşılmaktadır (Akerström, 1966, s. 196-198, Abb. 64).

Çatı Kiremitlerinin Tarihsel Gelişimi

İlk çatı örtü sistemleri, insanların çevresel koşullara uyum sağlama gereksinimi doğrultusunda evrimleşmiş olup bulundukları coğrafi bölge, iklim koşulları ve mevcut yapı malzemeleri doğrultusunda farklılık göstermiştir. Başlangıçta basit barınaklardan oluşan ilk çatılar, zamanla gelişerek daha karmaşık ve dayanıklı mimari sistemlere dönüşmüştür. İnsanlar, ilk barınaklarını doğal korunaklar olan mağaralar, kaya oyukları ve ağaç kovuklarında bulmuş; ancak yerleşik hayata geçişle birlikte bilinçli bir şekilde inşa edilen çatı sistemleri ortaya çıkmıştır. İlkel toplumlarda, çatı örtüleri genellikle doğal malzemelerle oluşturulmuştur. Ahşap dalların birbirine bağlanmasıyla meydana getirilen taşıyıcı iskelet, yapraklar, saz ve kamış gibi hafif malzemelerle kaplanarak korunmuştur. Zamanla, bu çatı sistemleri kil ve çamur sıva ile güçlendirilerek dayanıklılığı artırılmıştır. Göçebe topluluklar, taşınabilir ve hafif çatı sistemleri geliştirmiştir. Deri, keçe ve sıkıştırılmış yün gibi organik malzemelerden yapılan bu yapılar, soğuk hava koşullarına ve rüzgâra karşı etkili bir koruma sağlamıştır. Örneğin, keçe çadırlar, göçebe toplumların iklim koşullarına uyum sağlama becerisini yansıtan önemli mimari öğelerden biridir. Tarım devrimiyle birlikte yerleşik hayatın yaygınlaşması, çatı sistemlerinin daha dayanıklı ve kalıcı hale gelmesine olanak tanımıştır. Sıcak ve kurak iklim koşullarında düz çatılar yaygın olarak benimsenmiştir. Bu bölgelerde, kerpiç bloklardan inşa edilen duvarların üzerine ahşap kirişler yerleştirilmiş ve üzerleri sıkıştırılmış toprak, saz veya kamış tabakası ile kaplanmıştır. Yağışın sınırlı olduğu bölgelerde uzun yıllar boyunca kullanılan bu tür çatı sistemleri, yapısal sadeliği ve maliyetin az olması ile dikkat çekmiştir. Sulak alanlarda, saz ve kamış malzemelerle kaplanan eğimli çatılar geliştirilmiştir. Günümüzde bazı geleneksel köy yapılarında saz çatılar kullanılmaya devam etmektedir. İlk uygarlıkların gelişmesiyle birlikte çatı sistemleri mühendislik açısından daha karmaşık hale gelmiş ve yapı malzemeleri çeşitlenmiştir. Antik Yunan ve Roma dönemlerinde, pişmiş toprak kiremitler yaygın olarak kullanılmıştır. Eğimli ahşap çatı iskeleti üzerine yerleştirilen bu kiremitler, yağmur suyunun etkin bir şekilde tahliye edilmesini sağlayarak yapının korunmasına katkıda bulunmuştur. Aynı dönemde, taş ve tonoz sistemlerinin kullanımı da artmış, bu da büyük ölçekli kamusal yapılar için daha dayanıklı çatı çözümleri sunmuştur.

Çatı örtü sistemleri, insanlığın coğrafi ve iklimsel koşullara uyum sağlama sürecinin bir yansıması olarak gelişmiştir. İlk başlarda doğal ve basit malzemelerle oluşturulan çatı sistemleri, zamanla mühendislik ve malzeme teknolojinin ilerlemesiyle birlikte daha dayanıklı ve uzun ömürlü hale gelmiştir. Antik Dönem’le birlikte çatı sistemleri, yalnızca korunma işlevi görmekle kalmamış, aynı zamanda mimari estetik ve yapısal bütünlük açısından da önemli bir rol üstlenmiştir. Bu sistemlerde üst örtüde kullanılan pişmiş toprak çatı kiremitleri; güvenlik, sağlamlık, hafiflik ve uygulama kolaylığı gibi üstün özellikleriyle öne çıkmış ve birçok kültürde tercih edilen bir örtü malzemesi hâline gelmiştir (Yıldırım, 2014, s. 20; Arlı, 2022, s. 1). Roma’da ilk başta samanla kaplı olan çatılar sonra ahşap kiremitlere, sonrasında şist ve son olarak da pişmiş toprak çatı kiremitlerine evrilmiştir. Ahşap yangın riski taşıdığı için Livy (History, 5.55.3) masrafları devlet tarafından karşılanmak üzere kiremit tedarik edildiğini belirtir (Brodribb, 1987, s. 7).

Romalı yazar Pilius (Nat. His. VII 56, s. 195), çatıların kiremitle kaplandığını ve bunu MÖ 7. yüzyılda Kıbrıs kralı Kinyras’ın keşfettiğini “*Agriopas’ın oğlu Cinyra, kiremidi icat etmiş ve Kıbrıs adasında bakır madenlerini keşfetmiştir; ayrıca maşayı, çekici, manivelayı ve örsü de icat etmiştir.*” biçiminde aktarmaktadır (Brodribb, 1987, s. 5; Wikander, 1988, s. 204; Winter, 1993, s. 1; Demir, 2003, s. 316). Bilindiği kadarıyla, çatı kiremitleri Kıbrıs’ta geç ortaya çıkmış bir öge olup Helenleşmiş dünyanın geri kalanında sahip oldukları önemi hiçbir zaman kazanamamıştır (Wikander, 1986, s. 44; Wikander, 1988, s. 204). Arkeolojik veriler, Erken Hellas Çağı’na (MÖ 3100-2000) ait çatı kiremitlerinin, Pilius’un aktarımından çok daha önce kullanıldığını göstermektedir (Demir, 2003, s. 316). Bu dönemde pişmiş kil levhaların, daha önce kullanılan şist levhaların yerini alarak çatı kaplama malzemesi olarak tercih edildiği düşünülmektedir (Wikander, 1988, s. 204). Argolis Bölgesi’ndeki Lerna, Asine, Tiryns ve Zygouries ile Triphylia’daki Agios Demetrios’ta pişmiş kil levhalara rastlanmıştır olup özellikle Lerna’daki “Kiremitli Ev” en fazla örneği barındırmaktadır. Standart bir ölçüye sahip olmayan kare veya dikdörtgen biçimli bu levhaların, kil harcıyla sabitlendiği ve aralarındaki boşlukların yanmış odun ve kil dolgusu ile kapatıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, bazı alanlarda şist levhalarla birlikte kullanılması, çatının eğimli bir yapıya sahip olduğunu ve şist levhaların çatı kenarlarında stabilizasyon sağlamak amacıyla tercih edildiğini düşündürmektedir (Winter, 1993, s. 8). Orta Hellas

Dönemi'ne ait çatı kiremitleri daralan uçları ve düşük yan kenarlarıyla Arkaik Dönem İtalya'sındaki düz kiremitlere benzemektedir. Berbatı'deki kazılarda, el yapımı olduğu belirlenen ve içine saman karıştırılmış kiremitler, mezarlarda yeniden kullanılmıştır. Bu kiremitlerin, öncelikle tek eğimli çatıları örtmek ve yağmur suyunu uzaklaştırmak amacıyla kullanıldığı düşünülmektedir (Winter, 1993, s. 9). Geç Hellas Dönemi'nde ise hem kavisli hem de düz kiremitler kullanılmış, ancak aynı çatıya ait olduklarını kanıtlayan buluntular sınırlı kalmıştır. Miken Akropolü'nde Geç Hellas IIIB2 evresine ait bir yapıda her iki tür kiremide rastlanırken Boiotia'daki Gla'da Lakonian tipine benzeyen kavisli kiremitler bulunmuştur. Atina Akropolü ve Thebai'de yan kenarları yükseltilmiş düz kiremitler tespit edilmiştir. Zygouries'te ise Geç Hellas III Dönemi'ne ait bir çömlekçi atölyesinde su tahliye kanalı olarak kullanılan kiremitler, bu tür malzemenin başlangıçta drenaj amaçlı üretildiğini düşündürmektedir. Ancak, farklı dönemlerde çatı kaplaması ve drenaj sistemi için yeniden kullanımları nedeniyle ilk işlevlerinin kesinliği belirsizdir (Winter, 1993, s. 10).

Çatı kiremitleri, MÖ 7. yüzyılın başlarında Yunanistan'da yeniden ortaya çıktığında, oldukça gelişmiş bir haldedir ve Geç Hellas kiremitleri ile benzerdir (Wikander, 1988, s. 205). Pişmiş toprak çatıların erken örneklerinden biri Olympia'da "*Çatı I*" olarak bilinen yapıya aittir. Hera veya Zeus'a ait bir tapınak olduğu düşünülen yapıda kiremit sistemi Korinth ve Lakonia sistemlerinin özelliklerini birleştirmektedir. Burada kiremitler yataya yakın bir açıda drenajı sağlayacak eğimde yerleştirilmiştir (Winter, 1993, s. 28; Sapirstein, 2016, s. 47). Orta Yunanistan'daki birkaç bölgede (Korint, *Isthmia*, Perachora ve Delphi) neredeyse aynı örnekler bulunmuştur. Bunlar; düz kiremitler, kapama kiremitleri ve mahya kiremitlerinden oluşan karmaşık bir sisteme sahiptir ve dikkatlice şekillendirilmiş, iyi pişirilmiş ve neredeyse kusursuz bir şekilde birbirine kenetlenen kiremitlerdir (Wikander, 1988, s. 205). MÖ 675-650 civarına tarihlenen Korint'teki erken Apollo Tapınağı'nda, yakınlarındaki MÖ 650 civarına tarihlenen Poseidon Tapınağı'nda, Perachora ve Delphi'de belgelenmiştir. Bu kiremitlerin, hafifçe içbükey bir taban elemanı ve hafifçe dışbükey bir kapak elemanı ile tek parça olarak yapılmış olup bunlara birleşim kiremitleri denir. Bu kiremitlerde, eğimde birbirine geçebilmeleri için flanş ve çentikler bulunmaktadır. Özel kiremitler, sırt ve saçaklar üzerinde oturacak şekilde tasarlanmıştır (Winter, 1993, s. 14, 22, 25, 309). Coğrafi olarak, kiremitli çatılar MÖ 7. yüzyılın ikinci yarısında dünyanın çoğu bölgesine yayılmıştır. Sicilya, Güney ve Orta İtalya'daki bilinen en erken kiremitli çatılar yaklaşık MÖ 650/625, Anadolu'dakiler ise yaklaşık MÖ 600 tarihli (Wikander, 1988, s. 205).

Anadolu'da MÖ 7. yüzyıla tarihlenen kiremit olmamasını Özyiğit (1990b, 304 dipnot 6; 2003, s. 310) yeterli arkeolojik kazı yapılmamasına bağlar ve MÖ 7. yüzyılda bu kadar gelişmiş çatı kiremidinin olmasının MÖ 8. yüzyılda da çatı kiremitlerinin varlığını ispatladığını belirtir. Anadolu'da kesin olarak tarihlendirilmiş ve MÖ 6. yüzyıla tarihlendirilen çatı kiremitleri, Phrygia'da bulunmuştur (Cummer, 1970, s. 36-50, lev. vii; Özcan, 2010, s. 16). Anadolu'nun önemli merkezleri olan Gordion, Neandria, Sardes ve Didyma'da yapılan kazılarda ele geçen çatı kiremitleri, MÖ 6. yüzyılda bu bölgede çatıların kiremitle örtüldüğünü göstermektedir (Wikander, 1993, s. 233-272; Özcan, 2010, s. 17; Arlı, 2022, s. 11, 20).

Güney İtalya ve Sicilya'da MÖ 6. yüzyıla tarihlenen arkeolojik bulgular arasında yer alan çatı kiremitleri, Yunanistan'ın MÖ 7. yüzyıldaki Arkaik Dönem kiremitleriyle tipolojik benzerlikler göstermektedir. Bölgede en dikkat çekici örnek, MÖ 509 yılında Sybaritler'in Paestum'a sığındığı döneme ait olduğu düşünülen Hypogean Sacellum'un çatısıdır. Bu mezarda kullanılan düz kiremitler birbiri ile aynı, yalnızca mezara giriş sağlamak amacıyla menteşe eklenmiş bir parça oldukça büyük boyutlardadır (Brodribb, 1987, s. 5-6). Bu kiremit de o dönem için bilinen en büyük pişmiş toprak kiremit olarak literatürde yer almakta olup boyutları 75×110.5 cm'dir (Adam, 1994, s. 437). Kiremitli çatı ile inşa edildiği bilinen en erken Yunan tapınakları olan Isthmia'daki Apollon Tapınağı'nın (Hemans, 1989, s. 251- 266) Arkaik Dönem çatı kiremitleri ve Korinth'deki Apollon Tapınağı'nın (Robinson, 1976, 203-239) MÖ 7. yüzyıla tarihlenen çatı kiremitleri Düver'de ele geçen çatı kiremitlerinden (Cummer, 1972, 63, pl. 52) düz ve kapama kiremitlerinin tek parça olması bakımından benzemektedirler.

Hem özel konutlarda hem de kamusal yapılarda mermer ve taş kaplı çatıların kullanımı MÖ 5. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaygınlaşmış ve neredeyse standart haline gelmiştir (Yıldırım, 2014, s. 24). Arkaik Dönem'de ve Klasik Dönem'de Isthmia'daki Poseidon Kutsal Alanı'nda çatı kiremidini kullanımı görülmektedir (Hemans, 1989; 1994). Klasik Dönem'de Parthenon Tapınağı'nda (Orlandos, 1949, s. 259) ve Atina Agorası'ndaki

Hephaisteion’da (Dinsmoor, 1976; Cooper, 2008, s. 247) mermer çatı kiremitleri kullanılmıştır. Batı Anadolu’da bulunan Klasik Dönem yerleşmesi Larisa’nın Yeni Saray, Portikli Yapı ve Avlulu Ev olarak adlandırılan yapılarında çatı kiremitleri ele geçmiş ve yapıların planlarından çatı eğimlerinin yönleri tespit edilerek restitüsyon denemeleri yapılabilmektedir (Özyiğit, 1990a, s. 319). Ayrıca Neandriadaki tapınak, Samos Hera Tapınağı 2. evresi (Öncü, 2013, s. 181-183) ve Ephesos Artemis Tapınağı Arkaik Dönemi’ne ait (MÖ 550) stroterler (Hogarth, 1908, s. 281) bu dönemde çatı kiremidi varlığını göstermektedir. Lagina Börükçü Kutsal Alanı kazılarında Klasik Dönem’e ait tapınağın kabartmalı ve kabartmasız çatı kiremitleri tapınağın beşik çatılı ve üzerinin pişmiş toprak çatı kiremitleriyle kaplı olduğunu göstermektedir (Tırpan ve Söğüt, 2006, s. 263). Klazomenai’de MÖ 4. yüzyılda evlerin çatılarında kiremit kullanıldığı bilinmektedir (Barın, 1988). Ayrıca yine bu dönemde bazı tiyatroların sahne binalarının ve odeonların çatılı olduğu belirtilmiştir (Izenour, 1992, s. 6-7). Helenistik Dönem’e tarihlenen Antandros Nekropolü’nde kiremitli ve pitos mezarlarda düz çatı kiremidi kullanıldığı tespit edilmiştir (Ürün, 2020, s.15 vd. levha 33, resim 64). Çatı kiremidi kullanımı erken dönemlerde anıtsal yapılar için daha sağlam mimarilere geçişle paralel olarak gerçekleşmiştir. Bu süreç, çatı kiremitlerinin artan ağırlık taşıma kapasitesine sahip altyapılarla desteklenmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Roma Dönemi’nde, çatı kiremitlerinin yangına dayanıklı olması, özellikle yoğun nüfuslu kentsel alanlarda önemli bir avantaj sunmuştur. Ayrıca, su geçirmezlik özellikleri de kiremitlerin yaygınlaşmasında etkili olmuştur (Hamari, 2019, s. 54 vd.). Korinth tipi ve Lakonia tipinin daha çok benimsendiği çatı sistemleri Klasik ve Helenistik dönemler boyunca kullanılmaya devam etmiştir. Helenistik Dönem’de, kiremitlerin konut mimarisinde de kullanımı yaygınlaşmıştır. Örneğin Helenistik Dönem’de Priene’deki 33 ve 35 no.lu evlerde ve Pergamon’da Aşağı Agora batısındaki evlerin çatılarında kiremit kullanılmıştır (Özyiğit, 1990a, s. 321-325). Bu dönemde, fabrikalar tarafından seri kiremit üretimine geçilmiş ve kalite düşük seviyelere kadar inmiştir. Roma Dönemi’ne gelindiğinde de terrakota çatı kiremitleri seri üretime geçmiştir; fakat kalite oldukça yüksektir (Cooper, 2008, s. 247). Roma Dönemi’nde kiremitler, özellikle yangına dayanıklı yapısı nedeniyle önem kazanmıştır. Bu süreçte kiremitlerin standartlaşması ve uzun ömürlü olması önemli bir gelişme olarak öne çıkarak zamanla karma sistemler (Korinth ve Lakonia tiplerinin kombinasyonu) benimsenmiş, kentsel kamu yapılarında ve elit konutlarda Helenistik Dönem’e oranla daha yaygın kullanılmıştır (Hamari, 2019, s. 54 vd.). Knossos’ta MS Erken 1. yüzyıl ile 4. yüzyıla tarihlenen Lakonia tipi ve Korinth tipi kiremitler bulunmaktadır. Burada bulunan kiremitler kiremit endüstrisindeki sürekliliğe işaret eder. Helenistik konteksten başlayarak 4. yüzyıla kadar örnekler görülmekte ve birkaç örnekte Roma Dönemi’nde üretilmiş olan labirent biçiminde damga ve “Cnosos” harfleri yer almaktadır (Sackett, 1992, s. 407-408, levha 22, 23 ve 222). İngiltere’de Doğu Sussex kenti yakınlarında MS 2. yüzyıl başlarına tarihlenen Beauport Park Roma Hamamı’nda çok sayıda çatı kiremidi ele geçmiştir (Brodrigg, 1979, s. 143-144; Warry 2006, s. 10 vd.). Bu kiremitler Korinth tarzı düz kiremitler ve Lakonia tarzı kapama kiremitlerinden oluşmaktadır. Üzerinde çeşitli damgalar bulunan bu kiremitlerin benzerlerine ikinci Dover Kalesinde ve bir Roma evinde rastlanmıştır (Warry, 2006, s. 16 vd.). Dover’daki Classis Britannica mühürlü kiremitlere ilişkin dolaylı kanıtlar, yaklaşık MS 120’ye tarihlenen ilk kalede mühürlü kiremit bulunmazken ikinci kalenin ilk aşamasında bulunmasıdır ve bölgede mühürlü kiremit kullanımının en erken MS 125 civarında başladığını göstermektedir (Warry, 2006, s. 128). Anglia’da MÖ 1. yüzyılda Caterbury ve Colchester’de düz kiremit kullanımı görülmektedir. Kiremit, özellikle uygun taşın bulunmadığı ve bol miktarda kilin mevcut olduğu Doğu Anglia’da yaygın olarak kullanılmıştır. Düz kiremitler Colchester’da 1. yüzyıldan itibaren yaygınken, Canterbury’de yaklaşık MS 100 civarına kadar kullanılmıştır. Verulamium’da kiremit formunun ilginç bir evrimini not edilmiştir. MS 1. ve 2. yüzyıla ait bazı düz kiremitler normalden daha hafif ve daha keskin açılıdır fakat oldukça ince bir tür (yaklaşık 1.5 cm) MS 3. yüzyılın sonlarına doğru IV. yapısının yeniden inşasında kullanılmıştır (Williams, 1973, s. 178). Betts (1995, 212), Londra’daki Roma Dönemi çatı kiremitlerinde genişliğin, özellikle de uzunluğun, Roma Dönemi boyunca sürekli bir azalma gösterdiğini belirtmiştir (Warry, 2006, s. 52). Antik yapılarda, kiremitlerin orijinal konumlarında ve sağlam bir şekilde korunmuş olduğu çatıların incelenebileceği örnekler oldukça azdır. Pompeii’deki Villa dei Misteri’nin peristilinde, 56 x 49 cm boyutlarında düz kiremitlere sahip küçük bir yapı günümüze ulaşmıştır (Maiuri, 1931, s. 68-83). Herculeum’da da orijinal çatı kaplamasının hâlâ yerinde duran bir örnek Telaio’nun evi üzerinde yer almaktadır (Van, Buren ve ark., 1941, s. 469, şekil 16). Diğer örnekler Boscoreale’deki Villa Regina’da, diğeri ise Pompeii’deki Julius Polybius Evi’nin peristilindedir (Brodrigg, 1987, s. 9). Çatıyla kapalı tiyatrolar yani “*theatrum tectum*” Atina’da Agora ve

Akropolis'in güney yamaçlarında inşa edilmiştir. İlk kapalı tiyatro, Perikles'in Odeionu, sütunlu bir salondur. İkinci bina ise Roma Dönemi'ne ait olan Agrippa'nın Odeionu'dur ve Klasik Antik Çağ'ın yapısal olarak en sofistike ve mimari açıdan zarif kapalı tiyatro binalarından biridir. Diğer bir tiyatro binası Herodes Atticus'un Odeionu'dur (Izenour, 1992, s. 6, 7, 16). Kyzikos'ta MS 1-2. yüzyıla tarihlenen Hadrian Tapınağı'nın üst yapısına ait Bizans mezarlarının altındaki dolgu tabakasında 84x102 cm ölçülerinde düz kiremitler ve üçgen kapama kiremitleri ele geçmiştir (Yaylalı ve Özkaya 1993, s. 225-26). Lagina'da kuzey stoanın nef kısmında MÖ 4. yüzyıla tarihlenen geç dönem A mekânından düz ve kapama kiremitleri ele geçmiştir. 22x72 cm ölçülerinde olan kapama kiremitlerinden düz kiremitlerin uzunluğunun da 72 cm olduğu düşünülmektedir (Tırpan ve Gider 2011, s. 379). Parion Güney Nekropolü'nde MS 1. yüzyıl ilk çeyreğine tarihlenen kiremit tipli mezarlarda 61-68 cm x 44-48 cm ölçülerinde düz kiremitler ele geçmiştir (Kasapoğlu, 2007, s. 490; Başaran ve Kasapoğlu, 2018, s. 453). Rhodiapolis'te Opramoas Anıtı ve stoalarda yapılan kazılarda MS 2. yüzyıla tarihlenen düz çatı kiremit parçaları ele geçmiştir (Çevik ve ark., 2008, s. 299-300). Kayseri Köşk Dağı Mahallesinde bir numaralı tekne mezar içerisinde düz kiremit parçaları ele geçmiştir. Mezarda ele geçen buluntulardan nekropol alanının MS 1. yüzyıldan 3. yüzyıla kadar kullanıldığı tespit edilmiştir (Altun, 2020, s. 199). MS 2-3. yüzyıllara tarihlenen Amisos'un 1, 2, 3 ve 4 nolu mezarlarında uzunlukları 49.5-62 x 42-47.1 cm ölçülerinde Korinth tipi düz kiremitler ele geçmiştir (Şirin, 2022, s. 451). MS 4. yüzyıla tarihlenen Kızlar Hamamı koyu antik liman yerleşmesinde bulunan batık gemilerin galerilerine ait çatı kaplamasında düz kiremit örneği ele geçmiştir (Dumankaya ve Başdemir, 2023, s. 115, levha 3.23). MS 5-6. yüzyıllara tarihlenen Bozburun Kızılada Kiremit Batığı'nda (Özdaş, 2008, s. 261-262) bulunan düz ve kapama kiremitler, Özyiğit'in (1990a, 160-162, Şekil 6) Erythrai Cennettepe buluntularına benzer olduğu için MS 5.-6. yüzyıl Erken Bizans Dönemi'ne tarihlenmiştir. Salamis'te MS 4. yüzyıl ortaları ile 5. yüzyıla tarihlenen düz ve kapama kiremitleri ele geçmiştir (Coşkun, 2007, s. 10-11, s. 16-17, çizim 1, resim 1). MS 5-7. yüzyıl aralığına tarihlenen Olba Manastırı'nda düz ve kapama kiremitler (Yıldırım, 2014, s. 41-48), Bodrum Yassıada Batığı'nda muhtemelen kamara çatısına ait olan çatı kiremitleri bulunmuştur (Bass, 1964, resim 6). Kıbrıs Cape Andreas su altı araştırmalarında Erken Bizans Dönemi'ne tarihlenen Korinth tipi düz ve kapama çatı kiremitlerine rastlanmıştır (Green, 1973, s. 164).

Büyük Hamam Çatı Kiremitleri

Syedra Antik Kenti 2020-2023 kazı çalışmaları sırasında ele geçen kiremit parçalarından 94 adeti form ve tipolojik açıdan incelenmiş ve bu kiremit parçalarının 72 adetinin düz kiremit (*stroter*), 22 adetinin ise kapama kiremitlerinden (*kalypter*) oluştuğu anlaşılmıştır. Bu kiremitlerin hepsi kendi içerisinde tip ve form açısından sınıflandırılmıştır.

Büyük Hamam yapısından elde edilen tam profile sahip düz kiremit, bu çalışmanın en önemli bulgularından biri olarak öne çıkmaktadır (Kat. No. 1, şekil 10). Açık kırmızı renkteki bu kiremit, 64 cm uzunluğunda ve 45 cm genişliğindedir. Çatı kiremitleri, kazı çalışmalarında genellikle parçalanmış ve eksik halde bulunduğu için tam bir formuna ulaşmak oldukça zordur. Bu nedenle, Büyük Hamam'dan elde edilen bu tam profildeki kiremit hem boyutlarıyla hem de tamamlanmış yapısıyla diğer bulgular için bir referans noktası haline gelmiştir. Bu kiremit, Antik Dönem'de kullanılan çatı sistemleri hakkında daha detaylı bilgi edinmemizi sağlayacak önemli ölçüler ve bilgiler sunmaktadır.

Syedra Antik Kenti Büyük Hamamı'nda yapılan kazılarda elde edilen 21 kiremit parçası, şekil ve türlerine göre incelenmiştir. Kiremitler, yapısal özellikleri itibarıyla düz kiremitler (*stroter*) ve üzerini örten kapama kiremitleri (*kalypter*) olmak üzere iki grupta değerlendirilmiştir. Bu kiremitlerden 14'ü düz kiremit grubunda, 7'si kapama kiremit grubunda yer almaktadır.

Büyük Hamam yapısından elde edilen çatı kiremitleri, tipolojik incelemeler sonucunda Korinth tipi olarak belirlenmiştir. Bu kiremitler, işlevsel olarak düz ve kapama kiremitler olmak üzere iki ana gruba ayrılmış olup her bir grup içerisinde de farklı alt tipler tespit edilmiştir. Söz konusu alt tipler arasında tipolojik açıdan belirgin farklılıklar gözlemlenirse de kronolojik olarak farklı dönemlere ait oldukları düşünülmektedir.

Büyük Hamam Düz Kiremitleri (Stroter)

Çalışma kapsamında Büyük Hamam yapısında 14 düz kiremit incelenmiştir. (Kat. No. 1-14, Şekil 10,11) Bu kapsamda kiremitlerin kırık parçaları tespit edilip birleştirilmiştir. Düz kiremitlerin her iki yüzünde eşit büyüklükte çıkıntılar (pervazlar) bulunurken üst kısmında bu çıkıntılardan daha kısa bir çıkıntı (astragal) yer almaktadır. Kiremidin alt kısmında ise suyun akışını sağlayan bir çıkıntı (damlalık) mevcuttur. Bu çalışmada, kiremitlerin tamamı uzunluk, genişlik, pervazların kalınlık ve yüksekliği, kiremit gövdesinin kalınlığı, iç pervazın yüksekliği, renk ve hamur bileşenleri gibi özellikleriyle detaylı bir şekilde incelenmiştir. Buna göre kiremitlerin pervaz yükseklikleri 4,3 cm ile 5,5 cm arasında değişmektedir. Cidar kalınlığı 1,2 cm ile 2,9 cm arasındadır. Pervaz kalınlığı 2,3 cm ile 3,6 cm arasında olup pervaz iç yüksekliği ise 1,8 cm ile 3 cm arasında değişmektedir. Kiremitlerin astar renkleri çoğunlukla açık kırmızı, kırmızimsı sarı ve kırmızı tonlarında olup detaylı renk bilgileri katalogda yer almaktadır. Kiremitlerin hamurunda kum, kireç, taşçık ve bazı örneklerde şamot bulunmaktadır. Katkı boyutlarından dolayı kiremitler kaba malzeme olarak sınıflandırılmaktadır.

Büyük Hamam yapısındaki kiremitlerin tipolojik sınıflandırılması yapıldığında, kiremitlerin büyük bir kısmında benzer özellikler taşıdığı tespit edilmiştir. Bu kapsamda incelenen 14 kiremit parçası, iki farklı alt grup altında değerlendirilmiştir. Tip 1, 12 kiremit parçasından, Tip 2, 2 kiremit parçasından oluşmaktadır.

Tip 1. Büyük Hamam yapısından ele geçen kiremit tipleri içerisinde bu tipe dahil edilen çatı kiremidi oldukça fazladır (Kat. No: 1-12, Şekil 10, 11). Bu kiremitler hem boyutları hem de yapıları itibarıyla benzerlik göstermekle birlikte, üzerinde bulunan su kanalları sayesinde diğerlerinden ayrılmaktadır. Yağmur sularının yan pervazlar boyunca istenilen yönde akması için tasarlanmış olan kanallar, suyun kiremit üzerinde birikmesini önler. Kiremitlerdeki kanalların kiremit ustasının el işçiliğiyle yapıldığı düşünülmektedir. Özyiğit, kiremitlerin üzerinde bulunan kanalların MS 5-6. yüzyılda başladığını ve Bizans Dönemi'nde yaygınlaştığını belirtmektedir (Özyiğit, 1990b, s. 161).

Tip 1 olarak sınıflandırdığımız çatı kiremitleri Salamis Antik Kenti (Coşkun, 2007 s.10, resim 2-3, çizim 2-3), Britanya'da Roma Dönemi kiremitlerinde (Brodrick, 1987, s. 16), İzmir Bayraklı (Özyiğit, 1990a s. 161, şekil 6), Erythrai Cennetepe (Özyiğit, 1990a s. 160, resim 3), Kilise Tepe (Postgate ve Thomas, 2007, s. 402), MS 5-7. yüzyıl arasına tarihlenen Dede Harabeleri (Geç III ve Geç II tabakası) (Akgün, 2020, s. 37 vd.) gibi yerleşim merkezlerinde bulunan çatı kiremitleri ile benzer özellikler taşımaktadır. Ayrıca 6. yüzyıla tarihlenen Yassıada Batığı'nda ele geçen kiremitler (Bass, 1964, resim 6), Knidos MS 6-7. yüzyıl Kiremit Batığı alanında ele geçen kiremit örnekleri (Aslan, 2015, s. 104-105), MS 5-6. yüzyıla tarihlenen Bozburun Kızılada Batığı'nda ele geçen kiremitler (Özdaş, 2008, s. 261-262) Syedra kiremitleri ile benzer tipolojik özellikler göstermektedir.

İncelenen çatı kiremitlerinin boyut ve tür bakımından birbirine yakın olduğu tespit edilmiştir. Bu benzerlikler göz önüne alındığında, söz konusu kiremitlerin yaklaşık MS 5-6. yüzyıllara tarihlendiği düşünülmektedir (Özyiğit, 1990a, s. 160-161; Arlı, 2022, s. 26).

Tip 2. Büyük Hamam yapısından ele geçen kiremit tipleri içerisinde bu tipe dahil edilen çatı kiremidi Tip 1'e göre daha az sayıdadır (Kat. No: 13, 14, şekil 11). Pervaz kalınlığı, yüksekliği gibi pek çok özellikte benzerlik gösteren Tip 1 ve Tip 2 kiremitler, tam profil olmaması nedeniyle boyut olarak karşılaştırılamamaktadır. Tip 2 kiremitlerinde, pervazların yanında bulunan parmak izleriyle oluşturulmuş kanalların olmaması Tip 2 kiremitlerini, Tip 1 kiremitlerinden ayıran en belirgin özelliktir.

Tip 2'de yer alan çatı kiremitleri tipolojik özellikleri açısından Olba Manastırı (Yıldırım, 2014, s. 108; çizim 15, resim 20) ve Salamis Antik Kenti'nden ele geçen çatı kiremitleriyle yakın benzerlik göstermektedir (Coşkun, 2007 s. 21, 23; çizim 1, resim 4). Bu kiremitlerin benzer özellikleri taşıyan diğer örneklerle yapılan karşılaştırmalar, kesin bir tarih aralığı belirlemeye yeterli olmamaktadır.

Büyük Hamam Kapama Kiremitleri (Kalyper)

Büyük Hamam kazıları esnasında bu alandan gelen 7 kapama kiremidi incelenmiştir (Kat. No: 15-21, şekil 12). İncelenen kiremitler arasında tam profil veren kiremide rastlanmadığından dolayı uzunluklarına göre bir sınıflandırma yapılamamıştır. Dıştan bakıldığında keskin üçgen şeklinde görünen kapama kiremitlerinin iç yapısı, yarım daire veya üçgen şeklindedir. Bu çalışmada, kiremitlerin genişliği, yan pervazlarının kalınlığı ve yüksekliği, gövdesinin kalınlığı, rengi ve hamurunda kullanılan katkı maddeleri gibi özellikleri detaylı bir şekilde incelenmiştir. İncelenen kiremitlerin boyutlarına bakıldığında genişliklerin 10,6 ile 15 cm, yan pervaz kalınlıklarının 1,6 ile 2,5 cm arasında değiştiği görülmüştür. Yan pervaz yükseklikleri 1,8-2,7 cm cidar kalınlıkları ise 1,4-1,9 cm aralığında değişmektedir.

İncelenen tüm kapama kiremitlerinin benzer özelliklere sahip olması nedeniyle farklı bir tipte kiremit grubu belirlemek mümkün olmamıştır. Profil ve ölçü bakımından Erythrai Cennettepe (Özyiğit, 1990b, s. 160, resim 3), Salamis'teki (Coşkun, 2007, s. 22, 24, çizim 7-8, resim 8-9), Olba Manastırı'ndaki (Yıldırım, 2014, s. 48 vd.) ve Kıbrıs Cape Andreas su altı araştırmalarında (Green, 1973, s. 152-153, 165). Ele geçen örneklerle benzer tipoloji gösteren *kalypter* tipi kiremitlerin, Özyiğit'in kronolojisi çerçevesinde MS 5. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirildiği düşünülmektedir.

Sonuç

Antik çağlardan günümüze kadar gelen pişmiş toprak kiremitler, zaman içinde farklı formlara evrilerek gelişim göstermiştir. Düz çatılar yeterli dayanıklılığı sağlayamadığı için eğimli çatı sistemleri benimsenmiş, ancak yüksek eğimli çatıların geniş alanları örtmede zorluk yaratması nedeniyle bu sistemin daha verimli hale getirilmesi gerekmiştir. Bununla birlikte, su sızdırma ve çökme riskleri nedeniyle çatı eğiminin fazla düşürülmesi mümkün olamamıştır. Pişmiş toprak kiremitlerin kullanılmaya başlanması bu sorunun çözülmesini sağlayarak çatılardaki eğimi azaltmış ve kiremit yükünü taşıtabilmek için de daha sağlam yapılar inşa edilmiş, daha geniş kapalı alanların oluşturulmasına olanak vermiştir. Aynı zamanda, düşük maliyetli ve seri üretime uygun olmaları sayesinde yaygın olarak kullanılan bir yapı malzemesi haline gelmiştir. Pişmiş toprak malzemeden çatı kiremitleri Syedra'da düz ve kapama kiremitleri olarak görülmektedir.

Kentte bulunan düz kiremitlerin Korinth tipinde olduğu tespit edilmiştir. Bu kiremitler, tipolojik açıdan Tip 1 ve Tip 2 olmak üzere iki grupta sınıflandırılmıştır. Tip 1 (Kat. No. 1-12 şekil 10, 11) grubunda yer alan çatı kiremitleri benzer örnekler göz önünde bulundurularak MS 5-6. yüzyıla tarihlenmektedir. Özyiğit'in (1990a, s. 158, şekil 3) düz kiremitler için oluşturduğu biçim tipolojisine göre yan çerçeveler yüksekliklerini kaybetmeye başlamıştır ve damlalık profili belirgin değildir. Bu özellikler Geç Roma ve Bizans'a gidişin göstergesidir. Syedra kiremitleri Özyiğit'in oluşturduğu bu tipolojik formda Şek.3f-g'ye karşılık gelmektedir (Özyiğit, 1990a, s. 154). Tip 2 (Kat. No. 13, 14 şekil 10) kiremitleri için kesin bir tarih vermek, hem bu kiremitlerin içerdiği verilerin yetersizliği hem de benzer örneklerin belirsiz kronolojisi nedeniyle mümkün olmamaktadır.

Kapama kiremitleri (Kat. No. 15-21, şekil 11) grubu içinde incelenen örneklerin daha önceki çalışmalarla gösterdiği ölçü ve tipolojik benzerlikler kesin bir tarih aralığı belirlenmesine olanak tanımıştır. Büyük Hamam'da bulunan kapama kiremitleri (*kalypter*) Özyiğit'in (1990a, s. 158, şekil 4-5) belirlediği tipolojide Şek. 5-g ve h'ye uygun görünmektedir. Syedra kapama kiremitlerinin hafif yarım yuvarlak profile geçmeye başladığının gözlenmesi nedeniyle MS 5. yüzyıla tarihlenmektedir.

Genel anlamda Antik Dönem çatı kiremitleri hem mimari hem de arkeolojik araştırmalar için değerli bir kaynak olmasına rağmen bu alandaki kapsamlı çalışmaların eksikliği, konunun gelişimini engellemektedir. Mevcut literatür, çatı kiremitlerinin tipolojisi ve kronolojisi üzerinde derinlemesine analizler yapmak yerine genellikle arkeolojik kalıntılara dayanarak yapıların yeniden inşası üzerinde yoğunlaşmaktadır. Syedra'daki Büyük Hamam'a ait çatı kiremitleri üzerine gerçekleştirilen bu çalışma, yapının kronolojik çerçevesinin daha kesin bir şekilde ortaya konulmasını sağlamıştır. Ayrıca, bölgedeki benzer yapıların tipolojik ve kronolojik analizlerinde bilimsel bir referans noktası oluşturmaktadır.

Kaynakça

- Adam, J. P. (1994). *Roman building: Materials and techniques*. Batsford.
- Akerström, A. (1966). *Die architektonischen Terrakotten Kleinasien*. Gleerup.
- Akgün, Y. (2020). *Dede Harabeleri (Gaziantep) kazılarında açığa çıkan çatı kiremitlerinin arkeometrik karakterizasyonu* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Batman Üniversitesi.
- Altun, Ö. (2020). Köşkdagi gömü alanı mezar tipleri ve buluntuları. *Anadolu Araştırmaları-Anatolian Research*, 23, 193-214. <https://doi.org/10.26650/anar.2020.23.790649>
- Arlı, Y. (2017). Antik dönem çatı kiremidi tiplerinden lakonia. Z. Altaev, Z. Suleimenova ve Ö. O. Fettahlioğlu (Ed.), *Al-Farabi I. International Congress on Social Sciences* içinde (s. 147-160). IKSAD.
- Arlı, Y. (2022). *Antik Dönem çatı kiremitleri*. Paradigma Akademi.
- Aslan, E. (2015). 2014 yılı Knidos sualtı araştırmalarında elde edilen ilk bulguların değerlendirmesi. *Mediterranean Journal of Humanities*, 5(1), 101-123.
- Barın, G. (1988). *Klazomenai 4. yüzyıl evleri çatı kiremitleri ve çatı rekonstrüksiyonları* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ege Üniversitesi.
- Bass, G. F. (1964). Bodrum Yassıada sualtı kazıları (1961). *Türk Arkeoloji Dergisi*, 12(1), 8-11.
- Başaran, C., Kasapoğlu, H. (2018). 2005-2013 yılları verileriyle Parion Güney Nekropolisi ölü gömme gelenekleri. *Türk Tarih Kongresi*, 17 (1), 432-487.
- Bean, G. E., Mitford, T. B. (1962). Sites old and new in rough Cilicia. *AnatSt*, 12, 185-217.
- Bean, G. E., Mitford, T. B. (1965). *Journeys in rough Cilicia in (1962) and (1963)*. Hermann Böhlau Nachf.,
- Betts I. M. (1995). Tile stamps from London. *Britannia*, 26, 207-229.

- Brodrigg, G. (1979). A survey of tile from the roman bath house at Beauport Park, Battle, E.Sussex. *Britannia*, 10, 139-156.
- Brodrigg, G. (1987). *Roman brick and tile* (1st ed.). Alan Sutton Publishing.
- Can, B., (2016). Syedra 2015 (birinci sezon) yüzey araştırmaları. *ANMED*, 14, 1-5.
- Can, B., Çakır, A., Cannon, B., Murphy, D., ve Kızılarıslanoğlu, H. A. (2017). Survey at Syedra (second season) 2016/Syedra 2016 (ikinci sezon) yüzey araştırmaları. *ANMED*, 15, 242-250.
- Caskey, J. L. (1954). Excavations at Lerna, 1952-1953. *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, 23(1), 3-30. <http://doi.org/10.2307/146722>
- Caskey, J. L. (1955). Excavations at Lerna, 1954. *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, 24(1), 25-49. <http://doi.org/10.2307/147061>
- Caskey, J. L. (1957). Excavations at Lerna: 1956. *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, 26(2), 142-162. <http://doi.org/10.2307/147347>
- Cooper, A. F. (2008). Greek engineering and construction. J. P. Oleson. John Peter Oleson (Ed.), *The Oxford Handbook of Engineering and Technology in the Classical World* içinde (s. 225-255). Oxford University Press.
- Çevik, N., Kızıgut, İ., & Bulut, S. (2009). Rhodiapolis 2007. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 30 (4), 297-310.
- Coşkun, A. (2007). Salamis kenti çatı kiremitleri üzerine bazı gözlemler. *Anadolu/Anatolia*, 33, 9-34.
- Cummer, W. W. (1970). Burdur Müzesindeki Frig çatı kiremitleri. *Anadolu*, 14, 29-54.
- Demir, T. (2003). Antik Çağda çatı kiremitleri. III. Uluslararası Eskişehir Pişmiş Toprak Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Eskişehir Tepebaşı Belediyesi, 315-320.

- Dinsmoor, W. B. (1973). *The architecture of Ancient Greece an account of its historic development* (1st ed.). Biblio and Tannen.
- Dinsmoor, W. B. (1976). The roof of the Hephaisteion. *American Journal of Archaeology*, 80(3), 223-246.
- Dumankaya, O., & Başdemir, A. (2023). Kızlar Hamamı Koyu antik liman araştırmaları. *Arkhaia Anatolika*, 6, 96-132. <http://doi.org/10.32949/Arkhaia.2023.60>
- Ergürer, H.E. (2023). Syedra. *Aktüel Arkeoloji*, 90, 24-59.
- Ergürer, H. (2023) Syedra’da Herakles’in on iki işi betimli mozaik, *Aktüel Arkeoloji*, 90, 60-71.
- Ergürer, H. (2024). Syedra Antik Kenti Büyük Hamam Yapısı’nın Palaestra mozaikleri. *Arkeoloji Dergisi*, 2 (33), 97-111.
- Ergürer, H. E. ve Ergürer, H. (2023). Syedra Antik Kenti tarihi ve araştırmaları. O. Karaoğlu (Ed.), *Alanya kadim medeniyetler kalesi* içinde (s. 41-53). Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Ergürer, H. E., Ergürer, (2024). Syedra I, İsmail Karamut’a armağan kitabı. H. E. Ergürer, S. Türkmen, H. Ergürer (Ed), *Syedra Antik Kenti’nin siyasi tarihi, araştırma geçmişi, yapıları ve son dönem çalışmaları* içinde (s. 1-37). Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Green, J. N. (1973). An underwater archaeological survey of Cape Andreas, Cyprus, 1969–70: a preliminary report. D. Blackman (Ed.), *Marine archaeology* içinde (s. 141–179). Archon Books
- Güzel, S. (2018). Syedra tarihi ve sikkeleri [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Heberdey, R., Wilhelm, A. (1896). *Reisen in Kilikien*. Wien.
- Hamari, P. (2019). *Roman-period roof tiles in the Eastern Mediterranean towards regional typologies* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Helsinki Üniversitesi.
- Hemans, F. P. (1989). The archaic roof tiles at Isthmia: A re-examination. *Hesperia*, 58(3), 251–266.

- Hemans, F. P. (1994). Greek architectural terracottas from the sanctuary of Poseidon at Isthmia. *Hesperia Supplements*, 27, 61–83.
- Hogarth, D. G. (1908). *British Museum excavation at Ephesus, the archaic Artemisia*. British Museum Publication.
- Hüber, G. (1993). Syedra. *Anzeiger de Philosophic-historichen Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften*, 129 Jahrgang. Wien, 27-78.
- Izenour, C. G. (1992). *Roofed theaters of classical antiquity* (1. baskı). Yale University Press.
- Karamut, İ. (1996). 1995 yılı Syedra Antik Kenti çevre düzenleme ve kurtarma kazısı çalışmaları, VII. Müze Kurtarma Kazıları Semineri. 49-56.
- Kasapoğlu, H. (2007). Parion Nekropolü mezar tipleri. *Doğudan Yükselen Işık: Arkeoloji Yazıları*, Ege Yayınları, 481-521.
- Maiuri, A. (1931). *La villa dei misteri*. La Libreria dello Stato.
- Orlandos, A. K. (1949). Notes on the roof tiles of the Parthenon. *Hesperia Supplements*, 8, 259–267.
- Öncü, Ö. E. (2013). *Aiolis Bölgesi Arkaik Dönem mimarisinde pişmiş toprak çatı elemanları* [Yayımlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi
- Özcan, F. Ç. (2010). *Seyitömer Höyük çatı sistemleri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Dumlupınar Üniversitesi
- Özcan, F. Ç. (2011). çatı kiremitlerinin ortaya çıkışı ve gelişimi. 5. Uluslararası Eskişehir Pişmiş Toprak Sempozyumu, Tepebaşı Belediyesi. 279-290.
- Özdaş, H. (2008). Akdeniz Bölgesi sualtı araştırması 2007 yılı çalışmaları. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 26 (3), 259-272.
- Özyiğit, Ö. (1990a). Alaturka kiremidin oluşumu. *Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi*, 5, 149-179.

Özyiğit, Ö. (1990b). Batı Anadolu’da Antik Dönem çatıları. *Türk Tarih Kongresi*, 10 (1), 303-326.

Özyiğit, Ö. (2003). Alaturka tipi kiremit nereden geliyor? *III. Uluslararası Pişmiş Toprak Sempozyumu*, Tepebaşı Belediyesi, 306-314.

Postgate, N., Thomas, D. (2007). *Excavations at Kilise Tepe 1994–98 From Bronze Age to Byzantine in Western Cilicia, I, Vol. 1. Text: Vol.30.1*. British Institute at Ankara.

Robinson, H. S. (1976). Excavations at Corinth: Temple Hill, 1968-1972. *Hesperia*, 45(3), 203-239.

Sackett, L. H. (1992). *Knossos, from Greek city to Roman colony. Excavations at the Unexplored Mansion II*. The British School of Archaeology at Athens.

Sapirstein, P. (2016). Origins and design of terracotta roofs in the seventh century BCE. M. M. Miles (Ed.), *A companion to Greek architecture* içinde (s.46-59) John Wiley&Sons.

Şirin, O.A. (2022). Amisos Nekropolünden çatı kiremitli mezar örnekleri. *Amisos*, 7 (13), 447-468 <http://doi.org/10.48122/amisos.1173381>

Tırpan, A., ve Söğüt, B. (2006). Lagina ve Börükçü 2004 yılı çalışmaları. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 27 (2), 257–270.

Tırpan, A., ve Söğüt, B. (2011). Lagina ve Börükçü 2009 yılı çalışmaları. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 32 (2), 374-395.

Tülek, F. (2011). Lore of Late Antique culture in Cilicia the Syedra Mosaics, *Actas do X colóquio internacional da Associação Internacional para o Estudo do Mosaico Antigo (AIEMA)*, Museo Monográfico de Conimbriga. 639-645.

Yaylalı, A., & Özkaya, V. (1993). Kyzikos arkeolojik kazı çalışmaları: 1991. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 14 (2), 223–246.

Yıldırım, E. (2014). *Olba Manastırı çatı kiremitleri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ege Üniversitesi

- Van Buren, A. W., Luce, S. B., Blegen, H. C, ve Blegen, E. P. (1941). Archaeological news and discussions. *American Journal of Archaeology*, 45(3), 428–475. <http://doi.org/10.2307/499028>
- Warry, P. (2006). *Tegulae: Manufacture, typology and use in Roman Britain*, British Archaeological Reports British Series.
- Wikander, Ö. (1986). Two Cypriote pan-tiles in Stockholm. *Medelhavsmuseet Bulletin*, 21, 44–48.
- Williams J. H. (1971). Roman building-materials in south-east England. *Britannia*, 2, 166-195.
- Wikander, Ö. (1988). Ancient roof-tiles – use and function, *Opuscula Atheniensia* 17(15), 204 – 216.
- Winter, N. A. (1993). *Greek architectural terracottas from the prehistoric to the end of the archaic period*. Clarendon Press.

Katalog

Kat. No	Kod	Pervaz Kalınlığı	Cidar Kalınlığı
1	H100	2.8 cm	2.9 cm
Tip	Genişlik	Uzunluk	Pervaz İç Yükseklik
Stroter	45 cm	64 cm	2.3 cm
Buluntu yeri	Pervaz Yüksekliği	Dönem	Astar Rengi
Büyük Hamam	4.4 cm	Roma Dönemi	2.5YR 7/8 Light Red
Tanım	Kum, taşçık ve kireç katkılarına sahip olup taşçıklar iri boyutludur.		

Kat. No	Kod	Pervaz Kalınlığı	Cidar Kalınlığı
2	H1	3.3 cm	1.6 cm
Tip	Genişlik	Uzunluk	Pervaz İç Yükseklik
Stroter	21 cm	32.1 cm	1.8 cm
Buluntu yeri	Pervaz Yüksekliği	Dönem	Astar Rengi
Büyük Hamam	4.3 cm	Roma Dönemi	5 YR 7/6 Reddish Yellow
Tanım	Kum, taşçık ve kireç katkılarına sahip olup taşçık ve kireç orta büyüklüktedir.		

Kat. No	Kod	Pervaz Kalınlığı	Cidar Kalınlığı
3	H6	2.8 cm	1.7 cm
Tip	Genişlik	Uzunluk	Pervaz İç Yükseklik
Stroter	16 cm	21 cm	2.3 cm
Buluntu yeri	Pervaz Yüksekliği	Dönem	Astar Rengi
Büyük Hamam	5.1 cm	Roma Dönemi	2.5 YR 7/6 Light Red
Tanım	Kum, taşçık ve kireç katkılarına sahip olup taşçıklar iri boyutludur.		

Kat. No	Kod	Pervaz Kalınlığı	Cidar Kalınlığı
4	H38	3.6 cm	2.1 cm
Tip	Genişlik	Uzunluk	Pervaz İç Yükseklik
Stroter	19.5 cm	22.5 cm	2.1 cm
Buluntu yeri	Pervaz Yüksekliği	Dönem	Astar Rengi
Büyük Hamam	4.7 cm	Roma Dönemi	10 R 6/8 Light Red
Tanım	Kum, taşçık ve kireç katkılarına sahip olup taşçık ve kireç orta büyüklüktedir.		

Kat. No	Kod	Pervaz Kalınlığı	Cidar Kalınlığı
5	H37	3.3 cm	1.7 cm
Tip	Genişlik	Uzunluk	Pervaz İç Yükseklik
Stroter	17 cm	14 cm	1.7
Buluntu yeri	Pervaz Yüksekliği	Dönem	H100GAstar Rengi
Büyük Hamam	4.5 cm	Roma Dönemi	2.5 YR 7/6 Light Red
Tanım	Kum, taşçık ve kireç katkılarına sahip olup taşçıklar iri boyutludur.		

Kat. No	Kod	Pervaz Kalınlığı	Cidar Kalınlığı
6	H7	2.8 cm	1.9 cm
Tip	Genişlik	Uzunluk	Pervaz İç Yükseklik
Stroter	12.6 cm	16.9 cm	2.6 cm
Buluntu yeri	Pervaz Yüksekliği	Dönem	Astar Rengi
Büyük Hamam	4.9 cm	Roma Dönemi	2.5 YR 7/8 Light Red
Tanım	Kum, taşçık ve kireç katkılarına sahip olup taşçıklar iri boyutludur. Siyahımsı ve kırmızı taşçıklar vardır.		

Kat. No	Kod	Pervaz Kalınlığı	Cidar Kalınlığı
7	H33	2.5 cm	1.6 cm
Tip	Genişlik	Uzunluk	Pervaz İç Yükseklik
Stroter	14.5 cm	20.5 cm	2.7 cm
Buluntu yeri	Pervaz Yüksekliği	Dönem	Astar Rengi
Büyük Hamam	5.2 cm	Roma Dönemi	2.5 YR 7/8 Light Red
Tanım	Kum, taşçık ve kireç katkılarına sahip olup taşçık ve kireç orta büyüklüktedir.		

Kat. No	Kod	Pervaz Kalınlığı	Cidar Kalınlığı
8	H31	2.3 cm	1.2 cm
Tip	Genişlik	Uzunluk	Pervaz İç Yükseklik
Stroter	15.2 cm	21.4 cm	2.8 cm
Buluntu yeri	Pervaz Yüksekliği	Dönem	Astar Rengi
Büyük Hamam	4.4 cm	Roma Dönemi	2.5 YR 7/8 Light Red
Tanım	Kum, taşçık ve kireç katkılarına sahip olup taşçık ve kireç orta büyüklüktedir.		

Kat. No	Kod	Pervaz Kalınlığı	Cidar Kalınlığı
9	H29	2.6 cm	2.5 cm
Tip	Genişlik	Uzunluk	Pervaz İç Yükseklik
Stroter	15.7 cm	19 cm	2.3 cm
Buluntu yeri	Pervaz Yüksekliği	Dönem	Astar Rengi
Büyük Hamam	4.8 cm	Roma Dönemi	2.5 YR 7/6 Light Red
Tanım	Kum, taşçık ve kireç katkılarına sahip olup taşçıklar iri boyutludur. Siyahımsı ve kırmızı taşçıklar vardır.		

Kat. No	Kod	Pervaz Kalınlığı	Cidar Kalınlığı
10	H22	3.6 cm	2 cm
Tip	Genişlik	Uzunluk	Pervaz İç Yükseklik
Stroter	19 cm	18.4 cm	2 cm
Buluntu yeri	Pervaz Yüksekliği	Dönem	Astar Rengi
Büyük Hamam	4.9 cm	Roma Dönemi	10 R 8/4 pink
Tanım	Şamot, kireç ve kum yoğun olup küçük boyutlu taşçıklar vardır.		

Kat. No	Kod	Pervaz Kalınlığı	Cidar Kalınlığı
11	H8	2.7 cm	1.5 cm
Tip	Genişlik	Uzunluk	Pervaz İç Yükseklik
Stroter	8.7 cm	12.6 cm	2.4 cm
Buluntu yeri	Pervaz Yüksekliği	Dönem	Astar Rengi
Büyük Hamam	4.6 cm	Roma Dönemi	2.5 YR 7/8 Light Red
Tanım	Kum, taşçık ve kireç katkılarına sahip olup taşçık ve kireç orta büyüklüktedir.		

Kat. No	Kod	Pervaz Kalınlığı	Cidar Kalınlığı
12	H13	3.1 cm	2.4 cm
Tip	Genişlik	Uzunluk	Pervaz İç Yükseklik
Stroter	11.5 cm	9.8 cm	2.3 cm
Buluntu yeri	Pervaz Yüksekliği	Dönem	Astar Rengi
Büyük Hamam	5.5 cm	Roma Dönemi	10 R 8/4 pink
Tanım	Şamot, kireç ve kum yoğun olup küçük boyutlu taşçıklar vardır.		

Kat. No	Kod	Pervaz Kalınlığı	Cidar Kalınlığı
13	H36	2.5 cm	1.5 cm
Tip	Genişlik	Uzunluk	Pervaz İç Yükseklik
Stroter	15.5 cm	24 cm	2.1 cm
Buluntu yeri	Pervaz Yüksekliği	Dönem	Astar Rengi
Büyük Hamam	4.4 cm	Roma Dönemi	2.5 YR 6/8 Light Red
Tanım	Kum, taşçık ve kireç katkılarına sahip olup taşçıklar iri boyutludur. Siyahımsı ve kırmızı taşçıklar vardır.		

Kat. No	Kod	Pervaz Kalınlığı	Cidar Kalınlığı
14	H10	3.5 cm	1.9 cm
Tip	Genişlik	Uzunluk	Pervaz İç Yükseklik
Stroter	12.5 cm	20 cm	3 cm
Buluntu yeri	Pervaz Yüksekliği	Dönem	Astar Rengi
Büyük Hamam	5.5 cm	Belirlenemedi	2.5 Y 8/3 Pale Yellow
Tanım	Şamot, kireç ve kum yoğun olup küçük boyutlu taşçıklar vardır.		

Kat. No	Kod	Yan Pervaz Kalınlığı	Cidar Kalınlığı
15	H21	1.9 cm	1.4 cm
Tip	Genişlik	Uzunluk	Pervaz İç Yükseklik
Kalypter	12.7 cm	23.2 cm	-
Buluntu yeri	Yan Pervaz Yüksekliği	Dönem	Astar Rengi
Büyük Hamam	2.1 cm	Roma Dönemi	2.5 6/8 Light Red
Tanım	Kum, taşçık ve kireç katkılarına sahip olup taşçıklar iri boyutludur. Siyahımsı ve kırmızı taşçıklar vardır.		

Kat. No	Kod	Yan Pervaz Kalınlığı	Cidar Kalınlığı
16	H27	1.7 cm	1.7 cm
Tip	Genişlik	Uzunluk	Pervaz İç Yükseklik
Kalypter	13 cm	26 cm	-
Buluntu yeri	Yan Pervaz Yüksekliği	Dönem	Astar Rengi
Büyük Hamam	2.1 cm	Roma Dönemi	2.5 YR 7/8 Light Red
Tanım	Kum, taşçık ve kireç katkılarına sahip olup taşçıklar iri boyutludur. Siyahımsı ve kırmızı taşçıklar vardır.		

Kat. No	Kod	Yan Pervaz Kalınlığı	Cidar Kalınlığı
17	H23	1.9 cm	1.4 cm
Tip	Genişlik	Uzunluk	Pervaz İç Yükseklik
Kalypter	12.2 cm	16.5 cm	-
Buluntu yeri	Yan Pervaz Yüksekliği	Dönem	Astar Rengi
Büyük Hamam	2.1 cm	Roma Dönemi	5 YR 7/8 Reddish Yellow
Tanım	Kum, taşçık ve kireç katkılarına sahip olup taşçık ve kireç orta büyüklüktedir.		

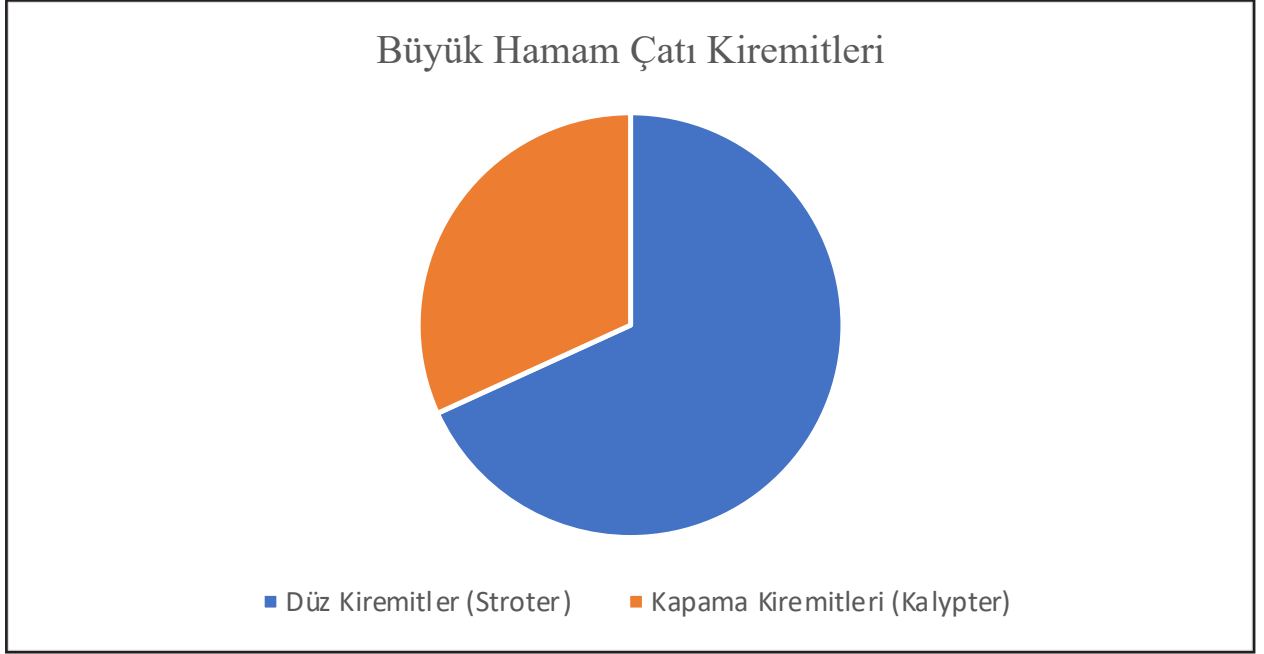
Kat. No	Kod	Yan Pervaz Kalınlığı	Cidar Kalınlığı
18	H26	2.5 cm	1.7 cm
Tip	Genişlik	Uzunluk	Pervaz İç Yükseklik
Kalypter	15 cm	21 cm	-
Buluntu yeri	Yan Pervaz Yüksekliği	Dönem	Astar Rengi
Büyük Hamam	2.7 cm	Roma Dönemi	2.5 YR 6/8 Light Red
Tanım	Kum, taşçık ve kireç katkılarına sahip olup taşçıklar iri boyutludur. Siyahımsı ve kırmızı taşçıklar vardır.		

Kat. No	Kod	Pervaz Kalınlığı	Cidar Kalınlığı
19	H24	1.6 cm	1.6 cm
Tip	Genişlik	Uzunluk	Pervaz İç Yükseklik
Kalypter	12 cm	17 cm	-
Buluntu yeri	Yan Pervaz Yüksekliği	Dönem	Astar Rengi
Büyük Hamam	1.8 cm	Roma Dönemi	2.5 YR 7/6 Light Red
Tanım	Kum, taşçık ve kireç katkılarına sahip olup taşçık ve kireç orta büyüklüktedir.		

Kat. No	Kod	Yan Pervaz Kalınlığı	Cidar Kalınlığı
20	H17	2.3 cm	1.4 cm
Tip	Genişlik	Uzunluk	Pervaz İç Yükseklik
Kalypter	10.6 cm	16 cm	-
Buluntu yeri	Pervaz Yüksekliği	Dönem	Astar Rengi
Büyük Hamam	2.5 cm	Roma Dönemi	2.5 7/4 Pale Yellow
Tanım	Şamot, kireç ve kum yoğun olup küçük boyutlu taşçıklar vardır.		

Kat. No	Kod	Yan Pervaz Kalınlığı	Cidar Kalınlığı
21	H11	1.9 cm	1.9 cm
Tip	Genişlik	Uzunluk	Pervaz İç Yükseklik
Kalypter	12 cm	16 cm	-
Buluntu yeri	Yan Pervaz Yüksekliği	Dönem	Astar Rengi
Büyük Hamam	2.1 cm	Roma Dönemi	10 R 8/4 Pink
Tanım	Kum, taşçık ve kireç katkılarına sahip olup taşçık ve kireç orta büyüklüktedir.		

Şekil 1

Büyük Hamam Çatı Kiremitleri

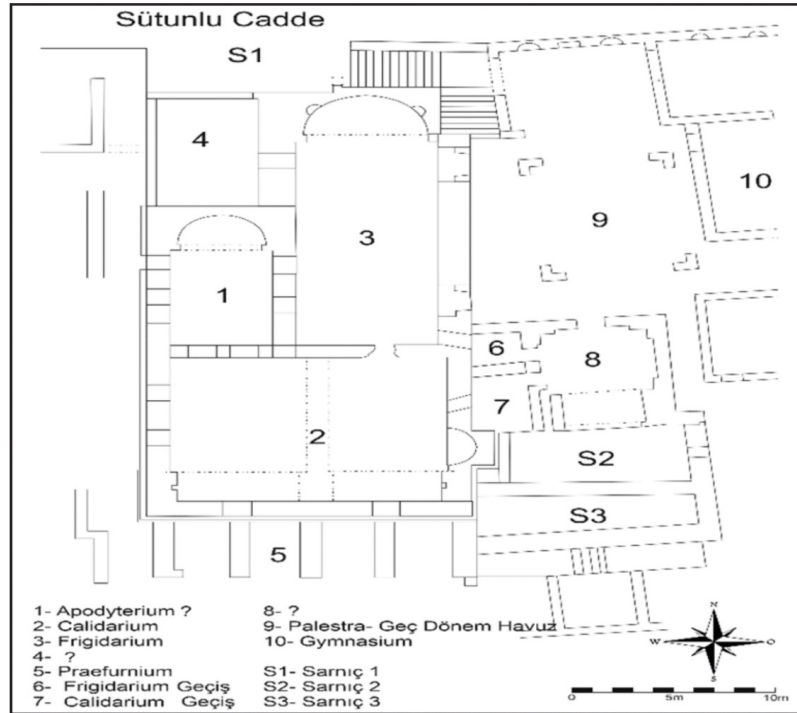
Şekil 2

Syedra Antik Kenti Konumu*Not. Görsel, Syedra kazı arşivine aittir.*

Şekil 3

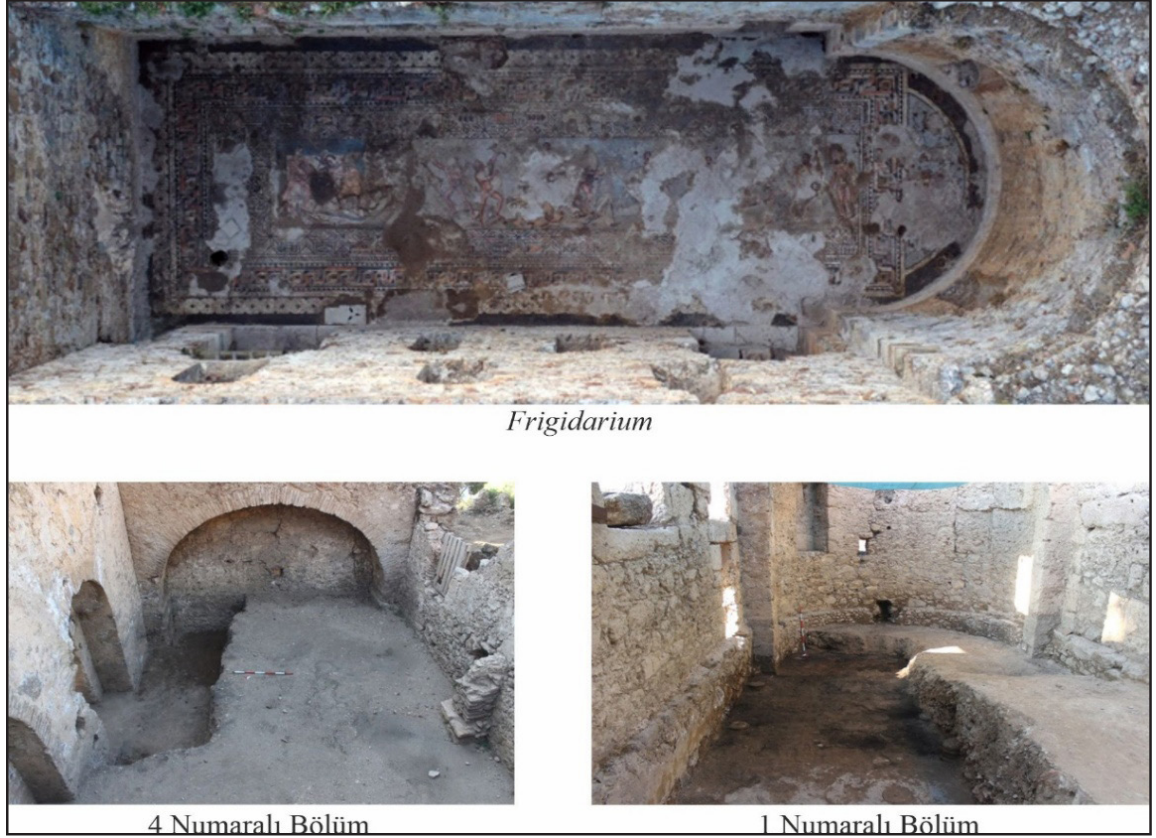
Syedra Antik Kenti Hava Fotoğrafı*Not.* Görsel, Syedra kazı arşivine aittir.

Şekil 4

Büyük Hamam Plânı*Not.* Görsel, Syedra kazı arşivine aittir.

Şekil 5

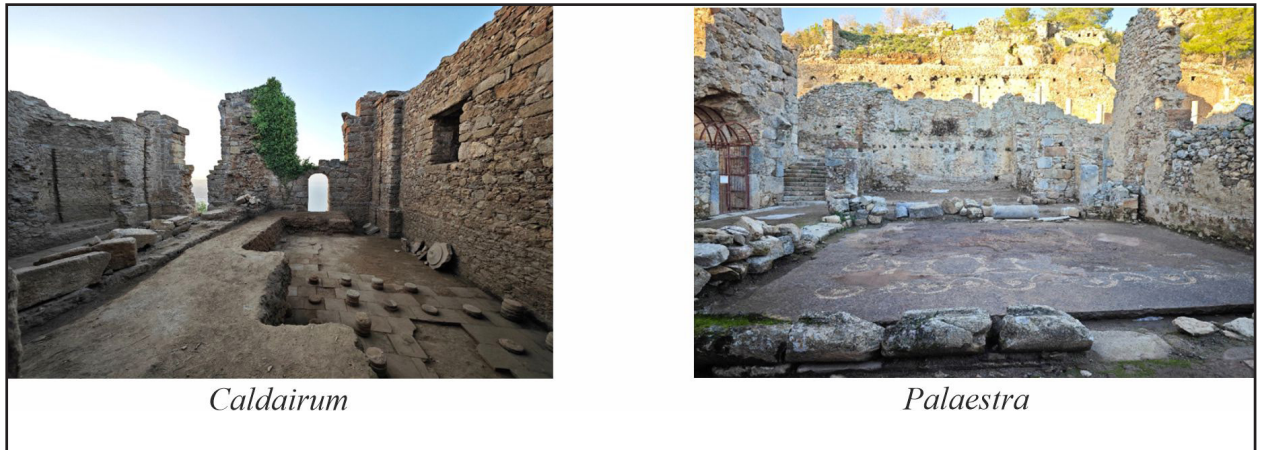
BüyükHamam Frigidarium, 4 Numaralı ve 1 Numaralı Bölümü

Not. Görsel, Syedra kazı arşivine aittir.

Şekil 6

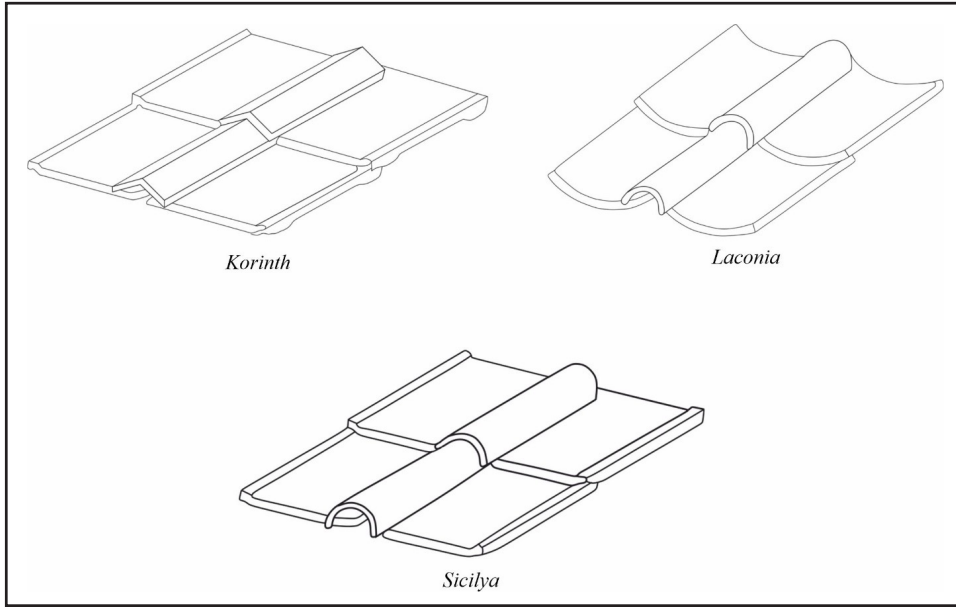
Büyük Hamam Caldarium Bölümü ve Palaestra – Geç Dönem Havuzu

Not. Görsel, Syedra kazı arşivine aittir.

Şekil 7

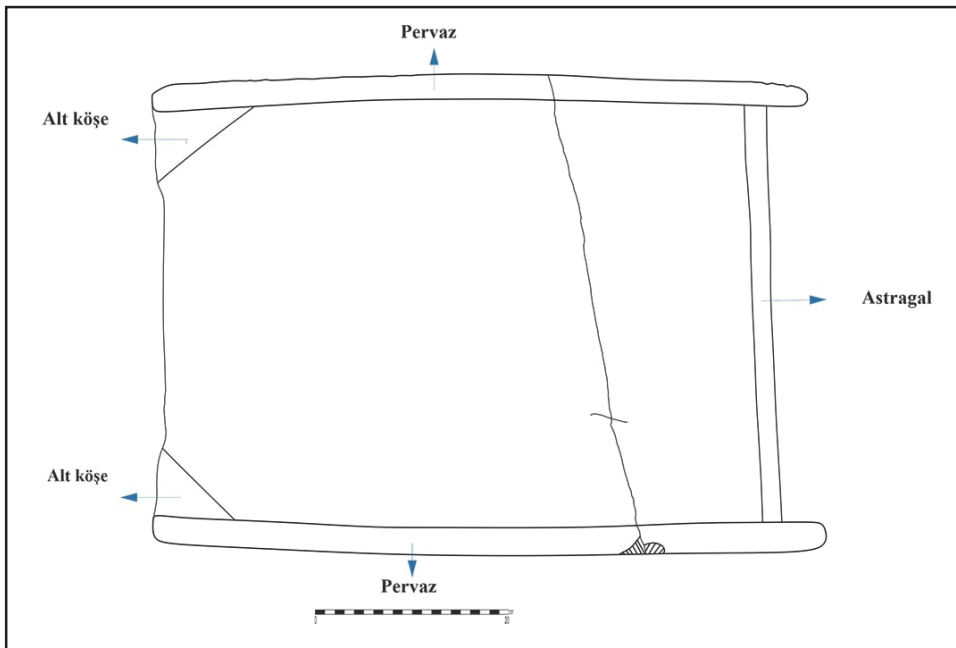
Korinth, Lakonia ve Sicilya Kiremidi

Not. Wikander, 1988, fig. 16'dan yeniden çizilmiştir.

Şekil 8

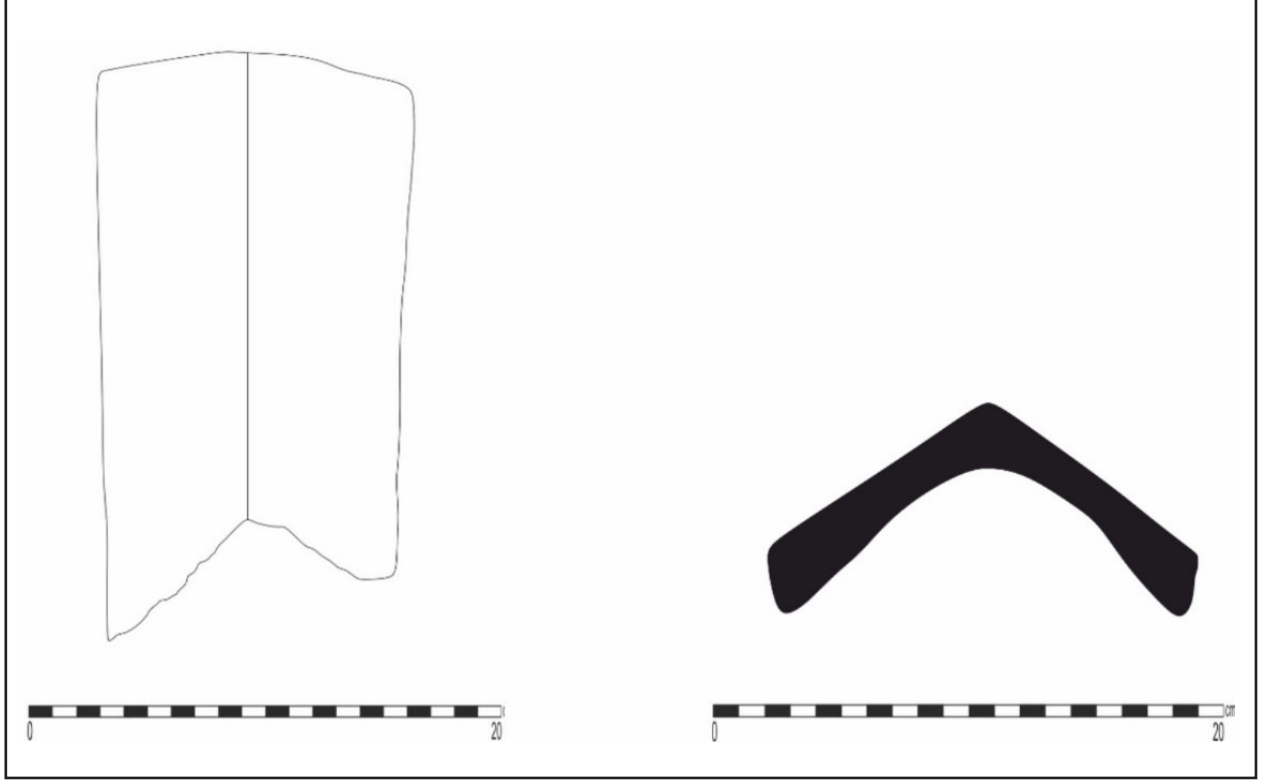
Düz kiremit (Stroter) teknik parçaları

Not. Çizim, Samet Şenalp arşivine aittir.

Şekil 9

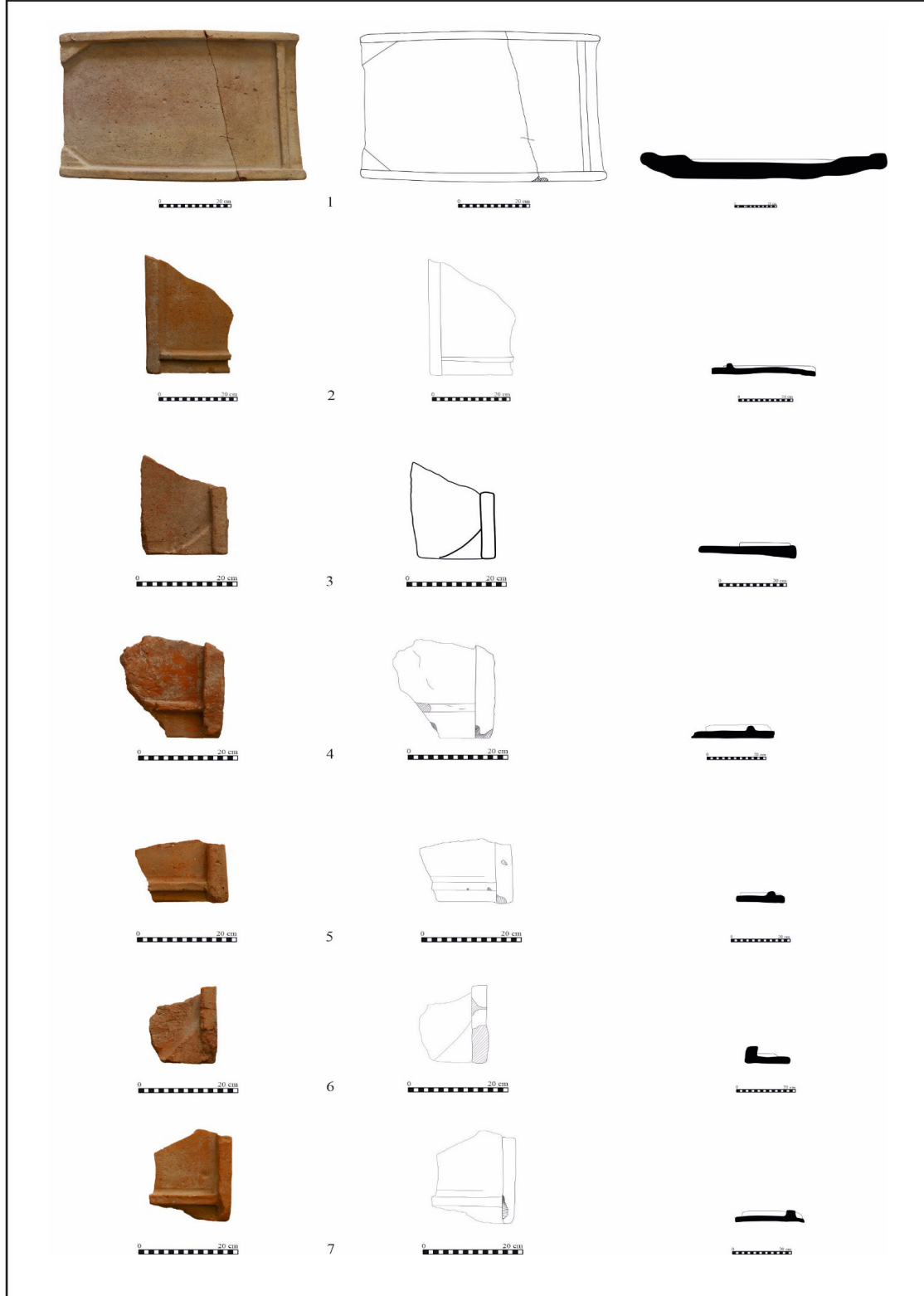
Kapama Kiremidi (Kalypter)

Not. Çizim, Samet Şenalp arşivine aittir.

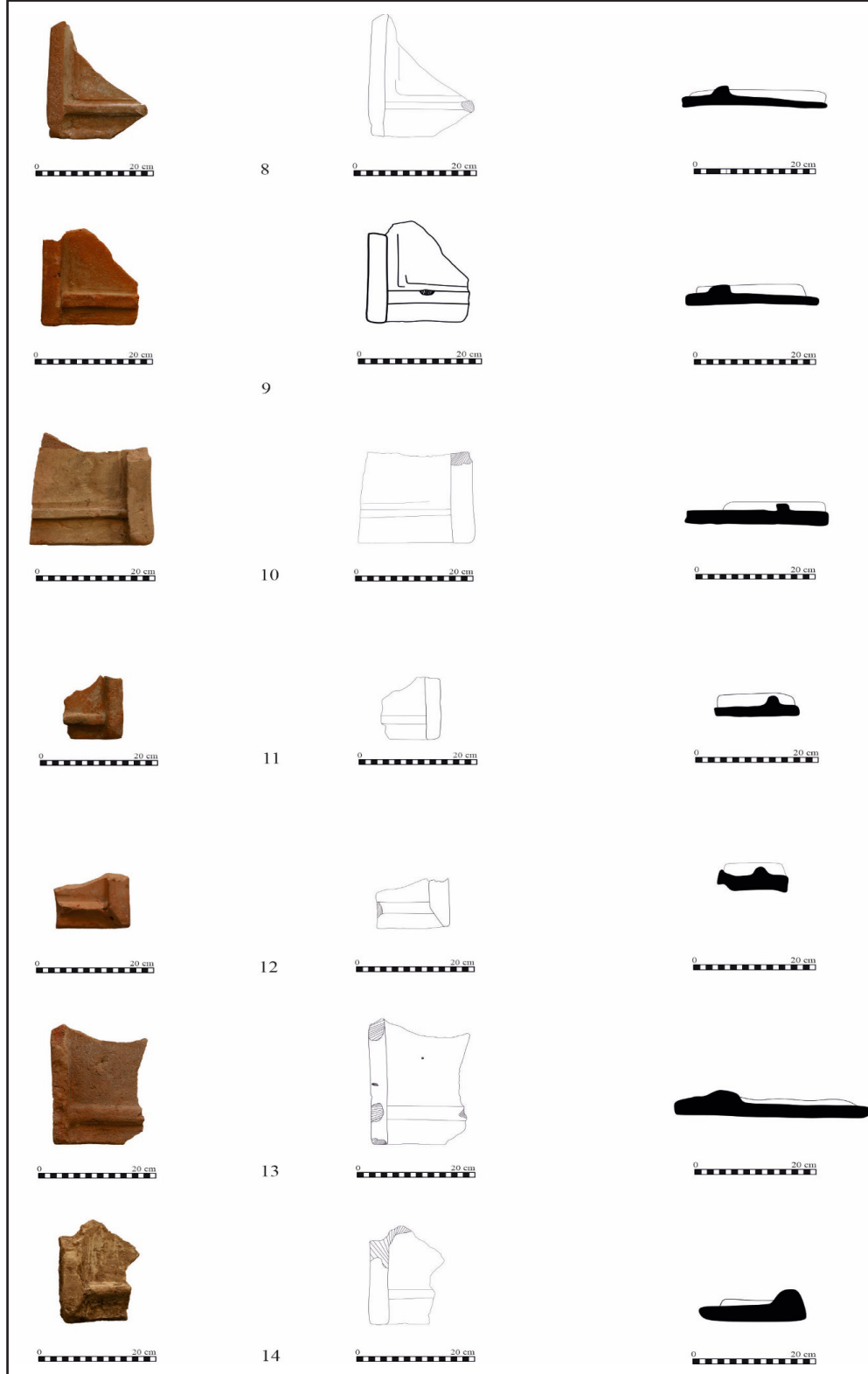
Şekil 10

Kat. No: (1-7) Düz Kiremitler (Stroter) Tip 1

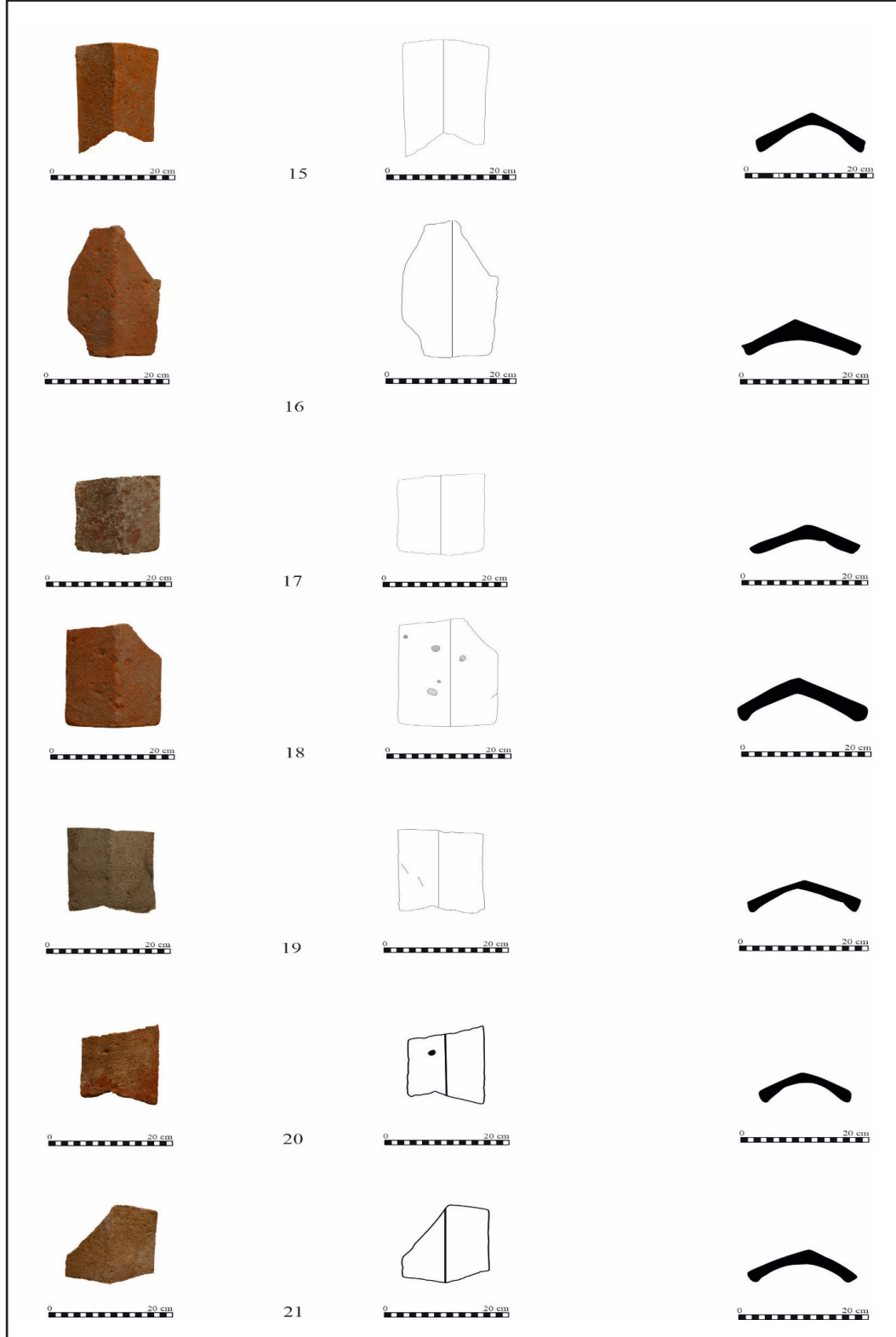
Şekil 11

Kat. No: (8-12) Tip 1, Kat. No: (13,14) Tip 2 Düz Kiremitler (Stroter)

Şekil 12

Kat. No: (14-21) Kapama Kiremitler (kalypter)

Bu dergide yayımlanan makalelerin telif hakları Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisine ait olup CC-BY-NC-ND lisansına uygun olarak açık erişim olarak yayımlanmaktadır / The copyright of the articles published in this journal belongs to Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi and they are published as open access in accordance with the CC-BY-NC-ND license.

Bu makalenin değerlendirmesi çift taraflı kör hakemlik ile yapılmıştır / This article was evaluated by double-blind peer review.

Etik bildirim: taed@ktb.gov.tr /Ethics notification: taed@ktb.gov.tr

Atıf Bilgisi/Citation

Balossi Restelli, F., Biancifiori, E., Di Nocera, G.M., Mori, L., İndere, V. ve Frangipane, M. (2025). Doğu Anadolu konut mimarisi: Arslantepe tüm yerleşim dönemleri boyunca konut alanı kullanımında değişimler. *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, 90, 77-108.

Araştırma Makalesi

Doğu Anadolu Konut Mimarisi: Arslantepe Tüm Yerleşim Dönemleri Boyunca Konut Alanı Kullanımında Değişimler*

Francesca BALOSSİ RESTELLI

Roma Sapienza Üniversitesi, Edebiyat ve Felsefe Fakültesi, Eski Eserler Bölümü

Elisa BIANCIFIORI

Roma Sapienza Üniversitesi, Edebiyat ve Felsefe Fakültesi, Eski Eserler Bölümü

Gian Maria DI NOCERA

Viterbo Tuscia Üniversitesi, İletişim ve Turizm, Beşeri Bilimler Bölümü

Lucia MORI

Roma Sapienza Üniversitesi, Edebiyat ve Felsefe Fakültesi, Eski Eserler Bölümü

Varlık İNDERE

Bağımsız Araştırmacı

Marcella FRANGIPANE

Emekli Prof. Dr.

* Gönderilme Tarihi: 22 Kasım 2024; Kabul Tarihi: 11 Haziran 2025; Yayımlanma Tarihi: 31 Temmuz 2025 / Submission Date: November 22, 2024; Acceptance Date: June 11, 2025; Publication Date: July 31, 2025.

Yazar Notu

Francesca BALOSSİ RESTELLİ ● <http://orcid.org/0000-0001-8593-2621>

Elisa BIANCİFİORİ ● <http://orcid.org/0000-0001-9351-7348>

Gian Maria Dİ NOCERÀ ● <http://orcid.org/0000-0002-6393-0710>

Lucia MORİ ● <http://orcid.org/0000-0003-3437-7407>

Varlık İNDERE ● <http://orcid.org/0000-0003-4155-5435>

Marcella FRANGİPANE ● <http://orcid.org/0000-0003-2136-9109>

Bu çalışmaya Francesca BALOSSİ RESTELLİ %16,67 , Elisa BIANCİFİORİ %16,67, Gian Maria Dİ NOCERÀ %16,67, Lucia MORİ %16,67, Varlık İNDERE %16,67 ve Marcella FRANGİPANE %16,67 oranında katkı sağlamıştır.

Makalede yer alan tüm yazarlar yazının kavramsallaştırma, tartışma ve sonuç aşamalarında katkıda bulunmuştur. Süreç sırasında Francesca Balossi Restelli giriş bölümünün taslağını oluşturdu, Elisa Biancificori Geç Kalkolitik bölümü üzerinde, Gian Maria di Nocera ve Varlık İndere Erken ve Orta Tunç Çağı ile ilgili bölümler, Lucia Mori ise Geç Tunç Çağı ilgili bölümler üzerinde çalışmışlardır. Tüm yazarlar, hem orijinal hem de nihai taslaklar üzerinde çalışmış ve düzenlemiş, yazının son haline getirilmesine katkı sağlamışlardır.

Francesca Balossi Restelli ve Marcella Frangipane uzun yıllar süren çalışma sonunda ortaya çıkan bu yazıda belirtilen sonuçlar için gereken finansman teminini sağlamışlardır.

Bu makalede herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Bu makalenin yazarları tarafından çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir.

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazarlar tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir.

Bu makale ile ilgili iletişim için Varlık İNDERE, Tepecik yolu Cad., Melodi Sok., A-6/8, Akat Mah., Beşiktaş, İstanbul, Türkiye adresine başvurunuz. varlikindere@gmail.com

Research Article

Domestic Architecture in Eastern Anatolia: The Domestic use of Space throughout Arslantepe's Lifetime

Francesca BALOSSİ RESTELLI

Sapienza University of Rome, Faculty of Letters and Philosophy, Department of Antiquities

Elisa BIANCIFIORI

Sapienza University of Rome, Faculty of Letters and Philosophy, Department of Antiquities

Gian Maria DI NOCERA

University of Tuscia, Viterbo, Communication and Tourism, Department of Humanities

Lucia MORI

Sapienza University of Rome, Faculty of Letters and Philosophy, Department of Antiquities

Varlık İNDERE

Independent Researcher

Marcella FRANGIPANE

Fondazione Sapienza

Author Note

Francesca BALOSSİ RESTELLI ● <http://orcid.org/0000-0001-8593-2621>

Elisa BIANCIFIORI ● <http://orcid.org/0000-0001-9351-7348>

Gian Maria DI NOCERA ● <http://orcid.org/0000-0002-6393-0710>

Lucia MORI ● <http://orcid.org/0000-0003-3437-7407>

Varlık İNDERE ● <http://orcid.org/0000-0003-4155-5435>

Marcella FRANGIPANE ● <http://orcid.org/0000-0003-2136-9109>

Francesca BALOSSİ RESTELLI has contributed % 16,67, Elisa BIANCIFIORI has contributed % 16,67, Gian Maria DI NOCERA has contributed % 16,67, Lucia MORI has contributed % 16,67, Varlık İNDERE has contributed % 16,67 and Marcella FRANGIPANE % 16,67 to the study.

All authors contributed to the conceptualization, discussion, and conclusion of the article. During the process, Francesca Balossi Restelli drafted the introduction, Elisa Biancifiiori worked at the Late Chalcolithic section, Gian Maria di Nocera and Varlık İndere worked on the Early and Middle Bronze Age sections, and Lucia Mori worked on the Late Bronze Age sections. All authors worked on and edited both the original and final drafts, and contributed to the finalization of the paper.

Francesca Balossi Restelli and Marcella Frangipane provided the necessary funding for the results reported in this article, which emerged as a result of many years of work.

There is no financial conflict of interest with any institution, organization or person in this article.

The authors of this article declare that scientific and ethical principles were followed during the preparation of the study and that all studies used were cited in the references.

This study does not require ethics committee approval, and the data used was obtained from literature reviews/published sources.

No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. All content was produced by the authors in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.

For communications regarding this article, please contact Varlık İNDERE, Tepecik Yolu Boulevard, Melodi Street, Saraylar Beldesi Site., A-6/8, Akat Neighborhood, Beşiktaş, İstanbul. varlikindere@gmail.com

Öz

Bu makalede, Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Arslantepe yerleşiminin Geç Kalkolitik Dönem başı-Tunç Çağı sonu zaman aralığına tarihlenen tabakalarında araştırılan konut alanları ele alınmakta ve bunların toplumsal ve ekonomik organizasyona yansımaları değerlendirilmektedir. Bölgenin siyasi ve ekonomik tarihinde büyük değişimlerin yaşandığı üç bin yıldan uzun bir dönemi içeren inşa tekniklerini, ev planlarını ve iç dolaşımı, faaliyet alanlarının konumunu ve organizasyonunu göz önüne alarak dönemsel karşılaştırmalar yapılmaktadır. Bu unsurların toplum organizasyonu, yaşam biçiminde hareketliliğin biçimi ve konut birimleri arası ilişkileri nasıl yansıttığını irdelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: hane halkı arkeolojisi, konut bağlamları, Doğu Anadolu, Arslantepe, mekansal organizasyonun değişimi

Abstract

The present paper shall tackle the issue of domestic space at the Eastern Anatolian site of Arslantepe, from the beginning of the Late Chalcolithic to the end of the Bronze Age, with the intent of evaluating how private life reflects and adapts to societal and economic organization. By presenting a comparison over a long period of time encompassing at least three millennia, during which major changes in the political and economic history of the region took place, we shall take into consideration construction techniques, plans of houses and internal circulation, the position and organization of activity areas, and indicate to what extent these reflect more general aspects of community organisation, as degrees of sedentarisation, and varying relationships between domestic units.

Keywords: household archaeology, domestic contexts, Eastern Anatolia, Arslantepe, differentiation of spatial organisation

Hane¹ Arkeolojisine Giriş ve Konut² Fonksiyonlu (Domestik, Evsel) Bağlamların Sundukları Hakkında

Doğu Anadolu Bölgesi'nde Tarihöncesi Dönem konut mimarisine yönelik araştırmalarda, erken insan topluluklarının sosyal yapıları, teknolojik gelişmeleri ve kültürel uygulamaları hakkında paha biçilmez bilgilere ulaşılmıştır. Tarihöncesi Anadolu, insanların yerleşim ve yaşam stratejilerinin binlerce yıllık evriminde, yerleşim ve yaşam stratejileri açısından önemli dönüm noktalarına ev sahipliği yapan hareketli bir bölgedir. Nevali Çori ve Çayönü gibi Erken Neolitik topluluklardan, Değirmentepe gibi Kalkolitik Dönem yerleşimlerine ve ardından Tunç Çağı'na kadar bu bölgede konut mimarisinde, mekân organizasyonu ve inşaat tekniklerinde kademeli ancak etkin bir değişim görülmektedir.

Konutlar, erken toplumların kendilerini mekânsal ve sosyal olarak nasıl organize ettiklerini analitik açıdan çalışmak için temel bir mercektir (Blanton, 1994; Foster ve Parker, 2012; Steadman, 2015; Wilk ve Rathje, 1982). Teorik olarak, konut fonksiyonuna sahip alanların/mekânların incelenmesinde, yapısal antropoloji, mekânsal arkeoloji ve sosyo-ekonomik teoriden yararlanır. Örneğin, yapısal antropolojik yaklaşım konutları, akrabalık ilişkilerinin ve sosyal rollerin mimariye yansımaları olarak görmek; evler arası ilişkilerin ve iç mekân düzenlemelerinin daha geniş toplumsal normlar ve değerlerle bağdaştığını ifade etmektedir (Hanson, 1998; Hillier ve Hanson, 1984; Lawrence, 1987; Rendell ve ark., 2000). Mekânsal arkeoloji ise yapı düzenlerinin ve ulaşım ilişkilerinin (yapılara erişimin) önemini vurgulamakta; girişlerin, avluların ve bölümlerinin sosyal hiyerarşileri ve topluluklar içindeki iş bölümünü yansıttığını belirtmektedir (Gillings ve ark., 2020). Mimarlıkta sosyo-ekonomik yaklaşım, insan yapımı çevrenin ekonomik uygulamaları pekiştiren rolünü, örneğin depolama veya üretim benzeri tanımlı fonksiyon mekânlarını öncelikli kabul etmektedir. Bu teoriler, konut fonksiyonlu mimariyi bir materyal kültür biçimi olarak ele alarak, dönemsel ekonomik, sosyal ve sembolik eğilimleri somut bir çerçevede ele almaya yardımcı olmaktadır.

Tarihöncesi dönemlerde Doğu Anadolu'da yerleşimler, her biri farklı sosyo-politik ve kültürel yapıları yansıtan belirgin mimari formlarla tanımlanmış birkaç anahtar dönemle bilinir. Bunlardan Malatya Ovasında konumlanan Arslantepe'de tespit edilenler: 1. Karmaşıklığın erken aşamaları; hiyerarşik toplumların ve erken devlet sistemini yöneten elit sosyal sınıfının gelişimi (Geç Kalkolitik, MÖ 4. binyıl); 2. Göçebe grupların gelişimi ve yerel halk ile etkileşim, yeni yaşam pratikleri ve organizasyon biçiminin oluşması (Erken Tunç Çağı I ve II; MÖ 3. binyılın ilk yarısı); 3. Komşu topluluklarla ilişkiler ve olası rekabet sonucunda köy yaşam tarzının yeniden organize edilmesi (Erken Tunç Çağı III, Orta Tunç Çağı; MÖ 3. binyılın ikinci yarısı ve MÖ 2. binyılın başlangıcı); 4. Hitit İmparatorluğu egemenliği altına giriş (Geç Tunç Çağı; MÖ 2. binyıl); 5. Hitit İmparatorluğu'nun yıkılışı sonrası Geç-Hitit başkenti oluş (Erken Demir Çağı). Tüm bu olaylar, konut mimarisinde farklılaşan yapı formları, malzeme seçimleri ve mekânsal düzenlemelere yansımaktadır. Dolayısıyla Arslantepe'de konut mimarisi (*domestic architecture*) değişen, dönüşen topluluk dinamiklerinin, ekonomik ve politik ilişkilerin, sosyal ve kültürel kimliklerin yansıdığı bir pencereye dönüşmektedir (Frangipane, 2004; 2012a; 2012b; Frangipane ve ark., 2023).

Bu makalenin amacı, konut fonksiyonlu mimaride rastlanan değişimlerin toplumsal yapıda nasıl karşılık bulduğunu araştırmaktır. Bu doğrultuda Arslantepe'de şu ana kadar kazılan en erken dönem Geç Kalkolitik'ten başlayarak, Erken, Orta ve Geç Tunç çağlarında ve takiben Demir Çağı'nda, *Melid* adlı Geç Hitit başkentinin sitadel bölgesi olmak üzere, yerleşim tabakalarının ev, konut alanları değerlendirilmiştir. Belirtmek uygun olacaktır ki Demir Çağı tabakalarında konut fonksiyonlu yapılar henüz saptanamamıştır, ancak zengin bulgular veren yemek hazırlama fonksiyonu yüklenmiş bir mekândan elde edilen bulgular, dönemin konut içi aktiviteleri hakkında yorum yapmaya olanak tanımaktadır.

1 İngilizce *Household* teriminden Türkçeleştirilmiştir.

2 İngilizce *Domestic* teriminden Türkçeleştirilmiş, makalede ev içi, gündelik kullanıma dair, kamusal olmayan anlamında kullanılmıştır.

Geç Kalkolitik Dönem Arslantepe Konut Alanı

Devam eden kazı çalışmalarında şu ana kadar Arslantepe’de ortaya çıkarılan en erken yerleşim tabakası Geç Kalkolitik (GK) I-II (MÖ 4400-3900) döneme tarihlenmektedir. Höyüğün kuzeybatısında 1992-2024 yılları arasında yapılan araştırmalarda, Arslantepe kronolojisinde VIII olarak adlandırılan tabakaya ait konut fonksiyonlu en az dört yerleşim evresi gün ışığına çıkarılmıştır (Balossi Restelli, 2008; 2012; Balossi Restelli ve Guarino, 2010)³.

Bu evrelerden ikincisi (üstten), gündelik kullanım alanı organizasyonu açısından dikkat çekici veriler sağlamaktadır. Kubbeli fırınlar ve ocaklar oldukça yoğundur, evlerde gıda işlemek için çok sayıda yapı ögesi ve alet bulunduğu görülmektedir. Açık avlu kerpiç tuğlalarla inşa edilmiş, dikdörtgen planlı (yaklaşık 6 x 5 m), değişken yönelişe sahip bir dizi oda ile çevrelenmiştir (Şekil 1). Ne yazık ki tüm bir yapı henüz kazılarda ortaya çıkarılamamıştır. Buna karşın 1.5 ile 2.75 m arası değişen çap uzunluğuna sahip, muhtemelen yiyecek pişirmek için kullanılmış kubbeli bir fırın barındıran çağdaş üç komşu mekân - A718, A722 ve A1114 - saptanmıştır. Bu yapı ögeleri, aynı tip olup inşaat teknikleri açısından benzerdir: Mekânın bir duvarına (genellikle kısa kenara) yaslanarak inşa edilen, yuvarlak fırınların dışı sıvalıdır. Tabanları, muhtemelen pişirme sırasında ısıyı korumak amacıyla orta boy düz taşlarla oluşturulan zeminin sıvanması ile elde edilmiştir. Fırın açıklığı yer seviyesindedir ve bulunduğu mekânın merkezine doğru bakmaktadır. Kubbeli fırınların yanında, A722 ve A718 mekânlarındaki gibi bir ocak da bulunabilmektedir. A718 mekânında, at nalı şeklinde ikili bir ateşlik yer almaktadır (Balossi Restelli, 2012, figure 3f). Bu mekânların tabanlarında çok sayıda *insitu* havan, havaneli, öğütme taşı ve pişirme kabı bulunması, yapılarda besin işleme ile ilişkili aktivitelerin gerçekleştiğini kanıtlamaktadır. Ayrıca, bu yapı ögelerinin yakınında önemli miktarda yanmış tohum kalıntısı da ortaya çıkarılmıştır. A718 adlı mekânın, kuzeybatı köşesinde, ocak açıklığının yanında bulunan yüksek karbonize tohum yoğunluğu bunların çuvallarda saklandıklarına işaret etmektedir (Vignola ve ark., 2014). Bahsettiğimiz gıda işleme ile ilişkili materyaller ve botanik kalıntılar, Arslantepe’de GKI-II’de konut alanında besin üretimine dair faaliyetlerin gerçekleştiğini kanıtlamaktadır. Besin işlenen, yemek hazırlanan “mutfak” olarak adlandırabileceğimiz mekânlar dışında konutun diğer mekânlarının fonksiyonları daha zor tanımlanabilmektedir. Odaların doğrudan açıldığı avlular ve diğer açık alanların yapının mekânsal organizasyonunda aldığı önemli rol, odalar arasında direkt geçiş olmaması ve odalar arası ilişkinin sadece açık alanlar veya avlular aracılığıyla sağlanmasıyla kendini göstermektedir. Henüz iki odalı yapılara rastlanmamış olup her kapı kapalı bir mekânı bir açık alana bağlamaktadır. Bu açık alanların özel konut alanının bir parçası olup olmadığı her zaman net olarak belirlenememektedir.

“Mutfak” fonksiyonlu mekânlar fırın vb. yapı ögeleriyle doludur, bu nedenle konutun sadece tek bir mekândan ibaret olduğunu düşünmek imkânsızdır. Konutun en az bir oda daha içermesi gereklidir. A718 adlı odayı ele aldığımızda, mutfak mekânının hemen önünde bulunan A700 adlı mekân, konutun diğer odası olarak tanımlanabilir, buna karşın bu iki odanın ortak bir duvarı paylaşmaması ve aralarında geçişin dışarıdan sağlanmış olması, net bir çıkarımı mümkün kılmamaktadır.

Bu tabakanın altında açığa çıkarılan evrelerde, odalar bir sokak veya geçit benzeri bir açık alan etrafında yerleşmiştir. Bu evrede de dışarıya giriş veren tek mekânlı yapılarla karşılaşmaktadır. Mekân içlerinde yer alan ocaklarla birlikte dış mekânlarda da görülen benzer yapı ögeleri açık alanlarda farklı aktivitelerin gerçekleştiğini göstermektedir. Birçok yenileme evreleri fark edilmektedir, avlunun daha erken bir evresinde karşılaşılan güçlü bir şekilde yanmış bir çukur, ateş kullanılan besin hazırlama dışı faaliyetlere işaret eder. Bazı yapıların iç duvarlarında duvar resimlerinin varlığı tespit edilmiştir. Bu erken evrelerde fırınlı sadece bir mekânla (A1605) karşılaşmıştır. Yemek pişirme ile ilişkili olduğu açık olan büyük kubbeli (çapı 1,90 m) dairesel fırın dörtgen duvarla çevrili bir mekânın (2,70 x 2,60 m) içine inşa edilmiştir (Şekil 2).

Bu tabakada karşılaşılan, her mekânın sadece açık alana çıkış verdiği mekânsal organizasyon uyarınca açık alanların özel veya ortak kullanım alanı mı olduğu ve besin işlemeye ayrılan mekânların (mutfak) tek bir

3 Ubaid ve Halaf Dönemi seramikleri, daha geç dönem tabakalarıyla karışık bulunması, Arslantepe’de Geç Kalkolitik Dönem’den daha eski bir yerleşim evresinin varlığına işaret etmektedir. Ancak, bu evreye ait tabakalara henüz kazılarda ulaşılamamıştır (Balossi Restelli, 2012, s. 41).

aileye veya komşuluk grubuna mı hizmet ettiği sorgulanmaktadır. Kubbeli fırınların oldukça geniş boyutları ve besin işleme aletlerinin sayıca fazlalığı (A718 adlı mekânda 29 adet) ortak kullanım fikrini güçlendirmektedir. Bu bağlamlarda rastlanan birkaç adet taş ve kemikten yapılmış mühür ve kil mühür baskısı da (*cretulae*) ürün dağıtımının bir şekilde kontrol edildiğine işaret etmektedir. Buna karşın henüz depolama fonksiyonuna ayrılmış mekânlarla karşılaşılmamıştır. Ayrıca bu yapıların bazılarının tabanlarının altında bebeklerin gömülmüş olması dikkate değer bir unsurdur (Balossi Restelli, 2012).

Bu dönemde, Geç Ubaid ile GK I-II'de yaygın olan özellikle Mersin-Yumuktepe (Palumbi ve Caneva, 2019, s. 37-44, şekil 2-8) ve Gawra XII'den (Rothman, 2002, s. 75, şekil 5.2) iyi bilinen, küçük dörtgen yapı birimlerinden meydana gelen dağınık yerleşim düzeni Arslantepe tabakalarında da görülür. Kümeli halde konumlanan küçük konut birimleri, depolama alanları ve tanımlı fonksiyon mekânlarını barındırmaktadır.

Bahsettiğimiz VIII. tabakaya ait yapılar, höyüğün kuzeydoğusunda konumlanan konut yapı gruplarının en erken evreleriyle bazı benzerliklere sahiptir (Şekil 3), ancak bunlar Arslantepe kronolojisinde GK III-IV'e (MÖ 3900/3800-3400) karşılık gelen VII. tabakaya aittir (Balossi Restelli, 2019). Bu alanda, üst üste yedi yapı evresi boyunca devam eden kerpiç yapılardan oluşan sıralı nizam yoğun doku göze çarpar. Oldukça sınırlı bir alandan bilirse de en erken yapı evresinde (VIIg), VIII. tabaka yapılarında olduğu gibi geniş kubbeli yuvarlak fırınlar ve ocaklar ile karşılaşılmıştır (Balossi Restelli, 2019). VIIf tabakasında, açık bir alana bakan bağımsız mekânlar bulunmakta, VIIe ve VIId tabakalarına geldiğimizde ise yapı planları farklılaşmaktadır.

Geç evrelerde dikkörtgen planlı iki ya da daha fazla mekâna sahip yapılar karşımıza çıkar, bazıları nişlere ve/veya kırmızı, siyah ve beyaz renklerde geometrik motiflerle süslenmiş sıvalı duvarlara sahiptirler. VIIe tabakasında bir yapı, iki adet küçük oda ile yan yana bulunan geniş bir odadan oluşmaktadır. Bu erken örnek *bipartite* (iki bölümlü) plan tipi, Arslantepe'de GK konut yapı planının tipik özelliğidir (Şekil 4). Dönemin sıvalı tabanlarında *insitu* ele geçen materyal kültür öğeleri (havaneli, öğütme taşı, perdah taşı, andironlar vb.) dikkate değerdir, ancak büyük depolama kapları nadirdir. Odalarda ocaklar veya sekiler yer alır. Bu geç tabakalarda, kubbeli fırınlarla karşılaşılır ve en az bir örnekte fırın dışarıdan ulaşılamayan, yapının en iç kısmında yer alan bir mekânda yer almaktadır. Bu durum topluluğun kullanım ve paylaşım biçimlerinde bir değişikliğe işaret edebilir. Kerpiç kubbeli fırınlar, Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'den itibaren bilinmekte ve Güneydoğu Anadolu'ya özgü olmayıp Kuzey Mezopotamya'da oldukça sık rastlanan bir yapı öğesidir. Malatya Ovası'nda yer alan Değirmen-tepe yerleşiminde Ubaid Dönemi'ne tarihlenen tabakalarda benzer fırınlar gün ışığına çıkarılmıştır (Gurdil, 2005).

Ayrıca, VIII. tabakadan farklı olarak VII. tabaka fırınlarının pişirme yüzeylerinde taş plakalar bulunmamaktadır. Önceki dönemde olduğu gibi yapıların taban altlarında bebek ve yetişkin mezarları vardır.

GK III-IV'te yerleşim höyüğün kuzeydoğusu ile birlikte batısını da kaplar. Kazılar sırasında açığa çıkarılan teraslı yapı düzeni VII. tabakada, höyüğün en yüksek noktasının batıda olduğunu açıkça göstermektedir.

GK III-IV Dönemi'ne ait konut mimarisi, dörtgen çok odalı yapı planıyla karakterize edilir ve kuzeydoğuda daha geç döneme tarihlenen yapılarda da bu plan tipi görülür (Şekil 5). Bu alanda üç ana binanın (XXV, XXXIX ve A1447-A1448-A1449), sokak etrafında yerleştirilmesi ile oluşturulmuş uzun süre devamlılık sergileyen bir konut dokusu açığa çıkarılmıştır. Bu dokunun omurgası kuzeybatı-güneybatı ve kuzeybatı-güneydoğuya yönelen iki akstan meydana gelir. Bu sokak düzeni içlerine yapıların yerleştirildiği dörtgen bloklardan oluşmaktadır. Yapılar ana yollara bir dizi dar geçit ile bağlanır. Sokak yüzeyi çakıl, kırık seramik parçaları ve büyük düz taşlardan oluşan üst üste bindirilmiş döşeme katmanlarından meydana getirilmiştir (Balossi Restelli ve ark., 2023). Taş döşeli sokaklar, daha erken evrelerden itibaren diğer yerleşimlerden de bilinmektedir. Örneğin, Yumuktepe'de Ubaid kültürünü yansıtan XVI tabakasında (Palumbi ve Caneva, 2019) ve Geç Kalkolitik Dönem'in başlarında Tepe Gawra'da (Tobler, 1950) benzer yapılar tespit edilmiştir.

Batıda yer alan konutlar, en az üç yapı evresi boyunca sık sık değişim ve dönüşüme uğramış fakat mevcut düzenlerini korumuşlardır. Genel olarak bakıldığında bu yapılar, kuzeydoğuda bulunanlardan daha büyük ve daha

kalın duvarlı birkaç odadan oluşmaktadır. Ancak, bu yapılarda benzer şekilde bir cepheden bir veya iki küçük oda eklenmesi vasıtasıyla daha geniş bir yapı elde edilen *bipartite* plana sahiptir. Dikdörtgen ve *bipartite/tripartite* yapı plan tipolojisi, geniş bir coğrafyada paylaşılan bir özelliktir. Ubaid Dönemi'nde ortaya çıkan *tripartite* (üç kanatlı yapı tipi) plan tipi, 4. binyıl ve sonrasında Mezopotamya'da geleneksel konut planlarında kullanılmıştır. Tepe Gawra, Hamoukar ve Tell Brak yerleşimleri *tripartite* planın yalnızca kamusal binalarda değil, aynı zamanda özel konut alanlarında da kullanıldığını gösterir (Tobler, 1950; Reichel, 2009; Emberling ve McDonald, 2003). Genellikle Arslantepe'deki *bipartite* plan tipinin, Mezopotamya'da rastlanan *tripartite* tipolojinin yerel bir yorumu olduğu düşünülse de Tell Brak'ta GK III tabakasında (TW16), Arslantepe VII'ye benzeyen, *bipartite* plan tipolojisini yansıtan bazı konut yapılarının varlığı dikkat çekicidir (Emberling ve McDonald, 2003).

Yukarıda sözü geçen Arslantepe yapılarının iç mekânlarında kırmızı, siyah ve beyaz geometrik duvar resimlerine rastlanır. Bazılarında duvarlara bitişik, genellikle çamur veya yaklaşık 0.35 m çapında kerpiç tuğla parçalarından yapılmış sütunlarla karşılaşılmıştır. Bu yapı elemanlarının tavana kadar devam edip etmediklerini tahmin etmek olanaklı olmasa da konumları yapının taşıyıcı sistemine dâhil olmadıklarını düşündürmektedir. Bu yapı elemanları höyüğün sadece batısında konumlanan VII. tabaka yapılarında karşımıza çıkmaktadır.

Bahsedilen bu özel öğenin dışında, bu konutların içlerinde ocak, andiron, seki, yarı gömük kap, pithos ve kubbeli fırın gibi yaygın görülen materyaller bulunmuştur. GK III-IV sırasında *round navel* adı verilen ocaklar Arslantepe VII. tabakadan ETÇI (VIB1, VIB2) sonuna kadar devamlılık sergiler. Bu yapı öğesinin adı, çömlek veya kül tutmak için ocağın ortasına yerleştirilen bir kâse tarafından oluşturulan küçük dairesel bir çukurdan gelmektedir (Balossi Restelli, 2015, figure 2). GK'de benzer tipte ocaklara Korucutepe ve Norşuntepe vd. yerleşimlerde rastlanmıştır (Hauptmann, 1976, levha 39-40; van Loon, 1978). Çağdaş olarak Erzurum Sos Höyük'te olduğu gibi (Sagona, 2000) Güney Kafkasya Bölgesi'nde rastlanan tanımlı bu ocak tipinin geniş yayılım alanı, GK'den itibaren bu bölgeler arasında kültürel temasın varlığına işaret etmektedir. ETÇ başlarında ise bu tip ocakların yayılım alanı Amuk Bölgesi'ni de içine alır (Braidwood ve Braidwood, 1960, s. 347). Buna karşın, Arslantepe'de rastlanmamakla birlikte, Transkafkasya'da ETÇ başlarında bu ocak tipinin yerini yonca yaprağı şekilli (*clover leaf shaped hearts*) ocaklar alır (Palumbi, 2008, s. 203). Arslantepe'de *round navel* ocaklar her zaman oda merkezinde bulundukları gibi genellikle konutun en büyük odasında yer alırlar. Bu olgu sadece yemek pişirmek amaçlı olmadıklarını, aynı zamanda ısıtma, aydınlatma ve sosyalleşme için de kullanıldıklarını ve etraflarında insanların toplandığını düşündürür. Fırınlara ise yan iç odalardadır; tek bir konuta ait gibi görünmektedirler, bu nedenle özel alan kullanımını düşündürmektedirler. Bu sav, höyüğün kuzeydoğu kesiminde VII. tabakanın erken evreleri ve VIII. tabaka örneklerinden daha küçük boyutlara sahip olmaları ile doğrulanmaktadır.

VII. tabakanın sonunda yerleşimin en üst kısmında, anıtsal büyük kamusal yapıların inşa edilmesiyle fonksiyon değişikliği görülür. Geleneksel Mezopotamya *tripartite* yapı planına sahip Tapınak C ve D alanı etkisi altına alır (Frangipane, 2019; Balossi Restelli ve Frangipane, 2022, figure 2). Bu iki etkileyici yapının bazı yerlerinde 2 m'ye kadar korunmuş çok kalın duvarlarında (yaklaşık 1-1.30 m) nişler ve kırmızı-siyah boya ile oluşturulmuş süslemeler bulunmaktadır (Balossi Restelli, 2019). Tapınak C'de bulunan yüzlerce kâse ve kil mühür, binanın törensel yiyecek dağıtımı için tasarlanmış kamusal amacına işaret etmektedir (Frangipane, 2003; 2016; 2018a). Bina XLVIII adlı üç uzun odadan oluşan bir yapı yine tapınak faaliyetleriyle ilişkili, zanaat ve hammadde depolama işlevleri için ayrılmıştı.

Bu anıtsal alanın yanında, çapları 1.5 ila 2.5 m arasında değişen zemine yarı gömük dairesel yapıların yoğun bulunması ilgi çekicidir (Şekil 6.). Zemine gömülü tabanlarına taş döşendikten sonra üzeri kerpiç tuğlalarla kaplanmıştır. Sıvalı tabanlı olmaları, içlerinde *insitu* malzemeler ve bazen de andironlu ocaklar ele geçen bu yapılar, konut olarak yorumlanmaktadır. Bu dairesel yapıların çakıl taşı veya çanak çömlek parçaları döşenmiş açık alanlar etrafında gruplanmaları yapıları, sudan korunma ve etraflarında bir tür drenaj sistemi oluşturma amacını yansıtmaktadır. Bunlar, olasılıkla Tapınak C'nin hala kullanımda olduğu veya VII. tabakanın sonlarında bir zamana tarihlenmektedirler. Bu yapıların farklı boyutları, planları ve inşaat teknikleri, yalnızca tapınakta gerçekleşen törensel faaliyetler bağlamında alana gelenlerin geçici barınakları olduğunu düşündürmektedir. Bu yapılarda bulunan materyal

kültür öğeleri VII. tabaka ve öncesi dönem konutlarında saptananlarla benzerdir. Buna dayanarak bu mekânları kullanan insanların yabancılar değil, aynı bölgede yaşayan yerel topluluk üyeleri oldukları öne sürülebilir.

GK V Dönemi (MÖ 3400-3100) VIA tabakasında, höyüğün tüm batı kısmını “saray” olarak bilinen bir yapı kompleksi kaplar. Bu anıtsal nitelikli mimari kompleksin tamamı kerpiç tuğla ile inşa edilmiştir, farklı fonksiyonlara sahip fakat birbirine sıkı sıkıya bağlı çeşitli fonksiyon mekânları (tapınaklar, depolar, avlular ve koridorlar, kamusal ya da sembolik yapılar ve konutlar) daha geniş bir saray sistemi oluşturacak şekilde bir araya getirilmiştir (Şekil 7). Henüz tamamı kazılmamış olan, yaklaşık 4000 m² bir alana oturan bu kompleks, arkeolojik olarak bilinen en eski devlet biçimlerinden birinin güç merkezi olarak değerlendirilebilir (Frangipane, 1997; 2015; 2018a; 2019; 2022; 2023; Frangipane ve Cereda, 2024).

Kompleksin kuzeyinde, kısmen altındaki VII. tabaka yapılarını kullanan küçük bir konut alanı keşfedilmiştir (Alvaro, 2010; Frangipane, 2003b). Genel olarak yapıların korunma durumları kötü olsa da, bazıları - XXVII, XLII ve XLIII adlı binalar – VII. tabakada rastlanan uzun kenarına iki veya üç odanın eklenmesiyle elde edilen *bipartite* plan tipini yansıtmaktadır. Bu mimari yapı tipolojisi, Arslantepe’de VIA’da standart hale gelir, sembolik, törensel (Tapınak A ve B, Karşılama Binası) seçkinlerin yapıları gibi birçok farklı fonksiyon alanında kullanılmıştır (Frangipane, 2003b; 2019). Dönemin mimari planlarında karşılaşılan homojenlik, yapılara atfedilen işlevin anlaşılabilmesi için mekân içi düzenlemelerin ve *insitu* materyallerin önemini arttırmaktadır.

Korunma durumu oldukça iyi olan *bipartite* plan tipolojisine sahip XLIII Binası’nı ele aldığımızda; 70 m²’lik alan kaplayan ve tahmini boyutu 12.86 x 9.5 m olan bu yapıya giriş, tapınaklarda olduğu gibi merkezi odanın ortasından değil, güneydoğu köşesinde üç basamaklı bir merdiven (A727) ile yapılmaktadır (Şekil 9). Bu özellik, VIII. ve VII. tabaka konutlarının birkaçında da gözlemlenmektedir. İç mekânı dış zemin seviyesinden daha alçakta olan bu yapıların durumu, sokak ve geçitlerin birçok kere yenilenerek yüksekliğinin artmasıyla açıklanabilir. Yapının girişi, tam karşısında yer alan ana odaya geçiş veren küçük bir giriş mekânına açılmaktadır. A562 olarak tanımlanan bu mekânın uzun kuzey duvarı boyunca uzanan bir seki yer alır. A562’den geçilerek diğer yan oda olan A747’ye erişim sağlanmaktadır (Şekil 7-8). Bu yan oda, tapınaklarda binanın girişi olan merkezi oda olmasına rağmen, bu konut bağlamında giriş işlevini görmemekte, daha çok dönemin ana tapınak odalarında olduğu gibi mahremiyet odaklı bir düzenlemeyi anımsatmaktadır. Burada birçok yapı öğesi ve *insitu* obje ele geçmiştir. Mekânın ortasında, köşesinde küçük çamur sıvalı direk yeri bulunan, üzerinde görülen ateş izlerine dayanarak, muhtemelen bir ateş yeri olarak kullanıldığı tahmin edilen kerpiç dikdörtgen bir platform yer alır (Frangipane, 1994). Kapının yakınında sıvalı bir kil tekne (*basin*) ve iki masa yer almakta olup bunlar Tapınak B’de bulunan sekilere morfolojik olarak benzetilmektedir; doğu kısmında, diğer kil nesnelerin kalıntıları içeren üçüncü bir seki bulunmaktadır. Bu alanda *insitu* seramik malzemeler oldukça karakteristiktir ve yüksek kaliteli olarak değerlendirilmektedir: Tapınak B’de olduğu gibi, yüksek kaideli kâseler, kırmızı geometrik süslemeli iki açık renkli kâse ve kırmızı siyah perdahlı kaplar (*the red black burnished ware*) burada da bulunmaktadır. Ayrıca, seramikler içinde iki geniş kap, seri üretilmiş kâseler, bardaklar ve kaplar yer almaktadır. Ayrıca Tapınak B’de olduğu gibi burada da yetişkin sığırlara ait kemik yoğunluğu ile karşılaşılmıştır. Dönemin repertuarında alışılmadık olan bu kaplar vb. bulgular özel ziyafet pratiklerinin yalnızca tapınaklarda değil, konutlarda da yapıldığına işaret etmektedir (D’Anna, 2012, s. 113-116).

Diğer muhtemel konut yapıları, XXVII ve XLII yapılarıdır. Her ikisinin de *bipartite* plana sahip olduğu öngörülmektedir (Alvaro, 2010; Frangipane, 2003b). İlki, doğrudan Tapınak C’nin (VII. tabaka) üstünde yer almakta olup diğer konutlardan izole konumlanmıştır. Korunma durumu oldukça kötü olup orijinal planın yalnızca güney kısmı anlaşılabilir. Yapı biçimi uyarınca A907 adlı oda yapının ana mekânıdır ve kapı açıklığı ile yan mekân A915’e bağlanmaktadır, ancak yapının girişi bilinmemektedir. A915 mekânı, yapının en iyi korunmuş odası olup ortasında bir *round navel* ocak ile odaya dağılmış muhtemel ahşap kap parçaları bulunmuştur. Kuzeydoğuda ise kısmen kazılmış olan XLII yapısı ve iyi korunmuş iki mekânı (A650 ve A652), kazı sınırının doğu sınırının ardında muhtemel bir ana mekâna, A659’a açılmaktadır. A650 ve A659 arasında bir kapı açıklığı yer almakta olup XLIII Binası ile benzer bir yapı düzenine sahiptir. Bu durumda da merkezi yan oda giriş işlevi görmemekte, ana tapınak odaları gibi izole bir düzen sergilemektedir. *Insitu* malzemeler oldukça azdır ve korunabilen yapısal unsurlar A650’de

yoğunlaşmıştır. Bunlar güney duvarında yer alan bir seki ve doğu duvarı boyunca uzanan uzun bir kil teknedir (D’Anna, 2019, s. 84-85).

LXIII Yapısı’nın güneyinde, zaman içinde eklenmiş üç odadan meydana gelen (XXXII Binası: A734, A728/A857-A946, A933) bir yapı bulunmaktadır (Şekil 8). Bu mekânlarda çeşitli ateş yerleri ve *insitu* malzemeler ortaya çıkarılmıştır. A933, buluntular açısından özellikle zengindir. Kapalı profilli (*closed profiles*) kapların bolluğu, buranın depolama amacıyla kullanıldığını göstermektedir; ancak bir ocak ve dikdörtgen bir platformun varlığı, mekânın tek işlevinin depolama olmadığını düşündürmektedir (D’Anna, 2019, s. 80-82). Bu mekânlar standart bir plan tipini yansıtmamakta, daha çok diğer konutlar arasında kalan boşlukları doldurarak eklenmiş gibi görünmektedir. Bu mekânların hiçbiri bir diğeriyle bağlantılı değildir ve her birinde bir ocak bulunmaktadır.

VIA tabakasında tüm konut alanı, saray kompleksinin arka tarafında, daha yüksek bir konumda yoğunlaşmıştır. Karşılama Binası’nın arka kapısı iki odaya (A726 ve A1370-A731, LXI Yapısı) açılır. Bu alanda yer alan konutlara ulaşan yollar korunmuş olmasa da buradan seçilmiş kişilerin girebildiği özel bir alana doğru geçilmektedir (Frangipane, 2018b).

Arslantepe Tunç Çağı Konut Alanı

MÖ 4. binin sonunda, VIA tabakasına ait saray kompleksi, siyasi ve ekonomik merkezi sistemin çöktüğünü gösteren bir yangınla yok olmuştur (Frangipane, 2012b; 2014; Frangipane ve Erdal, 2020). Erken Tunç Çağı’nın başlangıcında (ETÇ Ia), VIB1 tabakasına (MÖ 3100-3000) tekabül eden zaman aralığında mevsimlik hareketli, yarı göçebe çobanlar (*transhumant*) höyüğe yerleşmiştir (Siracusano ve Bartosiewicz, 2012). Mimari, arkeozoolojik ve maddi bulgular, bu grupların Güney Kafkasya ile bağlantılı olduğunu göstermektedir (Frangipane ve ark., 2005; Frangipane ve Palumbi, 2007; Palumbi, 2012). Öncekinden farklı sosyal ve ekonomik örgütlenme biçimine sahip topluluklarla birlikte yerleşimde yepyeni bir sistem görülür. Alt yapı evreleri boyunca geniş hayvan barınakları belgelenmiş olup bu barınakların yanında saptanan çok sayıda kazık deliği ve çukurun varlığına dayanarak bu alanların bitişiğinde çamur-dal örgü (*wattle-and-daub*) tekniği ile inşa edilmiş yapıların olduğu anlaşılmaktadır. Bu yapıların sürekli olarak yeniden inşa edilmesi, topluluğun hareketli yaşam tarzını, muhtemelen mevsimlik göçleri işaret etmektedir. Söz konusu dönemde, çamur-dal örgü yapılar konut birimleri olarak kullanılmıştır. Konutlar, karemsi bir plana sahip olup (15-18 m²), içlerinde yuvarlak ocaklar bulunmaktaydı. Her ne kadar mimari malzemeler ve evlerin planları önceki dönemlere kıyasla tamamen değişmiş olsa da ocakların geleneksel formları korunmuştur (Palumbi, 2012; Palumbi ve Chataigner, 2014). Genel olarak evler tek odadan oluşmakta ve belirgin bir mobilya veya işlevsel alan ayrımı bulunmamaktaydı. Depolama için kullanılan silo yapıları veya yiyecek pişirmek için fırınlar tespit edilmemiştir. Sabit depolama ve gıda işleme alanlarının eksikliği, bu topluluğun son derece hareketli bir yaşam sürdüğünü ve yerleşik bir düzen için gerekli altyapıya sahip olmadığını göstermektedir. Genellikle tek veya iki mekânlı (ikinci mekân çok ufak), çamur-dal örgü tekniği ile inşa edilmiş küçük yapılar Shida Kartli Bölgesi (Kuzey-Orta Gürcistan) ve Güney Kafkasya ETÇ I yerleşimlerinin tipik mimari yapı karakteristiğidir (Palumbi, 2008; Rova, 2014). Benzer yapı tipi ve yapım tekniğine, bu dönemde Norşuntepe (Hauptmann, 1979) gibi bölgede başka yerleşimlerde karşımıza çıkarak Kafkasya ile kültürel ilişkinin varlığını gösterir.

VIB1 tabakası yerleşimi yaklaşık 100 yıl sürmüştür. Bu süre zarfında yerleşimde liderin ikametgâhı (Frangipane, 2014; Siracusano ve Palumbi, 2014) ve höyüğün üst kotunda depolama ve toplanma alanı olarak işlev gören “kamusal bina” (Bina XXXVI) inşa edilmiştir (Palumbi ve ark., 2017). Çevresinde yer alan diğer yapılar, nitelikleri bakımından hareketli yaşama uygun olmalarına karşın kerpiç tuğla kullanılarak inşa edilen bu yapı Arslantepe’de tüm yıl yerleşik yaşam biçiminin de bu dönemde uygulanan bir strateji olduğunu gösterir.

Bu dönemi takip eden VIB2 tabakasında, konut mimarisinde bir ila üç odalı, kerpiç tuğla kullanılarak inşa edilmiş öncekine kıyasla biraz daha büyük alan kaplayan yapılarla karşılaşılır (Şekil 9). Bu yapısal değişiklikler, farklı bir sosyo-ekonomik örgütlenmeye sahip toplulukların varlığını gösterir. VIB1 grupları çoban geçim ekonomisi

modeli bağlamında ihtiyaçlarını ev dışındaki çitle çevrili alanlarda muhafaza ederken VIB2 tarımcı toplulukları ev içi depolama alanına ihtiyaç duymuşlardır. Bununla birlikte farklı yapı yapım teknikleri farklı hareketlilik derecesinin ve yapı dayanıklılığının bir yansımasıdır.

Dar dik sokaklarla ayrılmış kerpiç tuğla yapılar höyüğün yamaçlarını kaplar ve geniş bir sur⁴ ile korunan alanının dışında konumlanır (Şekil 10) (Frangipane, 2012). Komşuluk gruplarını ayıran sokaklar, seramik parçalı döşeme ve ahşap kanallarla oluşturulan bir drenaj sistemine sahiptir. Konut yapıları, birbirine iç avlularla bağlı iki veya üç küçük dörtgen odadan (15-30 m²) oluşmaktadır. Konutlarda kapalı alanlar barınma ve depolama gibi günlük faaliyetler için, açık veya yarı-açık alanlar ise zanaat üretimi (seçili bir bölgede metalurji) için kullanılmıştır. Hasat edilen ürünler her konut biriminde, bir kısmı çatılarda bir kısmı ise depolama alanlarında saklanmıştır (Sadori ve ark., 2006; Balossi Restelli ve ark., 2007). İç mekân donanımları, GK Dönem'dekilere benzer merkezi yuvarlak ocaklar, farklı boyut ve şekillerde sekilerden oluşmaktadır. Tahıl depolama için kil hazneler kullanılmıştır. Bu dönemde her konut kendi ocağına, depolama alanına ve çeşitli besin işleme aletlerine (öğütme taşları vb. taş aletler) sahiptir. Ancak, GK'daki gibi kubbeli fırınlara her konutta rastlanmamaktadır (Balossi Restelli, 2015). Fırınlardan iki veya üç konuta hizmet eden ortak kullanım öğeleri oldukları, tamamen kapladıkları ve girişlerinin dışardan olduğu özel mekanlarda yer almalarına dayanarak tahmin edilmektedir (Alvaro, 2010; Frangipane, 2012b; Frangipane ve Palmieri, 1983; Palumbi, 2008; Piccione ve ark., 2015; Piccione ve Lemorini, 2012; Piccione, 2009). VIB2 tabakasında konutlar, tarımcı çekirdek aile tipi üretim, gıda işleme ve temel zanaat faaliyetleri için gerekli materyalleri barındıran yaşam alanının çok net bir yansımasıdır. VIB2'de sur içinde, mekân kullanımında ve bir takım sosyo-politik rollerde yaşanan değişimlere işaret eden birkaç yapı evresi saptanmıştır⁵, buna karşın konutlarda iç mekân organizasyonu ve işlev açısından dönem sonuna kadar değişimle karşılaşmamaktadır.

Erken Tunç II'nin başında, Arslantepe VIC tabakasının erken evrelerinde (MÖ 2750-2500), tarımcı köy yangınıyla yok olur ve yerleşim tipi değişir. Bu tabakalarda yalnızca höyüğün üst kısmının, Kuzeydoğu Anadolu ve Transkafkasya kültürleriyle bağlantılı göçebe gruplar tarafından zaman zaman ziyaret edildiğini gösteren kanıtlar ortaya çıkarılmıştır. Bu çoban topluluklar alanı, mevsimlik olarak, toprağa hafif-gömük, çamur sıvalı yuvarlak kulübe tipi yapılardan oluşan dağınık bir yerleşim düzeninde kullanmışlardır. Bazı kulübelerde, terk edilmeden önce bırakılmış olabilecek insan kalıntıları bulunmuştur. Üç yarı gömülü yuvarlak yapı, diğer kulübelere boyut ve yapım açısından farklılık göstermekte olup biraz daha büyük ve düzenli, düz beyaz sıvalı duvarlara sahiptir ve merkezinde, muhtemelen çatı direği için kullanılmış, taş levha yer alır. Her iki tür yapıda da belirgin ocakların bulunmaması, yaz sezonunda kullanıldıklarına işaret eder (Frangipane, 2012b; Persiani, 2008).

VIC tabakasının ikinci evresinde, höyüğün üst kısmında teraslama tekniği ile oturtulmuş kerpiç tuğla ile inşa edilmiş en az beş mekân inşa edilmiştir. Bu mekânlar birbirine bitişik olup kazının başlarında tek bir yapıya ait oldukları düşünülmüştür. Fakat her mekânda tekrarlanan yapı öğeleri bunların bağımsız konutlar olabileceğine işaret etmektedir. Dikdörtgen şekilli mekânlar yaklaşık 40 m² büyüklüğünde olup her biri farklı kotta olup güneybatıya doğru eğimlidir (Şekil 11). Bu mekânlarda nal biçimli ocak, duvar boyunca sıralı seki, fırın, ışıklar ve sabit yapı elemanları (zemin veya oturma alanlarına yerleştirilmiş taşlar, öğütme taşları vb.) bulunmuştur. Bu konutlar, yemek hazırlama (platformlar, ocaklar ve fırınlar) ve depolama alanları bakımından oldukça iyi organize edilmişlerdir. Ocaklar ve fırınlar önceki dönemde rastlanan formlarından farklıdır (Balossi Restelli, 2015). Ocak yanlarında yemek pişirilen kapları desteklemek için "U" şeklinde bir omuz bölümü vardır. Ocak artık odanın ortasında değil, muhtemelen yemek hazırlama alanı olarak kullanılan mekânın kenarında yer alır, bu durum ateşin etrafında oturma pratiğinin ortadan kalktığına işaret eder. Pulur-Sakyol yerleşiminde de (Koşay, 1971) benzer yapım teknikleri ile inşa edilmiş konut yapıları ve mekân içlerinde benzer ocak tiplerine rastlanır.

Yapıların homojen ve tek mekânlı olmaları, yerleşimde yaşayan çekirdek ailelerin konutları oldukları şeklinde yorumlanmalarına yol açmaktadır (Liberotti ve Alvaro, 2018). Buna karşın Arslantepe VIC tabakasının erken dönemlerinde rastladığımız gibi birkaç zemine yarı-gömük yuvarlak yapının ve birçok çukurda görülen

4 Beş metre kalınlığında bir taş temel üzerine kerpiçten inşa edilen bu duvar ile höyüğün en yüksek noktasında korunaklı bir bölge oluşturulmuştur.

5 Sur duvarı, önceki evreye ait ortak kullanım yapısını tamamen ortadan kaldırmıştır.

devamlılık, tüm yıl yerleşik yaşam biçiminin yerleşimde istikrar kazanmasının geçici barınakları yerinden etmediğini göstermektedir (Conti ve Persiani, 1993; 2008; Frangipane, 2012b). Mevsimlik yapıların dörtgen tek mekânlı yapılarla çağdaş olduklarının saptanması, dönem başında hareketli grupların yeniden alanı mevsimlik kullanmaya başladıklarını düşündürmektedir (Frangipane, 2012b).

Bu sürecin, üçüncü bin yılın üçüncü çeyreğinde, ETÇ III başlarında Arslantepe’de devam ettiği VID tabakasından (MÖ 2500-2000) bilinmektedir. En erken evrede (VID1), alan kuzey-güney doğrultusunda genişletilerek erken dönem yapılarının üzerine yeni bir yerleşim kompleksi inşa edilir. Bu kompleks, tahminen 400 m² alana yayılan on mekândan oluşmaktadır. Dönem boyunca, üst üste inşa edilmiş konutlardan oluşan yapı evreleri tespit edilmiştir. Arslantepe’ye yaklaşık 20 km mesafede Fırat Nehri’nin terasında konumlanan Şemsiyetepe’de, Arslantepe’ye benzer şekilde, erken dönem yapılarının üzerine inşa edilmiş çok hücreli bir yapı ile karşılaşmıştır (Darga, 1988, s. 186). İmamoğlu’nda ise teraslar üzerine yerleştirilmiş, birbirleriyle mekânsal ilişkili beş-altı adet bitişik mekândan meydana gelen, çok hücreli konut kompleksleri tespit edilmiştir (Uzunoğlu, 1989, s. 213). Arslantepe tabakalarında dikdörtgen planlı yapılar⁶ baskın olmakla birlikte, bir noktadan itibaren VIC’ye benzer zemine yarı-gömük yuvarlak yapılarla tekrar karşılaşılır. Bu olgu, hareketli yaşam biçiminin baskın olduğu zaman aralıklarının tüm yıl yerleşik yaşam biçiminin öne çıktığı dönemlerle yer değiştirdiğini göstermektedir (Şekil 12). Yuvarlak yapılar, iç kısmı kerpiç tuğlalar veya taşlarla kaplanmış yuvarlak ya da fasulye şeklinde çukurlardan ibaret olup bazılarının kenarlarında sekiler, merkezde taşıyıcı sistemle ilişkili bir taş, bazılarında ise doğal zemin kotunun altına inişi kolaylaştıran taş basamaklar yer alır (Conti ve Persiani, 1993; 2008). Bu yapılarda karşılaşılan ocaklar, bunların barınak olarak kullanıldığını teyit etmektedir. Dörtgen yapılara sahip yapı evrelerinde tüm yıl yerleşik yaşam modelinin baskınlığını, VIB2 tabakası benzeri taş döşeli sokaklarla organize edilmiş köy yerleşimi kanıtlamaktadır. Konutlarda seramik kırığı ve taş döşeli veya sıvalı avlular yer alır. Avlularda ise ocak ve fırın bulunabilir (Conti ve Persiani, 1993; Liberotti ve Alvaro, 2018; Mallegni, 2012). Evler, tek bir mekândan ibaret olabildiği gibi, iki-üç mekânlı, giriş ve bir odalı da olabilmektedir. Ev içi yapı öğeleri açısından baktığımızda, tıpkı VIC tabakasından olduğu gibi, besin hazırlama ve saklama alanlarında at nalı şekilli ocak oldukça yaygındır. Ocak artık mekânın merkezinde değil, bir kenara veya köşeye kaydırılmış ve sadece yemek hazırlamak için kullanılan işlevsel bir donatıya dönüşmüştür (Balossi Restelli, 2015). Yaygın karşılaşılan diğer yapı donatıları ise duvar kenarlarında oturmaya veya çalışmaya ayrılmış sekiler, çatıyı taşıyan direk delikleri, tekneler (*basins*), zemine yerleşik havanlar, kubbeli veya düz fırınlar, nadiren de öğütme taşı sabitlenmiş platformlardır. Bu donatıların hepsi, besin saklanması ve hazırlığı ile ilişkilidir ve taşınmaz öğeleri VIC ile benzerlik göstermektedir.

Arslantepe’de ETÇII başlarından (VIC3) ETÇIII sonuna kadar (VID) kültürel devamlılık göze çarpar. Kare şekilli bağımsız konut mekânlarının bir araya gelmesiyle oluşan mimari yapı düzeni, İmamoğlu, Tepecik ve Norşuntepe gibi yerlerde de görülen Doğu Anadolu-Erken Transkafkasya kültürel mirasının yerleştiğini düşündürmektedir (Conti ve Persiani, 2008, s. 466).

VID tabakasının en son evresinde yerleşim, höyüğün zirvesinden yamaçlara doğru genişler. Köy tipi yerleşim modeli, teraslar üzerinde yükselen bitişik nizam yapılar, eğimli yollar, drenaj kanalları, iç avlulu büyük dikdörtgen mekânlar ve olası kamusal bir açık alan ile karakterize edilir. Muhtemelen Arslantepe’nin, merkezi açık alanı köy sakinlerinin toplanma yeri idi. Bu dönemde yerleşim, onu çevre kırsaldan ayıran ve koruyan, yarım daire planlı burçlara sahip büyük bir sur duvarı ile çevrelenir. MÖ 3. bin yılın ortalarında, Arslantepe benzeri sur duvarı Tepecik’de tespit edilmiştir (Hauptmann, 1972; Esin, 1982). Daha geç tarihlerde ise Korucutepe’de bastiyonlu bir sur duvarının varlığı (van Loon, 1973) bölge yerleşimlerinin benzer sorunlarına benzer çözümler ürettiğine işaret eder.

Arslantepe’de Orta Tunç Çağı (MÖ 2000-1750), VA tabakasına karşılık gelmektedir, bu döneme ait arkeolojik bulgular kısıtlı olduğundan yerleşim planı net değildir. Bu dönemde, yerleşimin batı sınırında yer alan taş duvardan anlaşıldığı üzere höyük muhtemelen hâlen surla korunuyordu. Kalıntıları yalnızca taş temel seviyesine kadar korunabilmiş olan dönemin surları, büyük duvarlarla ayrılmış küçük odalardan oluşan Orta Anadolu’ya özgü

6 Bu yapı tipi Tepecik ve Norşuntepe’nin dörtgen planlı yapıları ile benzer. Tepecik yerleşimi Arslantepe benzeri sıkışık nizam yapı kümelerinin dar yollarla ayrıldığı yerleşim dokusuna sahiptir (Hauptmann, 1972; Esin, 1982).

bir yapı tekniği olan “kazamat” (*casematte*) tipidir. Norşuntepe’de aynı tip sur duvarı gün ışığına çıkarılmıştır (Hauptmann, 1969-70; 1972; 1974). Ayrıca sadece höyüğün batı yamacında saptanabilmesi sebebiyle dönemde yerleşimin ne kadarının koruma duvarı ile çevrili olduğu net olarak bilinmemektedir.

Höyüğün en yüksek kısmında yapılan arkeolojik araştırmalar sırasında çukur yoğunluğuna rastlanmıştır. Bu çukurlardan bazılarının depolama ve kil işleme ile ilişkili aktivitelerde kullanıldıkları belirlenmiştir. Aynı bölgede bir konut yapısıyla da karşılaşmıştır. Dörtgen formu mekânın içinde, yuvarlak bir platform üzerinde yer alan çift at nalı şekilli anıtsal büyüklükte ocak ortaya çıkarılmıştır (Şekil 13). Yapının içinde sekiler ve gıda depolamak için kullanılmış büyük seramik kaplar bulunmuştur; bazıları alt kısımları zemine gömülerek, bazıları ise çamur parçaları ile sabitlenmiştir. Binanın kuzeydoğu duvarında yer alan kil ve taş tezgâh ağırlığı grupları, burada bir dokuma tezgâhının var olduğuna işaret etmektedir. Ocak önünde bir kadın iskeleti yer alan yapı, şiddetli bir yangın sonucu tahrip olmuştur. Arslantepe’de Orta Tunç Çağı boyunca, yuvarlak yapılar⁷ inşa edilmeye devam edilir. Bu olgu, Erken Tunç’tan Orta Tunç Çağı’na kadar olan zaman aralığında konut işlevine sahip yapıların sürekli değişim-dönüşüm geçirdiğini göstermektedir (Di Nocera, 1998; 2020). VIC tabakasının başından itibaren, Arslantepe’de hareketli ve yerleşik yaşam modellerinin yansıması iki farklı konut mimarisi tarzı görülmektedir. İmamoğlu yerleşiminde teraslı yapı kompleksleri ve yuvarlak mimari yapı evreleri olmak üzere OTÇ tabakalanması Arslantepe ile benzeşmektedir (Mellink, 1988; Uzunoğlu, 1989).

Geç Tunç Çağı başında (MÖ 1740-1400), VB tabakasında, Arslantepe sıkıştırılmış topraktan inşa edilen geniş bir sur ile çevrilir. Höyüğün kuzeydoğusunda, büyük bir giriş ve iki kulenin yer aldığı şehir kapısı açığa çıkarılmıştır. Bu yapı ve Korucutepe’de yer alan benzeri (Van Loon, 1973) MÖ 16. yüzyıl Hitit başkent savunma mimarisini yansıması açısından ilgi çekicidir. Höyüğün batı ve güney kesimlerinde, muhtemelen surlarla çevrili alanda, konut fonksiyonu ile ilişkili materyal bağlamlara rastlanmıştır, fakat tümüyle korunarak günümüze ulaşamamaları dönemin yapı tipolojisini belirlemeyi imkânsızlaştırmaktadır (Manuelli, 2013). Konutlar, sıralı birkaç mekândan oluşmakta olup yapı donatıları ve öğeleri standarttır. Bu bağlamlar Erken ve Orta Tunç Çağı tiplerine benzer ocak ve fırınlar ile öğütme aletleri ve seramik kapları barındırmaktadır. Ne yazık ki çok kötü korunmuş olmaları nedeniyle ev boyutlarını, planlarını ve evler arası farkları değerlendirmek mümkün değildir. Yine de üst üste inşa edilen pek çok taban yenileme katmanı, Arslantepe’de yerleşik yaşam tarzının baskın olduğu dönemlerde materyal kültüre yansıyan davranışı hatırlatmakta ve yapıların düzenli olarak yenilendiğini, bakımlarına özen gösterildiğini tahmin etmemize imkân tanımaktadır.

7 Bu yapıların içlerinde ele geçen materyaller yerel kültüre işaret etmektedir.

Sonuç

Özetle, Erken Kalkolitik'ten Orta/Geç Tunç Çağı'na kadar Arslantepe konut mimarisinin analizi, sosyal ve kültürel dönüşümleri yansıtan mimari tiplerde ve mekânsal organizasyonlardaki değişimleri ortaya koymaktadır. Bununla birlikte geçim ekonomisi dinamikleri ve ona bağlı olarak Arslantepe'de yaşamış toplulukların sosyo-politik alanda organizasyonel dönüşümleri saptanmaktadır.

En erken evrelerde VIII. tabakada karşılaşılan standartlaşmamış yapı planları, VII. tabakanın erken evrelerine benzer şekilde, dış mekânların farklı mekânlar arası dolaşımında merkezi bir rol oynadığını gösterir. Fonksiyon bağlamında en tanımlı mekânlar olan “mutfakların”, büyük fırınlara ve yiyeceklerle ilişkili yüksek materyal yoğunluğuna sahip olması sosyal organizasyonun odağında ortaklaşa aktivitelerin olduğunu düşündürmektedir. Gıda işleme ve belki de saklama, birlikte yaşayan konut, komşuluk grupları tarafından yapılmış olabilir. Dış mekânların, üretim faaliyetlerinin yürütüldüğü yerler olması, insanların günlük işlerinin büyük bir kısmını ortak bir alanda gerçekleştirdiğini de göstermektedir.

VII. tabakada, konut yapılarında standartlaşma aktivitelerin özelleşmesiyle paralel seyrederek; konutlar çok odalıdır ve yapı içlerinde mekânlar arası dolaşım mümkündür. Sokaklarla birbirinden izole olan konutlarda ocaklar daha küçük hale gelir ve mutfaklara dışarıdan değil, doğrudan ana odadan erişilir. Bu durum, seçkinlerin yaşadığı höyüğün batı ve üst kesiminde daha da belirgindir (Frangipane, 2012; Balossi Restelli, 2019). VIA tabakasında ortaya çıkarılan konut işlevli yapılar, önceki VII. tabakanın seçkinlerine ait yapıların konumlandığı aynı alanda inşa edilmiştir ve muhtemelen saray yaşamıyla ilişkili olan kişilere ait özel nitelikli konutlardır (Frangipane 2019a; 2019b). Önceki döneme kıyasla yapı planları standartlaşırken özel işlevlere ayrılan mekânlar daha belirgin hale gelir. Besin hazırlığı pratikleri daha yaygınlaşır ve muhtemel ritüel uygulamalarına ayrılan mekân veya mekân köşeleri önemli bir yenilik olarak karşımıza çıkar.

Geç Kalkolitik tabakalar boyunca karşılaştığımız yapı teknikleri ve yapı planları bu toplulukların yerleşik karakterinin açık bir yansımasıdır. Saray kompleksinin yıkılmasını takiben, bu durum aniden değişir ve VIB1 itibarıyla Arslantepe hareketli veya sezonluk ile yerleşik yaşam modellerinin dönüşümlü yer tuttuğu bir sahne haline gelir. VIB1 tabakası (ETÇIa) geleneksel konut mimarisinde keskin bir değişime işaret eder, kerpiç yapılar yerini çitlerle çevrili geniş boş alanlarla sınırlanan çamur-dal örgü mimariye bırakır. Bu alanların muhtemelen hayvan barındırmak amacıyla kullanıldığı düşünülmektedir. Büyük ihtimalle mevsimlik kullanıldığı düşünülen höyüğün tepesinde kerpiç bir kamu binasının varlığı ve merkezi (*navel*) ocakların kullanımının devamlılığı, Güney Kafkasya kökenli göçebe grupların ve Geç Uruk kültüründen izler taşıyan, ovada yerleşik olarak yaşayan yerel halkın içinde olduğu iki geleneğin buluştuğu izlenimini uyandırmaktadır. VIB2 tabakasında (ETÇIb) ise düzensiz planlara sahip kerpiç evler daha büyük yerleşim kompleksleri oluşturmuş ve belirli işlev alanları tespit edilmiştir. Geçim ekonomisi ve üretim faaliyetleri konut içinde, hane bazında yürütülse de bazı konut birimleri arasında gündelik aktivitelerde belirli bir paylaşım düzeyinin var olduğu anlaşılmaktadır.

ETÇ II-III tabakalarında yerleşik yaşam tarzının baskın olduğu dönemler ile hareketliliğin yeniden istikrar kazandığı zamanlar dönüşümlü olarak devam etmiştir. Dörtgen kerpiç tuğla çok odalı yapılarla zemine yarı gömük yuvarlak yapılar arası dönüşümlerde kendini belli eder. Bu döngüsel ritim VIC tabakasının başında (ETÇ II), ardından VID'de (ETÇIII) ve nihayetinde Orta Tunç Çağı'nda da gözlemlenir. Bu olgu, Arslantepe Tunç Çağı topluluklarının dinamik ilişkilerini ve muhtemelen değişimlerin temelini oluşturan rakip klanlar üzerine kurulu hiyerarşik sosyal yapıyı yansıtır.

Ancak VIC tabakasının başında yaklaşık MÖ 2700 civarında, diğer bölgelerle düşük seviye etkileşimli, Malatya–Elazığ bölgesine özgü bir kültürün gelişimiyle kültürel bir kırılma yaşanmıştır. Bu yeni kültürel kimlik, hem materyal kültürde hem de konut mimarisinde kendini göstermektedir. VIC tabakalarından itibaren mutfak alanında karşılaşılan önemli dönüşüm ilgi çekicidir. Ocaklar çoklu işlevlerini kaybederler (toplanma mekânı, ısıtma ve aydınlatma işlevi gören yapı elemanı), sabit andironlar ve ocağın mekânın ortasından köşeye taşınması sadece yemek pişirmek için kullanıldıklarına işaret etmektedir.

Bu konut içi mekân organizasyonu, 3. binyılın ikinci yarısında (ETÇ III–VID) ve 2. binyılın başında (OTÇ-VA) devam etmiştir; genişleyen yerleşim, neredeyse tüm höyüğü kaplar ve büyük çok odalı evlerden oluşan iyi planlanmış, ilk kez büyük şehir surları ile tahkim edilen yerleşim modeliyle kendini gösterir. Yemek pişirme ve ev içi faaliyetler, bireysel konutlar içinde sürdürülmüş, genellikle hem ocak hem de fırın bulunan, aile veya akraba grupları tarafından gıda tüketiminin de gerçekleştirildiği merkezi bir alan olarak tanımlanan ana mekân tanımlı hale gelmiştir. Konut içi organizasyonda karşılaşılan bireyselleşme trendi, muhtemelen birbirleriyle rekabet eden, toplumsal yapıda birbirinden ayrışan akraba gruplarından oluşan bir toplumsal yapıyı yansıtmaktadır.

Kaynakça

- Alvaro, C. (2010). Public and private architecture at Arslantepe in Period VI A. In M. Frangipane (Ed.), *Economic centralisation in formative states. The archaeological reconstruction of the economic system in 4th millennium Arslantepe* (Vol. 3, pp. 54–72). Sapienza Università di Roma.
- Balossi Restelli, F. (2008). Post-Ubaid occupation on the Upper Euphrates: Late Chalcolithic 1-2 at Arslantepe (Malatya, Turkey). In H. Kühne, R. Czichon, & F. J. Kreppner (Eds.), *Proceedings of the 4th international congress of the archaeology of the Ancient Near East, 29 March—3 April 2004, Freie Universität Berlin* (Vol. 2, pp. 21–32). Harrassowitz Verlag.
- Balossi Restelli, F. (2012). At the roots of the Late Chalcolithic society in the Anatolian Euphrates Valley. *Origini*, 34, 41–58.
- Balossi Restelli, F. (2015). Hearth and home: interpreting fire installations at Arslantepe, Eastern Turkey, from the Fourth to the Beginning of the Second Millennium BCE. *Paléorient*, 127–151.
- Balossi Restelli, F. (2019). *Arslantepe Period VII. The development of a ceremonial/political centre in the First Half of the 4th Millennium BCE (Late Chalcolithic 3-4)*. Sapienza Università di Roma.
- Balossi Restelli, F., and Frangipane, M. (2022). Lo spazio pubblico e lo spazio privato nel Tardo Calcolitico ad Arslantepe, Malatya. *Lo Spazio Pubblico, lo Spazio Privato* Edizioni Istituto Italiano di Cultura di Istanbul, 13–30.
- Balossi Restelli, F., Di Nocera, G. M., Bianci, E., Bati, M., & Başaran Mutlu, M. (2023). Arslantepe Geç Kalkolitik 3-4 evresi elit mahallesinin mimarı sekansı. *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, 39-50. <https://doi.org/10.22520/tubaar.1277780>
- Balossi Restelli, F., & Guarino, P. (2010). Domestic behaviour and cultural milieu north and south of the Taurus in the mid-4th millennium BC, as inferred from the pottery production and use at the sites of Arslantepe and Zeytinli Bahçe. In P. Matthiae, F. Pinnock, L. Nigro, & N. Marchetti (Eds.), *Proceedings of the 6th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East* (pp. 491–502). Harrassowitz.
- Blanton, R. E. (1994). *Houses and households: A comparative study*. Plenum Press.

- Conti, A. M., & Persiani, C. (1993). When worlds collide: Cultural developments in Eastern Anatolia in the Early Bronze Age. In M. Frangipane, H. Hauptmann, M. Liverani, P. Matthiae, & M. Mellink (Eds.), *Between the Rivers and Over the Mountains—Archaeologica Anatolica et Mesopotamica Alba Palmieri Dedicata* (pp. 361–414). Sapienza Università di Roma.
- Conti, A. M., & Persiani, C. (2008). Arslantepe. The building sequence of the EB3 settlement. In J. Ma Córdoba, M. Molist, M. Pérez, I. Rubio, & S. Martínez (Eds.), *Proceedings of the 5th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East* (pp. 465–475). UAM (Universidad Autónoma Madrid).
- D’Anna, M. B. (2012). Between inclusion and exclusion: feasting and redistribution of meals at Late Chalcolithic Arslantepe (Malatya, Turkey). *Journal for Ancient Studies*, 2, 97–123.
- D’Anna, M. B. (2019). *The ceramic assemblage of Arslantepe Period VI A and its significance in food-related practices*. University of Berlin.
- Darga, A. M. (1988). Şemsiyetepe kazıları 1987 sezonu sonuçları, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 10 (1), 181–199.
- Di Nocera, G. M. (1998). *Die siedlung der mittelbronzezeit von Arslantepe. Eine zentralsiedlung von beginn des zweiten Jahrtausends v. Chr. in der Ebene von Malatya (Türkei)*. Visceglia.
- Di Nocera, G. M. (2020). Reappraising the Middle Bronze Age at Arslantepe and in the Malatya Plain. In F. Balossi Restelli, A. Cardarelli, G. M. Di Nocera, L. Manzanilla, L. Mori, G. Palumbi, & H. Pittman (Eds.), *Pathways through Arslantepe: Essays in Honour of Marcella Frangipane* (pp. 535–548). Sapienza Università di Roma- Edizioni Sette Città.
- Emberling, G., & McDonald, H. (2003). Excavations at Tell Brak 2001-2002: Preliminary report. *Iraq*, 65, 1–75.
- Foster, C. P., & Parker, B. J. (2012). *New perspectives on household archaeology*. Eisenbrauns.
- Frangipane, M. (1994). Excavations at Arslantepe-Malatya 1992. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 15, 211–228.
- Frangipane, M. (1997). A 4th-millennium temple/palace complex at Arslantepe-Malatya. North-south relations and the formation of early state societies in the northern regions of Greater Mesopotamia. *Paléorient*, 23(1), 45–73. <https://doi.org/10.3406/paleo.1997.4644>

- Frangipane, M. (2003a). Çanak çömleğin seri üretimi. Son Kalkolitik Çağı (The development of the mass-production of bowls). *Arkeo-Atlas*, 2, 40–41.
- Frangipane, M. (2003b). Developments in fourth millennium public architecture in the Malatya Plain: From simple tripartite to complex and bipartite pattern. In M. Özdoğan, H. Hauptmann, & N. Başgelen (Eds.), *From Villages to Cities, Studies presented to Uruk Esin* (pp. 147–169). Arkeoloji ve Sanat.
- Frangipane, M. (Ed.). (2004). *Alle origini del potere. arslantepe, la collina dei leoni*. Electa.
- Frangipane, M. (2012a). Fourth Millennium Arslantepe: the development of a centralised society without urbanisation. *Origini*, 34, 19–40.
- Frangipane, M. (2012b). The collapse of the 4th millennium centralised system at Arslantepe and the far-reaching changes in 3rd millennium societies. *Origini*, 34, 237–260.
- Frangipane, M. (2014). After collapse: continuity and disruption in the settlement by Kura-Araxes-linked pastoral groups at Arslantepe-Malatya (Turkey). New Data. *Paléorient*, 40(2), 169–182.
- Frangipane, M. (2015). Different types of multiethnic societies and different patterns of development and change in the Prehistoric Near East. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 112(30), 9182–9189. <https://doi.org/10.1073/pnas.1419883112>
- Frangipane, M. (2016). The origins of administrative practices and their developments in Greater Mesopotamia: the evidence from Arslantepe. *Archéo-Nil: Revue de La Société Pour l'étude Des Cultures Prépharaoniques de La Vallée Du Nil*, 26, 9–32. <https://doi.org/10.1007/s00787-011-0229-6>
- Frangipane, M. (2018a). Different trajectories in state formation in greater Mesopotamia: A view from Arslantepe (Turkey). *Journal of Archaeological Research*, 26(1), 3–63. <https://doi.org/10.1007/s10814-017-9106-2>
- Frangipane, M. (2019). The rise and development of a political centre: From temple to palace to a fortified citadel / Arslantepe. In M. Frangipane & N. Durak (Eds.), *Proceedings of the I. Arslantepe international archaeology symposium* (pp. 71–104). İnönü University Press.
- Frangipane, M. (2022). Anadolu'da yeni bir UNESCO Dünya Mirası Alanı: Arslantepe. *Mimarlık*, 422, 18–22.

- Frangipane, M. (2023). *Arslantepe. Burada 5000 yıl önce “devlet” doğdu/Qui 5000 anni fa nasceva lo “stato”/Here, 5000 thousand years ago the “state” was born*. İnönü Üniversitesi.
- Frangipane, M., Balossi Restelli, F., and Di Nocera, G.-M. (2021). Arslantepe: the Sapienza University archaeological project in Eastern Anatolia 60 Years on. *Asia Minor*, 1, 15–36.
- Frangipane, M., Di Nocera, G. M., and Palumbi, G. (2005). L’Interazione tra due universi socio-culturali nella piana di Malatya (Turchia) tra IV e III millennio: Dati archeologici e riconoscimento di identità. *Origini*, 27, 123–170.
- Frangipane, M., & Durak, N. (Eds.) (2019). *Proceedings of the I. Arslantepe international archaeology symposium*. İnönü University Press.
- Frangipane, M., & Erdal, Y. S. (2020). Ritualisation of violence and instability at Arslantepe at a time of crisis and political disruption (3300-3100 BC). In H. Meller, R. Risch, K. W. Alt, & R. Micò (Eds.), *Rituelle Gewalt- Rituale der Gewalt/Ritual Violence-Rituals of Violence* (Vol. 1, pp. 467–497). Landmuseum für Vorgeschichte.
- Frangipane, M., Francesca Balossi Restelli, & Eres, Z. (2023). Arslantepe Mound. In Neva Ertürk Güngör & Özlem Karakul, *UNESCO World Heritage in Türkiye* (pp. 548–581). UNESCO Turkish National Commission.
- Frangipane, M., & Palmieri, A. (1983). Cultural developments at Arslantepe at the beginning of third millennium, *Perspectives on Protourbanization in Eastern Anatolia: Arslantepe (Malatya). An Interim Report on 1975-1983 Campaigns*. *Origini*, 12(2), 523–574.
- Frangipane, M., & Palumbi, G. (2007). Red-black ware, pastoralism, trade, and Anatolian-Transcaucasian interactions in the 4th-3rd millennium BC. In B. Lyonnet (Ed.), *Les Cultures du Caucase (VIe-IIIe millénaires avant notre ère). Leurs relations avec le Proche-Orient* (pp. 233–255). CNRS Editions.
- Frangipane, M. and Cereda, S. (2024). New forms of political expression and ideological manipulation at the dawn of state formation: The evidence from fourth-millennium Arslantepe, Turkey. In K. R. Morgan (Ed.), *Pomp, Circumstance and the Performance of Politics. Acting Politically Correct in the Ancient World* (pp. 357–388). Oriental Institute of the University of Chicago.
- Gillings, M., Hacıgüzeller, P., & Lock, G. (2020). Archaeology and Spatial Analysis. In M. Gillings, Hacıgüzeller, Piraye, & Lock, Gary (Eds.), *Archaeological Spatial Analysis: A Methodological Guide* (pp. 1–16). Routledge.

- Gurdil, B. (2005). Architecture and Social complexity in the Late Ubaid period: A study of the bulk environment of Değirmentepe in East Anatolia. UCLA.
- Hanson, J. (1998). *Decoding homes and houses*. Cambridge University Press.
- Hauptmann, H. (1969-70). Norşun-Tepe. Historische geographie und ergebnisse der grabungen 1968-69, *Istanbuler Mitteilungen*, 19-20, 21-78.
- Hauptmann, H. (1972). Die Grabungen auf dem Norşun-Tepe, 1970, *Keban Project 1970 Activities*, Middle East Technical University Series, 103-117.
- Hauptmann, H. (1974). Die grabungen auf dem Norşun-Tepe, 1971, *Keban project 1971 activities*, Middle East Technical University Series, 87-99.
- Hauptmann, H. (1976). Die Grabungen auf dem Norşun-Tepe, 1972, *Keban Project 1972 Activities*, Middle East Technical University Series, 71-90.
- Hauptmann, H. (1979). Die grabungen auf dem Norsuntepe 1973, *Keban Serisi*, VI, 62-78.
- Hauptmann, H. (2000). Zur chronologie des 3. jahrtausends v. Chr. am oberen Euphrat aufgrund der Stratigraphie des Norvuntepe. In C. Marro and H. Hauptmann (eds.). *Chronologies des Pays du Caucase et de l'Euphrate aux IVe–IIIe Millénaires* (pp. 419–438), Institut Français d'Études Anatoliennes d'Istanbul.
- Hillier, B., & Hanson, J. (1984). *The social logic of space*. Cambridge University Press.
- Koşay, H. (1971). Excavations at Sakyol (Pulur, Turkey). *Bollettino del Centro Camuno di Studi Preistorici*, 6, 109-112.
- Lawrence, R. J. (1987). *Housing, dwellings and homes: Design theory, research and practice*. John Wiley & Sons Inc.
- Liberotti, G., & Alvaro, C. (2018). Arslantepe-Malatya: Domestic architecture and building technology during the Early Bronze Age II-III. *Scienze Dell'Antichità*, 24(1), 19–37.
- Mallegni, C. (2012). *Il Bronzo Antico III sull'Alto Eufrate anatolico: Cronologia e produzione ceramica ad Arslantepe nel periodo VID* [Unpublished PhD dissertation]. Sapienza Università di Roma.

Manuelli, F. (2013). *Arslantepe Late Bronze Age*. Sapienza Università di Roma.

Mellink, M. J. (1988). Archaeology in Asia Minor. *American Journal of Archaeology*, 92, 111–112.

Palumbi, G. (2008). *The red and black: Social and cultural interaction between the Upper Euphrates and Southern Caucasus communities in the fourth and third millennium B.C.* Sapienza Università di Roma.

Palumbi, G. (2010). Pastoral models and centralised animal husbandry. The case of Arslantepe. In M. Frangipane (Ed.), *Economic Centralisation in Formative States: The Archaeological Reconstruction of the Economic System in 4th Millennium Arslantepe* (Vol. 3, pp. 149–163). Sapienza Università di Roma.

Palumbi, G. (2012). Bridging the Frontiers: Pastoral Groups in the upper Euphrates Region in the Early Third Millennium BCE. *Origini*, 34, 261–278.

Palumbi, G., Alvaro, C., Grifoni, C., Frangipane, M., Vignola, C., and Terrasi, F. (2017). A ‘communal’ building of the beginning of the Early Bronze Age at Arslantepe-Malatya (Turkey). Spatio-functional analysis and interpretation of the archaeological context. *Paléorient*, 43(1), 89–123.

Palumbi, G., and Chataigner, C. (2014). The Kura-Araxes Culture from the Caucasus to Iran, Anatolia and the Levant: Between unity and diversity. A synthesis. *Paléorient*, 40(2), 247–260. <https://doi.org/10.3406/paleo.2014.5645>

Palumbi, G., Caneva, I., White, S. and Levy, L. (2019). *The Chalcolithic at Mersin-Yumuktepe: Level XVI reconsidered*. Ege Yayınları.

Persiani, C. (2008). Changing settlement patterns in the Early Bronze 2 at Arslantepe (Malatya, Turkey). *Restless Settlers ICAANE*, 4 (1), 167–176,

Piccione, P., Alvaro, C., Bartosiewicz, L., Lemorini, C., Masi, A., & Sadori, L. (2015). Distribution of artifacts and ecofacts in an Early Bronze Age house in Eastern Anatolia: Space use and household economy at Arslantepe VI B2 (2900–2750 BCE). *Journal of Archaeological Science: Reports*, 4, 8–22. <https://doi.org/10.1016/j.jasrep.2015.08.035>

Piccione, P., & Lemorini, C. (2012). Vessels, tools and space use at Arslantepe in period VI B2. Everyday life in an EB I Village. *Origini*, 34, 279–299.

- Piccione, P. (2009). *La grande trasformazione nelle società dell'Alto e Medio Eufrate anatolico tra Tardo Calcolitico Finale e Bronzo Antico I. Cambiamento e continuità nella produzione ceramica di due siti emblematici, Arslantepe e Zeytinli Bahçe Höyük, tra IV e III millennio*. Sapienza University of Rome.
- Rova, E. (2014). The Kura-Araxes culture in the Shida Kartli region of Georgia: an overview. *Paléorient*, 40 (2), 47–69.
- Rendell, J., Penner, B., & Borden, I. (Eds.). (2000). *Gender space architecture: an interdisciplinary introduction*. Routledge.
- Rothman, M. S. (2002). *Tepe Gawra: The evolution of a small Prehistoric center in Northern Iraq*. University of Pennsylvania.
- Sadori, L., Susanna, F., & Persiani, C. (2006). Archaeobotanical data and crop storage evidence from an early Bronze Age 2 burnt house at Arslantepe, Malatya, Turkey. *Vegetation History and Archaeobotany*, 15, 205–215. <https://doi.org/10.1007/s00334-005-0029-3>
- Sagona A. and Sagona C. (2000). Excavations and Sos Höyük, 1998-2000: Fifth preliminary Report. *Ancient Near Eastern Studies*, 37, 56-127.
- Siracusano, G., & Bartosiewicz, L. (2012). Meat consumption and sheep/goat exploitation in centralised and non-centralised economies at Arslantepe, Anatolia. *Origini*, 34, 111–123.
- Siracusano, G., & Palumbi, G. (2014). Who'd be happy, let him be so: Nothing's sure about tomorrow. Discarded bones in Early Bronze I elite area at Arslantepe (Malatya, Turkey): Remains of banquets? *Proceedings of the 8th ICAANE*, 349–365.
- Steadman, S. (2015). *Archaeology of domestic architecture and the human use of space*. Routledge. <https://www.routledge.com/Archaeology-of-Domestic-Architecture-and-the-Human-Use-of-Space/Steadman/p/book/9781611322835>
- Susanna, F. (2007). *Studio Archeobotanico di macroresti provenienti dai livelli di incendio di Arslantepe (Malatya, Turchia)* [Unpublished PhD dissertation]. Sapienza Università di Roma.
- Tobler, A. J. (1950). *Excavations at Tepe Gawra*. University of Pennsylvania.

Uzunoglu, E. (1989). Malatya İmamoglu Höyüğü, 1987 yılı kazısı sonuçları. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 10, 71-94.

Van Loon, M. N., (Ed). (1978). *Korucutepe 2*. North-Holland Publishing Company.

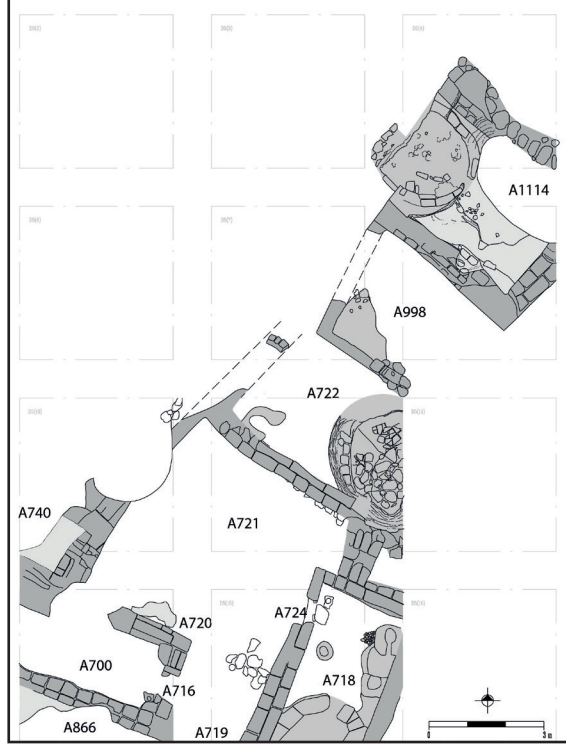
Van Loon, M. (1973). The excavations at Korucutepe, Turkey, 1968–70: preliminary report. part 1: architecture and general finds. *Journal of Near Eastern Studies*, 32(4), 357–423. <https://doi.org/10.1086/372296>

Vignola, C., Balossi Restelli, F., Masi, A., Sadori, L., & Siracusano, G. (2014). Investigating domestic economy at the beginning of the Late Chalcolithic in Eastern Anatolia: the case of Arslantepe Period VIII. *Origini: Preistoria e Protostoria Delle Civiltà Antiche*, 36, 7–36.

Wilk, R., & Rathje, W. (1982). Household archaeology. *American Behavioral Scientist*, 25, 617–639.

Şekil 1

Arslantepe VIII. Tabaka, 2. Evre; Konut Alanı

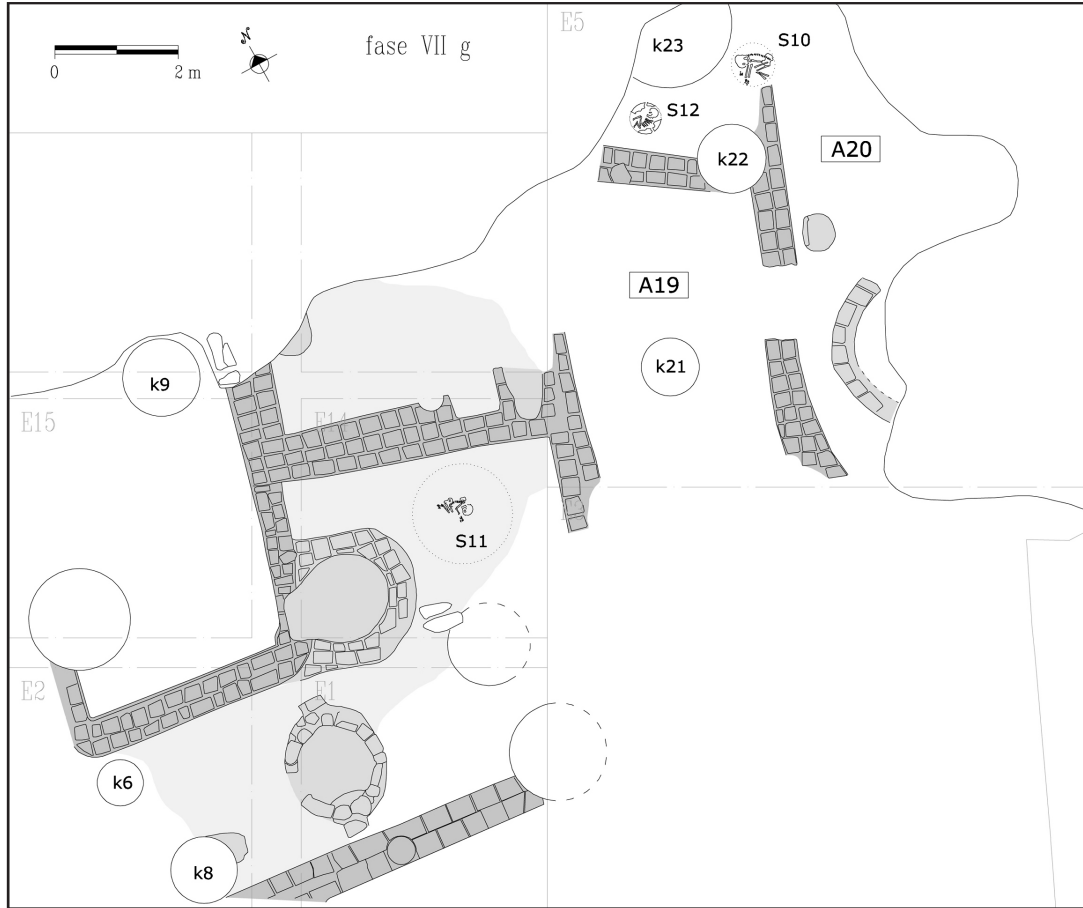
Şekil 2

Arslantepe VIII. Tabaka, 4. Evre; Kubbeli Fırın ve A1605 Adlı Mekân

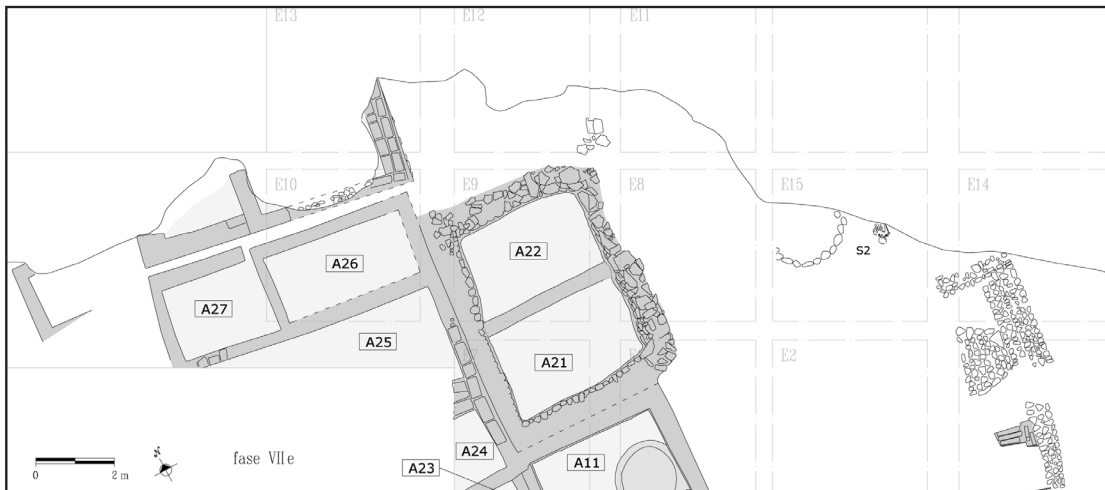
Şekil 3

Arslantepe VII. Tabaka, KD Kazı Alanı, Tabaka VIIg; Avlular, Fırın ve Konut Mekânları (Domestic Spaces)

Şekil 4

Arslantepe VII. Tabaka, KD Kazı Alanı, Tabaka VIIe; Konut Alanı

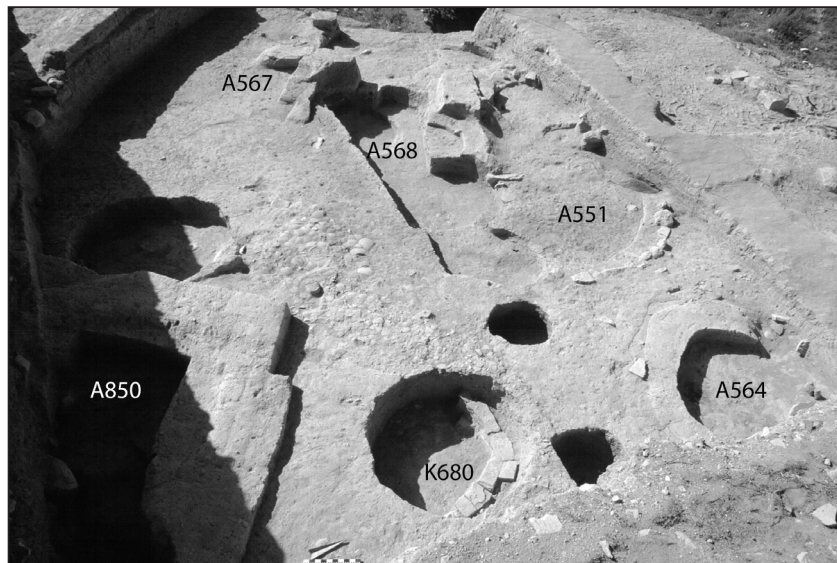
Şekil 5

Arslantepe VII. Tabaka, Batı Kazı Alanı; Konut Alanı

Şekil 6

Arslantepe VII. Tabaka, Batı Kazı Alanı; Yuvarlak Yapılar

Şekil 7

Arslantepe VIA Tabakası, Batı Kazı Alanı; Saray Kompleksi ve Kuzeyinde Yer Alan Konut Alanları

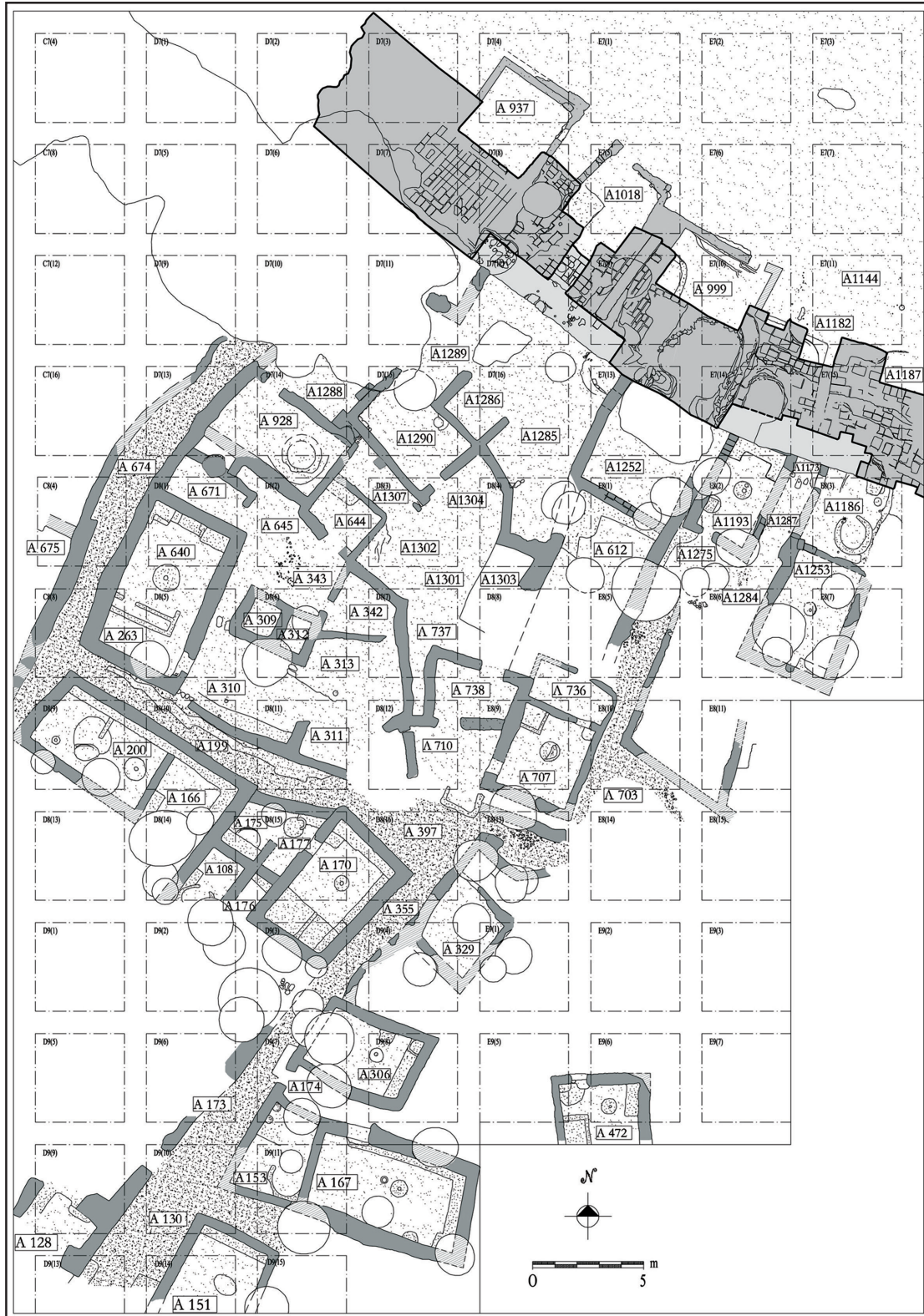

Şekil 8

Arslantepe VI A Tabakası, Batı Kazı Alanı; Konut Yapı Detayı

Arslantepe VI B2 Tabakası, Köy Tipi Yerleşim

Şekil 10

Arslantepe VI B2 Tabakası, Köy Tipi Yerleşim Detayları (A640, A263, A310, sokak A199, A200)

Şekil 11

Arslantepe VI C Tabakası; Ocak, Fırın ve Platformların Yer Aldığı Yapılar (Mekân Güneydoğusundan VI C Tabakasına Ait Merkezi Dikmeli Bir Yuvarlak Yapı Tarafından Kesilmektedir)

Şekil 12

Arslantepe VI D Tabakası; Yuvarlak Yapılar

Şekil 13

Arslantepe V A Tabakası Konut Yapıları

Bu dergide yayımlanan makalelerin telif hakları Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisine ait olup CC-BY-NC-ND lisansına uygun olarak açık erişim olarak yayımlanmaktadır / The copyright of the articles published in this journal belongs to Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi and they are published as open access in accordance with the CC-BY-NC-ND license.

Bu makalenin değerlendirmesi çift taraflı kör hakemlik ile yapılmıştır / This article was evaluated by double-blind peer review.

Etik bildirim: taed@ktb.gov.tr /Ethics notification: taed@ktb.gov.tr

Atıf Bilgisi/Citation

Czichon, R. M. ve Yılmaz, M.A. (2025). Hititlerin kutsal merkezi Nerik ve çivi yazılı belgelerde geçen DAHANGA'nın yorumlanması. *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, 90, 109-126.

Araştırma Makalesi

Hititlerin Kutsal Merkezi Nerik ve Çivi Yazılı Belgelerde Geçen DAHANGA'nın Yorumlanması*

Rainer M. CZICHON

Uşak Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Arkeoloji Bölümü

Mehmet Ali YILMAZ

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Arkeoloji Bölümü

Yazar Notu

Rainer M. CZICHON ● <http://orcid.org/0000-0002-8246-9229>

Mehmet Ali YILMAZ ● <http://orcid.org/0000-0002-3082-9691>

Bu çalışmaya Rainer M. CZICHON % 50, Mehmet Ali YILMAZ % 50 oranında katkı sağlamıştır.

Bu makalede herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Bu makalenin yazarları tarafından çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir.

* Gönderilme Tarihi: 26 Haziran 2024; Kabul Tarihi: 20 Mart 2025; Yayımlanma Tarihi: 31 Temmuz 2025 / Submission Date: June 26, 2024; Acceptance Date: March 20, 2025; Publication Date: July 31, 2025.

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazarlar tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir.

Bu makale ile ilgili iletişim için Mehmet Ali YILMAZ, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakóltesi, Arkeoloji Bölümü, Samsun, Türkiye. adresine başvurunuz. mehmetaliylmz@gmail.com

Research Article

Nerik, the Sacred Center of the Hittites and the Interpretation of DAHANGA Mentioned in Cuneiform Documents

Rainer M. CZICHON

Uşak University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Archaeology

Mehmet Ali YILMAZ

Ondokuz Mayıs University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Archaeology

Author Note

Rainer M. CZICHON ● <http://orcid.org/0000-0002-8246-9229>

Mehmet Ali YILMAZ ● <http://orcid.org/0000-0002-3082-9691>

Rainer M. CZICHON has contributed 50% and Mehmet Ali YILMAZ has contributed 50% to the study.

There is no financial conflict of interest with any institution, organization or person in this article

The authors of this article declare that scientific and ethical principles were followed during the preparation of the study and that all studies used were cited in the references.

This study does not require ethics committee approval, and the data used was obtained from literature reviews/published sources.

No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. All content was produced by the authors in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.

For communications regarding this article, please contact Mehmet Ali YILMAZ, Ondokuz Mayıs University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Archaeology, Samsun, Türkiye. mehmetaliylmz@gmail.com

Öz

Samsun ilinin güney ucunda, güney bölümü bakır yatakları bulunan Tavşan Dağları ile çevrelenen verimli Vezirköprü Havzası'nın kuzey ucunda kurulan Oymaağaç Höyük, Kızılırmak'a ulaşımın kolay sağlandığı bir noktadadır. Kalkolitik Çağ'da bakır ticaretinin başlamasıyla birlikte Karadeniz kıyılarına ve Kızılırmak Kavsi'ne, örneğin İkiztepe'ye giden kervanların tamamı Oymaağaç Höyük'ten geçmek zorunda kalmıştır. 200x190 m (yak. 4 hektar) gibi nispeten küçük bir alana sahip olmasına rağmen 5500 yıllık yerleşim yeri olarak sürekli kullanımını bu elverişli konuma borçludur. Hitit Dönemi'nde ayrıcalıklı bir statü kazanan yerleşim, önce vergi muafiyetinden faydalanmış, daha sonra ise eşsiz ve esrarengiz *DAHANGA*yla hava tanrısı Taru'nun kült yeri olarak Nerik adıyla tarihe geçmiştir. *DAHANGA*'nın görünümü ve büyüklüğü ile Nerik yerleşimi içerisindeki konumu günümüzde hala tartışma konusudur. Hititler her şeyden önce yıl boyunca kaynayan pınara değer veriyor ve onu tonozlu bir merdivenle koruyordu. Sonuç olarak suya güvenli erişim hem barış zamanlarında hem de kriz zamanlarında mümkün oluyordu. Hitit çivi yazılı metinlerde "Hava Tanrısı'nın sevdiği pınar" olarak anılan bu kuyu, daha sonraki Demir Çağı ve antik tünel sistemlerine örnek teşkil etmektedir. Hitit krallarının büyük bayramlarda yaptıkları kült gezileri de Nerik'te sona eriyordu. Başkent Hattuša'daki büyük tapınaktan başlayan yolculuk, imparatorluğun çekirdek bölgesindeki birçok yerden geçerek Kuzey Anadolu dağlarına kadar ilerlemekteydi. Bu ara istasyonların lokalizasyonu için yolculukların başlangıç ve bitiş noktaları olan Hattuša-Boğazköy ve Nerik-Oymaağaç Höyük, Hitit topografyasında lokalizasyonu kanıtlanmış önemli noktalardır.

Anahtar Kelimeler: Hitit, Oymaağaç, Dahanga, Nerik, Hava Tanrısı

Abstract

Oymaağaç Höyük is located at the southern end of the province of Samsun, at the northern end of the fertile Vezirköprü basin, which is surrounded by the Tavşan Mountains with its valuable copper deposits. At this point access to the Kızılırmak is easy. With the beginning of the copper trade in the Chalcolithic period, all caravans heading towards the Black Sea coast and the Kızılırmak estuary, e.g. to İkiztepe, had to pass the Oymaağaç Höyük. Despite its comparatively small size of 200 x 190m, i.e. almost 4 hectares, the place owes its 5500 years of continuous use as a settlement to this convenient location. The place gained privileged status in Hittite times, when it first benefited from tax exemption and then went down in history under the name Nerik as a cult place of the weather god Taru with its unique and enigmatic *DAHANGA*. The appearance and size of the *DAHANGA*, as well as its location within the settlement of Nerik, are still hotly debated today. Above all, the Hittites value its year-round bubbling spring and protect it with a long vaulted staircase that is unparalleled in the history of ancient oriental architecture. As a result, safe access to the water was possible in times of peace as well as in times of crisis. The 'Deep Source of Nerik', as it is called in the Hittite cuneiform texts, thus forms the model for later Iron Age and ancient underground stairway systems. The cult routes that the Hittite kings carried out at the great festivals also ended in Nerik. They began at the great temple in the capital of Hattuša and led through numerous places in the core area of the empire to the northern Anatolian mountains. For the localization of these substations, Hattuša-Boğazköy and Nerik-Oymaağaç Höyük, the starting and ending points of the routes, are important points with confirmed localization in the Hittite topography.

Keywords: Hittite, Oymaağaç, Dahanga, Nerik, Weather God

Hititlerin Kutsal Merkezi Nerik ve Çivi Yazılı Belgelerde Geçen *DAHANGA*'nın Yorumlanması

Vezirköprü Havzası'nın kuzey ucunda, Kızılırmak (Hititçe *Maraššantiya*) kenarındaki bir geçidi uzaktan görülebilen 200x190 m boyutlarındaki Oymaağaç Höyük¹ (Şekil 1-2) Kalkolitik ve Erken Tunç Çağı'nda gelişen bakır ticareti sırasında kurulmuş olduğu düşünülen bir yerleşim yeridir. Bakır, Tavşan Dağları'ndaki cevher yataklarından Karadeniz kıyılarına taşınıyordu (Bilgi, 2001, s.13). Yakın Doğu'nun ilk alaşımı olarak da bilinen arsenikli bakırın erken örnekleri İkiztepe'de bulunmuştur (Tekin, 2015, s. 136). Bugün bile Karadeniz'e giden en kısa yolun Oymaağaç Höyük'ten geçtiği düşünüldüğünde Hititler de bu avantajı kullanmaktan geri kalmamışlardır. Burada bir kült şehir kurmuşlar ve *NERİK* adını vermişlerdir. 20 yıldır devam eden Türk-Alman (2005-2018) ve Türk bilim insanlarının araştırmaları (2018'den beri) sayesinde Oymaağaç Höyük'ün önemi adım adım ortaya çıkmaktadır.

Hititleri, imparatorluğun kuzey sınırında kendi kült şehirlerini kurmaya iten neden ne olabilir? Öncelikle belirtmek gerekir ki Nerik, ancak Kaşkalıların ortaya çıkmasıyla bir sınır bölgesi hâline gelmiştir. Bundan önce ise Hititlerin etki alanı Karadeniz'e kadar uzanmaktaydı. O dönemde vergiden muaf olma ayrıcalığına sahip olan Zalpa ve Nerik kentleri, Hitit İmparatorluğu içinde özel bir rol oynuyordu. Yerleşim yeri olarak seçtikleri Oymaağaç Höyük, Karadeniz'in en eski yerleşim yerlerinden biriydi. Birkaç fırının bulunduğu bir atölye alanından elde edilen ¹⁴C verileri de gösteriyor ki bu yerleşimin geçmişi en azından Orta Kalkolitik Çağ'a (MÖ 4490-4360, %95,4) kadar gitmekteydi (Hnila, 2019, s. 61).

Kutsal Merkez Nerik

Oymaağaç Höyük'ün en yüksek noktasındaki yapının Hava Tanrısı Tapınağı olduğu, yalnızca plan özellikleriyle değil aynı zamanda diğer buluntularla da anlaşılmaktadır. Çanak çömlek buluntuları ve çivi yazılı tablet parçalarının yanı sıra çoğunluğu parlak kırmızı renkte olan 32 adet boynuz, ayak ve göz parçası da bu eşleşmeyi desteklemektedir (Şekil 3). Bu pişmiş toprak boğa parçaları, Hava Tanrısı'nın muhafızları olarak bilinen ve Nerik'te beş farklı tipte ele geçen Şerri ve Hurri figürinlerine veya sırttan bardaklı boğa ritonlarına aittir. Benzer örnekleri Boğazköy, Kuşaklı, Kayalıpınar ve İnandıktepe'de görülmektedir (Tappert, 2019, s.101-102). Ayrıca yapı planı, düzensiz dış cephesiyle Hattuša-Boğazköy'deki erken dönem tapınaklarına, özellikle de Yukarı Şehir'deki V. Tapınak'a benzemektedir. Son olarak çoğunluğu kâselerden oluşan ve aralarında birkaç sürahinin de bulunduğu yüzlerce adak kabı (Şekil 4-5), yapının kült bağlamını kanıtlamaktadır. Benzer objeler, Hitit başkenti Hattuša'nın Yukarı Şehir'inde "Kutsal Gölet" olarak adlandırılan alanda da çok sayıda bulunmaktadır (Schoop, 2011, s. 247-248). Bir ritüel kapsamında değerli malzemeler ve yağ, bal vb. ürünler küçük porsiyonlar hâlinde bu adak kaplarının içinde hava tanrılarına sunulurdu². Kâse formundaki adak kapları, Oymaağaç Höyük'te olduğu gibi çarkta hızlı bir şekilde üretilip işlevini yerine getirdikten sonra çöpe atılıyordu. Hızlı üretim biçimi (Şekil 5), öncelikle kil kütlesinden³ dikkatsizce kesildiği görülen tabanlarındaki ip ve üzerindeki kasıtsız parmak izleri ile pişirme öncesinde uygunsuz depolamaya bağlı olarak oluşan düzensiz cidarlarında kendini gösterir. Bu küçük kapların yalnızca küçük bir kısmı iyi kalitededir.

1 Hattuša ve Şapinuva gibi büyük Hitit yerleşimleriyle karşılaştırıldığında 4 hektar küçük görünmektedir. Ancak Roger Matthews ve Claudia Glatz tarafından yürütülen Paphlagonya yüzey araştırmasının da gösterdiği gibi yüksek kesimlerde yerleşim büyüklüklerinden ziyade başka parametreler öne çıkıyor. Paphlagonya'da en büyük yerleşim yerleri 6-7 hektardır. Oymaağaç Höyük bu yönüyle Kuzey Anadolu dağlarındaki orta büyüklükteki yerleşim yerlerinden biridir.

2 Oymaağaç Höyük projesinin eski fotoğrafçısı Dr. Henning Marquardt Hindistan seyahati sırasında 3300 yıl sonra neredeyse aynı geleneği gözlemledi (Marquardt, 2018, s. 34-35).

3 Önce çömlekçi çarkının üzerine konik bir kil bloğu merkezlenir ve ardından kâseler 3-5 dakika aralıklarla döndürülerek, tıpkı Mısır duvar resimlerinde olduğu gibi, bir ip ile kesilir.

Nerik Hava Tanrısı Tapınağı'nın en geç evresi MÖ 13. yüzyılın ikinci yarısında tarihlenmektedir⁴. Tapınağın bu kadar kötü korunmuş durumda açığa çıkarılmış olmasının yalnızca I. Hantili Dönemi'nde Kuzey Anadolu'da ilk kez somut olarak karşımıza çıkan Kaşkalar⁵ ile yaşanan çatışmalarla değil, aynı zamanda yaklaşık 800 yıl süren Demir Çağı yerleşim süreci ile açıklanabilir. Demir Çağı sakinleri, devasa Hitit surları arasındaki gevşek, yumuşak boşluklara, çoğunlukla armut biçimli, irili ufaklı düzinelerce çukur kazarak tapınağın kalıntılarını Gravyer peyniri gibi delmişlerdir (Şekil 6). Ancak muhtemelen başlangıçta tahıl depolama çukuru⁶, daha sonra ise atık çukuru olarak kullanılmış olan çukurlar, Nerik'in lokalizasyonu açısından çok önemli olan birkaç kil tablet parçası⁷ da dahil olmak üzere çok sayıda Demir Çağı veya daha eski dönemlere tarihlenen küçük buluntuları içermektedir⁸.

Şimdiye kadar, sandık şeklinde tipik bir Hitit surunun bulunamamış olması da Demir Çağı insanların inşaat faaliyetleriyle açıklanabilir⁹. Modern Oymağaç köyünün sakinlerinin yaptığı gibi Demir Çağı halkları da evlerini inşa etmek için tepedeki Hitit kalıntılarına ait taşları kullanmışlardır. Kuzeybatı kazı alanında yapılan yeni kazılarda ortaya çıkarılan Demir Çağı duvarları, hemen kuzeydeki Hitit sur kalıntılarından gelmiş olabilecek büyük taşları içermektedir. Benzer bir durum Hitit Dönemi'nde yaşandığına dair izler de tespit edilmiştir. Kuzey bölgenin yeniden fethedildiği ve Hitit tapınakları ile saraylarının yenilendiği III. Hattuşili'nin veya IV. Tuthaliya'nın (Klinger, 2016, s. 58) ustaları da Hitit İmparatorluğu'nun eski tapınağının taşlarını kullanarak yeni tapınağı yapmışlardır. Bu nedenle eski tapınağın duvar temellerinde büyük boşluklar dikkati çekmektedir.

Oymağaç Höyük'te Hitit Dönemi için önemli bir diğer yapı, Nerik Hava Tanrısı'nın "Sevdiği Pınar" veya "Derin Pınar" olarak adlandırılan kutsal alanıdır. Yapılan kazılarda, son bölümünde 4x2 metre büyüklüğünde ve 2 metre derinliğinde bir yer altı su havuzuna ulaşan tonozlu merdivenler ortaya çıkarılmıştır (Şekil 7) (Czichon, 2020, s.162, Abb. 2). Bu keşifle, çivi yazılı metinlerde adı geçen bir yapının varlığı arkeolojik olarak doğrulanmıştır (Czichon, 2020, s.159 vd.; Czichon ve Mielke, 2019, s.135 vd.). "Derin" bugün yüzeyden yaklaşık 8 metre olan derinlik anlamına gelmelidir. Yaklaşık 55 taş basamaktan oluşan merdiven, her iki taraftan çıkıntı yapan, 60-100 cm arasında değişen uzunlukta taşlardan oluşan ve kilit taşıyla kapatılan tonozla (*corbel*) örtülmüştür (Şekil 8). Benzer yapılar Boğazköy, Alaca Höyük, Külhöyük ve Kuzey Suriye'deki liman kenti Ugarit'te karşımıza çıkmaktadır. Pınar havuzuna su, üçgen biçimli bir olukla sağlanıyordu. Su seviyesi, meşeden yapılmış ve kurşunla güçlendirilmiş bir drenaj mekanizmasıyla gelişmiş bir şekilde kontrol edilebilmekteydi (Şekil 9). Yapılan tarihlemelere göre bu mekanizma, yüzde 95,4 olasılıkla, MÖ 1521-1420 (Czichon ve Mielke, 2020, s.174) dönemine aittir ve böylelikle Eski Yakın Doğu'nun bilinen en eski ahşap mekanizmalarından biri olarak literatüre geçmektedir¹⁰. Demir Çağı ve Helenistik-Roma dönemlerine tarihlenen su kaynaklarına giden ve kayaların içine oyulmuş çok sayıda merdivenli su

4 Geç İmparatorluk tapınağının inşası radyokarbon sonuçlara göre %95,4 olasılıkla MÖ 1259-1214 dönemine tarihlenmektedir. Kontekst veri eksikliği nedeniyle tapınağın yıkımına henüz tarih verilemiyor (Hnla, 2019, s. 66). Ancak Nerik metinlerinde iki kez adı geçen II. Şuppiliuluma Dönemi'nde veya sonrasında gerçekleşmiş olmalıdır (Klinger, 2016, s.56).

5 Kaşkaların kimliği, örgütlenme biçimleri (kabileler halinde mi yaşadıkları), yaşam tarzları (Karadeniz Bölgesi için hâlâ tipik olan, ancak arkeolojik bulgularla yeterince kanıtlanamayan ahşap mimari) ve kökenleri (göçmen mi yoksa yerli mi oldukları) hâlâ çözülmemiş bir araştırma sorusudur. Bu konudaki sınırlı ipuçları, Boğazköy'deki çivi yazılı metinlerden elde edilmektedir. Ancak bu bilgilerin Hititler tarafından, yani düşman safından aktarıldığı göz önünde bulundurularak şüpheyle değerlendirilmesi gerekmektedir. İlk kez Nerik'te görülen ve Hitit çanak çömleklerinden teknik ve malzeme açısından farklılık gösteren kırmızı boyalı, çark yapımı Geç Tunç Çağı çanak çömleklerinin Kaşkalarla ilişkilendirilebileceği hipotezi oldukça iddialıdır. Boğazköy'deki çivi yazılı arşivlerde bilinmeyen dillerde yazılmış metinlerin sürekli olarak yer alması dikkate alındığında, bu çömleklerin üreticileri arasında yalnızca Kaşka halkının değil, diğer grupların da bulunabileceği düşünülmelidir.

6 Benzer toprak çukurlar bugün Vezirköprü'nün güneyindeki dağlarda, örneğin Tahtaköprü köyünde yapılan etnografik gezi sırasında da gözlenmiştir. Bu çukurlar patates veya elma depolamak için kullanılıyorlardı.

7 Örneğin; 7389:039:007, 7483:083:006, 7584:040:001, 7584:040:002, 7585:029:013, 7585:029:014, 7586:013:006, 7588:017:007, 7588:044:003, 7684:044:005, 7685:272:001, 7784:034:003, 7784:047:003, 7785:034:007 no.lu buluntular.

8 Erken Demir Çağı'na tarihlenen 7383:059 çukuru çanak çömlek deposu, Demir Çağı'na tarihlenen 7483:054 çukuru tezgâh ağırlıklar deposu olarak kullanıldı. Orta veya Geç Tunç Çağı'na ait buluntuların arasında elipsoid bir sapan taşı (7383:053:005), bir bulla parçası (7584:005:001), iki kabarık mavi damlalı sarı renkli bir cam boncuk (7585:058:004, 7685:028:003), bronz bir küpe parçası (7586:046:005), bronz bir "toggle pin" (7389:030:003), kırmızı boyalı bir terracotta heykelin ayağı (7389:033:006) ve bir alabastron parçası (7588:043:004) yer alıyor. Farklı çukurlarda ortaya çıkan üç adet mermer bilezik parçası Kalkolitik Çağ'a tarihlenmektedir (7285:006:003, 7383:021:011, 7483:007:003). (bkz. <https://www.nerik.de>).

9 Tepenin kuzeybatı kenarında 2024 yılı için planlanan basamaklı açmanın (step trench) çeşitli dönemlerdeki surlar hakkında bilgi vermesi amaçlanmaktadır.

10 TÜBİTAK-MAM laboratuvarında belirlenen 14C tarihlenmesi, Hitit Dönemi'nde ahşap drenaj mekanizmasının kullanıldığını doğrulamaktadır.

tünelleri (örneğin Yazılıkaya-Midas Şehri veya Bafra-Asarkale), Hitit mimarlarının şaheserleri olan bu yapılar örnek alınarak yapılmış olmalıdır (Şenyurt ve Bulut, 2020, s. 238-239).

Hitit mitolojisine göre hava tanrısı sinirlenince çok sevdiği pınara çekildi ve ülkede kuraklık baş gösterdi (Haas, 1994, s. 708-719). Yalnızca sunular ve bir hile yoluyla tapınağına dönmeye ikna edilebildi. Sonra yine kurak tarlaları sulayan bereketli yağmuru “ekmek çıksın diye” (Haas, 1994, s. 325) gönderdi¹¹. Yer altı su havuzundaki çamurlu toprağın yüzdürülmesiyle elde edilen botanik örnekleri son derece önemli veriler sunmaktadır. Söz konusu numuneler, Kalkolitik Çağ’da belgelenen siyez¹² ve emmer tahıl çeşitlerinin, Geç Tunç ve Demir çağlarında yerini arpa ve çıplak buğdaya bıraktığını gösteriyor. Bu değişim, Geç Tunç Çağı’nın sonlarına doğru yaşanan sıcak iklimle birlikte tahıl stoklarında kıtlığa ve sonuç olarak da Hitit İmparatorluğu’nun çöküşüne yol açmış olabilir. Ayrıca nemli ve kumlu çamurda çok sayıda yabancı bitki, incir, ahududu veya böğürtlen, mürver, ardıç, üzüm ve zeytin korunmuştur. Bu durum, kömürleşmiş bitki kalıntılarının spektrumunu önemli ölçüde genişletmektedir (Rössner, 2019, s. 114-115; 2022). En heyecan verici buluntular arasında fındığıyla ünlü Orta Karadeniz Bölgesi’nin şu an için en eski buluntuları arasında yer alan fındık içleri ve kabukları yer alıyor (Şekil 10).

DAHANGA’nın Yorumlanması

Nerik ile Oymaağaç Höyük eşitlemesi için en önemli kanıtlardan biri de ele geçen kil tabletlerden en küçük olanıdır (Oymaağaç Höyük Textfund 13/2-Şekil 11) (Klinger, 2016, s.23). Yaklaşık 5 cm büyüklüğündeki bir tablet parçasında yalnızca dört çivi yazısı işaret okunabilmektedir: DA-HA-AN-GA. *Dahanga*, sadece Nerik kenti ve onun hava tanrısı ile bağlantılı olarak Hattuşa arşivlerinde ve Oymaağaç Höyük’te bulunan tablet parçalarında ortaya çıkan bir yapı veya mimari ögedir.¹³ Bazen taş tanımlayıcısı bazen de ahşap tanımlayıcısıyla¹⁴ verilen bu isim ya hava tanrısının tapınağının bir parçası¹⁵ ya da bağımsız bir binayı tanımlamaktadır (Sürenhagen, 1981, s. 107).

Çivi yazılı metinlerde geçen bu yapının arkeolojik olarak kanıtlanması Oymaağaç Höyük/Nerik kazı projesinin önemli sorularından biri olmuştur. Hattuşa-Boğazköy, Şapinuva-Ortaköy, Sarissa-Kuşaklı, Hanhana-İnandıktepe, Tapigga-Maşat, Alaca Höyük, Resuloğlu, Büklükale ve diğer Eski Hitit ve Hitit İmparatorluk Dönemi’ne tarihlenen kentlerde böyle bir yapı tanımlanmamaktadır. Yalnızca Nerik’te bulunan bu ünik yapıyı tanımlamak için daha fazla bilgiye ihtiyaç vardır. Şimdiye kadar Oymaağaç Höyük’te¹⁶ ve de diğer Hitit yerleşimlerinde gerçekleştirilen kazılarda açığa çıkarılan tanımlı yapılar kent planını kurgulamaya yetecek nitelikte değildi. Bunun ötesinde şehir planlarını mimari özellikler açısından karşılaştırmaktan hâlâ çok uzağız. Bunun başlıca nedeni, hâlâ büyük kamu binalarına odaklanan kazı stratejileridir.¹⁷

Dahanga hakkında şimdiye kadar ifade edilen metinsel yorumlar Oymaağaç Höyük’teki arkeolojik karşılıklarıyla nasıl ilişkilendirilebilir? Eğer *dahanga*, Volkert Haas’ın bahsettiği gibi, çeşitli yapı aşamalarından

11 Güngör Karauğuz’un yayını Hititler için ekmeğin ne kadar önemli olduğunu ve ne çeşit ekmek çeşitleri bildiklerini ortaya koymaktadır (Karauğuz, 2007).

12 Burhan Ulaş’ın araştırmaları Siyez (*Einkorn*) yetiştiriciliğinin Karadeniz Bölgesi’nde uzun bir geleneğe sahip olduğunu ve Neolitik Dönem’e kadar uzandığını göstermektedir (Ulaş, 2019). Özellikle sağlıklı sindirim için önemli olan bu tahıl türü, birkaç yıl önce yeniden keşfedilerek artık pek çok fırında bulunabiliyor (bkz. <https://www.siyezevi.com.tr/>).

13 Chicago Hittite Dictionary’de (CHD P:211 Par.a), büyük bir ağaçtan bahsedilmesi nedeniyle ormanda bir koru ya da açıklık olabileceği hipotezi olası görülmemektedir (Lamante, 2014, s. 451-452).

14 Farklı determinatifler sorusuna ilişkin J. Klinger, Hattuşa’daki Hitit yazıcılarının muhtemelen Dahanga’yı bilmedikleri ve bu nedenle hangi determinatifi kullanacakları konusunda kararsız kaldıkları varsayımını dile getirmektedir (Klinger, 2016, s.55; 2019). Bu nedenle farklı metinlerde determinatif olarak GIŞ (ahşap), NA4 (taş), URU (kent) ve DINGIR (tanrı) bile kullanıldı (Lamante, 2014, s. 452). Fakat Nerik’teki tablet yazıcıları *dahanga*’nın inşaat materyalini bilmesi gerekiyordu. Muhtemelen Sürenhagen’in belirttiği gibi bu yapı ahşaptan yapıldı ve III. Hattuşili’nin Nerik’i fethinden sonra daha dayanıklı olsun diye taştan yeniden inşa edildi (Sürenhagen, 1981, s. 107).

15 Volkert Haas için burası hava tanrısının heykelinin bulunduğu kutsal yer (*sancta sanctorum*) olabildi (Haas, 1970, s. 267; 1994, s. 598, 601).

16 Oymaağaç Höyük’te Geç Tunç Çağı (Hitit) tabakasında tanımlı mimari bulgular arasında, şimdiye kadar, bir mabet, bir sur kapısı ve “Nerik Pınarı” olarak tanımlanan tünel açığa çıkarılmıştır.

17 Kuzey Suriye’deki Geç Tunç Çağı kenti Munbaqa’nın kapsamlı bir şekilde araştırılmış olması bir istisnadır. Oymaağaç Höyük’teki Hitit tapınağının çevresini detaylı bir şekilde araştırmak amacıyla höyüğün kuzeybatısında 2021 yılından beri geniş çaplı kazılar yürütülmektedir.

oluşan yaklaşık 40x40 metre büyüklüğündeki tapınak binasına (Şekil 12) bir kutsal alan olarak entegre edilmişse arkeolojik bir tanımlama zor gibi görünüyor. Çünkü tepedeki kazılarda sadece mabedin temel duvarlarının kalıntıları ortaya çıkarıldı. Bu alanlardan elde edilen bilgiler *dahanga*'yı tanımlamak için yeterli değildir. Örneğin, çivi yazılı kaynaklardan bilinen pişmiş toprak sunaklara (Lamante, 2014, s. 443), koyun ve sığır kemiklerine veya küçük buluntulara sahip olan bir tabana rastlanamadı. Ancak tapınağın erken evrelerine ilişkin daha kapsamlı bir çalışmanın, *dahanga*'nın kimliğine dair ipuçları verebileceği düşünülebilir. Kanıtlanmış olmasa da Eski Yakın Doğu'da kutsal yapıların aynı yerde devamlılığı göz önüne alındığında, eski tapınağın altında gün ışığına çıkan ve stratigrafik dizinde OymKuppe LBA 2 Evresine (MÖ 1600-1550) tarihlenen Bina 3'ün (Şekil 12: mabedin içindeki mavi/turuncu kalıntılar) de kült önemi taşıması kuvvetle muhtemeldir.

S. Lamante'nin Varşova'daki 8. Uluslararası Hititoloji Kongresi'ndeki bir konferans için derlediği ve analiz ettiği az sayıdaki yazılı belge, *dahanga*'nın tapınağın dışında bir bina olabileceğine dair kanıtlar da sağlamaktadır (Lamante, 2014, s. 450). Bu görüşe göre, tepede yer alan bir bina¹⁸ ve bu bina bazen yüz kadar koyunun toplanabileceği geniş bir odaya sahiptir (Lamante, 2014, s. 448). Ayrıca burası kralın adak hayvanlarının kurbanı hazırlandığı bir yerdir (Klinger, 2016, s.53, dipnot 106). Aynı zamanda kraliyet çiftinin her yıl düzenlenen kült festivalleri kapsamında Nerik'e geldiklerinde ilk ziyaret ettikleri bir yapıydı (Lamante, 2014, s.448, dipnot 37). Bu durum, yapının bir şehir kapısının yakınında olduğunu da düşündürmektedir. Tepenin doğu tarafındaki şehir kapısının, hava tanrısının tapınağının hemen yakınında olması nedeniyle bahse konu kapı olduğu düşünülemez. Oymağaç Höyük'ün batı tarafında, modern bir erozyon hattının yakınında olabilecek bir şehir kapısı olması daha muhtemeldir.

Dahanga'nın tanımlanmasında bir başka referans noktası da, "Nerik Ay Bayramı"¹⁹ sırasında *dahanga*'ya kurban olarak keçi ve teke getirilmesine izin verilmemesidir. Zooarkeolojik analizlerin de yardımıyla, tepede (Lamante, 2014, s. 449-450) bulunan bir binada koyun ve diğer hayvan kemiklerinin bulunabileceği ancak keçi kemiklerinin bulunmadığı (Lamante, 2014, s. 440), geniş bir odanın (Lamante, 2014, s. 448) bulunması gerekmektedir. Ancak koyun ve keçi kemiklerinin birbirine çok benzemesinden dolayı bunu anlamak sadece iyi durumdaki ve parça bütünlüğü tam olan kemikler sayesinde mümkün olabilir (Boessneck ve ark., 1964; Mallet ve Guadelli, 2013). Yıllardır süren kapsamlı zooarkeolojik araştırmalara rağmen böyle bir bulgu henüz gün ışığına çıkamadı. Tersine bu durum, *dahanga*'nın tepedeki tapınak bölgesinde bulunmadığı ve hala höyüğün farklı bir bölgesinde keşfedilmeyi beklediği anlamına gelebilir. Hattuşa'daki Aslanlı Kapı'da bulunan yazıt (Seeher, 2005, s. 43-44) ya da Kaynak Mağarası (Almanca *Quellgrotte*) enkazında bulunan yazıtlı stel (Seeher, 2005, s. 25) ile karşılaştırılabilecek yazılı bir buluntu olmadan, *dahanga*'yı kesin olarak tanımlamak muhtemelen mümkün olmayacaktır.

Sonuç

Oymağaç Höyük'ün en az 5500 yıldır kesintisiz olarak yerleşim yeri ve nekropol olarak kullanılması, yerleşimin nispeten küçük boyutuna (4 hektar) rağmen önemli bir merkez olduğunu kanıtlamaktadır. Kalkolitik ve Erken Tunç Çağı'na uzanan köklü geçmişi, *Maraşşantiya*'yı (Kızılırmak) aşan bir geçişe yakın jeostratejik konumu, yıl boyunca taze su kaynağına sahip olması ve muhtemelen Hitit öncesi dönemde de korunaklı bir pınara ev sahipliği yapması nedeniyle Hititler tarafından bir kült alanı, yani Hava Tanrısı Taru'nun kutsal mekânı olarak seçilmiştir.

Çivi yazılı tabletlerde yer alan bilgilerin arkeolojik olarak doğrulanmasıyla birlikte Nerik'in lokalizasyon sorunu çözülmüştür. Boğazköy arşivlerinin yanı sıra Oymağaç Höyük'te ele geçen tabletlerde defalarca geçen "Nerik" adı ile birlikte, Nerik'e ve Nerik Hava Tanrısı'na özgü tanımlayıcıların da çivi yazılı belgelerde yer alması, bu eşleştirmeyi güçlü kılmaktadır. Bu tanımlayıcılardan biri olan *dahanga* teriminin ilk kez yorumlanması, Nerik'te sürdürülen kazıların stratejisine katkı sağlamaktadır. *Dahanga*'nın Hava Tanrısı Tapınağı'nda nasıl bir mimarî unsur temsil ettiğine dair kesin arkeolojik bulgular henüz mevcut olmamakla birlikte, devam eden kazıların bu konuda yeni bilgiler sunacağı öngörülmektedir.

18 Oymağaç Höyük'ün bugünkü topoğrafyasına bakıldığında en yüksekte yalnızca Hava Tanrısı Tapınağı vardır. Ancak yerleşim tepesinin Hitit Dönemi'ndeki görünümü, özellikle höyüğün kuzeybatı köşesinde yer alan metrelerce yükseklikteki Orta ve Geç Demir Çağı dolguları dikkate alındığında farklı olabilir.

19 Monatsfest von Nerik (Lamante, 2014, s. 437)

Kaynakça

- ARWA Association [@arwaassociation1802]. (2023, 21 Ağustos). *Highway to Science: Waterlogged and Charred Macro Remains from Hittite Oymaağaç Höyük* [Video]. Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=zJJ0s4tpiRI>
- Bilgi, Ö. (2001). *Protohistorik Çağ'da Orta Karadeniz Bölgesi madencileri: Hint-Avrupalıların anavatanı sorununa yeni bir yaklaşım / Protohistoric Age metallurgists of the Central Black Sea Region: A new perspective on the question of the Indo-Europeans' Original Homeland*. TASK Vakfı.
- Bilgi, Ö. ve Özal, H. (2004). *Anatolia – cradle of castings / Anadolu – dökümün beşiği*. Döktaş.
- Boessneck, J., Müller, H.-H. ve Teichert, M. (1964). Osteologische Unterscheidungsmerkmale zwischen Schaf (Ovis aries Linné) und Ziege (Capra hircus Linné). *Kuhn Archiv*, 78, 1-129.
- Czichon, R. M. (2022). Basler Lackerli. In M. Herles, C. Beuger, J. Becker, & S. Arnhold (Eds), *Von Syrien bis Georgien – durch die Steppen Vorderasiens, Festschrift für Felix Blocher* (pp.121-129). Zaphon.
- Czichon, R. M. (2020). Die 'tiefe Quelle' von Nerik (Oymaağaç Höyük). In S. Görke ve C. W. Steidler (Eds), *Cult, Temple, Sacred Spaces* (pp. 159-178) Harrassowitz Verlag.
- Czichon, R. M., ve Mielke, D. P. (2020). Archäologische Forschungen am Oymaağaç Höyük/Nerik 2019. *Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft zu Berlin*, 152, 155-189.
- Czichon R. M., Klinger J., Hnila P., Mielke D. P., Böhm H., Forster C., Griggs C., Kaehler M., Günther K. K., Lehmann M., Lorentzen B., Manning S., Marklein K., Marquardt H., Reichmuth S, Richter J., Rössner C., Sadıklar B., Seuffer K., Robert S., Irene T., Von Der Osten H. -Woldenburg, Weber M., Wolter H. ve Yılmaz M.A. (2019). Archäologische Forschungen am Oymaağaç Höyük/Nerik 2016-2018. *Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft zu Berlin*, 151, s. 39-200.
- Erdoğan, Ö. G. (2021). *19. ve 20. yüzyıllarda Samsun kentinin bütün tarımı ve sanayii çerçevesinde ekonomik ve toplumsal gelişimi* [Yayımlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Haas V. (1970). *Der Kult von Nerik. Ein Beitrag zur hethitischen Religionsgeschichte*. Päpstliches Bibelinstitut.

Haas, V. (1994). *Geschichte der hethitischen Religion*. Brill.

Hnila, P. (2019). Radiokarbondatierungen. *Archäologische Forschungen am Oymaağaç Höyük/Nerik 2016-2018. Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft zu Berlin*, 151, 58-69.

Karağuz, G. (2007). *Hititler Döneminde Anadolu'da ekmek*. Arkeoloji ve Sanat.

Klinger, J. (2016). Textfunde. *Archäologische Forschungen am Oymaağaç Höyük/Nerik 2011-2015. Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft zu Berlin*, 148, 53-60.

Klinger, J. (2019). Textfunde. *Archäologische Forschungen am Oymaağaç Höyük/Nerik 2016-2018, Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft zu Berlin*, 151, 89-91.

Lamante, S. (2014). Das dahanga: seine Struktur und seine kultische Bedeutung. In E. Taracha, P., & Kapelus, R.(Eds.), *Proceedings of the Eighth International Congress on Hittitology* (pp. 437-459). Agade.

Mallet, C. ve Guadelli, J.-L. (2014). Distinctive features of *Ovis aries* and *Capra hircus* petrosal parts of temporal bone: Applications of the features to the distinction of some other Caprinae (*Capra ibex*, *Rupicapra rupicapra*). *PALEO, Revue d'archéologie préhistorique*, 24, 1-37.

Marquardt, H. (2018). Indische und hethitische Miniaturschalen. *Neue Keramik*, 35, 34-35.

Mielke, D. P. (2019). Unterirdischer Treppengang und Quellschale. *Archäologische Forschungen am Oymaağaç Höyük/Nerik 2016-2018, Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft zu Berlin*, 151, 135-155.

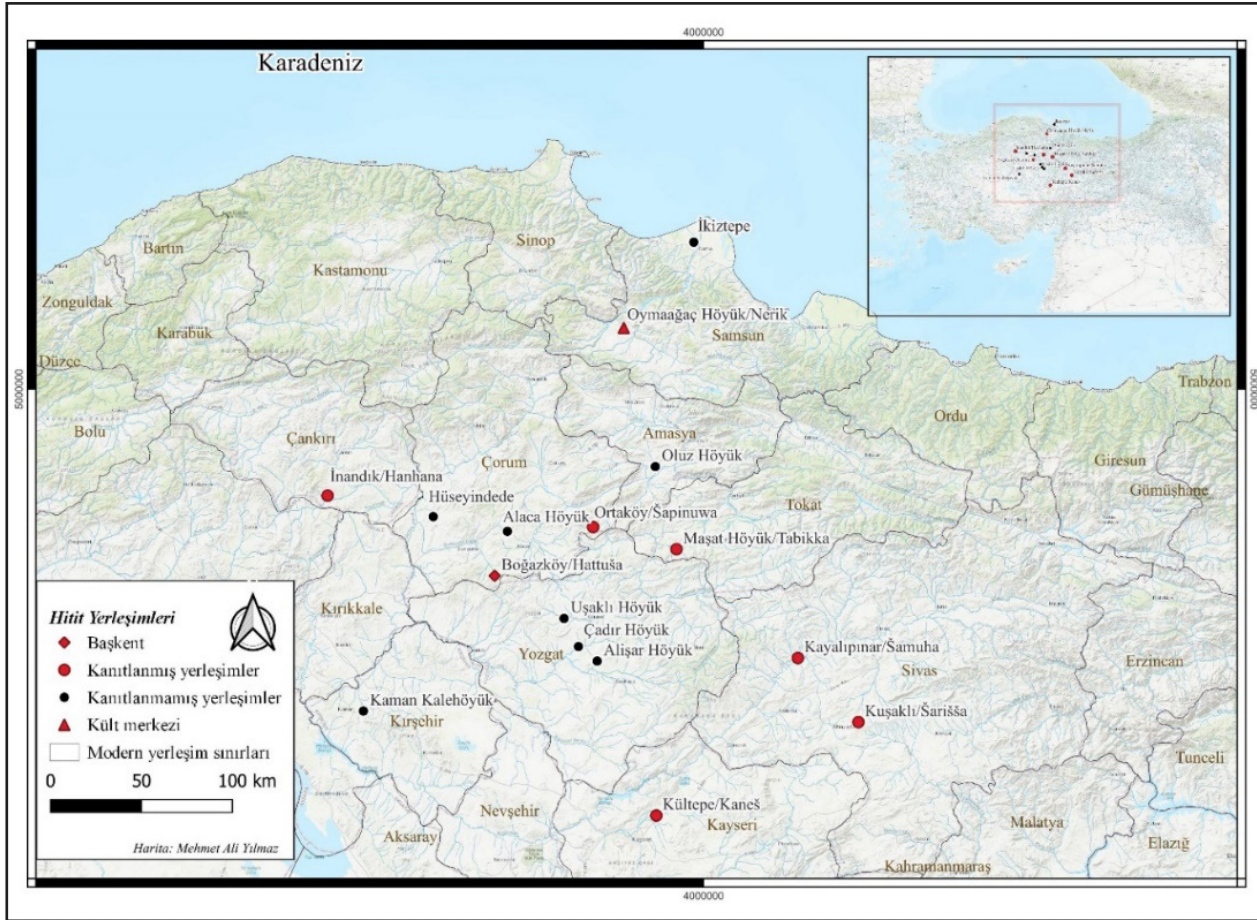
Rössner, C. (2019). Archäobotanik. *Archäologische Forschungen am Oymaağaç Höyük/Nerik 2016-2018. Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft zu Berlin*, 151, 112-119.

Schoop U. D. (2011). Hittite Pottery: A Summary In H. Genz H., D.P Mielke (Eds.) *Insights into Hittite History and Archaeology* (pp. 241-274). *Colloquia Antiqua*

Sürenhagen, D. (1983). Zwei Gebete Hattušilis und der Puduhepa. Textliche und literaturhistorische Untersuchungen. *Altorientalische Forschungen*, 8, 83-168.

- Şenyurt, S. Y. ve Bulut, A. E. (2020). Pontos Bölgesi basamaklı tünellerinin köken ve işlevleri üzerine bazı öneriler. *Seleucia, X*, 227-250.
- Tappert, C. (2019). Stierterrakotten. *Archäologische Forschungen am Oymaağaç Höyük/Nerik 2016-2018, Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft zu Berlin*, 151.101-105.
- Tekin, H. (2015). *Eski Anadolu madencileri, arkeolojik veriler ışığı altında başlangıcından Demir Çağı'na kadar*. Bilgin Kültür ve Sanat Yayınları.
- Ulaş, B. (2019). Re-Interpreting the uses of hulled wheats in the Neolithic Period based on their Cultivation in today's Northern Anatolia. In M. Baldi, R. Dan, M. D. Donne, G. Lucarini, G. Mutri (Eds), *Archaeology on Food: New Data from International Missions in Africa and Asia Proceedings of the 1st Workshop on the Archaeology of Food Rome* (pp. 213-230). ISMEO Serie Orientale Roma Nuova Serie.

Şekil 1

Hitit Coğrafyasında Geçen Yer Adları

Not. Harita, Mehmet Ali Yılmaz tarafından hazırlanmıştır.

Şekil 2

Oymaağaç Höyük/Nerik Hava Fotoğrafı

Not. Görsel, Oymaağaç Höyük/Nerik Kazı Arşivine aittir.

Şekil 3

Şerri Ve Hurri Figürinlerine Ait Parçalar

Not. Görsel, Oymaağaç Höyük/Nerik Kazı Arşivine aittir.

Şekil 4

Adak Kabı (Sürahi)

Not. Görsel, Oymağaç Höyük/Nerik Kazı Arşivine aittir.

Şekil 5

Üretim Hatalı Ve Özensiz Adak Kabı Örneği

Not. Görsel, Oymağaç Höyük/Nerik Kazı Arşivine aittir.

Şekil 6

Demir Çağı Çukurlarının Hava Fotoğrafı

Not. Görsel, Oymaağaç Höyük/Nerik Kazı Arşivine aittir.

Şekil 7

Nerik Pınarının Havuzu

Not. Görsel, Oymaağaç Höyük/Nerik Kazı Arşivine aittir.

Şekil 8

Tünelin Fotogrametrik Kesiti

Not. Görsel, Oymaağaç Höyük/Nerik Kazı Arşivine aittir.

Şekil 9

Havuzdaki Ahşap Drenaj Mekanizması

Not. Görsel, Oymaağaç Höyük/Nerik Kazı Arşivine aittir.

Şekil 10

Havuzdan Ele Geçen Fındık Kabuğu

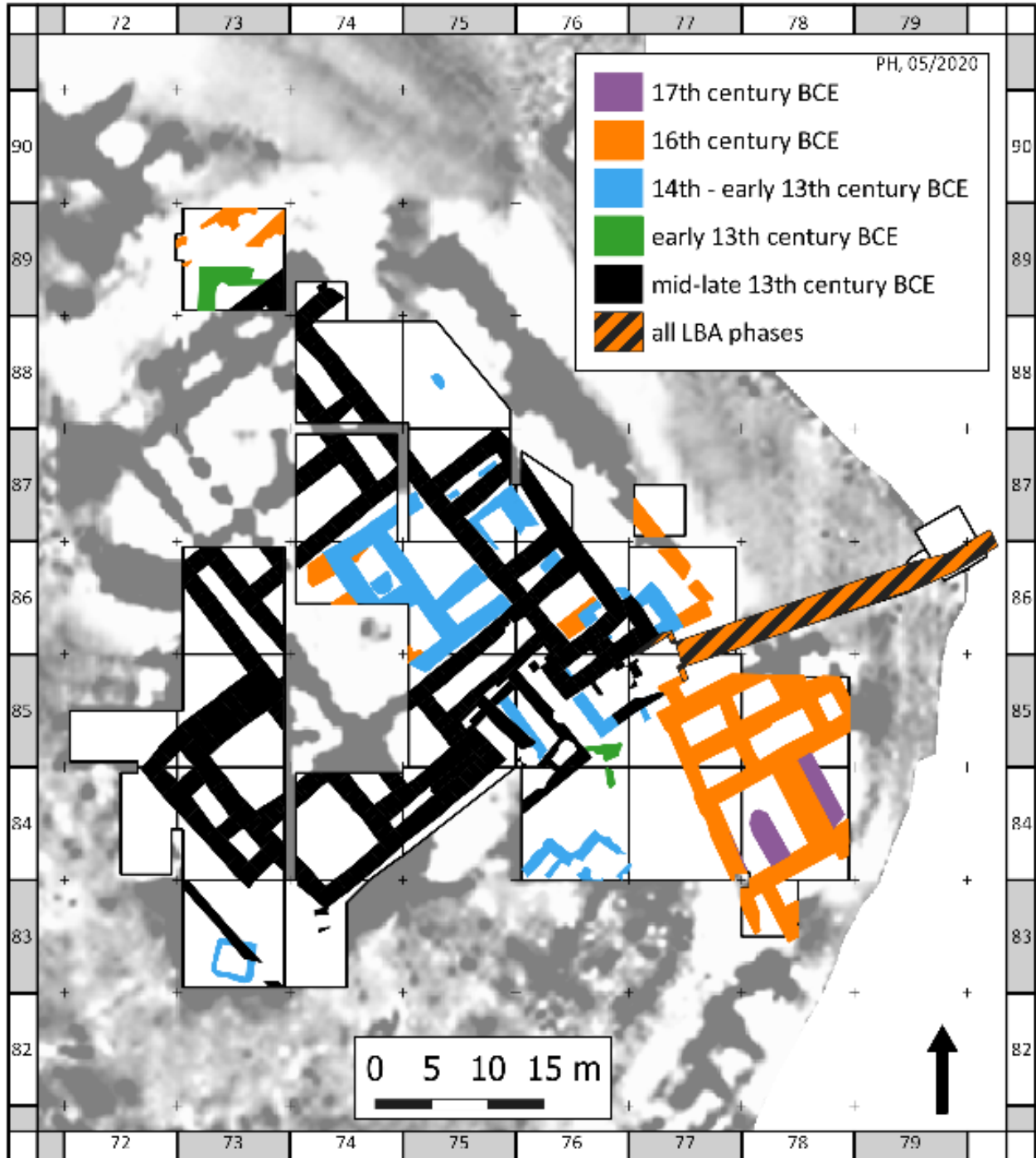
Not. Görsel, Oymaağaç Höyük/Nerik Kazı Arşivine aittir.

Şekil 11

“Dahanga” Yazılı Tablet Parçası

Not. Görsel, Oymaağaç Höyük/Nerik Kazı Arşivine aittir.

Şekil 12

Büyük Tapınak Binasının Planı

Not. Görsel, Oymağaç Höyük/Nerik Kazı Arşivine aittir.

Bu dergide yayımlanan makalelerin telif hakları Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisine ait olup CC-BY-NC-ND lisansına uygun olarak açık erişim olarak yayımlanmaktadır / The copyright of the articles published in this journal belongs to Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi and they are published as open access in accordance with the CC-BY-NC-ND license.

Bu makalenin değerlendirmesi çift taraflı kör hakemlik ile yapılmıştır / This article was evaluated by double-blind peer review.

Etik bildirim: taed@ktb.gov.tr /Ethics notification: taed@ktb.gov.tr

Atıf Bilgisi/Citation

Oğuz, İ. (2025). Dijital çağda müzeler: yapay zekâ ile yenilikçi çözümler ve uygulamalar. *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, 90, 127-144.

Araştırma Makalesi

Dijital Çağda Müzeler: Yapay Zekâ ile Yenilikçi Çözümler ve Uygulamalar*

İrem OĞUZ

Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Müzecilik Anabilim Dalı

Yazar Notu

İrem OĞUZ ● <http://orcid.org/0000-0003-4739-3043>

Bu makalede herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur.

Bu makalenin yazarı tarafından çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir.

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir. Bu makale ile ilgili iletişim için İrem OĞUZ, Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Adatepe Mahallesi, Doğuş Cad. No: 20, Tınaztepe Yerleşkesi, Buca, İzmir, Türkiye. j.iremoguz@gmail.com

* Gönderilme Tarihi: 16 Aralık 2024; Kabul Tarihi: 18 Nisan 2025; Yayımlanma Tarihi: 31 Temmuz 2025 / Submission Date: December 16, 2024; Acceptance Date: April 18, 2025; Publication Date: July 31, 2025.

Research Article

Museums in the Digital Age: Innovative Solutions and Practices with Artificial Intelligence

İrem OĞUZ

Dokuz Eylül University, Institute of Social Sciences, Department of Museology

Author Note

İrem OĞUZ ● <http://orcid.org/0000-0003-4739-3043>

There is no financial conflict of interest with any institution, organization or person in this article.

The author of this article declares that scientific and ethical principles were followed during the preparation of the study and that all studies used were cited in the references.

This study does not require ethics committee approval, and the data used was obtained from literature reviews/published sources.

No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. The entire content of the study was produced by the author in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.

For communications regarding this article, please contact İrem OĞUZ, Dokuz Eylül University, Faculty of Letters, Adatepe District, Doğu Street No: 20, Tınaztepe Campus, Buca, İzmir, Türkiye. j.iremoguz@gmail.com

Öz

Dijital çağın etkisiyle müzeler, geleneksel yapılarından sıyrılarak yapay zekâ destekli yenilikçi çözümlerle daha etkileşimli ve erişilebilir hale gelmektedir. Bu makalede, dijital çağda müzelerin dönüşüm süreci ve yapay zekâ teknolojilerinin bu dönüşüme sağladığı katkılar içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Dijitalleşmenin ve yapay zekânın kullanımının müzecilik üzerindeki etkisi, koleksiyon yönetimi, ziyaretçi deneyimi ve erişilebilirlik çerçeveleri içinde değerlendirilmiştir. Bununla birlikte yapay zekânın müzecilik alanında karşılaşılabilecek zorlukları ve etik sorunları tartışılmıştır. Yapay zekânın müzelerin geleceğinde yenilikçi bir araç olarak oynadığı rolü ve kültürel mirası koruma misyonunu nasıl desteklediğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, araştırma, müzecilikte dijital dönüşüm sürecinde yapay zekânın kullanımına ilişkin bir rehber niteliğindedir.

Anahtar Kelimeler: yapay zekâ, müzecilik, müze teknolojileri, kültürel miras, dijital dönüşüm

Abstract

Under the influence of the digital age, museums are undergoing a significant transformation, evolving from traditional institutions into more interactive and accessible spaces through innovative solutions powered by artificial intelligence. This study employs content analysis to explore the transformation of museums in the digital era and the contributions of artificial intelligence technologies to this process. The implications of digitalization and artificial intelligence on museology are analyzed within the frameworks of collection management, visitor experience, and accessibility. Furthermore, the challenges and ethical considerations associated with the integration of artificial intelligence in museology are critically examined. The research underscores the role of artificial intelligence as a pivotal tool in shaping the future of museums and its contribution to advancing the mission of preserving cultural heritage. In this context, the research serves as a guide on the use of artificial intelligence in the digital transformation process of museology.

Keywords: artificial intelligence, museology, museum technologies, cultural heritage, digital transformation

Dijital Çağda Müzeler: Yapay Zekâ ile Yenilikçi Çözümler ve Uygulamalar

Dijital çağın son yıllarda ortaya çıkan en önemli gelişmelerinden biri olan yapay zekâ teknolojisi her alanı olduğu gibi müzecilik alanını da etkilemiştir. Müzelerin kültürel mirası koruma, sergileme ve ziyaretçiyle etkileşiminde köklü değişimler getirmektedir. Yapay zekânın kullanım alanları restorasyondan eserlerin analizine, kişiselleştirilmiş rehberlik hizmetlerinden müze yönetimde karar destek sistemlerine kadar geniş bir yelpazede kendini var etmeye başlamıştır. Böylelikle müzecilik pratiğinin daha verimli ve etkili hale gelmesi amaçlanmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti Dijital Dönüşüm Ofisinin tanımı ile yapay zekâ, “bir bilgisayarın veya bilgisayar kontrollü robotun, genellikle akıllı varlıklarla ilişkili görevleri yerine getirme yeteneğidir” şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Dijital Dönüşüm Ofisi, 2024). Makine öğrenmeleri, derin öğrenme, dil işleme gibi alt dallarıyla birlikte yapay zekâ veri analizi ve işleminde insan yeteneklerinin ötesine geçerek günümüzde önemini arttırırken müzeler gibi kültür ve sanat kurumları içinde birçok yenilikçi ve sürdürülebilir çözümler sunmaktadır. Öncelikli olarak yapay zekâ, dijital dönüşümün temel taşlarından birini oluşturur. Dijital dönüşüm, dijital olarak değişimin yanı sıra yapısal ve vizyon anlamında da dönüşümü ortaya koymaktadır. Bu dönüşüm insan temelinde trans-hümanizm olarak karşımıza çıkmaktadır (Demir, 2018, s. 100). İnsanın biyolojik sınırlarını teknolojik müdahalelerle aşmayı savunur. Aynı zamanda zihin yüklemesi ile sınırlarını da aşarak bilincin bir yapay zekâ sistemine ya da dijital ortama aktarılmasıyla insanın bedensel sınırlarını da aşmasını hedefler.

Müzeler için dijital dönüşümün önemi hem ziyaretçi deneyimini hem de operasyonel olarak verimliliği artırabilme potansiyelinden kaynaklanır. Dijital dönüşümün en büyük avantajlarından biri müzelerin daha geniş kitlelere ulaşmasını sağlamaktır. Bu durum, müzelerin kapsayıcılık misyonuna destek vermektedir (Ergin, 2024, s. 512-513). Sanal müzelerdeki sanal turlar, dijital arşivler müzeye gelemeyen ziyaretçilerin sergileri deneyimleme olanağı bulmasına yardımcı olur. Müzeler de tıpkı insanların trans-hümanizmdeki bedensel sınırları aşması gibi kendi mekânsal sınırlarını dijital dönüşüm sayesinde aşmaktadır. Ayrıca sesli anlatım gibi çeşitli dijital teknolojiler sayesinde engelli ziyaretçilere kolaylıklar sunarak müzelerin daha kapsayıcı olması sağlanır. Eğitim ve öğretim alanlarında öğrenimi interaktif öğrenme unsurlarıyla daha ilgi çekici hâle getirirken aynı zamanda ulaşılabilirliği sayesinde de müzelerin bilgi birikiminden yararlanmayı kolaylaştırmıştır. Tüm bunlara ek olarak veri analitiği ve yapay zekâ ile ziyaretçi davranışlarının analiz edilebilmesi, pazarlama ve sergi planlarını oluşturmada büyük bir destekleyicidir.

Bu çalışmada, yapay zekâ teknolojilerinin müze uygulamalarındaki etkilerini değerlendirmek amacıyla kapsamlı bir literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Literatür taraması kapsamında ulusal ve uluslararası akademik yayınlar incelenmiştir. Araştırmada, yapay zekânın müzeler, kültürel miras ve turizm alanında kullanımı üzerine yapılan çalışmalar temel alınmıştır. Özellikle Orta (2024), Bordoni ve ark. (2016) ve Pisoni ve ark. (2021) tarafından yapılan çalışmalar, yapay zekânın kültürel miras alanında nasıl dönüştürücü bir araç hâline geldiğini detaylı bir şekilde ortaya koymuştur.

Kuramsal çerçeve kapsamında, yapay zekâ teknolojilerinin müze uygulamalarındaki etkileri teknoloji ve inovasyon teorisi, kültürel mirasın dijitalleşmesi, ziyaretçi merkezli yaklaşım, karşılaşılan zorluklar, etik sorunlar ve gelecek perspektifleri üzerinden ele alınmıştır. Teknoloji ve inovasyon teorisi bağlamında yapay zekânın, müzelerde operasyonel verimliliği artırırken yenilikçi sergileme yöntemleri sunduğu görülmektedir (Yang ve ark., 2023, s. 17). Kültürel mirasın dijitalleşmesi perspektifi, yapay zekânın, fiziksel ve dijital erişimi artırarak müzelerin daha geniş kitlelere ulaşmasını sağladığını göstermektedir (Zhan, 2025, s. 65). Ziyaretçi merkezli yaklaşım ise yapay zekânın kişiselleştirilmiş deneyimler sunarak ziyaretçi memnuniyetini artırdığını ve müzelerin öğrenme merkezlerine dönüşümüne katkı sağladığını vurgulamaktadır (Rosemary, 2025, s. 4223-4224). Bu kuramsal temeller, çalışmanın teorik altyapısını oluşturmakta ve literatür bulgularıyla desteklenmektedir.

Bu araştırmanın örneklemini, yapay zekâ teknolojilerinin müze uygulamalarına entegrasyonunu aktif bir şekilde gerçekleştiren müzeler oluşturmaktadır. Örneklem, farklı coğrafi bölgelerden (Avrupa, Asya ve Kuzey Amerika) ve tematik çeşitliliğe sahip müzelerden (sanat, teknoloji ve arkeoloji müzeleri) seçilmiştir. Örneklem

seçiminde, müzelerin yapay zekâ kullanımına dair çevrimiçi erişilebilir bilgilerin bulunması ve bu teknolojilerin yenilikçi bir şekilde sergileme, koleksiyon yönetimi veya ziyaretçi etkileşimi alanlarında uygulanması temel kriterler belirlenerek seçilmiştir.

Bu araştırma kapsamında yapılan nitel araştırma tekniklerinden olan içerik analizi, verilerin sistematik kodlaması ve tematik sınıflandırması Krippendorff'un (2018) metodolojik çerçevesine dayandırılarak yapay zekânın müze uygulamalarında nasıl kullanıldığı belirlenmiş ve bu veriler kategorize edilerek yorumlanmıştır. Araştırmanın ilk aşamasında, yapay zekânın müzelerde hangi amaçlar doğrultusunda kullanıldığı belirlenmiş ve bu kullanımlar ilk olarak kişiselleştirilmiş ziyaretçi deneyimi, ikinci olarak müze eserlerinin analizi ve son olarak veri analitiği ve yönetimi şeklinde üç temel kategori altında sınıflandırılmıştır. Bu kategoriler doğrultusunda, uluslararası ölçekte ve Türkiye özelinde tanınmış müzeler, kültürel uygulamalar ve projelerden örnekler verilerek yapay zekâ uygulamaları analiz edilmiştir. Araştırmanın sonraki aşamasında yapay zekânın müzecilikteki uygulamalarının sunduğu avantajlar, erişilebilirlik, eğitim ve öğretim, ziyaretçi yönetimi, koleksiyon yönetimi ve dijital arşiv başlıkları altında detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Bunun yanı sıra veri gizliliği ve güvenlik, iş gücü ve rol değişiklikleri ile kültürel miras ve sanatın algısı gibi başlıklar altında yapay zekâ kullanımına ilişkin zorluklar ve etik meseleler tartışılmıştır. Bu bağlamda, her bir yapay zekâ kullanım alanı ayrı ayrı değerlendirilmiş, ortaya çıkan zorluklara yönelik çözüm önerileri geliştirilmiştir. Son olarak, yapay zekâ ile müzecilik arasındaki ilişkinin gelecekteki seyri üzerine öngörüler sunulmuş ve teknolojinin potansiyel etkileri ile gelişim yönelimleri irdelenmiştir.

Yapay Zekâ Teknolojisinin Müzelerde Kullanımı

Kişiselleştirilmiş Ziyaretçi Deneyimi

Günümüzde müzelerin ziyaretçilere bilgi veren alanlardan, deneyimlenen alanlara evrilmesinde teknolojinin rolü büyüktür. Bunu sağlarken ilk olarak karşımıza sesli rehberler çıkmaktadır. Örneğin Louvre Müzesi'nin "My Visittothe Louvre" adlı uygulaması ziyaretçilere yapay zekâ algoritmaları ile kişiselleştirilmiş sesli rehberlik sunmaktadır (Musee du Louvre, 2019). Bu yapay zekâ destekli rehberlikle ziyaretçilerin kişisel tercihleri analiz edilerek onlara özel turlar oluşturulmakta, belli bir sanatçı veya döneme odaklanarak değişik müze gezi rotaları ile ziyaretçiler gezdirilmektedir. Böylelikle ziyaretçinin müze içerisinde kendi ilgi alanına uygun bir şekilde gezmesinin sağlanması, müzeden alınan verimi arttırmaktadır.

Müzeler, artırılmış ve sanal gerçeklik teknolojileri kullanarak da ziyaretçilere farklı deneyim imkânı sunar. Örneğin; Smithsonian Ulusal Müzesi'nin oluşturduğu "Skin and Bones" adlı mobil uygulaması, müzede bulunan iskeletlerin cep telefonu yardımıyla tarandıktan sonra ziyaretçilere fosillerin orijinal görüntülerini göstermektedir (Lavery, 2015). Böylelikle günümüze kadar gelememiş görüntülerin incelenmesine olanak sağlanmış olur. Müze ziyareti yapamayan ziyaretçilere büyük kolaylık sağlayan sanal turlar sanal gerçeklik teknolojilerinden yararlanılarak oluşturulur. Örneğin; Guggenheim Müzesi'nin sanal turu sayesinde ziyaretçiler istedikleri yerden müzede bulunan eserlere ulaşma fırsatı bulmaktadır. Ayrıca hem güncel sergiler hem de geçmiş sergileri 360 derece panoramik fotoğrafların birleşimiyle üç boyutlu olarak gezebilme imkânı sağlamaktadır (Visita Virtual Interior, 2025, s.1).

Müze Eserlerinin Analizi

Yapay zekâ, eser analizi yaparken renk ve doku analizi yapabilir. Bunu yaparken eserin orijinal durumunu ve zamanla meydana gelen değişimi belirleyebilir. Belirleme aşamalarında spektral analiz yaparak eserin dalga boyutlarındaki ışık taraması ile gözle görülmesi zor olan detayların ortaya çıkmasını sağlar. Ayrıca renk analizleri ile de boyaların kimyasal bileşenleri ve zamanla aşınma gibi değişimlerini tespit eder. Örneğin Rijksmuseum, Rembrandt'ın "The Night Watch" adlı eserinde yapay zekâ destekli renk ve doku analizleri yapmıştır (Boffey, 2021, s. 1). Bu sayede eserin orijinal hâline en uygun şekilde restorasyonun yapılması kolaylaşmıştır.

Eserlerin analizi yapılırken eserde oluşan hasar tespitleri de yapay zekâ tarafından desteklenebilir. Burada eserlerin katmanları mikroskobik çatlak analizi ile taranarak yüksek çözünürlüklü görüntüler elde edilir. Böylelikle eserin maruz kaldığı deformasyonlar tespit edilerek uygun bir restorasyon planı çıkarılır.

Rönesans sanatçısı Raphael'in Barinci Sunağı'nın parçaları olan Baba Tanrı ve Meryem Ana eserleri makro X-ışını floresansı (MA-XRF) verileri ile yapay zekâ destekli sinir ağlarıyla incelenerek eseri oluşturan kimyasal elementler ile renk aralıkları tespit edilmiştir (Preisler ve ark., 2024, s. 5). Bu restorasyon çalışmasında olduğu gibi o döneme ait boyalarda kullanılan cıva, potasyum ve kurşun gibi elementlerin tespiti, orijinal boya ile uyumsuz başka kimyasal yapıya sahip boyanın kullanılmasının da önüne geçilmesine katkıda bulunmaktadır. Bu noktada eser restorasyonunda riskleri minimize etmede yapay zekâ önemli bir destekçi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Pablo Picasso'nun "The Blind Man's Meal" adlı eserinde röntgen görüntüleme (XRF) yöntemi kullanılarak altında başka bir eser olduğu keşfedilmiştir. Yapay zekâ teknolojisi ile Picasso'nun mavi dönem eserlerine dayanarak fırça darbeleri taklit edilmiş ve resmin eksik kısımları tamamlanarak "The Lonesome Crouching Nude" isimli eser ortaya çıkarılmıştır (ArtDependence, 2021).

Veri Analitiği ve Yönetim: Ziyaretçi Verilerinin Toplanması, Analizi ve Müze Yönetiminde Kullanımı

Ziyaretçi verileri müzelerin verimliliğini artırmada en önemli rol oynayan unsurlardan biridir. Bu verileri toplarken ziyaretçilerin giriş çıkış saatlerini hesaplamayı kolaylaştıran elektronik bilet sistemi kullanılır. Wi-Fi takip sistemleri, sensör ve kameralar ile ziyaretçilerin müze içindeki hareketleri gözlemlenerek hangi salonda ne kadar vakit geçirdikleri ya da hangi salondan hangi salona geçiş yaptıkları gibi çeşitli bilgilere ulaşılır. Yoshimura ve ark.(2014), Louvre Müzesi'nde Bluetooth teknolojisiyle gerçekleştirilen bir çalışmada, ziyaretçilerin salonlar arasındaki hareket yollarını ve harcadıkları zamanı analiz ederek benzer bir veri toplama ve analiz yaklaşımının müzelerde uygulanabilirliğini ortaya koymuştur. Aynı zamanda ziyaretçilerden toplanan bu veriler, müzelerin yoğun saatleri ve salonları belirlenerek ziyaretçi trafiğinin yönetilmesi hususunda kolaylık getirir. Ayrıca müzelerde kullanılan aydınlatma ve ısıtma gibi çeşitli enerjilerin de yönetilmesine olanak sağlar. Bu sayede enerji tasarrufu sağlanmasını desteklemektedir.

Bunlara ilave olarak ziyaretçilerden doğrudan bildirim almak için de anketler yapılır. Böylelikle ziyaretçilerin tüm beklentilerinin tespit edilmesine yönelik fayda sağlanır. Sanal müzeler ve müzelerin website uygulamaları gibi çevrimiçi platformlar sayesinde ziyaretçilerin beklentilerine yönelik daha çeşitli veriler elde edilebilir. Özellikle müzeyi ziyaret etmeyi planlayan ziyaretçilerin ilgi alanları önceden tespit edilerek ona göre öneriler geliştirilebilir. Aynı zamanda popüler olan eser ve sergiler tespit edilerek müzelerin pazarlamasında bu verilerden yararlanılır.

Yapay Zekânın Müzelerde Uygulama Örnekleri

The Dali Museum - Florida, Amerika Birleşik Devletleri

2019 yılında bir kiosk kurulumu sayesinde Salvador Dali birebir boyutlarıyla yeniden yaratılarak ziyaretçilere anlatım yapma imkânı sağlanmıştır (Şekil 1). Bu proje, 6000'den fazla arşiv görüntüsünden ve 1000 saatlik makine öğrenmesinin ardından oluşturulmuştur (Thinkingbox, t.y.).

Sanatçının sesi ve hareketleri modellenerek oluşturulan hologram sayesinde ziyaretçilerin Dali'yle birebir konuşuyormuş gibi hissetmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Böylelikle ziyaretçiler hem Dali'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi edinirken hem de soru sorarak merak ettikleri spesifik konular hakkında da bilgi alabilmiştir. Ziyaretçiler aktif katılım göstererek pasif öğrenme modundan çıkıp daha katılımcı olmuş, bu durum da ziyaretçinin konuya olan ilgisini canlı tutmaya fayda sağlamıştır.

Şekil 1

Dali Kiosk

Not. Foreman'den (2019) alınmıştır.

TheNext Rembrandt Projesi

TheNext Rembrandt Projesi, 2016 yılında Microsoft yazılım firması ile ING bank ortaklığıyla Delft Teknoloji Üniversitesi (TU Delft), Mauritshuis ve Museum Het Rembrandthuis'ten danışmanların işbirliği ile meydana getirilmiştir (Microsoft, 2016). Bu projede Rembrandt'ın resim stili yapay zekâ ile analiz edilerek hiç var olmamış tabloları sanatçının stiline uygun olarak oluşturulmuştur. Böylelikle bilgisayar Rembrandt kadar güzel resim yapabilir hale gelmiştir denilebilir. Rembrandt'ın sınırlı sayıdaki eserlerinin yanı sıra onun stiline yeni eserler üretilmesi Rembrandt'ın tarzını anlamayı daha kolaylaştıracaktır. Yapay zekâ entegrasyonu ile hayatını kaybetmiş sanatçıların dinamik ve yenilikçi yöntemlerle sergilenmesi sanat tarihine ve müzeolojiye katkı sağlayacaktır.

Art Transfer - Google Arts&Culture

Google Arts&Culture, 80 ülke ve 2000'den fazla kültür kurumunu içinde barındıran bir platformdur. Bu platform sanal turlar, eğitici içerikler ve yüksek çözünürlüklü görseller ile kültür ve sanat alanında büyük bir arşiv oluşturmaktadır. Google Arts&Culture içindeki bir uygulama olan Art Transfer aracılığı ile çekilen ya da uygulamaya yüklenen herhangi bir fotoğraf, yapay zekâ algoritmaları sayesinde istenilen sanat akımı veya sanatçı stiline uygun bir resme dönüştürülebilmektedir (Google, 2024). Böylelikle sanat akımlarının öğretilmesi oyunlaştırılmış ve aynı zamanda da kullanıcıların kendi çektikleri fotoğraflar ile sanat akımı arasında bir bağ kurulması sağlanmıştır.

Amerika Modern Sanat Müzesi (MoMA) - New York, Amerika Birleşik Devletleri

MoMA’da ziyaretçi yorumlarını analiz etmek için yapay zekâ kullanılmış, bu sayede ziyaretçilerin tercihleri ve geri bildirimlerini daha iyi anlamak mümkün olmuştur. Bu veriler ve içgörüler hem müzenin genişleme sürecinde hem de yönlendirme tabelaları, navigasyon ve genel ziyaretçi deneyimiyle ilgili kararların şekillenmesinde önemli rol oynamıştır (Fagelson, 2023). Yapay zekâ destekli analizler sayesinde müzenin güçlü ve zayıf yönleri tespit edilerek bunlarla ilgili çalışmalar yapılmaktadır. Yapılan bu çalışmalar müzeleri daha verimli kılmak için yollarını açmakta ve müzenin stratejik öngörülerle uzun vadeli vizyonuna uygun adımlar atmasını kolaylaştırmaktadır.

TheSmithsonian Amerikan Sanat Müzesi – Washington, Amerika Birleşik Devletleri

AI-Driven Art Discovery mobil uygulaması ziyaretçilere yapay zekâ destekli sesli rehber ile kişiselleştirilmiş sergi deneyimi sunmaktadır. Ayrıca eserler hakkında detaylı bilgi verirken sanat eserlerinin tarzını ve akımını yapay zekâ algoritmalarıyla analiz edip benzer akımdaki eserler hakkında önerilerde bulunmaktadır. Amerikan işaret dili de dâhil olmak üzere çeşitli dilleri içinde barındırmasıyla dil engellinin önüne geçilmesi hedeflenmiştir (MuseumNext, 2024).

Seul Robot ve Yapay Zekâ Müzesi- Seul, Güney Kore

Projesini Türk mimar Melike Altınışık’ın yaptığı dünyadaki ilk robot ve yapay zekâ müzesi Güney Kore’de 2024 yılında açılmıştır. Binanın yapımından içerideki sergilemeye kadar son teknolojik teknikler kullanılmıştır. Şekil 2’de görüldüğü gibi burada ziyaretçiler içeri girdiklerinde robotlar tarafından karşılanıp sergi ve müze hakkında bilgilendirme almaktadır (Rotka, 2024). İlerici teknolojiler kullanılarak interaktif sergileme yaparken yapay zekânın çalışma sistemini ve sanata etkilerini ziyaretçilerin bunları deneyimlemesiyle aktarmaya çalışmaktadır. Etkileşimli ekranlardan hologram teknolojisine, yapay zekâ algoritmaların kullanılmasına kadar çeşitli yenilikçi teknolojiler kullanılarak oluşturulmuş olan bu müze, yapay zekânın çalışma prensiplerini anlatırken yapay zekâ uygulamalarından destek almaktadır.

Şekil 2

Raim

Not. Superfuture’den (2024, s. 1) alınmıştır.

Anadolu Medeniyetleri Müzesi- Ankara, Türkiye

Anadolu Medeniyetleri Müzesi; arkeolojik eserlerin korunması, aktarılması ve sergilemesi aşamalarında dijital teknolojileri kullanarak yenilikçi yaklaşımlar sergilemektedir. Özellikle Hitit tabletlerinin okunmasında kullanılan yapay zekâ algoritmaları, geleneksel arkeolojik yaklaşımların dijital entegrasyonu açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir (Gavaz, 2022). Hititçe çivi yazıtlarının üç boyutlu taranarak modellenmesiyle dijital ortama aktarılmasının ardından yapay zekâ, Hitit dilini görüntü işleme teknolojileriyle algılayarak okunmasını sağlamaktadır. Burada Hitit tabletlerinin arşivinin dijital ortama aktarılması, eserlerin tahrip olmasının azaltılmasını kolaylaştırmış, aynı zamanda yapay zekâ algoritmalarıyla okunması sağlanarak da uzmanların tablet üzerindeki çalışma süreleri kısaltılmıştır (Takan ve ark., 2024, s. 199-205).

Pera Müzesi - İstanbul, Türkiye

Pera Müzesi, ziyaretçilere yeni deneyimler sunmayı amaçlayan çeşitli dijitalleşme odaklı atölye çalışmaları yapmaktadır. Yapay zekâ teknolojilerini sanatla buluşturan programlar ile dijital sanatın gelişmesine katkı sağlamaktadır. Örneğin “Yaratıcı Kodlama ile Dijital Sanat” başlıklı atölyesiyle katılımcılarına yapay zekânın sanattaki uygulamalarını deneyimleme imkânı vermektedir. Dijital kanvas üzerine belirli bir düzen olmaksızın gelişigüzel olarak renkler ve simetriler oluşturulan bu atölyede yapay zekâ ile hareket eden eserler tasarlanmaktadır (Pera Müzesi, 2024). Böylelikle yapay zekânın hem teknik hem de estetik yönleriyle ele alınması, teknolojinin kültür üretimindeki etkisine de katkı sağlamaktadır.

Rahmi M. Koç Müzesi, İstanbul, Türkiye

CULTURATI (Kültürel Miras ve Sanat İçin Kişiselleştirilmiş Oyunlar ve Gezi Rotaları) Projesi kapsamında Rahmi M. Koç Müzesi yapay zekâ destekli kişiselleştirilmiş gezi rotaları oluşturarak ziyaretçilere oyunlarla birlikte bir müze deneyimi sunmaktadır. CULTURATI, Avrupa Komisyonu tarafından desteklenen dünyanın en büyük sivil araştırma ve yenilik programı olan UFUK AVRUPA Programı çerçevesinde oluşturulan ve Kültür, Yaratıcılık ve Kapsayıcı Topluluklar Kümesinde Bilkent Üniversitesi tarafından yürütülen ilk çok paydaşlı proje olma özelliği taşımaktadır (Habertürk, 2024). Projenin temel amaçlarından biri olan ziyaretçi ile kültür kurumlarının ortak paydada bir araya getirilmesi kültür deneyiminin çeşitlenmesini ve yayılmasını sağlamaktadır.

Yapay Zekânın Müzelerde Sağladığı Avantajlar

Erişilebilirlik

Yapay zekâ tarafından oluşturulan görme engelliler için sesli anlatımlar veya işitme engelliler için işaret diliyle hazırlanmış rehberler sayesinde engelli bireylerin müze deneyimini daha anlaşılır kılmak büyük avantajdır. Tekerlekli sandalyedeki ziyaretçiler için yapay zekâ teknolojisi kullanarak ayrı bir rota belirlenmesi ve ziyaretçinin o rotaya uygun şekilde gezmesi müze ziyaretini kolaylaştırır. Yapay zekânın katalog ve sesli rehberler için metin hazırlaması ve bunları birçok dile çevirmesi, müzelerde bilgiye erişimin önünde dil engelini ortadan kaldırmaktadır. Ayrıca dijital ortamlarda oluşturulan sergiler de 24 saat ulaşım ek olarak, fiziksel olarak müze ziyaretinde bulunamayacaklara kolaylık sağlamaktadır. Çeşitli yaş gruplarına veya öğrenme güçlüğü yaşayan bireylere ayrı bilgi aktarımı gerçekleştirilerek bilgiye erişime fayda sağlar. Yapay zekânın müze sergileme esnasında bazı eserler önünde ve salonlarda oluşan yoğunluğu tespit ederek sorun gidermek maksatlı çözüm önerileri sunması ve müze yönetiminin bu önerilerden yola çıkarak çeşitli çözümler üretmesi müze ziyaretlerini daha verimli kılmaktadır.

Eğitim ve Öğretim

Müze eğitimi bireylerin kültürel, tarihsel, bilimsel ve sanatsal birikimleri desteklemek amacıyla deneyimsel öğrenmeyi teşvik eden önemli bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda yapay zekâ teknolojileri interaktif sergilemeye ek olarak müze eğitimi alanında da yenilikçi yaklaşımlar sunmaktadır. Kişiselleştirilmiş eğitim kapsamında belirli yaş gruplarına ve bireyin özel ilgi alanlarına göre kişiye özel oluşturulmuş uygulamalar ile eğitim sürecini pekiştirilmesi sağlanmaktadır. Okuldaki derslere destek amaçlı, müzelerle birlikte öğrenciler için yapay zekâ ile oluşturulmuş materyaller öğretime katkıda bulunmaktadır. Aynı zamanda müzelerde düzenlenen atölyelerde yaş ve gruba özel kişisel programlar hazırlayarak müzedeki eğitime de destek verir. Öğrencilerin öğrenme süreçlerini analiz ederek öğretmenlere geri bildirim sunar ve buna uygun olarak bir öğrenme planı çıkartılmasına imkân tanır. Çeşitli mobil uygulamalar tarafından hazırlanan sanat ve kültürel miras hakkında etkileşimli oyunlar, etkinlikler sayesinde de öğrenimi keyifli hâle getirirken aynı zamanda sadece müze binası ile de sınırlı kalınmasının önüne geçer. Örneğin ziyaretçiler dijital olarak bozulmuş bir eseri restore etmeye çalışarak tarihi eserle ve motifleri hakkında ayrıntılı bilgi edinirken aynı zamanda restorasyon aşamalarını da dijital olarak deneyimlemiş olur. Londra Doğa Tarihi Müzesi tarafından geliştirilen “My Dino Mission AR” adlı mobil uygulaması, yapay zekâ ve artırılmış gerçeklik teknolojileri ile oluşturulmuştur. Bu uygulama müze koleksiyonlarındaki dinazor fosilleri ve onların yaşam biçimlerini dijital ortamda canlandırarak fosil bilimi hakkında bilgilendirmeyi amaçlamaktadır (Factory 42, 2020). Kullanıcıların belirli görevleri tamamlayarak puan toplaması, oyunlaştırma unsurları arasında yer alarak öğrenme sürecini eğlenceli hâle getirmektedir.

Ziyaretçi Yönetimi

Ziyaretçi yönetimi kapsamında müze içerisinde oluşan kalabalıktan dolayı ziyaretçiler eserleri yeteri kadar ve ayrıntılı görememektedir. Bu durum ziyaretçi açısından müze deneyimini olumsuz etkilemektedir. Bunun azaltılması için yapay zekâ tarafından yapılan veri analizleri sayesinde oluşturulan yoğunluk tahminleriyle kalabalık yönetimi üzerinde etkinlik sağlanarak ziyaretçi trafiği yönlendirilir. Ziyaretçi trafiğinin yönetilmesi sadece ziyaret verimini arttırmakla kalmaz aynı zamanda acil bir durum anında tahliyenin kolay olmasını da sağlar. Ayrıca eserlerin oluşan kalabalıktan doğabilecek zarar risklerini de azaltır. Ziyaretçi sayısı ve hareketlerine dair öngörüler sunması müzelerin kaynaklarını daha iyi yönetmesine olanak tanır. Personel planlaması yaparak ek lojistik ve güvenlik önlemleri alınabilir. Yapay zekânın oluşturduğu anket sonuçları ve geri bildirimler ziyaretçilerden alınarak görüşlerin hızlı bir şekilde toplanması ve analiz edilmesi sağlanır. Bu sayede ziyaretçilerin memnuniyeti daha hızlı ve daha net ölçülerek müze yönetimini daha etkili kılar.

Koleksiyon Yönetimi ve Dijital Arşiv

Yapay zekâ teknolojileri; koleksiyonların sınıflandırılması, korunması ve yönetilmesi konularında birçok temel faaliyete katkı sağlamaktadır. Bu kapsamda ilk olarak otomatik sınıflandırma ve etiketleme alanlarında kolaylık sağlayan yapay zekâ algoritmaları, görüntü tanıma sistemleri ile entegre edilerek arşiv malzemelerinin içeriğine göre etiketlemeler yapmaktadır. Örneğin Smithsonian Ulusal Doğa Tarihi Müzesi’nin ulusal herbaryumunda derin öğrenme algoritmaları sayesinde benzer bitki familyaları arasında hızlı bir şekilde ayırım yapılabilir. Her bir bitki için ayrı etiketlemeler yapılarak ön kategorizasyonu sağlanmış olmaktadır (Schuettpeitz ve ark., 2017, s. 1). Eserlerin optik karakter tanıma (OCR), resim işleme ve doğal dil işleme (NLP) algoritmalarıyla doğru şekilde dijitalleşmesi sağlanmaktadır. Lazer veya optik tarama ile üç boyutlu modelleme ortaya çıkarılıp daha sonra dijitalleşen bu eserin formu ve dokusu, makine öğrenmeleri sayesinde arşivlenebilmektedir (Barcelo, 2010, s. 93-156).

Bir diğer husus olarak eser hakkında oluşturulan verilerde yapay zekâ; eksik veri tamamlama, hataları düzeltme ve metadata oluşturma aşamalarında kullanılmaktadır. Kümeleme algoritmaları ile eserler için arkeolojik, etnografik, sanatsal gibi sınıflandırmalar yapılmakta ve bu bilgiler eser envanterine otomatik olarak eklenebilmektedir.

Dijital olarak depolanan bu eserlere ve akıllı arama sistemleri ile eserlere ait istenen bilgiye ulaşmaya yardımcı olur. Ayrıca otomatik özetleme yaparak uzun kaynakları analiz ederek kısa metinler hâline getirmesi, aranan bilgiye ulaşmada kolaylık sağlamaktadır. Bu gelişmeler müzeler ve dijital arşivler için gelecek vaat etmektedir. Uzun vadede koleksiyon yönetimi alanında yapay zekânın kullanılmasının standart hâle gelmesi beklenmektedir.

Karşılaşılan Zorluklar ve Etik Sorunlar

Güncel teknolojik gelişmelerin gösterdiği gibi yapay zekânın müzelere sunduğu fırsatlar önemlidir. Müzecilik alanında da eserlerin seçiminden sergilenmesine kadar çeşitli alanlarda karar süreçlerinde etkili olmaya başlamıştır. Bu da bu alanda etik sorunları beraberinde getirmiştir (Pansoni ve ark., 2023, s. 3). Teknolojiler, hayatımıza kattıkları olumlu kazançların yanı sıra çeşitli sorunlara da yol açmaktadır. Yapay zekâ, veri analizleri ve otomasyon ile ziyaretçi yönetimini kolaylaştırırken veri gizliliği ve iş gücü değişiklikleri gibi zorluklara dikkat edilmesi gerekmektedir. Özellikle ziyaretçi yönetimi için toplanan verilerin süreçlerinde karşılaşılan etik sorunlar tartışma konusudur ve yapay zekânın bu etik değerleri koruması üzerine eğitilmesi gerekmektedir.

Veri Gizliliği ve Güvenlik

Yapay zekâ destekli analiz araçlarının kullanımı, genellikle nesnelerin kökeni, arkeolojik alanların konumları ve kültürel miras kurumlarında çalışan bireylere ait kişisel bilgileri içeren hassas verilerin işlenmesini gerektirir. Bu tür veriler, büyük veri kümelerine dayanan yapay zekâ sistemlerinde kullanıldığında yetkisiz erişim veya veri ihlali gibi risklere sebep olabilir. Ayrıca, yapay zekâ algoritmalarının yetersiz tasarlanması ya da uygun şekilde eğitilmemesi durumunda karmaşık kültürel bağlamların ve ince nüansların yanlış yorumlanması veya basitleştirilmesi gibi etik sorunlar da ortaya çıkabilir. Bu nedenle riskleri en aza indirmek amacıyla kültürel miras uygulamaları için geliştirilen yapay zekâ sistemlerinin tasarım ve uygulama süreçlerine kültürel uzmanlar ve toplum temsilcilerinin dâhil edilmesi büyük önem taşımaktadır (Gırbacia, 2024, s. 18). Bunun, yalnızca veri güvenliğini sağlamakla kalmayıp aynı zamanda kültürel mirasın doğru ve bütüncül bir şekilde ele alınmasını destekleyeceği öngörülmektedir.

Ziyaretçilerden Wi-Fi sistemleri ve yapay zekâ teknolojisi ile toplanan veriler ciddi etik sorunlara yol açabilir. Toplanan bu veriler ziyaretçilerin hareketlerinin izlenmesinden onların ilgi alanlarına kadar geniş bir yelpazeye yayılmaktadır. İlk başta zararsız gibi görünen bu veriler, ziyaretçi bilgileri çıkartılırken kişisel özel verilere dönüşebilir (Turan ve ark., 2022, s. 296). Buradaki temel sorunlarından biri, bu verilerin nasıl saklandığı ve kimlerle nasıl paylaşıldığıdır. Oluşacak herhangi bir veri ihlalinde ve bunların kötüye kullanımı durumunda ziyaretçilerin mahremiyetine zarar verilebilir. Müze deneyimini daha verimli kılmak için bilgi toplanırken ziyaretçi müzede izlenmek istemezse buna saygı duyulması gerekir ancak gözetim sistemleri geniş kapsamlı olduğundan kaçınma şansı olmayabilir. Bu anlamda ziyaretçinin hür iradesini tanımak maksatlı çeşitli teknolojiler geliştirilmesi gerekir. Ziyaretçiler izlendiğini bilerek müzede dolaşırken daha az doğal davranabilir. Bu da hem müze deneyimindeki verimi azaltır hem de elde edilen bilgilerin doğruluğunu etkiler. Bu sebeple müzeler veri toplarken şeffaf olmalı ve bu verilerin nasıl kullanıldığını net bir şekilde açıklamalıdır. Ayrıca ziyaretçilerin veri paylaşımı konusunda rızaları özgürce alınmalıdır. Yapay zekâ, müze deneyimini zenginleştiren bir rehber olmalı, kontrol eden bir denetmen durumuna düşmemelidir.

İş Gücü ve Rol Değişiklikleri

Yapay zekâ ile birlikte gelen tam otomasyon sistemleri geleneksel iş gücünün değişmesine sebep olabilir. Bilet satışı, ziyaretçi rehberliği gibi rutin görevler yapay zekâ otomasyonu ile gerçekleştirilebilir ve buna ek olarak yapay zekâ destekli bir rehber geleneksel insan rehberin yerini alabilir. Örneğin Güney Kore'deki Robot ve Yapay Zekâ Müzesi robot rehberler kullanmaktadır. Ancak bu tür otomasyon süreçleri ziyaretçilerin müze deneyiminde

insan unsurunu kaybetmesine sebebiyet verebilir, aynı zamanda insan dışılaştırma olarak adlandırılan etik bir meseleyi de gündeme getirmektedir (Adaş ve Berbay, 2022, s. 332-333). Yapay zekânın karar alma süreçlerindeki artan etkinliği ve operasyonel görevlerdeki başarısı, insan emeğine olan ihtiyaçları azaltarak bazı iş rollerinin önemini sorgulatabilir. Örneğin; küratörlük, ziyaretçi rehberliği ve koleksiyon yönetimi gibi genellikle insan uzmanlığı gerektiren görevler yapay zekâ ile yürütüldüğünde, çalışanların mesleki kimlikleri ve katkıları arka planda kalabilir. Bu durum, müze çalışanlarının görevlerinde insan faktörünün önemini yitirme riskini doğurabilir. İnsan uzmanlığının yaratıcı düşünce, bağlamsal analiz ve toplumsal hassasiyet gibi yapay zekâ tarafından kolayca taklit edilemeyecek becerilere dayandığı göz önüne alındığında, yapay zekâ destekli sistemler daha çok hız, verimlilik ve büyük ölçekli işlemlerle öne çıkmaktadır. Ancak, yapay zekânın tamamen insan uzmanlığının yerini alması, çalışanların mesleklerinden uzaklaşmasına ve iş tatminlerinin düşmesine yol açabilir. Bununla birlikte, yapay zekâ destekli sistemlerin geliştirilmesi ve yönetimi, teknolojiyle entegre olabilen, daha yüksek beceri gerektiren işler yaratmaktadır. Bu durum, eğitim programlarıyla ve çalışanların dijital yetkinliklerini artıracak fırsatlarla dengelenebilir. Çeşitli analiz programları küratörlere ve araştırmacılara yardımcı olurken müze eğitmenleri de yapay zekâ destekli uygulamalar ile eğitim içerikleri oluşturularak desteklenebilir. Hasar analizi ve koruma yöntemlerinin optimize edilmesi de restoratörlere katkı sağlamaktadır. Bunun ötesinde yeni iş rolleri ortaya çıkabilir. Müzelerde aktif kullanılan yapay zekâ modellerinin yönetilmesi adına yapay zekâ uzmanları müzelerde görev alabilir. Sanal sergiler ve dijital arşivler için ayrı dijital küratörler ve bu dijital dönüşümde personel eğitimi için çeşitli eğitmenler müzelerde faaliyet gösterebilir. Bu sebeple insan ve yapay zekânın birlikte çalıştığı hibrit modeller müzeler için en iyi çözüm olacaktır.

Kültürel Miras ve Sanatın Algısı

Yapay zekâ teknolojisi, sanat eseri yaratmada kullanılabilir ancak makine desteği ile üretilmiş olan bu eserlerin orijinalliği ve değeri konusu etik tartışmalara yol açmaktadır. Yapay zekâyla üretilmiş sanatın gerçek sanat olup olmadığı ve insanlar tarafından üretilen eserlerle aynı değeri taşıyıp taşımayacağı da bir başka etik tartışmayı doğurmaktadır (Tiribelli ve ark., 2024, s. 301). Yapay zekâ kullanılarak üretilen sanat eserleri insanlar tarafından verilen komutlardan yola çıkarak oluşturulur; bu bağlamda belirtmek gerekirse resim sanatını icra ederken tuval, boya ve fırça yardımıyla oluşturulan resim ile belli kodlar kullanılarak oluşturulan dijital eserde bilgisayarı tuval, kodları ise eseri oluşturmada yardımcı materyal olarak yorumlayabiliriz. Üretim şeklinin farklı olması, üretilmiş bir eserin sanat eseri olmayacağı anlamına gelmemektedir. Ancak burada tartışılması gereken bir eserin nasıl üretildiğinden ziyade o eserin özgünlüğü, biricikliğidir. Eğer bir eser daha önce var olmayan bir estetiğe sahipse o zaman üretilmiş bir sanattan söz edebiliriz. İnsan yaratımı eserlerdeki anlatı hayal gücünden beslenirken, yapay zekâ ile üretilmiş bir eserde hayal gücü verilen komutlarda kendini göstermektedir. Sanatı oluşturan unsurların en başında ona bakan kişide uyandırdığı duygu ve düşünceler geldiğinden, yapay zekâ ile oluşturulan eserler derin duygu ve anlam uyandırıyor o zaman sanatla aynı amaca hizmet ettiğinden söz edebiliriz. Kısaca; bir eser insan eli isterse yapay zekâ ile oluşturulsun aynı değere sahip olabilir. Aynı şeyi kültürel miras için de söyleyebiliriz. Tarihi eserler zamanla bozulabileceğinden konservasyonu ve geleceğe aktarımı zordur. Ancak, gerçek dünyadaki nesnenin bağlamsal olarak oluşturulmuş bir yazılım modeli olan dijital ikizlerde böyle bir sorun yoktur (Crespi ve ark., 2023, s. 4). O sebeple kültürel mirasın aktarımı konusunda ulaşılabilirlik ve koruma açısından son derece önemlidir.

Gelecekte Yapay Zekâ ve Müzecilik

Bast'a (2018, s. 13) göre gelecekte müzeler ya kökten farklı olacak ya da basitçe yok olacaktır. Dolayısıyla müzelerin sürdürülebilirliği açısından değişmesi kaçınılmaz olarak karşımıza çıkmaktadır. Gelecek vizyonuyla müzelerde yapay zekâ kullanımını ele aldığımızda tam otonom müze yönetiminden söz edebiliriz. İnsan müdahalesi olmadan ziyaretçilere göre her bir bireyin bir diğerinden farklı olarak sergi deneyimleme imkânı olacaktır. Ayrıca sanal ve artırılmış gerçeklik, hologram gibi ilerici teknolojilerin entegrasyonu ile ziyaretçilere zaman ve mekânın ötesinde bir deneyim sunar (Şekil 3).

Şekil 3

Gelecekte Yapay Zekâ Destekli Müze Örneği

Not. OpenAI'dan (2024) alınmıştır.

Akıllı bina ve enerji optimizasyonları ile müzelerin enerji tüketiminin dengede tutulması sağlanmakta; iklimlendirme, aydınlatma ve güvenlik konularının ihtiyaca göre en verimli şekilde karşılanması hedeflenmektedir. Bu ihtiyacın karşılanma evrelerine yapay zekâ tarafından karar verdirilerek sürecin verimli yönetilmesi beklenmektedir. Müzelerde kurulacak yapay zekâ destekli sistem kendi kendine bir insana ihtiyaç olmadan karar verebilecektir. Bu kendi kendine karar alabilme mekanizması gerek müze yönetiminde gerekse sergilemede insan küratörlüğünden yapay zekâ küratörlüğüne geçişi gösterecektir. Bu tür bir müze, insan hatalarını minimize ederken müzecilik alanında daha önce mümkün olmayan ölçek ve hızda inovasyon sunabilir.

Örneğin yapay zekâ algoritmaları eserlerin bozulma tahminlerinde bulunarak restorasyon çalışmalarını zamanında yönlendirebilir. Ancak günümüzden bakıldığında insan unsurunun tamamen kaldırılması etik ve toplumsal anlamda derin felsefi tartışmaları doğurmaktadır. Bu nedenle böyle bir müzenin başarılı olabilmesi için yalnızca teknolojik altyapıya değil aynı zamanda etik ve toplumsal denetim mekanizmalarına da ihtiyaç duyulacaktır.

Sonuç

Yapay zekâ, müzecilik alanında hem yenilikçi çözümler sunan hem de geleneksel yaklaşımları dönüştüren bir araç olarak öne çıkmaktadır. Koleksiyonların dijitalleştirilmesi ve korunması, yapay zekâ destekli sınıflandırma ve analiz araçları sayesinde daha hızlı ve etkin bir şekilde gerçekleşmektedir. Dünyadan çeşitli müzeler yapay zekâyı restorasyon, eser analizi, ziyaretçi yönetimi ve deneyim odaklı sergileme alanlarında kullanmaya başlamıştır. Bu doğrultuda teknolojik otomasyonlar sayesinde müze çalışanlarının iş rolleri dönüşerek yeni iş modelleri ortaya çıkmaktadır. Ayrıca ziyaretçilerin sergi içeriklerini kişisel ilgi alanlarına göre deneyimlemelerini sağlayan yapay zekâ temelli rehber sistemleri, müzelerde bilgi aktarımını daha etkili hale getirmektedir. Artırılmış gerçeklik (AR) ve sanal gerçeklik (VR) gibi ilerici teknolojilerin yapay zekâ ile birleşimi, ziyaretçilere farklı deneyimler sunmaktadır. Böylelikle müzeler, bilgi aktarıcı kurum olma misyonuna uygun olarak aynı zamanda bilgiyi deneyimleme alanlarına dönüşmüştür. Ancak müzeler stratejik yol haritalarını belirlerken ziyaretçilerden toplanan verilerin gizliliği korunmalı ve yapay zekâ uygulamalarında etik sorumluluk ön planda tutulmalıdır. Aynı zamanda müze personeline bu sistemlerin etkin kullanımı konusunda eğitimler verilmelidir.

İnsan yapımı eserlerdeki anlatılar, sanatçının hayal gücünden ilham alırken yapay zekâ ile üretilen eserlerde bu hayal gücü, verilen komutlar ve algoritmalar aracılığıyla ortaya çıkmaktadır. Bu durum, bir eserin insan eliyle ya da yapay zekâ kullanılarak üretilmiş olmasının, değerini belirlemede tek başına bir kriter olmadığını göstermektedir. Benzer bir yaklaşımı kültürel miras için de düşünebiliriz. Tarihi eserler zamanla doğal yıpranmalara maruz kalabildiği için korunması ve geleceğe aktarılması büyük bir zorluk taşımaktadır. Ancak, dijital ikizler bu zorlukları ortadan kaldıracabilecek önemli bir çözüm sunmaktadır. Dijital ikizler, kültürel mirasın erişilebilirliğini artırırken, aynı zamanda uzun vadeli korunmasını mümkün kılmaktadır. Bu teknoloji, kültürel mirasın sürdürülebilir şekilde gelecek nesillere aktarılmasında kritik bir rol oynamaktadır ve müzecilikte yapay zekâ destekli sistemlerin değerini açıkça ortaya koymaktadır.

Tüm bunlar göz önüne alındığında yapay zekâ, müzeciliğin geleceğini şekillendiren bir araç olarak benzersiz fırsatlar sunmaktadır. Müzelerde kurulacak yapay zekâ destekli sistemler, insan müdahalesine ihtiyaç duymadan bağımsız kararlar alabilme yeteneğine sahip olacaktır. Bu özerk karar alma mekanizması hem müze yönetiminde hem de sergi düzenlemelerinde insan küratörlüğünden yapay zekâ tarafından gerçekleştirilen küratörlük uygulamalarına bir geçişi temsil edecektir. Ayrıca insan hatalarını en aza indirmesiyle de daha önce ulaşılamayan bir hız ve ölçekle yenilikçi çözümler sunacaktır. Teknolojinin doğru kullanımıyla, müzeler hem geçmişe ışık tutmaya hem de geleceği inşa etmeye devam edecektir. Bu bağlamda yapay zekânın müzecilikle bütünleşmesi, sadece teknoloji ve kültür arasındaki bağı güçlendirmekle kalmayıp insanlığın ortak mirasına dair yeni perspektifler sunma potansiyeline de sahiptir.

Kaynakça

Adaş, E., ve Erbay, B. (2022). Yapay zekâ sosyolojisi üzerine bir değerlendirme. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 21(1), 326–337. <https://doi.org/10.21547/jss.991383>

ArtDependence (2021, 12 Ekim). *Artificial intelligence used to reproduce “Lost” Picasso’s “lonesome crouching nude.”* ArtDependence Magazine. <http://www.artdependence.com/articles/artificial-intelligence-reproduces-lost-picasso-s-lonesome-crouching-nude/>

Barceló, J. A. (2010). Visual analysis in archaeology. An artificial intelligence approach. *Lecture Notes in Earth Sciences*, 124, 93–156. http://doi.org/10.1007/978-3-540-95853-6_5

Bast, G. (2018). Changing societies, changing art, changing museums? G. Bast, E. G. Carayannis, D. F. J Cambell (Ed.), *The future of museums* içinde(s. 5–13). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-93955-1_1

Bordoni, L., Mele, F., ve Sorgente, A. (2016). *Artificial intelligence for cultural heritage*. Cambridge Scholars Publishing.

Boffey, D. (2021, 23 Haziran). *AI helps return Rembrandt’s The Night Watch to original size*. The Guardian. <https://www.theguardian.com/artanddesign/2021/jun/23/ai-helps-return-rembrandts-the-night-watch-to-original-size>

Crespi, N., Drobot, A. T., Minerva, R. (2023). The Digital Twin: What and why? N. Crispy, A. T. Drobot, R. Minerva (eds), *The Digital Twin* içinde (s. 3–20). Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-21343-4_1

Demir, A. (2018). Ölümsüzlük ve yapay zekâ bağlamında trans-hümanizm. *AJIT-e: Online Academic Journal of Information Technology*, 9(31), 95–104. <http://doi.org/10.5824/1309-1581.2018.1.006.x>

Ergin, G. (2024). Kapsayıcı müze ve dijital destekli kapsayıcı pratikler. *Sanat ve TasarımDergisi*, 14(2), 496–516. <https://doi.org/10.20488/sanattasarim.1603053>

Factory 42 Limited. (2020). *My dino mission AR*. (Sürüm 1.03.3) [Mobil uygulama]. App Store. <http://apps.apple.com/de/app/my-dino-mission-ar/id1526505022?l=en>

Fagelson, D. (2023, 7 Aralık). *Museums eye a rash of new opportunities with AI technology*. DataArt. <http://www.dataart.com/blog/museums-eye-a-rash-of-new-opportunities-with-ai-technology-by-doron-fagelson>

Foreman, A. (2019, 11 Mayıs). *Salvador Dalí deepfake debuts at Florida museum*. Mashable. <https://mashable.com/article/salvador-dali-deepfake>

Gîrbacia, F. (2024). An analysis of research trends for using artificial intelligence in cultural heritage. *Electronics*, 13(18), 3738. <https://doi.org/10.3390/electronics13183738>

Google. (2024). *Google arts & culture*. (Sürüm 11.3.1) [Mobil uygulama]. App Store. <http://apps.apple.com/tr/app/google-arts-culture/id1050970557?l=tr>

Habertürk. (2024, 20 Nisan). *Rahmi M. Koç Müzesi Türkiye’de bir ilke imza attı*. <http://www.haberturk.com/rahmi-m-koc-muzesi-turkiye-de-bir-ilke-imza-atti-3679234>

Krippendorff, K. (2018). *Content analysis: An introduction to its methodology* (4. baskı). SAGE Publications

Lavery, R. (2015). *Smithsonian brings historic specimens to life in free “skin and bones” mobile app*. Smithsonian Institution. <http://www.si.edu/newsdesk/releases/smithsonian-brings-historic-specimens-life-free-skin-and-bones-mobile-app>

Microsoft. (2016, 13 Nisan). *The Next Rembrandt: Recreating the work of a master with AI*. Microsoft News Centre Europe. <http://news.microsoft.com/europe/features/next-rembrandt/>

Musee du Louvre. (2019). *My visit to the Louvre* [AppAdvice]. <http://appadvice.com/app/my-visit-to-the-louvre/1100629786>

MuseumNext. (2024, 12 Haziran). *Artificial intelligence museum audio guide: AI revolution at the Smithsonian American Art Museum*. <https://www.museumnext.com/article/artificial-intelligence-museum-audio-guide-ai-revolution-at-the-smithsonian-american-art-museum/>

OpenAI. (2024). *A visually striking image depicting artificial intelligence and museology [AI-generated image]*. <https://openai.com/dall-e>

Orta, N. (2024). Somut olmayan kültürel mirasın korunmasında yapay zekâ, veri bilimi ve makine öğrenmesinden yararlanma. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 38(38), 748–777. <https://doi.org/10.29000/rumelide.1439731>

Pansoni, S., Tiribelli, S., Paolanti, M., Frontoni, E., ve Giovanola, B. (2023). *Design of an ethical framework for artificial intelligence in cultural heritage*. 2023 IEEE International Symposium on Ethics in Engineering, Science, and Technology (ETHICS), 1-5. <https://doi.org/10.1109/ETHICS57328.2023.10155020>

Pera Müzesi. (2024). *Yaratıcı kodlama ile dijital sanat*. 03.12.2024 tarihinde Pera Müzesi. <http://www.peramuzesi.org.tr/pera-ogrenme/atolye/yaratici-kodlama-ile-dijital-sanat/5852> adresinden edinilmiştir.

Pisoni, G., Díaz-Rodríguez, N., Gijlers, H., & Tonolli, L. (2021). Human-centered artificial intelligence for designing accessible cultural heritage. *Applied Sciences*, 11(2), 870. <https://doi.org/10.3390/app11020870>

Preisler, Z., Andolina, R., Busacca, A., Caliri, C., Miliari, C., & Romano, F. P. (2024). Deep learning for enhanced spectral analysis of MA-XRF datasets of paintings. *Science Advances*, 10(39). <http://doi.org/10.1126/sciadv.adp6234>

Rosemary, F. T. (2025). Leveraging artificial intelligence and data analytics for enhancing museum experiences: Exploring historical narratives, visitor engagement, and digital transformation in the age of innovation. *International Research Journal of Modern Engineering and Technology Science*, 7(1). <http://doi.org/10.56726/IRJMETs49059>

Rotka. (2024, 9 Kasım). *Dünyanın ilk robot ve yapay zeka müzesi Seul'de açıldı*. <https://www.rotka.org/dunyanin-ilk-robot-ve-yapay-zeka-muzesi-seulde-acildi/>

Schuettpelz, E., Frandsen, P. B., Dikow, R. B., Brown, A., Orli, S. S., Peters, M. M., Metallo, A., Funk, V. A., & Dorr, L. J. (2017). Applications of deep convolutional neural networks to digitized natural history collections. *Biodiversity Data Journal*, 5(5), e21139–e21139. <http://doi.org/10.3897/bdj.5.e21139>

Sir Gavaz, Ö. (2022, 24 Ocak). *Tarih ve teknolojiyi buluşturan proje: Hititçe tabletleri yapay zeka okuyacak*. Milliyet. <https://www.milliyet.com.tr/arkeoloji/tarih-ve-teknolojiyi-bulusturan-proje-hititce-tabletleri-yapay-zeka-okuyacak-6687027>

Superfuture. (2024, 16 Ekim). *Seoul: Seoul RAIM opening*. <http://superfuture.com/2024/10/new-shops/seoul-seoul-raim-opening/>

Takan, S., Bingöl, B., Masalcı Şahin, G., ve Sir Gavaz, Ö. (2024). Hitit çivi yazılı tabletlerin yapay zeka algoritmaları ile okunması. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 17(3), 199–205. <http://doi.org/10.17671/gazibtd.1434452>

Thinkingbox. (t.y.). *Dalí Lives*. 11 Aralık 2024'te <https://thinkingbox.com/work/dali-lives> adresinden alınmıştır.

Tiribelli, S., Pansoni, S., Frontoni, E., & Giovanola, B. (2024). Ethics of artificial intelligence for cultural heritage: opportunities and challenges. *IEEE Transactions on Technology and Society*, 5(3), 293–305. <https://doi.org/10.1109/TTS.2024.3432407>

Turan, T., Turan, G., ve Küçüksille, E. (2022). Yapay zekâ etiği: Toplum üzerine etkisi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 13(2), 292-299. <https://doi.org/10.29048/makufebed.1058538>

Türkiye Cumhuriyeti Dijital Dönüşüm Ofisi. (2024, 22 Mart). *Yapay zeka*. <https://cbddo.gov.tr/sss/yapayzeka/>

Visita Virtual Interior. (2025). *Guggenheim Bilbao*. <https://www.guggenheim-bilbao.eus/en/visita-virtual-interior>

Yang, Z., Xia, M., Wan, X., Wang, M., ve Tang, W. (2023). Artificial intelligence technology enabling innovation in museum public cultural service models. *Applied Mathematics and Nonlinear Sciences*, 9(1). <https://doi.org/10.2478/amns.2023.2.01661>

Yoshimura, Y., Sobolevsky, S., Ratti, C., Girardin, F., Carrascal, J. P., Blat, J., &

Sinatra, R. (2014). An analysis of visitors' behavior in the Louvre Museum: A study using Bluetooth data. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 41(6), 1113–1131. <http://doi.org/10.1068/b130047p>

Zhan, X. (2025). Artificial intelligence in the cultural industry: Applications and challenges. *Innovation in Science and Technology*, 4(1), 62–68. <https://doi.org/10.56397/IST.2025.01.06>

Bu dergide yayımlanan makalelerin telif hakları Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisine ait olup CC-BY-NC-ND lisansına uygun olarak açık erişim olarak yayımlanmaktadır / The copyright of the articles published in this journal belongs to Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi and they are published as open access in accordance with the CC-BY-NC-ND license.

Bu makalenin değerlendirmesi çift taraflı kör hakemlik ile yapılmıştır / This article was evaluated by double-blind peer review.

Etik bildirim: taed@ktb.gov.tr /Ethics notification: taed@ktb.gov.tr

Atıf Bilgisi/Citation

Amanova, B. (2025). Karabağ'da halk inançları. *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, 90, 145-164.

Araştırma Makalesi

Karabağ'da Halk İnançları*

Bahar AMANOVA

Azerbaycan Milli İlimler Akademisi

Yazar Notu

Bahar AMANOVA ● <http://orcid.org/0009-0007-5011-7820>

Bu makalede herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur.

Bu makalenin yazarı tarafından çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Bu çalışmaya ilişkin etik kurul izin belgesi alınmış olup gerekli belgeler yazar tarafından dergiye iletilmiştir.

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir.

Bu makale ile ilgili iletişim için Bahar AMANOVA, AZ1073, H.Cavid pr., 115, Bakü, Azerbaycan adresine başvurunuz. baharamanova@bk.ru

* Gönderilme Tarihi: 28 Aralık 2024; Kabul Tarihi: 26 Haziran 2025; Yayımlanma Tarihi: 31 Temmuz 2025 / Submission Date: December 28, 2024; Acceptance Date: June 26, 2025; Publication Date: September 4, 2025.

Research Article

Folk Beliefs in Karabakh

Bahar AMANOVA

Azerbaijan National Academy of Sciences

Author Note

Bahar AMANOVA ● <http://orcid.org/0009-0007-5011-7820>

There is no financial conflict of interest with any institution, organization or person in this article

The author of this article declares that scientific and ethical principles were followed during the preparation of the study and that all studies used were cited in the references.

Ethics committee approval has been obtained for this study and the necessary documents have been submitted to the journal by the author.

No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. The entire content of the study was produced by the author in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.

For communications regarding this article, please contact Bahar AMANOVA, AZ1073, H.Cavid pr., 115, Baku, Azerbaijan. baharamanova@bk.ru

Öz

Bu makalede, Ermenistan'ın yaklaşık otuz yıl işgal altında tuttuğu ve Azerbaycan Ordusu tarafından 44 günlük (27 Eylül 2020-10 Kasım 2020 tarihleri arasında) Vatan Savaşı (II. Karabağ Savaşı) sonucunda kurtarılan Karabağ'ın (Cebrayıl, Füzuli, Zengilan, Gubadlı, Şuşa, Kelbecer, Ağdam ve Laçın illeri) ziyaret yerlerinin yanı sıra bu kadim yurdumuzun halkı arasında mevcut olan halk inançları ile ilgili konulara temas edilmiştir.

İsimlerini kaydettiğimiz arazilerdeki birçok inanç yeri gibi ziyaret edilen çok sayıda yapı (örneğin, Cebrayıl ilindeki Hacı Garaman Piri, Füzuli ilindeki Hanlık, Kaçar, Çaygırağı, Geceguşu, Azemet, Şölehanım, Camaat, Hocavend, Garadağlı, Hazreti Ebülfazl camilerinin yanı sıra diğer illerdeki inanç yerlerimiz vb.) Ermeniler tarafından yıkılmasına ve izlerinin silinmesine rağmen inanç ve inanç yerleri insanlarımızın kalbinde varlığını muhafaza etmiştir.

Gözlemler ve halk arasında yapılan anketler kutsal şahsiyetler, türbe ve yatırların yanı sıra toprak, ekmek, ateş, su, ağaç, bitki, rüzgâr, yağmur, at, saç, ayakkabı vb. ile ilgili inançların halk arasında yayıldığını göstermektedir. Araştırmalar sonucunda Karabağlılar arasında mevcut olan bazı inanışların (örneğin ekmek, ateş, su, rüzgâr, yağmur, saç, ayna vb.) Azerbaycan'ın diğer bölgelerindeki inanışlarla benzerlik gösterdiği, küçük bir kısmının farklılık arz ettiği anlaşılmaktadır. Bu makalede sadece bölge halkı arasında yayılan inançların yanı sıra Azerbaycan'ın geneli için niteliksel olan inançlara da temas edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Azerbaycan, Karabağ, kutsal şahsiyetler, halk inançları, mitoloji

Abstract

The article touches upon the pilgrimage sites of Karabakh (Jabrayil, Fuzuli, Zangilan, Gubadli, Shusha cities, as well as Kalbajar, Aghdam, Lachin districts), which was subjected to military aggression of Armenia and occupied for nearly thirty years and was liberated by the victorious Azerbaijani Army as a result of the 44-day (September 27, 2020 - November 10, 2020) Patriotic War (II Karabakh War), and issues related to the beliefs and among the population of this ancient land. Despite the destruction by Armenians of many buildings that were considered places of faith in the areas mentioned above (e.g., the Haji Garaman Mosque in the Jabrayil region, the Khanlig, Gajar, Chaygiraghi, Gecegushu, Azamat, Sholakhanim, Jamaat, Khojavand, Garadaghly, Hazreti Abulfazl mosques in the Fuzuli region, as well as our places of faith in other regions, etc.), faith and places of faith have retained their presence in the minds of our people.

From our personal observations and surveys with the population, it is clear that beliefs related to holy persons, hearths and saints, as well as land, bread, fire, water, trees, plants, wind, rain, horses, hair, shoes, etc. are quite widespread among the population. And these beliefs and places of pilgrimage constitute the general content of the article. The study also shows that some of the beliefs existing among the Karabakh people (e.g. bread, fire, water, wind, rain, hair, mirrors, etc.) coincide with beliefs in other regions of Azerbaijan, and a small part of them is expressed in a different form. In this article, in addition to beliefs spread solely among the population of the region, those that have acquired a general Azerbaijani character are also touched upon.

Keywords: Azerbaijan, Karabakh, holy persons, folk beliefs, mythology

Giriş

Azerbaycan halkı arasında en fazla yayılan millî servetlerden biri de Azerbaycan halkının folklorudur. Âdeta halkın ruhuna işleyen ve millî düşüncesini sergileyen folklor, geçmişin günümüze taşınan tarihi armağanıdır. Burada halkın istek ve arzuları, kalp çarpıntısı, tasavvuru, kavrama gücü, duyguları, yaratıcılık kabiliyeti, deneme-yorumlama imkânı, tüm yönleriyle kendini göstermektedir. İnsanları kendisine, ulu geçmişine, mücadelecî tarihine geri çeviren ve birkaç tarafa yönelen halk yaratıcılığı yahut folklor örneklerinin önemli kısmını inanç ve itikatlar oluşturmaktadır. Hedefimiz Karabağ halkının inanç sistemini, hafızadan hafızaya aktarılan manevi değerlerini araştırmaktır.

Elde ettiğimiz etnografik veriler, Karabağ halkının hâlen değer verdiği bir takım inanç ve ziyaret yerlerinin mevcut olduğunu göstermektedir. Etnoloji bilimi ile kopmaz bağlarla bağlı olan inançlara, halk arasında bazen yorumlar veya sınamalar denmiştir. Folklor uzmanları inançları şöyle tarif etmişlerdir: “İnançlar, sınamalar sonucunda kesinleşen hükümlerin sanatsal ifadesidir” (Nebiyev, 1988, s. 52).

İnançların kökeninde yatan “sınamalar her şeyden önce halkın düşünce yapısını, hayata bakışını, etik, etnografik görüşlerini, gelenek ve göreneklerini, törenlerini izleme açısında son derece önemlidir” (Abdullayev, 1989, s. 4).

M. Seyidov’un haklı olarak kaydettiği gibi, Azerbaycanlıların mitolojisinde öyle ongonlar, tanrılar, inançlar, imgeler vardır ki onların araştırılmasının gerekliliği yalnızca Türk halklarının mitolojisinin zenginliğinin ortaya çıkarılması ile sınırlanmamaktadır; bu aynı zamanda Türk halklarının genel gelişmişlik düzeyini göstermektedir. Bunların kapsamlı araştırılması, Türk halklarının üretim hayatındaki başarılarını ve manevi alemdeki gelişimini ortaya çıkarmış olur (Seyidov, 1989, s. 213).

Burada bir noktayı kaydedelim ki malum olduğu gibi Karabağ bölgesi yaklaşık otuz yıl boyunca Ermenistan askeri birliklerinin tecavüzüne maruz kalmıştır. Bu yüzden de Karabağ’ın (Füzuli, Ağdam, Cebayıl, Kelbecer, Laçın, Şuşa, Gubadlı, Zengilan, Hocalı, Ağdere, Hocavend, Hankendi) halkı ata yurtlarından zorunlu olarak göç etmiş ve Azerbaycan’ın farklı bölgelerinin yanı sıra Bakü’ye yerleşmişlerdir. Tüm zorluklara rağmen halk arasında yayılmış inanç örnekleri, kutsal ziyaret yerlerine dair bilgiler, Bakü’nün yanı sıra ülkemizin bazı bölgelerinde geçici olarak yerleşmiş Karabağlılardan tarafımızca toplanarak yazıya aktarılmıştır. Makalede yer verilen materyallerle ilgili tüm sorumluluk bir etnolog olarak şahsımıza aittir.

Materyal ve yöntem

Makale, 2023-2024 yıllarının Ağustos aylarında Karabağ’ın çeşitli bölgelerinde – Cebayıl, Füzuli, Zengilan, Kubatlı, Şuşa şehri, Kelbecer, Ağdam ve Laçın ilçelerindeki ziyaretgâh yerlerine yapılan saha gezileri sırasında toplanan etnografik materyallerin yanı sıra birtakım yazılı kaynaklara dayanılarak hazırlanmıştır. Materyaller toplanırken 17 kaynak kişi ile sözlü anket yapılmıştır.

Burada etnografik çalışmalara geniş ölçüde yansıyan etkileşimli ve karşılaştırmalı analiz, tarihsel kronolojik sıralama, gözlem, sözlü anket, tasvirin yanı sıra konunun genelleştirilmiş objektif yorumlanması esas alınmaktadır. Metinde Karabağ halkının tarihi geleneklere dayanarak şekillenen, zenginleşen ve günümüzde de sürdürülen inan ve itikatlar tüm yönleriyle ele alınmıştır.

Bulgular

Toplanan etnografik veriler temelinde Karabağ halkı arasında mevcut olan inançları şu şekilde tasnif edebiliriz: Kutsal şahıslar, toprak, ekmek, ateş, su, ağaç, bitki, rüzgâr, yağış, at, saç, ayakkabı vb. Bu makalede bahsedilen inançların bazılarıyla ilgili bilgiler verilecektir.

Kutsal şahıslarla ilgili inanışlar

Azerbaycan'ın diğer yerlerinde olduğu gibi Karabağ'da da bir takım türbe ve yatırlar mevcut olmuştur. Bu türbe ve yatırlar halkın inanç yeri, şifa kaynağı, arzularının gerçekleşmesinde önem arz eden kutsal mekânlara dönüşmüştür. İnanç yeri ve ocağına dönüşen böyle kutsal mekanlar, halk arasında “ağa”, “seyyid” gibi isimlerle tanınan birtakım şahıslarla bağlantılıdır.

Bilgi kaynağımızın (Sadıgov Ali Teyfur oğlu, 1950 doğumlu, Cebrayıl ili, kişisel iletişim, 22 Ağustos 2024; İsmiyeva Sevinc Teyfur kızı, 1976 doğumlu, Cebrayıl ili, kişisel iletişim, 22 Ağustos 2024) söylediğine göre XIX. yüzyılın başlarında Karabağ'da doğup büyümüş ve sonraları Türkiye'ye göç etmiş Peygamber soyundan olan Mir Hamza Nigâri Ocağı, Cebrayıl'da ünlü ‘Hacı Karaman Çelebi Ocağı’, Cebrayıl Ata, Kara Taş, Açoğlan, Gurbantepe, Mezennenene, Mermernene, ‘Dul-dul’ ziyaretleri ve Tumas Ata yapıtı halkın inandığı kutsal ocaklardan, ziyaret yerlerinden kabul edilmiştir. Şunu da kaydedelim ki Cebrayıl'ın Yukarı Sirik köyünde inançlı şahıs gibi tanınan, ziyaret edilen Fatime Çelebi'nin anıtı hâlen durmaktadır. Topraklarımızın işgali sırasında bu anıta menfur komşularımızın cesaret edip dokunamadığı söylenir. Beylegan ilinde Cercis Peygamber, Füzuli iline bağlı Babı köyündeki Şeyh Senan Yakup Türbesi (XVIII. yüzyıldan kalma bu türbeye halk arasında Şıhbaba Türbesi de denir), Seyid Eşref Ziyareti, Aşağı Aybasanlı köyündeki İbe İbrahim Ziyareti, Yukarı Seyidahmedli köyündeki İbe Ocağı, Gacar köyündeki Yatır, Kendhoradiz'deki İmam Yatırı, Kerimbeyli köyündeki Seyid Gızdarağası, Seyid Usub, Seyid İdris, Seyid Novruz ve diğer şahısların mezarları, yaşadıkları evler inanç ocaklarından kabul edilmektedir. Günümüzde de niyet edenler, arzu ve istekleri gerçekleştirenler bu ocakları ziyaret etmektedirler.

Yukarıda ismini kaydettiğimiz ocaklarla birlikte Karabağ'ın diğer bölgelerindeki “Halife Ocağı”, “Gara Molla Ocağı”, “Şih Efendi Ocağı”, “Cicimli Ocağı”, “Gara Seyid Ocağı” da insanların yüz tuttuğu, saygı duyduğu, kudretine inandığı, şifa beklediği ocaklar arasındadır. İşi zora düşen, dilek dileyen, herhangi bir arzusunun gerçekleşmesini isteyenler bu kutsal şahısların ismini zikreder, ocağını ziyaret ederlerdi.

Şuşa halkının ibadet yerleri ve ziyaretgâhları Saggahane ve Pirgah yatırları, Mirmehdi Ağa Ocağı, Hazret Abbas Şifa Ocağı, Hz. Ali Mağarası, Seyid Mirfesih, Gasım Ağa Ocağı, Seyid Halil Seyid Ali oğlu Ocağı olmuştur. Genel olarak bir zamanlar arazide 100'den fazla böyle mekânın olduğu kaydedilmektedir.

Toprakla ilgili inanışlar

Azerbaycan Türk halkı ve bir parçası olan Karabağ halkı, kadim tarihi ile karakterize edilen yerleştikleri toprakları her zaman kutsal bilmiş, her karışına, dağına, ovasına, taşına, toprağına gönül vermiş, baş eğmiş ve inanmışlardır: “Toprağı ekmeyen tahlıl hasadında dili kısa olur”, “Toprağın cömertliği ekip biçtikten sonra bilinir”, “Toprağı ana bilmek isteyen ona evlat olmayı becerse gerek”, “Toprağa ter akıtanlar altın alırlar”, “Toprak gurbettekini vatana çekip getirir”, “Yakını, sevimlisi vefat etmiş şahsın sırtına sakınleşsin diye kendisinden habersiz merhumun mezarının toprağından bir tutam atarlar” gibi halk inançlarının yanı sıra toprakla bağlı kullanılan yeminler ve dualar, bahsi geçen bölge sakinleri tarafından günümüzde de yaşatılmaktadır.

Ekmek ve hamurla ilgili inanışlar

Karabağ halkının günlük hayatında yaşanan çeşitli olaylar zamanla denenmiş ve inanç hâline gelmiştir. Bu gibi inançlardan biri “en az 15 bin yıllık tarihe sahip” (Babayev, 2013, s. 104) ve Azerbaycan halkının kadim yazılı abidesi olan “Kitab-ı Dede Korkut'ta ismi “etmek” (Zeynalov ve Elizade, 1988, s. 62) olarak geçen ekmekle bağlıdır. Bu açıdan Füzuli iline bağlı Kerimbeyli köy sakini 1932 yılı doğumlu (92 yaşında) Semaye Hasanhan kızı Asadova'nın hafızasında yer edinen değerli kelimeler, inanç örnekleri önem arz etmektedir: “Ekmek ayakta yenirse bereketi kaçar ve vücuda fayda vermez.” Şüphesiz ayakta yenen yemeğin vücuda faydasının olmadığını bilim de kanıtlamaktadır. Lakin bilinen bu gerçek, halk tarafından çok eskiden beri tecrübe edilmiş ve inançları arasında yer

edinebilmiştir. Ekmekle ilgili halk arasında daha pek çok söz bulunmaktadır: “Sıcak ekmeği bıçakla kesmezler, aksi takdirde bereketi kaçar”, “Ekmeği yerde görüp kaldırmayan ve onu ayaklayan kişinin gözlerini ekmek tutar”, “Ekmek yiyen kızın kırıntıları sofraya dökülürse kaynanası dırdırcı olur”, “Ekmeğin kestiğini bıçak kesmez”, “Ekmeğin dört tarafını kesmezler, sıkıntıya düşersin” vb.

Yaşlı insanların söylediğine göre, “Ekmeğin kestiğini bıçak kesmez” inancının büyük manevi değeri ve gücü vardır. Burada ecdadımız, herhangi bir şahısla ekmek kesip ona verdiği söze amel etmeyen, eline, obasına zarar veren şahıslara bıçağın kesemediği bir şeyi ekmeğin kesebilecek güçte olduğunu hatırlatmıştır. Bu deyimle-inançla yolunu şaşıran bazı insanlar ekmeğin kutsallığına ve gücüne şüphe etmemeğe yönlendirilmişlerdir. Tesadüfi değildir ki ekmeğin tadını, kokusunu, gücünü bildirmek için “tandırda ekmek pişirirken ve kızarmış sıcak ekmekler tandırın çevresinde dizilirken, yoldan geçeni mutlaka çağırıp tandır başında bir parça ekmek kesmeye mecbur ederlerdi: “‘Ey yolcu, kim olursan ol, tandır başına gelmişsin. Sana ekmeğin kokusu değmiştir. Bir parça ekmeğimizi kesmen gerek’, -derlerdi.” (Babayev, 1988, s. 62)

Verilen bilgilere göre (Şirinova Yasemen Nadir kızı, 1954 doğumlu, Füzuli rayonu, Garadağlı köyü, kişisel iletişim, 18 Mart 2023; Tehmezova Gülbahar Behlul kızı, 1956 doğumlu, Füzuli rayonu, Böyük Behmenli köyü, kişisel iletişim, 18 Mart 2023) Karabağ halkı arasında öğütülmüş taneden alınan unun üzerine ılık su döküp yoğrulmakla ortaya çıkan hamur da kutsal kabul ediliyordu ve bereketine olan inanç yaygındı: “Hamur yoğururken hamurdan bir parça yere düşseydi, bu durumda uzakta olan aile bireyinin veya misafirin geleceğine inanırlardı”, “Hamuru haramlıktan payı olan şahsın mayası ile yoğurmazlardı. Aksi hâlde ekmeğin bereketsiz olacağına inanılırdı” vb.

Ateş ve su ile ilgili inanışlar

Azerbaycan’ın tamamında olduğu gibi bir parçası olan Karabağ’da yaygın inançlardan biri de ateşle bağlı olanlardır. Ateşin ortaya çıkmasıyla ilkel insanlar, arkeologların kaydettiği gibi kendilerini soğuktan, vahşi unsurlardan korumak, avladıkları hayvanların etini pişirip yemek, gecenin karanlığında ışıktan yararlanmak gibi alışkanlıklar edinmişlerdir (Göyüşov, 1985, s. 101).

Araştırdığımız halk arasında halen kullanılan “Ateşin üzerine su dökmezler, insanın ocağı söner”, “Ocak söndüreni Tanrı da lanetlemiştir, kul da”, “Ocak söndüreni Allah affetmez” gibi ifadeler, yeminler; aynı şekilde gelin göçen kızın baba evinde ateşin başında döndürülmesi, ölünün yıkandığı yerde üç gün lamba yakılması gibi durumlar ateşe olan inancın göstergesidir.

Kutsallık, paklık, sıcaklık, koruyuculuk sembolü olan ateş inancıyla ilgili yatırlardan biri Kelbecer Bölgesi’nin Milli köyündeki “Hasan’ın Yatırı” kabul edilmektedir. (Hasanov Asger Ali oğlu, 1951 doğumlu, Ağdam ili, Abdal Gülablı köyü, kişisel iletişim, 10 Ağustos 2023; Hasanova Amine Cemil kızı, 1957 doğumlu, Ağdam ili, Merzili köyü, 10 Ağustos 2023) Milli köyünde “Şıhların uyuduğu arazi” kutsal yer gibi ünlüdür. Şıh Hasan’ın insanda hayret uyandıran mucizesi, yanan kor parçasını diliyle yalamasıydı. O yanan ateşi eline alır, ateş onu yakmazdı (Meherremova, 2020, s. 248-249).

Halkımız arasında su kültü ile ilgili inançlar da yaygındır. Arkeolojik kazılar, suyla ilgili inanışların kadim dini tasavvur olduğu ve animizmin¹ tezahürü olduğunu kanıtlamıştır. Kültepe’de bulunan ve Erken Tunç Çağı’na ait olduğu düşünülen bazı kapların üzerinde su sembolü olarak dalgamsı çizgiler çizilmiştir. Akademisyen B. B. Piotrovski’ye göre, Tunç ve Demir çağlarına ait birtakım süslerin ve kemerlerin üzerindeki kuş ve balık sembolleri muhtemelen su sembolüdür (Göyüşov, 1985, s. 99).

Eski Çin kaynaklarında Faoli isimli Türk boylarının ilkbaharda suya tapınma alameti olarak özel ayin icra ettikleri kaydedilmektedir. Onların hakani ihtişamlı şekilde ilkbahar bayramı ayininden hemen sonra elbiselerle suya girermiş. Bu zaman halk iki gruba ayrılır ve birbirine su atarlarmış (Seyidov, 1989, s. 214).

1 Animiz Latince bir söz olup, “anima” –ruh, can anlamındadır

Su ile bağlı arkaik inançları izlemek için Kitabı-Dede Korkut destanında bol miktarda malzeme bulunmaktadır:

Kazan'ın karşısına bir su çıktı. Kazan dedi: "Su, Tanrı'nın yüzünü görmüştür.

Ben sudan bir sorayım"-dedi.

Çağlayarak kayalardan çıkan su!

Ağaç gemileri atıp tutan su!

Hasan ile Hüseyin'in hasreti su!

Bağ ile bostanın ziyneti su!

Aişe ile Fatime'nin bakışı su!

Şahane atların içtiği su!

Kızıl develerin gelip geçtiği su!

Çevresinde ak koyunların yattığı su!

Yurdumdan bir haber biliyorsan, söyle bana!

Dertli başım kurban olsun, suyum, sana (Zeynalov ve Elizade, 1988, s. 143).

Metnin son cümlesi, yani Kazan Han'ın başını suya kurban vermesi; su ruhuna, suyun sahibine olan inancın, tazim etmenin, kalpten yalvarmanın bir örneğidir. Şunu da ilave edelim ki inanca göre her şeyin sahibi vardır ve suyun sahibi bunların tamamından üstündür: "Sabah erkenden su üstüne gittiğinde, suyun sahibine selam vermen gerekir. Suya tükürülmez, suyu kirletilmez. Aksi halde suyun sahibini küstürürsün, sana zarar verir" (Acalov, 1988, s. 51-52).

Karabağlı bilgi kaynaklarının (Hasanova Elmira İsag kızı, 1950 doğumlu, Füzuli ili, Arış köyü, kişisel iletişim, 09 Mayıs 2023; Gözelova Gülyeter Abdul kızı, Gözelova Gülyeter Abdulla kızı, 1961 doğumlu – Ağdam ili, Merzili köyü, kişisel iletişim, 10 Ağustos 2023) kaydettiklerine göre, "Su ekmek kadar kutsaldır, suya necis bulaştırmak olmaz", "Suyun kerameti büyüktür, dualarınızı suya ısmarlayın", "Karışık rüya gördüğünüzde, sabahleyin suya söyleyin, çünkü su aydınlıktır, tüm karışık işleri açan, yoluna koyandır", "Su içeni yılan ısırılmaz", "Kaynar suyu yere dökmezler, aksi halde cinler insanlara zarar verir. Bu yüzden de yere kaynar su dökerken, yanan ateşe su atıp söndürürken 'Bismillah' derler" vb. Kaynar su ile ilgili eserlerinde Karabağ Bölgesi'ni kapsamlı şekilde araştıran ünlü edip Veliyev ilginç bilgilere ulaşmıştır: "Eskinin kadınları ne kadar merhametli, duyarlı ve şefkatli idiler. Onlar cinlerin, şeytanların yavruları yanar diye yere kaynar su dökmezlerdi" (1954, s. 78).

Azerbaycan halkı arasında mevcut olan inanışa göre yılın son çarşamba akşamı gecesi sular durur. Bu konuda halk arasında geniş yayılmış rivayette, bir kadın çarşamba akşamı gecesi sabaha yakın testiye alıp nehre su için gider. Ne kadar çalışsa da testiye suya daldıramaz. Meğer su uyuyormuş. Kadın eve döner. Sonra bir kez daha gider. Suyun şırl şırl aktığını görür. Testiyi doldurup geri döner" (Acalov, 1988, s. 51-52). Şüphesiz tüm bunlar suya, onun mucizesine, kudretine, gücüne olan inanıştan kaynaklanmaktaydı.

Topladığımız etnografik veriler, Karabağ halkının Nevruz Bayramı'nda sabahleyin su üstüne gittiklerini, birbirlerine su attıklarını, arzularını, dileklerini ve isteklerini ilk defa suya söylediklerini göstermektedir. Tüm bunlar az önce söylendiği gibi suya olan inancın açık göstergesidir. Bu mitolojik inancın toplumsal kökeni bulunmaktadır. Şöyle ki hayvancılık ve çiftçiliğin temel etkenlerinden biri de sudur. Bahar bayramında insanların suya girip birbirlerine su atmaları, bol miktarda su, yağmur istemeleri de su ve su tanrısı ile bağlantılıdır (Seyidov, 1989, s.

214). Tesadüfî değildir ki Azerbaycan Türklerinin ve bir parçası olan Karabağ halkının temel uğraşı alanları arasında hayvancılık ve çiftçilik özel yere sahip olmuştur.

Dağ, taş ve ağaçla ilgili inanışlar

İnsanların sürekli temasta olduğu, her gün gördüğü, hissettiği çevre, onların hayatında, yaşam tarzında ve inancında önemli bir role sahiptir. Bu düşünce Karabağ halkı için de geçerlidir.

Verilerden aydın olmaktadır ki Azerbaycan ve Kafkasya'nın bazı arazilerinde dağ, taş ve ağaçla ilgili inanışlar daha Neolitik ve Tunç Çağı abidelerinden bilinmektedir. Azerbaycan arazisinde yüksek dağ doruklarının yanı sıra Killik Dağ, Babadağ, Murovdağ, Palanlıdağ, Beşbarmag gibi dağların kutsal sayılmasının kökeni Tunç Çağı'nda geniş yayılmış olan animistik düşüncelere kadar uzanmaktadır (Göyüşov, 1985, s. 100-101).

Karabağ, özellikle de Gubadlı ve Zengilan sakinlerini (Tahirov Mürvet Celal oğlu, 1964 doğumlu, Gubadlı rayonu, Khanlıg köyü, kişisel iletişim, 19 Mart 2024; Khudiyev Ali Bahaddin oğlu, 1984 doğumlu, Zengilan ili, kişisel iletişim, 19 Mart 2024) verdiği bilgilere göre ağır hastalığa yakalanan, evlat isteyen, kalplerinde arzu ve dilek tutanlar, Gubadlı ilinin Fercan ve Göy Yal köyleri arazisindeki 'Hertiz Dağı'nı ziyaret ederlerdi. 'Hertiz Dağı Ziyareti' olarak bilinen bu inanç yeri hâlâ hatırlanmaya devam etmektedir.

Dağla ilgili inanışa, tazim unsurlarına ve ziyaret yerine dönüşmesine "Kitab-ı Dede Korkut" Destanı'ndaki epizotlarda da rastlamaktayız. Örneğin "Karşıdaki yüksek dağlar yaylağım olsun", "Yüksek dağların yıkılmasını" veya azaba uğradıklarını bildirmek için "Karşımdaki yüksek dağım yıkılmıştır" ifadesinin kullanılması bunun göstergesidir (Zeynalov ve Elizade, 1988, s. 160-165).

Bilindiği gibi taş, insanların yaşamında önemli bir yere sahiptir. Taştan hem inşaat malzemesi hem de çeşitli kaplar ve aletler yapmak için geniş şekilde yararlanılmaktadır. En önemlilerinden biri de insanların yaşamında oynadığı role göre taşın inanç ve itikat beslenmesidir.

Halktan toplanan veriler ve arkeolojik kaynaklardan edinilen bilgilerden Karabağ'da cenaze kaldırılırken ruhu taşa kalsın diye yerine taş koydukları anlaşılmaktadır (Göyüşov, 1985, s. 99). Bu kural daha çok genç yaşta vefat eden şahıslarda uygulanırdı. Vefat eden şahıs yaşlıysa gözü ocakta kalıp kimseyi 'götürmesin' diye arkasından taş atarlardı.

Yaşlıların söylediklerine göre Kelbecer'in Veng köyünde Sürüşken olarak isimlendirilen bir kaya vardı. Hastalıktan eziyet çeken insanlar iyileşmek için bu taşı öpmekte ve üzerinden kaymaktadırlar. Laçın'da geç yürüyen çocuğu 'Yeri Taş' yatırına getirirlerdi.

Azerbaycan'ın farklı arazilerinde ortasında doğal delik olan taşlara rast gelinmektedir. Bazıları, örneğin çocuğu olmayanlar, hastalıktan eziyet çekenler, niyet edip bu taşın deliğinden geçerlerdi. Etnograf S. Meherremova'nın kaydettiğine göre, ortası delikli taşın Laçın ilinin Garakeçili ve Cicimli köylerinde de rast gelinmiştir. Aynı şekilde Kelbecer ilinin Garaçanlı köyünde yol kenarında üzerinde nal şekli işlenmiş 'Düldül' olarak isimlendirilen bir taş yatırı vardı. Bu yatıra gelenler niyet edip söz konusu taşın üzerine para bırakırlardı (Meherremova, 2020, s. 247).

Gubadlı bölgesinin Garakişiler köyünden olan Yaşar Allahverdiyev'in (İsmayıl oğlu, 1957 doğumlu, kişisel iletişim, 19 Mart 2024) ve Hanlık köyünden Mürvet Tahirov'un (Celal oğlu, 1964 doğumlu, kişisel iletişim, 19 Mart 2024). söylediğine göre bu ilin Garacallı köyünde 'Umay Kayası' (halk arasında 'Gelin Kayası' da denir) isimli bir yer vardır. 'Umay Kayası' ile ilgili bölge halkı arasında rivayet dolaşmaktadır. Rivayete göre bir çobanın karısının çocuğu olmazmış. Bu uğursuzluğu kendisine dert edinen kadın her gün gidip bir kayanın dibinde çocuğu olsun diye Allah'a dua edermiş. Bir süre sonra ismi Umay olan bu kadının çocuğu dünyaya gelir. O zamandan bu kaya 'Umay Kayası' olarak isimlendirilir.

Verilen bilgilere göre çocuğu olmayan kadınlar niyet ederek bahsi geçen kayayı ziyaret ederlerdi. Hatta buraya yakın ve uzak yerlerden de gelenler olurdu. Bazı ebeveynler yürüyemeyen çocuklarını bu kayanın yanına getirir ve ondan şifa dilerlerdi. Anlatılanlara göre 'Umay Kayası'nı ziyaret edenlerin arzu ve istekleri kabul olur, niyetleri gerçekleşirdi.

Azerbaycan'ın diğer yerlerinde olduğu gibi ağaçla ilgili inanışlar Karabağ halkı arasında da yaygındır. Genel anlamda ağaca tazim etme inanın kökeni eskilere kadar gitmektedir. "Hümmel'in 1937 yılında Genceçay ilinden (1 sayılı yerleşim biriminden) bulduğu bir kabın üzerindeki ağaç tasviri..., Mingçeçvir'de ve Hınıslı'da (Şamahı) milattan sonra I. yüzyıla ait ortaya çıkarılmış kil kapların üzerindeki ağaç tasvirleri" (Göyüşov, 1985, s. 101) söylediğimizin gerçek manzarasını ortaya koymaktadır.

Ağaca inanç, ağaçla dertleşme, ondan yardım isteme meselesi "Kitab-ı Dede Korkut" destanında da görülmektedir:

Sana "Ağaç!" "Ağaç!" deyirsem, çekinme, ağaç!

Mekke ile Medine'nin kapısı ağaç!

Museyi-Kelimin asası ağaç!

Büyük büyük suların köprüsü ağaç!

Neheng neheng denizlerin gemisi ağaç!

Ali'nin Döldül'ünün eyeri ağaç!

Ali'nin kılıcının kınıyla desteği ağaç!

İmam Hasan ile Hüseyin'in beşiği ağaç!

Erin de, avradın da korkusu ağaç!

Başını tutup bakarsam, başsız ağaçsın!

Dibini tutup bakarsam, dipsiz ağaçsın!

Beni senden asarlar, götürme ağaç!

Götürsen, yığıtığım seni tutsun, ağaç!

Gerek bizim elde olaydın, ağaç!

Gara Hindu kullarıma buyuraydım,

Seni parça parça doğrayaydılar, ağaç! (Zeynalov ve Elizade, 1988, s. 146)

Şüphesiz burada hitap edilen ağaç, kutsal ağaçlardandır. Ona İslam'ın kutsal şehirlerinin-Mekke ile Medine'nin-kapısı, Hz. Musa'nın asası, Hz. Ali'nin kılıcının kabzası, atı Döldül'ün eyeri, İmam Hasan ile İmam Hüseyin'in beşiği vb. denmesi özel anlam kazanmaktadır.

Karabağ halkı, kutsallaştırılmış ve yatır olarak kabul edilen ağaçları ziyaret etmiş, altında kurbanlar kesip dilekler dilemiş, budaklarından adaklar asmışlardır. Füzuli'nin Kerimbeyli köyündeki "Çınaraltı", Laçın'daki "Div Damı", Cebrayıl'daki "Dağdağan Ağacı" gibi yatırlar bu tür ziyaret yerlerinden olmuştur.

Topladığımız verilere göre daha çok çitlembik, çınar, çam, kayın, ceviz, dut, incir, nar gibi ağaçlara özel anlam yüklenmiştir. Ayrıca insanlar akşam olduktan sonra ceviz ve dut ağaçlarının altından geçmeye cesaret edemez,

aynı şekilde ağacın dibine kaynar su dökmezlerdi. Yaşlı insanların kaydettiğine göre örneğin “çitlembik ağacını kesmek, kırmak yasaktır. Aksi takdirde onun bedduasından kurtulmak mümkün değildir”, “İncir ağacının odununu yakanlar hayır bulmaz”, “İncir ağacını kesen kendi kökünü keser”, “İncir ağacının altında uyunmaz. İncirin altında uyuyan şahıs yılların hastası olur” gibi ifadeler bulunmaktadır. İnsanlar ağaçları canlı varlık olarak görür, onlara eziyet etmekten çekinir, rüyada ağacın yıkılmasını çok kötü, nahoş bir olay olarak kabul ederlerdi.

Karabağ halkı arasında yaygın olan düşünceye ve yukarıda kaydedilen ilginç fikirlere araştırmacıların eserlerinde de rast gelinmektedir. Bu hususta, Batı Sibiryalılar arasında insanın ağaçla şahsi ilişkisinin olduğuna dair inancın olduğu kaydedilmektedir. Örneğin eğer rüyada kimse yıkılan bir ağaç görseydi, bunu çok kötü bir alamet olarak kabul ederdi. Aslında o bunu ya kendisinin ya da yakınlarından birinin ölümünün yaklaştığı ile ilişkilendirirdi (Şükürov, 1997, s. 66).

Kaynaklarda kaydedilenlere göre Göktürkler, Yakutların Ulu Toyun ve Altaylıların Ülgen dedikleri büyük Tanrı’ya Oğan derlerdi. Göktürklerin inancına göre Oğan, yerin ortasında bitmiş büyük bir çam ağacının ortasında oturmaktadır. O halde çam ağacı, Tanrı’nın mesken saldığı bir yer olması nedeniyle kutsaldır. Eski Türkler ağacı kutsal kabul ettiklerine göre, göğşe–Tanrı’ya–ve yere kurban kestikten sonra kayın ağacı dikip ormanlar oluşturdular (Seyidov, 1989, s. 228).

Ağaçlarla ilgili inançtan bahsederken diğer bitkiler, örneğin üzerlik ve diğer otlardan da bahsetmemiz gerekmektedir. Karabağ halkının inancına göre üzerlik otunun tütsüsü dezenfeksiyon özelliğine sahip olduğu için birtakım hastalıkların tedavisinde ve nazarın önlenmesinde en güzel vasıtalarından biri olarak kabul edilmektedir. Bu yüzden de çocuk sık sık esnediğı zaman nazar değdiğini kabul eder ve başı üzerinde üzerlik yakarak şöyle derlerdi:

Üzerliksin havasın,

Min bir derde devasın.

Balama göz vuranın

Gözlerini oyasın.

“Yağmur yağacak diye yeşil otu tütsülemeslerdi,” “Rüzgar eser diye süpürgeyi yakmazlardı,” “Ev süpürülürken süpürge kiminse ayağına dokunursa 3 kez süpürgeye tükürürlerdi ki bu şahıs şere yakalanmasın.”

At, köpek ve kuşlarla ilgili inanışlar

Karabağlılar arasında at, köpek ve güvercinle ilgili inanışlar da mevcuttu. Halkın at sevgisi, ona olan inancı, yukarıda kaydedildiğı gibi defalarca denenmiş, tecrübe edilenlerin hafızalara kazınan son kanaatlerinden kaynaklanmaktaydı. Malum olduğu gibi, arazide yetiştirilen Karabağ atı Kafkasya’da en eski at türlerinden biriydi. XIX. yüzyılın sonlarında Karabağ atıyla ilgili şöyle denirdi:

Güney Kafkasya’da at türlerinin sayıca çok olmasına rağmen, bu türlerin tamamı Karabağ atının nesli değişmiş kollarıdır. Bazı araştırmacılar Karabağ atının Asya at türlerini ve Kuzey Kafkasya’da meşhur olan Kabardin atının gelişimini de etkilediğini kaydetmektedirler. (Bünyadov, 1977, s. 12)

Dr. Cevat Heyet’in kaydettiğine göre V. Şmidt, O. Minkin, V. Koppers, F. Flor gibi ünlü kültür tarihçilerine göre at ilk defa Türklerin ecdatları tarafından evcilleştirilmiş ve bineğin yanı sıra savaşta da kullanılmış, gıda olarak etinden ve sütünden yararlanılmıştır. Ayrıca Çinliler at binmeyi ve at üzerinde savaşmayı da Hunlardan öğrenmişlerdir. Çinli ve Bizanslı yazarların kaydettiklerine göre Hunlar sanki at üstünde doğmuşlarmış gibi at üzerinde yaşar ve atı kutsal kabul ederlermiş (Heyet, 1993, s. 45).

Karabağ halkının inancına göre Azerbaycan'da en az beş bin yıllık tarihi olan (T. Bünyadov) at 'murattır'. "Rüyada at gören muradına, arzu ve isteğine erer," "At yorulup yolda inat ederse sahibini kaza beklemektedir." "Atı satarken eyer ve yuları vermezler, aksi halde atı satan bir daha at sahibi olamaz, rızkı bereketi kaçar." "At nalı kapı ve pencere üzerine asıldığında ev bereketli olur," "Uluyan köpeğin çabucak ipini çözüp yal verirlerdi ki ecelin payını verdik, buralara yaklaşmasın," veya "Köpek uluduğu zaman ona çarık atarlar," "Eve misafir gelirken havlamayan, giderken susmayan köpeği beslemezler," "Köpek kafası asılmış bahçeye nazar değmez," "Yaylakta geceleyin köpek uluduğu zaman kurdun geldiğine işarettir." İnsanların üretim yaşamında, özellikle de hayvancılıkta önemli bir role sahip olan köpek "Mezolit Çağı'nda insanın evcilleştirdiği ilk hayvandır" (Khalilov, 1992, s. 73). Köpek, çobanların vefalı yol arkadaşı, yardımcısı, sığırları ve koyun sürülerini vahşi hayvanlardan koruyan sadık bekçisi olmuştur.

Bilgi kaynaklarımızın kaydettiğine göre (Seferov Sabit Hagverdi oğlu, 1955 doğumlu – Füzuli ili, Kerimbeyli köyü, kişisel iletişim, 01 Ocak 2024; Aliyev Mircafer Novruz oğlu, 1968 doğumlu, Füzuli ili, kişisel iletişim, 01 Ocak 2024), "geç dil açan çocuğa güvercin yumurtası yedirirlerdi," "Güvercine bahçede yuva yapanın rızkı bol olur," "Güvercin konan bahçeye kötü ruhlar yaklaşmaz," "Kırlangıç aşağıdan uçarsa yağmur yağar," "Kırlangıcın yuva kurduğu evde her zaman neşe olur," "Kırlangıcın yuvasını bozan kimseler zarar görür," "Karganın bahçeye konup ötmesi kötüye işarettir," "Karganın çokluğu kışın sert geçeceğinin habercisidir," "Saksağan bahçeye konarsa uzakta olan aile bireyinin geleceğini müjdelemektedir. Bu yüzden de ev sahibi dışarıya çıkar ve saksağana, hayır haber olası diye seslenir," "Bahçeye baykuş konarsa yaşlı kadın Hz. Süleyman'ın ismini zikreder ve 'Ey baykuş, belanı bizden uzak tut' der, ona yem olarak elindeki tuz ve ekmeği konduğu ağacın altına bırakır." Hz. Süleyman'ın isminin zikredilmesinin nedeni ise onun tüm hayvanların dilini bildiğine dair inançtır.

Kısaca, Karabağ halkı arasında yayılmış inançlar çeşitlidir. Bunu aşağıdaki inanç örnekleri de göstermektedir:

Saç taranırken dökülen saçı toplayıp yumak haline getirir ve el-ayak değmeyen yere koyarlardı. Saç yerde kalsa sahibi uğursuzluğa düşer olurdu, tılsım düşerdi. Çocuğun saçını kestikten sonra yere atmaz, üzerine basmazlardı. Aksi takdirde çocuk başağrısından eziyet çekerdi. Başağrısının saçın ruhunun rahatsızlığı ile ilişkili olduğu ve bu rahatsızlığın asıl nedeninin ise saçın sık sık yıkanması, taranması ve kesilmesi olduğu düşünüldü (Abdullayev, 1989, s. 7).

Eski inançlara göre saç kesildiğinde veya azaltıldığında ömür kısalırdı. Yağmur yağarken avucu yağmura açmaz, eli suyun altında tutmazlardı. El yağmurun altında tutulursa, uzun süre sağanak yağmur yağar. Sağanakla ilgili M. Seyidov ilginç şeyler kaydetmektedir. Seyidov'un kaydettiğine göre Azerbaycan'ın birçok yerinde, Ermenistan ve Gürcistan'da yaşayan Azerbaycanlılar sağanak yağmuruna "töreme yağmuru" derler. Bu ifadede muhtemelen göğün yağmur vasıtasıyla yeri mayalamasına dair inancın izleri kendini göstermektedir. Böyle olmasaydı yağmura "doğup çoğalan" anlamında "töreme" ismini vermezlerdi (Seyidov, 1989, s. 309-310). Sağanak yağmurunun kesilmesi için dışarıya şiş veya bıçak batırırlardı. Cebayıl sakininden elde ettiğimiz bilgilere göre sağanak yağmurunu durdurmak için o bölgede bazen dışarıya bir şişe yoğurt koyarlardı. İnanca göre bununla da yağmura pay verip gönlünü hoş etmiş, bulutun gözyaşını kesmiş olurlardı. Yazar E. Veliev yağmurla ilgili Karabağlıların bir inancından şöyle bahsetmektedir: "Deyilenlere göre yağmurlu günde karı ile koca aynı kapta haşıl yerse, hemen yağmur kesilir, kızıl güneş doğar" (1955, s. 258). Aynayı lekeli bırakmazlar, aksi takdirde işler iyi gitmez, insana yüz karası getirir. Ailede bedbaht olay yaşanır diye gece aynaya bakmaz ve evde kırık ayna tutmazlar.

Aynanın ilk olarak nerede ortaya çıktığı dikkat çekmektedir. Bazıları aynayı Çin, Yunanistan, İran ve Orta Asya ustalarının işi olarak görmekle birlikte Güney Kafkasya'yı da aynanın vatanı kabul etmektedir (Abdulla, 2005, s. 27). Aynanın yapılışından Nizami Gencevi de bahsetmiştir (Gencevi, 2004, s. 109-110). Çocuğun ilk dişi çıktığında yedi tür taneli bitkinin mahsulünden hedik pişirip 7 eve dağıtırlardı. İnanca göre böyle yaptıklarında çocuğun dişi çabuk, rahat ve ağrısız çıkardı. Kışlaktan yaylağa gidenler ısırgan suyu ile yıkanırldı. Aksi takdirde onlar sıtmaya yakalanırlardı. Evde hıçkırık krizine giren kimsenin hırsızlık yaptığına inanılırdı. Tabii ki bu düşünüldüğü gibi değildir. Hıçkırığın nedeni midenin hafif hastalığı ile ilişkilidir. Yemek üzerine gelip çıkanı, kaynanasının çok

istediğine inanılırdı. Ekim zamanı buğday kavurulmaz, çünkü ekilen buğdaylar yanar. Gazmag² yiyenin düğününde yağmur yağar. Tabakta yemek bırakanın sevgilisi çirkin olur. Kulak çınlarsa kimse arkanızda konuşur demektir. Sağ kulak kızardığında lehinde, sol kulak kızardığında aleyhinde gıybet ediyorlardır. Bebek korkmasın diye yastığının altında makas veya bıçak koyarlar. Göz seğirdiğinde ‘hayra seğirsin’ deyip kapağının üzerine kırmızı iplik koyarlar. Tuz sofraya döküldüğünde kavga çıkmasın diye üzerine bir parça şeker koyarlar. Ayakkabı darlığın sembolüdür, taze geline ayakkabı götürmezler. Yoğurt yaparken üzerine erkek elbisesi örterler ki çabuk ve sert alınsın. Evden komşuya yoğurt veya süt verirken evin bin bereketi kaçmasın diye içine kibrit yakıp atarlar. Düğün günü gelinin çırağının lambası veya aynası kırılırsa hayatı bedbahtlıkla dolu olacak. Gece tırnak kesenin ömrü kesilir. Makasın ağzı açık kalırsa kendisi ile ilgili konuşan vardır. Bıçak ağzı göğse doğru durursa adanan kurbanın kesilmesi gerektiğini hatırlatmaktadır.

Sonuç

Yukarıda kaydettiğimiz inançlar, Karabağ halkı arasından topladığımız örneklerin küçük bir parçasıdır. Bu inanç ve itikatlar üzerine yaptığımız kısa tarihî-etnolojik araştırma göstermektedir ki Cebrayıl, Füzuli, Zengilan, Kubatlı, Şuşa şehri, Kelbecer, Ağdam ve Laçın bölgelerinde yayılmış olan, köklü bir geçmişe sahip inançlar, genel olarak Azerbaycan’a özgü nitelik taşımaktadır ve genetik açıdan Türklerle bağlantılıdır. Tüm bunların yanı sıra sırf bölge halkına mahsus inançlar, saygı duydukları ve kutsal saydıkları ziyaret yerleri, mezarlar, türbeler, ocaklar da (Füzuli’nin Aybasanlı köyündeki ‘İbe İbrahim’, Yukarı Seyidahmedli köyündeki ‘İbe Ocağı’, Kaçar köyündeki ‘Pir’, Kendhoradiz’deki ‘İmam Piri’, Kerimbeyli köyündeki ‘Seyid Gızdarağası’, ‘Seyyid Usub’, ‘Seyyid İdris’, ‘Seyyid Eşref’, ‘Seyyid Novruz’, ‘Halife Ocağı’, ‘Gara Molla Ocağı’, ‘Şıh Efendi Ocağı’, ‘Cicimli Ocağı’, ‘Fatime Çelebi’, ‘Dağdağan Ağacı’, Füzuli’deki ‘Çınaraltı’, Laçın’daki ‘Div Damı’, Beylegan’daki ‘Cercis Peygamber’, Kelbecer’deki ‘Sürüşken Kaya’, Gubadlı’daki ‘Gelin Kayası’ veya ‘Umay Kaya’, Şuşa’da ‘Şappahane’ ve ‘Pirgah’ türbeleri, ‘Yukarı Gövher Ağa Camii’, ‘Mirmehdi Ağa Ocağı’, ‘Hazret Abbas Ocağı’, ‘Hazret Ali Kahası’, ‘Seyyid Mirfesih’, ‘Gasım Ağa Ocağı’, ‘Seyyid Halil Seydi Ali oğlu Ocağı’ vs.) vardır ki günümüzde de değerini muhafaza etmektedir.

Kaynakça

- Abdulla, B. (2005). *Azərbaycan mərasim folkloru*. Gismet.
- Abdullayev, B. (1989). *Həggın səsi*. Azərneşr.
- Acalov, A. (1988). *Azərbaycan mifoloji mətnləri*. Elm.
- Babəyev, T. (1998). *El ocağı başına yığışar*. Azərneşr.
- Babəyev, T. (2013). *Goy həmişə çörək olsun*. Elm və təhsil.
- Bünyadov, T. (1977). *Azərbaycanda atçılığın tarixindən*. Elm.
- Emenova, B. (2020). *Mənəvi mədəniyyətimiz Ali Vəliyev yaradıcılığında*. Avropa.
- Gencevi, N. (2004). *İsgəndərname. Şərəfnəmə*. Lider.
- Göyüşov, R. (1985). *Azərbaycan arxeologiyası*. İşıq.
- Heyet, C. (1993). *Türklerin tarix və mədəniyyətinə bir baxış*. Azərneşr.
- Khelilov, Kh. (1992). *Garabağın elat dünyası*. Azərneşr.
- Məhərrəmov S. (2020). *XIX-XX əsrin evvəllərində Kiçik Qafqazın cənub-şərq bölgəsinin tarixi-etnografik tədqiqi*. Apostrof-A.
- Nəbiyev A. (1988). *El nəğmələri, xalq oyunları*. Azərneşr.
- Şükürov A. (1997). *Mifologiya, 6-cı kitab. Gədim türk mifologiyası*. Elm.

Veliyev E. (1954). *Gehreman*. Azərneşr.

Veliyev E. (1955). *Çiçekli (ikinci neşr)*. Azərneşr.

Zeynalov, F. ve Elizade, S. (1988) *Kitabi-Dede Gorgud*. Yazıçı.

Şekil 1

Cercis Peygamber Türbesi, Beylegan

Şekil 2

Cercis Peygamber Türbesinin İçten Görünüşü, Beylegan

Şekil 3

Füzuli İli, Aybasanlı Köyü, İbe (İbrahim) Türbesi

Şekil 4

Füzuli İli, Aybasanlı Köyü. İbe (İbrahim) Türbesi 'nin Arka Taraftan Görünüşü

Şekil 5

Füzuli İli, Aybasanlı Köyü. İbe (İbrahim) Türbesi'nin İçten Görüntüsü

Şekil 6

Cebrayıl İli, Hacı Garaman Ziyareti

Şekil 7

Füzuli İli, Babı Köyü, Şeyh Baba Türbesi

Şekil 8

Cebrayıl İli, Sirik Köyü, Fatma Çelebi

Şekil 9

Füzuli İli, Kend Horadiz Kasabası, İmam Piri

Not. Makalede kullanılan tüm görseller yazara aittir.

Bu dergide yayımlanan makalelerin telif hakları Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisine ait olup CC-BY-NC-ND lisansına uygun olarak açık erişim olarak yayımlanmaktadır / The copyright of the articles published in this journal belongs to Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi and they are published as open access in accordance with the CC-BY-NC-ND license.

Bu makalenin değerlendirmesi çift taraflı kör hakemlik ile yapılmıştır / This article was evaluated by double-blind peer review.

Etik bildirim: taed@ktb.gov.tr /Ethics notification: taed@ktb.gov.tr

Atıf Bilgisi/Citation

Aliyev, E. (2025). Gürcistan'da Yaşayan Azerbaycan Türkleri arasında bebeklerin çileden çıkarılması ve sonrası gelenekler, törenler, terbiye yöntemleri. *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, 90, 165-178.

Araştırma Makalesi

Gürcistan'da Yaşayan Azerbaycan Türkleri Arasında Bebeklerin Çileden Çıkarılması ve Sonrası Gelenekler, Törenler, Terbiye Yöntemleri*

Esed ALİYEYEV

Azerbaycan Milli İlimler Akademisi

Yazar Notu

Esed ALİYEYEV ● <https://orcid.org/0009-0007-5645-2283>

Bu makalede herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur.

Bu makalenin yazarı tarafından çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Bu çalışmaya ilişkin etik kurul izin belgesi alınmış olup gerekli belgeler yazar tarafından dergiye iletilmiştir.

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir.

Bu makale ile ilgili iletişim için Esed ALİYEYEV, AZ1073, H.Cavid pr., 115, Bakü, Azerbaycan adresine başvurunuz. esed.aliyev.2020@mail.ru

* Gönderilme Tarihi: 28 Aralık 2024; Kabul Tarihi: 30 Haziran 2025; Yayımlanma Tarihi: 31 Temmuz 2025 / Submission Date: December 28, 2024, Acceptance Date: June 30, 2025, Publication Date: July 31, 2025.

Research Article

Among Georgian Azerbaijani-Turks, The Customs, Ceremonies, Methods of Upbringing of Infants and Their Subsequent Customs**Esed ALIYEV**

Azerbaijan National Academy of Sciences

Author NoteEsed ALIYEV ● <https://orcid.org/0009-0007-5645-2283>

There is no financial conflict of interest with any institution, organization or person in this article.

The author of this article declares that scientific and ethical principles were followed during the preparation of the study and that all studies used were cited in the references.

Ethics committee approval has been obtained for this study and the necessary documents have been submitted to the journal by the author.

No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. The entire content of the study was produced by the author in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.

For communications regarding this article, please contact Esed ALIYEV, AZ1073, H.Cavid pr., 115, Baku, Azerbaijan. esed.aliyev.2020@mail.ru

Öz

Günümüz Gürcistan coğrafyasının bazı bölgelerinde eski dönemlerden bu yana Azerbaycanlılar/Türkler yaşamıştır. Onların şekillenmesine farklı Türk boyları katkıda bulunmuştur. Azerbaycan Türklerinin bir parçası olan Gürcistan Azerbaycanlılarının yaşantısında, yeni doğmuş çocuklarla ilgili icra edilen birtakım gelenek (çile takkesi ve gömleği giyindirmek, hayvanın boyun kemiği atılmış su ile banyo yaptırmak, topraktan geçirmek vs.), tören (ahit kardeşliği, ahit bacılığı, diş hediğine toplanma, saç ve tırnak kesme, küçük düğün/sünnet düğünü, kirve akrabalığı vs) ve belirli bir yaşa ulaştıklarında da onların ahlaki, çalışma, fiziki, akli ve estetik terbiyeleri yer almaktaydı.

Çalışmada ayrıca çocuklarda ahlaki terbiyenin sağlanması için ebeveyn-evlat ilişkilerine, onların karşılıklı güven ve iletişim güzelliğine özel dikkat yetirildiği kaydedilmektedir. İletişim güzelliği, başkalarını işitme, dinleme becerisi, diğerlerinin olumlu düşüncelerini, öğütlerini kavrama, kabul etme kabiliyeti ahlaki terbiyeye tam anlamıyla nail olmanın temel şartı kabul edilirdi.

Tarihi-etnografik açıdan ilk defa kaleme alınan bu çalışmada çocuklara ve onlarla ilgili meselelere bebeklikten itibaren ebeveyn tarafından bu şekilde kompleks yaklaşılmasının, onları kökü binyılların derinliklerinden boy gösteren millî değerlerimize, gelenek ve göreneklerimize saygılı biçimde yetiştirmeye, şekillendirmeye yönelik olduğu vurgulanmaktadır.

Anahtar kelimeler: Gürcistan Azerbaycanlıları/Türkleri, çocuklar, gelenekler, törenler, eğitim

Abstract

Azerbaijani-Turks have lived in several regions of present-day Georgia since ancient times. Various Turkic tribes participated in their formation. One of the most important places in the family life of the Georgian Azerbaijani-Turks, who are an integral part of the Azerbaijani Turks, are the customs performed in connection with newborn children (dressing them in a turban, a shirt, bathing the animal with water containing the neck bone, passing through the soil, etc.), ceremonies (covenant brotherhood, covenant sisterhood, tooth brushing, shaving hair, nail trimming, as well as small wedding-circumcision wedding, kinship, etc.), when they reached the appropriate age, their moral education, labor education, physical education, mental education, as well as aesthetic education .

In this article written by us for the first time in a historical-ethnographic style, it is emphasized that such a comprehensive approach to children and their realated issues by parents from infancy to childhood serves to educate and shape them in the spirit of respect for our national values and traditions, whose roots are rooted in the depths of thousands of years.

It is also emphasized that special attention was paid to parent-child relations, mutual trust and beauty of communication between them in order to ensure the moral education of children in all its aspects. It is the beauty of communication, the ability to hear and listen to others, that were considered as the main conditions for achieving the integrity of moral education.

Keywords: Georgian Azerbaijanis-Turks, children, customs, ceremonies, education

Gürcistan'da Yaşayan Azerbaycan Türkleri Arasında Bebeklerin Çileden Çıkarılması ve Sonrası Gelenekler, Törenler, Terbiye Yöntemleri

Gürcistan'da yaşayan Azerbaycan Türkleri, meskunlaştıkları arazilerin kadim sakinleridirler. Önceki dönemlerde ve XV. yüzyılın başlangıcında, şimdiki Gürcistan Cumhuriyeti'nin doğu ve güneydoğu bölgesi Azerbaycan devletine – Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Saveviler – bağlı olsa da (Memmedov, 2013, s. 70-71), sonraları Borçalı el değiştirmiştir. Böyle bir durumla XVIII. yüzyılın ilk yarısında da karşı karşıya kalınmıştır. Söz konusu yüzyılın başlarında Borçalı Nahiyesi Gence Hanlığı'na bağlı olsa da, II. Uğurlu Han Ziyadoğlu'nun 1736 yılında Muğan'da Nadir Han'ın Şah seçilmesine itirazının karşılığında Nadir, Gazakh, Borçalı, Şemşeddil bölgelerini Ziyadoğulları'ndan alıp Gürcistan emirlerinin yönetimine (Kartli Çarı Teymuraz'a) vermiştir (Aliyev, 2009, s. 338; Babazade, 2012, s. 22-23; Recebli, 2013, s. 21; Kırzioğlu, 1972, s. 36). 1840'lı yılların sonu ve 1850'li yıllarda Şeki Hanlığı'nın güçlenmesi ve Çelebi Han'ın iktidarının pekişmesi, Karabağ Hanı Penah Han, Karadağ Hanı Kazım Han, Nahçıvan Hanı Haydarkulu Han ve Gence Hanı Şahverdi Han'ı tedirgin etti. Bu durum üzerine Şeki Hanlığı'na karşı Gürcü çarları Teymuraz ve II. İrakli ile birleşerek ittifak kurdular. Ancak Gence'yi ele geçirmek isteyen II. İrakli ihanet yolunu seçti. Nitekim 1751 yılında müttefiklerini Şemkir yakınlarındaki kampına çağırarak onları “tuzağa düşürdü” (Recebli, 2013, s. 211).

Durumdan haberdar olan Şeki Hanı Hacı Çelebi, Gürcü kuvvetlerine saldırarak onları mağlup etmiş ve hanları esaretten kurtarmıştır. O, Gazakh, Borçalı ve Şemşeddil bölgelerinde Gürcü hakimiyetine son verip, oğlu Ağakişi Bey'i bu yerlere yönetici olarak atamıştır. Ancak 1755 yılında Hacı Çelebi vefat etmiş ve Şeki Hanlığı zayıflamaya başlamıştır. Bundan sonra Gazakh, Borçalı ve Şemşeddil bölgeleri yeniden Gürcülerin hakimiyetine geçmiştir (Bakıhanov, 1991, s. 157; Aliyev, 2009, s. 342).

Bir zamanlar Azerbaycan'a ait olan ve Sultanlık, Mahal statüsüne sahip Borçalı yurdu, Güney Kafkasya'nın Rusya tarafından işgalinden sonra özel “Tatar Distansiyası” statüsü alarak Tiflis Eyaleti'ne bağlı bir kazaya dönüştürüldü. Bu dönemde kazanın sınırı Rus yazar A. D. Eritsov tarafından şöyle tasvir edilmiştir:

Borçalı Ovası, Loru ve Trialeti dağlarının da dahil olduğu kaza, Tiflis'in güneydoğusunda 40°40" ve 62°22" güney uzunlukları arasında bulunur. En yüksek zirvesi denizden 9918 verst¹ yüksekliğinde Halep Dağı'dır. Kaza, aynı şekilde Yelizavetpol Eyaleti'nin Gazakh, İrevan Eyaleti'nin Aleksandropol kazası ile sınırdır. Onun güney sınırı Goşadağ Sıradağları'ndan ve Pembek Vadisi'nden geçmektedir. Borçalı'nın arazisi kuzeybatı istikametinde sağda Çubuklu, daha sonra ise Ağlağan olarak isimlendirilen Bozabdal Sıradağları'na kadar uzanmaktadır. Söz konusu bölgenin batıda Garakhaç'tan geçen sınırı Leyli Dağı'na ulaşmaktadır. Borçalı'yı burada Akhalkalek kazasından Yemlikli (Şiştepe), Eyrigar, Devegiran, Goyundağ, Simsar, Şahnabad (Şahnababel), Gori'den Cem-Cem, Ercivan dağları, Tiflis'ten ise Mengilis'teki Sarıdağ ayırmaktadır. Burada Borçalı'nın sınırı Yağlıca Ovası dahil olmakla Kırmızı Köprü'ye ulaşmaktadır. Borçalı'nın toplam sınırının uzunluğu 480 versttir ki bunun da 100 versti Gazakh kazası ile sınırdır (Eritsov, 1887, s. 367-369).

Rus yazar ayrıca, Akhalsikh, Akhalkalek ve Telav kazalarından iki kat büyük olan Borçalı'nın arazi açısından, Tiflis, Tianet ve Duşet kazalarından da büyük olduğunu kaydetmektedir. Eritsov'a göre Borçalı arazisi o kadar büyüktür ki ne Kutais ne İrevan ne Yelizavetpol ne de Bakü eyaletleri onunla mukayese edilemez (Eritsov, 1887, s. 369). XIX. yüzyılın sonlarına ait bir kaynakta Borçalı'nın arazisi 111,96 mil, yahut 5,417 verst, yani 564,472 desyatin olarak gösterilmekte ve Tiflis Eyaleti'nde en geniş arazinin Borçalı kazasına mahsus olduğu kaydedilmektedir (Argutinskiy-Dolgorukov ve ark., 1887, s. 10).

Yukarıda kaydedilenlerden hareketle tarihçi/etnograf Kerem Hetemoğlu Memmedli şöyle diyor:

¹ Bir Rus uzunluk ölçü birimidir. 1,0668 kilometre ve 3500 feete karşılık gelmektedir.

Borçalı kazasının arazisi şimdiki Gürcistan'ın güneydoğu Dmanisi (Başgeçit), Bolnisi (Çörük Gemerli), Marneuli (Sarvan, Candar, Gızılhacılı), Gardabani (Garatepe-Garayazı), Zalga'nın (Barmagsız) bir kısmı, Rustavi (Bostanşehir, bazı kaynaklarda ise Gara Ay şehri), şimdiki Ermenistan Cumhuriyeti'nin kuzeyini (Noyamberyan (Baranlı), Spitak (Hammalı), Amasiya (Ağbaba), Stepanavan (Calaloğlu), Kalinon'u (Daşır) kapsamıştır. Lakin hem Çar Rusyası hem de Sovyetler Dönemi'nde Borçalı'nın 1000 yıllardan beri Türkçe olan yer isimleri yapay şekilde uydurma isimlerle değiştirilmiştir (Boraçlı Abideleri, 2013, s. 4).

Hem Borçalı'nın parçalanmış arazilerinde hem de Borçalı olarak bilinen diğer tarihi Azerbaycan topraklarında sürekli Azerbaycanlılar/Türkler yaşamıştır. Onlar bu arazilerde sayı olarak çoğunluğu oluştursalar da, bazen rakamlar çarpıtılarak Azerbaycanlıların/Türklerin sayısına dair sahte bilgiler verilmiştir.

Azerbaycan Türklerinin bir parçası olan Gürcistan Azerbaycanlıları/Türkleri yaşadıkları arazilerde gelenek ve göreneklerini muhafaza etmiş, zengin maddi ve manevi kültür örnekleri, terbiye usulleri geliştirmiş ve törenler yapmışlardır.

Konuyla İlgili Yapılan Çalışmalar

Gürcistan Azerbaycanlılarının/Türklerinin günlük yaşantıları bugüne kadar araştırma konusu yapılmamıştır. Bir halkın tarihi sadece yazılı kaynaklarda değil, onu diğerlerinden ayıran gelenek, görenek, tören, yetiştirme tarzı vb. ile de korunmaktadır. Öte yandan, son dönemde dünyada ve içinde bulunduğu Güney Kafkasya'da yaşanan olaylar, ulusal-etnik temelli anlaşmazlıklar ve savaşlar, ayrıca Gürcistan Azerbaycanlılarına yönelik çeşitli baskılar, yerel halkın anayurdundan kitlesel göçüne ve manevi mirasımızın zengin hazinesi olan yaşlı neslin yerinden edilmesine yol açmaktadır. Bu durum, zengin kültürel mirasımızın incelenmesini engelliyor. Bu nedenle amacımız, söz konusu bölgede bebeklerin çileden çıkarılmasına ilişkin kuralları ve bu nüfus arasında uygulanan gelenek, görenek, tören ve yetiştirme yöntemlerini bilim camiasına duyurmak, aynı zamanda bu bilgileri toplayıp halkla paylaşmaktır.

Materyal ve Yöntem

Makalede, 1990-2000 yıllarında Gürcistan'da yaşayan Azerbaycan Türkleri arasından derlediğimiz etnografik, sözlü ve yazılı malzemelerden yararlanılmıştır. Etnografik araştırmalarda yaygın olarak kullanılan karşılaştırmalı analiz, betimleme, nüfus araştırmaları, kişisel gözlem ve konunun nesnel yorumuna dayalı yöntemler kullanılmıştır. Materyaller toplanırken 15 kaynak kişi ile sözlü anket yapılmıştır.

Çileyle bağlı gelenekler, törenler ve terbiye

Gürcistan Azerbaycanlılarının/Türklerin yaşamında en önemli, belki de en temel aşamalarını, yeni doğan bebeklerin çileden² çıkarılması ve bundan sonraki gelenek ve törenler oluşturmaktadır.

Çalışma bağlamında araştırılan bölgelerden toplanılan etnografik veriler, yeni doğan bebeklere banyo yaptırıldıktan sonra “çile gömleği” ve “çile takkesi” giydirilerek belendiğini göstermektedir. Gömlek ve takke zaman zaman yenilse de (bebeğin birkaç çile gömleği ve takkesi olurdu) bebeğin çilesi çıkıncaya (kırk gün) kadar çıkarılmazdı.

Karayazı Bölgesi'ne bağlı Ağtehle köyü sakini Tezegül Hanahmed kızı Aliyeva'nın anlattığına göre çileli çocuğun uyuduğu odaya yabancıların, özellikle yüzüklü, küpeli ve cin musallat olan kadınların girişine izin verilmezdi. Onlara göre bu durum bebeğin sağlığını etkiler, hatta ölümü ile sonuçlanabilirdi. Bu yüzden de eve yabancı geldiği zaman dışarıda bir süre bekletilir, bebek dışarı çıkarıldıktan sonra içeri girmesine izin verilirdi. Bundan sonra bebek

² Kırk gün demektir. Bebeği doğduktan sonraki ilk kırk gün bir takım tehlikelerden korumak amacıyla bazı önlemler alınır.

içeri, eve geri getirilirdi. Yani, çocuk yabancıyı değil yabancı çocuğu karşılamış olurdu. Çocuğun uyuduğu odaya kendisi de bilmeden boynunda boncuk, üzerinde metal eşya olan kadın girdiği zaman bebeğin rengi değişir, durumu kötüleşirdi. Metal eşyanın ve boncuğun etkisini yok etmek, çocuğun durumunu iyileştirmek için gecikmeden toprağı 40-50 cm derinliğinde köprü şeklinde kazıp bebeği altından geçirirlerdi. (Aliyeva Tezegül Hanahmed kızı, 1938 doğumlu, Garayazı Bölgesi, Ağtehle köyü, kişisel iletişim, 17 Mayıs 1999) Gürcistan Azerbaycanlıları/Türkleri arasında mevcut olan “topraktan geçirme” geleneğine dair Azerbaycan etnografisinde hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Anlaşılan bu gelenek yalnızca araştırdığımız bölgenin halkı arasında yayılmıştır.

Etnograf H. G. Gedirzade’nin verdiği bilgilere göre geçmişte Nahçıvan’da “Babaoul” isimli yassı, sarıya çalan veya mavi renkli boncuk son derece tehlikeli kabul edilirdi. Kırklı bebeğin üzerine böyle bir boncuk konulduğunda çocuk sararır veya morararak ölürdü (Gedirzade, 2003, 155). Çileli bebeğe, içine hayvanların boyun kemiği atılmış su ile banyo yaptırılırdı. Söylenenlere göre bu su bebeğin kemiklerinin, özellikle de boyun kemiğinin güçlenmesinde önem arz etmekteydi.

Karayazı Bölgesi’ne bağlı Ağtehle köyü sakini Dilara Samed kızı Aliyeva’nın söylediğine göre, doğumunun kırkinci gününde çocuk çileden çıkarılırdı. Bu zaman ılık sudan 40 yemek kaşığı alınıp bakır bir kaba dökülürdü. Sonra çocuğa banyo yaptırıp, alınan kırk kaşık suyu onun omuzları üzerinden akıtarak “Ağrın-acın, derdin-belan bu su ile gitsin”derlerdi. Çocuğun takkesinin, gömleğinin ve belek bezlerinin çilesi de aynı gün götürülürdü. Çilesi götürülen takke ve gömlekler bir daha çocuğa giydirilmez, katlanıp sonraki çocuk için saklanır, belek bezi ise birtakım işlerde kullanılırdı (Aliyeva Dilara Samed kızı, 1933 doğumlu, Garayazı Bölgesi, Ağtehle köyü, kişisel iletişim, 22 Haziran 1991)

Araştırılan bölgelerden topladığımız etnografik verilere göre, çocuğun çilesi (kırkı) çıktıktan birkaç gün sonra ailede “kardeşlik” veya “bacılık” isimli tören düzenlenirdi. Bu gelenek komşu Gürcüler arasında da görülmektedir. Verilen bilgilere göre ailenin tek erkek çocuğu belli bir yaşa ulaştığında iletişim kurup güvendiği bir kimse ile “kan kardeşi” olurdu. “Kan kardeşi” olma ritüeli şöyle yapılırdı: Her ikisi parmaklarını hafifçe çertir ve çıkan kan birbirine katarlardı. Ailenin tek kız çocuğu, arkadaşlık ettiği ve kendisine sırdaş bildiği kızla birkaç kişinin şahitliği ile ahdedip “ahit bacası” olurdu. Bu “arkadaşlığa” çok değer verilirdi. Söz konusu arkadaşlık, arkadaşın evinde dünyaya yeni çocuk geldiğinde kendisini daha çabuk gösterirdi.

Yeni doğan erkek olursa, bebeğin babasının; kız olursa annesinin arkadaşı çoklu hediyelerle çocuğu görmeye, anne-babayı tebrik etmeye gelirdi. Arkadaşın gelişi için düzenlenen törende lezzetli yemeklerle donatılmış bir sofraya kurulurdu. 15-20, hatta bazen 30 kişinin katıldığı bu törende çoğu zaman aşık veya zurnacı grubu da olurdu (Aliyev, 2012, s. 95).

Şu kadarını söyleyelim ki, arkadaşın yeni doğan bebeği ziyareti sırasında çalgılı tören yapılmasına diğer halkların folklorunda rastlamamaktayız. Borçalı Bölgesi’ne bağlı Mameyi köyü sakini Gıyafet Halil kızı Halilova’nın verdiği bilgilere göre çocuğun ilk dişi çıktığı zaman da tören yapılırdı. “Diş hediğine toplanma” olarak isimlendirilen bu törene daha çok aile bireyleri, akrabalar ve komşular katılırdı. Söz konusu törende buğday, fasulye ve nohutun karışımından hedik pişirilir ve yedi eve dağıtılırdı. Kurala uygun olarak hedik kabı boş geri verilmez, içine para veya tatlı konulurdu. Söylenenlere göre hedik, çocuğun sonraki dişlerinin ağrısız ve çabuk çıkmasına yardımcı bir araç olarak kabul edilirdi (Halilova Gıyafet Halil kızı, 1954 doğumlu, Borçalı bölgesi, Mameyi Köyü, kişisel iletişim, 19 Eylül 1998)

Udinlerde ise ilk dişi çıkan çocuğa “küçük düğün, diş düğünü” yapılırdı (Kalafat, 2006, s. 348).

Araştırılan bölge halkları arasında çocuğun ilk “süt dişi” düştüğü zaman onu sandığın veya yüklüğün arkasına atarak “ay fare, ince veya süt dişimi sana veriyorum, balta dişini bana ver” derlerdi. Böyle bir deyim küçük farklılıklarla Karaçay-Balkarlarda da mevcuttu:

“Çıçkan! Çıçkan! -A fare! A fare!

Eski dişimi al da, -Eski dişimi al da,

Manga djangı tiş ber!-Bana yeni diş ver”

Bu gelenek Büyük Okyanus'un Raratonga adasında yaşayan halk arasında da uygulanmıştır(Ortabaeva, 2001, s. 289).

Ailenin arzularından biri çocuğun ayakları üzerinde (dik) durması ve ilk adımı atmasıydı. Bu istekle anne çocuğun her iki elini tutup ayağa kaldırır ve sesli bir şekilde şöyle bir nağme okurdu:

“Day dur, day dur, dayın gelsin,

Çömçelerde payın gelsin.

Payızı kışı neynirik?

Balam yazın yayın gelsin” (Aliyev, 2010, s. 115).

Yukarıdaki nağme-şiiirde çocuğun dik durmasıyla dayının arzulanması, onun sabırsızlıkla beklenmesi tesadüfi değildir. Bize göre bu deyimde anaerkillikten kalan izler kendini göstermektedir. Yani, anne gibi kardeşi de yüce ve kutsaldır (Memmedov, 2008, s. 243).

Çocuğun ayağa kalkıp ilk adımını attığı gün dedesi ve ninesi bir erkek kuzu kurban kestirip etini dağıtırlardı. Dayısı ise ona “ağır” hediye verirdi. Böyle bir gelenek Karaçay-Balkar, Osetin, Kabardin ve Orta Asya Türkleri arasında da gözlemlenmiştir (Botaşev, 2001, s. 175).

Çocuk bir yaşına geldiğinde saç ve tırnakları kesilirdi. Kesilen saç, kullanılmamış yeni bir bez parçasına sarılıp görünmeyen bir yere konur, tırnakları ise bahçede ıssız bir yere gömülürdü. Araştırdığımız halka göre saç çığnenirse çocuk baş ağrısından eziyet çeker, hafızası zayıflar, tırnak çığnenirse parmakları kısa kalır.

Anadolu, Özbekistan ve Türkmenistan'da çocuğun ilk tırnağının kesilmesi büyük sevinçle karşılanırdı. Hatta bundan dolayı “tırnak düğünü” isimli tören de düzenlenirdi (Kalafat, 2006, s. 334).

Diğer Müslüman halklarda olduğu gibi araştırmaya konu olan bölgelerde de erkek çocukları belli bir yaşta sünnet ettirilmiştir ve bugün de ettirilmektedir. “Sünnet düğünü” yahut “küçük düğün” olarak isimlendirilen bu töreni yaşlılar çoğu zaman İslam ile ilişkilendirmekte ve erkek çocuğunun yalnızca sünnet ettirildikten sonra Müslüman kabul edildiğini söylemektedirler. Araştırmacılar ise söz konusu törenin İslam'dan önce de mevcut olduğunu ve yalnızca sonralar şeriat tarafından İslamlaştırıldığını kaydetmektedirler (Kerimov, 1987, s. 90-91).

Türkler arasında İslam'dan çok önce şekillenmiş; Hazar, Kıpçak, Kuman toplumlarının büyük bir kısmında ritüel karakterine sahip (Gedirzade, 2003, s. 87) bu gelenek, dünyanın diğer halkları arasında da mevcuttur (Kerimov, 1987, s. 87).

Borçalı Bölgesi'ne bağlı Gaçağan köyü sakini Rizvan Abdullayev'in (Abdullayev Rizvan Çoban oğlu, 1958 doğumlu, Borçalı Bölgesi, Gaçağan köyü, kişisel iletişim, 27 Ağustos 1995) söylediğinden, çocuğu sünnet ettirmeden önce kirvesinin³ belirlendiği anlaşılmaktadır. Bu bölgede kirve, en değerli ve saygın sima olarak kabul edilirdi. Bunun nedeni, sünnet sırasında çocuğun kanının onun üzerine dökülmesiydi. Bu durum çocuğun ebeveyni, boyu ve akrabası için paha biçilmez, iki aile ve nesil arasında akrabalık bağı kuran “kutsal kan” olarak kabul edilirdi (Tehleli, 2006, s. 19). Kaynaklardan da görüldüğü gibi kirve ikinci baba olarak isimlendirilirdi (Gazakh-Ağstafa Elleri, 1995, s. 65).

3 Kirve, halk geleneğine göre, çocuk sünnet edilirken genellikle sünnet giderlerini üzerine alan, sünnet sırasında çocuğun elini kolunu tutan, onun korkusunu gidermeye çalışan, daha sonra çocuk üzerinde babaya yakın bir hak sahibi olan kimseye denir.

Başkeçid Bölgesi'ne bağlı Yırğançay köyü sakini Aslan Çerpanov'un söylediğine göre, tek tehlikeli olduğu için çocuğu çift olarak sünnet ettirirlerdi. Şöyle ki, ailede erkek çocuk tek olursa, sünnet sırasında Allah'a dua edip bir kırmızı horoz da kesilirdi. İnanca göre, çiftin birinin yerini horoz aldığından, çocuğa gelecek bela ondan yan geçecektir. Kurala göre kesilmiş horoz sünnetçiye verilirdi (Çerpanov Aslan İdris oğlu 1947, doğumlu, Başkeçid Bölgesi, Yırğançay Köyü, kişisel iletişim 20 Mart 1994). Mevcut gelenek, Kaşkay Türkleri ve Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde uygulanırdı (Kalafat, 2006, s. 36-37).

Azerbaycan'ın diğer etnografik bölgelerinde olduğu gibi (Gedirzade, 2003, s. 176), araştırma konusu edindiğimiz halk arasında da çocuk sünnet ettirildikten sonra "el yıkama" töreni başlardı. Kurala uygun olarak kirve ellerini sünnet ettirilen çocuğun babasının elleri üzerinde tutar, bir başkası ise kirvenin ellerine su dökerdi. Çocuğun babası, ellerini kirvenin ellerinden süzülen su ile yıkardı. Bu kural bir kez de tersine yapılırdı. Yani çocuğun babası, ellerini kirvenin elinin üzerinde tutup üzerinden su akıtılırdı. Bundan sonra kirveler birbirine sarılıp kucaklaşırlardı.

Edindiğimiz bilgilere göre, sünnet töreninden birkaç gün geçtikten sonra kirve, çocuğu yataktan kaldırıp yürütmek için gelirdi. Halk arasında bu, "külден çıkarma" töreni olarak isimlendirilmektedir. Bu gün yine bir hayvan kesilir, sofra kurulurdu. Akraba ve komşular toplanır, çocuğun ve kirvenin şerefine güzel sözler söylerlerdi.

Şunu da ilave edelim ki aileler arasındaki kirve, akrabalığı nesilden nesile aktarılırdı. Kirve ile diğer yönden akrabalık ilişkisi (örneğin kız alıp kız vermek) hoş karşılanmazdı. Halk arasında kullanılan "kirve toprak dökülür diye kirvenin evinin çatısına çıkmaz" deyiimi bunun tezahürüydü.

Gürcistan Azerbaycanlıları/Türkleri arasında, bebek doğduğu günden itibaren göz altında tutulur, onun tüm hareketlerine dikkat edilirdi. Çocuğun manevi bütünlüğü, zenginliği, özetle her yönlü gelişimini sağlamak amacıyla ilk olarak onun ahlaki açıdan terbiyesine özel önem verilirdi. "Çocuklarda ahlaki terbiyenin normal olması ise ailenin yaşlı bireylerinin karşılıklı ilişkilerine, çocuğu çevreleyen uygun ortamın manevi sağlamlığına bağlıydı" (Aliyev, 2012, s. 102). Bu hususta A. S. Makarenko şöyle demektedir:

Sizin (ebeveynin- A. A.) davranışınız çocukların terbiyesinde son derece önemlidir. Siz çocuğu yalnız onunla konuşurken değil, hayatınızın her anında, hatta evde olmadığınız zaman da terbiye ediyorsunuz. Sizin tekçe çocuklarınızla değil, başka insanlarla konuşma ve onlara karşı davranışlarınız çocuk için önem arz etmektedir" demektedir (1950, s. 348).

Söz konusu meseleyle ilgili "Kitab-ı Dede Korkut" Destanı'nda (Zeynalov ve Alizade, 1988, s. 131; Özdemir, 2017, s. 12-26) ve Nizami Gencevi'nin eserlerinde (Gencevi, 1983, s. 159) de çok değerli tavsiyelerde bulunmaktadır.

Gözlem ve izlenimler, manevi güzelliklerin, yetkinliğin, bilgi sahibi olmanın, milleti, halkı, çevresindeki âlemi idrak etmenin, kavramanın temel yolunun aile bireylerinin birbiriyle iyi ilişkilerinin yanı sıra ebeveynin çocuğa telkin ettiği ahlaki terbiyeden geçtiğini göstermektedir.

Gürcistan Azerbaycanlıları/Türkleri arasında evlatlarının ahlaki terbiyesini kapsamlı şekilde yönlendirmek amacıyla ebeveyn-evlat ilişkilerine, aralarındaki karşılıklı güven ve iletişimin güzelliğine özel önem verilirdi. Araştırmacıların kaydettiğine göre "güven saflığı, iletişim güzelliği, diğerlerini dinlemeyi becermek, başkalarının gerekli düşüncelerini, tavsiyelerini kabul etmek ahlaki bütünlüğün önemli yönlerindendir. İletişim güzelliği ilk olarak evlat-ebeveyn ilişkilerinde ortaya çıkar, sonra geniş ölçekli hale gelmelidir" (Efendiyev, 1983, s. 29).

Verilen bilgilere göre, ebeveyn kendi çocuklarını ahlak kurallarına zıt olan tüm vasıtalar, beğenilmeyen alışkanlıklardan çekindirmekte ve muhafaza etmekte kararlıydı. Ebeveynlerin bu işte kararlı olması ve titizliği çocuklarda sağlam karakterin şekillenmesine, onların öğütleri güvenli ve bilinçli bir şekilde kavramasına yönelikti.

Nasıruddin Tûsî, çocuklarda kötü alışkanlık ve davranışlara karşı nefret uyandırmanın zaruri olduğunu kaydetmekteydi:

Çocuk gelişiminin ilk aşamasında çok sayıda hata yapar, beğenilmeyen işler görür, çoğu zaman yalancı, cimri, hırsız, haberci, ters ve inatçı olur, füzulluk yapar, dediğinden el çekmez, başkalarını da zararlı ve hoş olmayan işler yapmaya zorlar, sonra ise tenbih ve terbiye yaşı geçer. Öyleyse çocuğu bebeklikten terbiye etmek gerekir (1987, s. 157).

Araştırmaya konu olan bölgelerin ahalisi arasında ailede “en iyi yetenek” (Rüstemov, 2006, s. 197) sayılan ahlak terbiyesinin önemli şartlarından biri, çocuklara babaya karşı saygı duygusunun aşılmasıydı. Mevcut kurala göre, babanın etkisini korumak, saygı duyarak istek ve arzularını yerine getirmek ve kutsal bir varlık gibi hizmetinde durmak çocuğun öncelikli görevi kabul edilirdi. Çocukta babaya karşı bu gibi necip duyguları ise ilk önce anne uyandırır. Şöyle ki, o kocasına karşı nazik davranmakla çocuklarını da bu zeminde terbiye etmiş olurdu.

Nasıruddin Tusi, babaya saygının gerekliliğini şöyle temellendirmektedir:

Baba, evladın anne karnına düşmesinin ilk sebeptir. İkincisi, evladı terbiye edip kemale ulaştırandır. Evlat, hem babaya ait olan maddi lezzetlerden-yemek, içmek, giymek, yaşamak, büyümek için gereken nimetlerden-yararlanır, hem de onun sayesinde manevi meziyetlere-terbiye, edep, zeka, ilim, kültür, meslek, sanat, yani nefsanî yaşamaya ve kemale ulaşmaya neden olan nimetlere-sahip olur” (1980, s. 167).

Verilen bilgilere göre tek başına erkek ve kızların babaya borçlu olması ile mesele bitmemektedir. Aynı zamanda babanın da evlatlarına karşı borçları vardı: Çocukları terbiyeli büyütmek, okutmak, evlendirmek vd.

Ahlak terbiyesinde en önemli şartlardan biri anneye saygı ve ihtiram gösterilmesi idi. Bu işte asıl sorumluluk babaya aitti. Bu yüzden de baba tüm imkanlarıyla çocuklarının yanında anneye ilgi göstermeye, nazik ve dikkatli olmaya çalışırdı. Babanın bu davranışı, evlatlarının da aynı ruhta yetişmesine neden olmaktadır. Yani onlar (evlatlar) babalarının takdim ettiği güzel örneğin etkisi altında sevgi ve muhabbet duygusu ile anneye kalben bağlanmaktaydılar. Kaynaklarda kaydedildiği gibi “terbiye işinde iyi örneğin sergilenmesi çocuklarda daha çabuk güven oluşturmaktadır. Çocuk için en iyi örnek ise ebeveynin kendisidir” (Guliyeva, 2005, s. 142). Öte yandan “annenin evlada karşı cismanî bağlılığı” (Tûsî, 1980, s. 168) anne-çocuk sevgisini daha da artırmaktaydı.

Anelerin en kutsal, yüce varlık ve eşsiz bir mahluk olduğu Hz. Peygamberin (s) kelimalarında da yer almaktadır. Hz. Peygamber (s) hadislerinde “Cennet annelerin ayakları altındadır” buyurmakla, annelerin yüceliğine işaret etmektedir. Bunu Hz. Peygambere (s) sorulan bir sorunun cevabında görmekteyiz:

Bir şahıs Allah Resulü’nün yanına gelip sordu: “Ey Allah’ın Resulü, ben daha fazla kime iyilikte bulunmalıyım? Şöyle buyurdu: “Annene”. Adam sordu: “Sonra kime?” Hz. Peygamber (s) buyurdu: “Annene”. Adam tekrar sordu: “Sonra kime?” Hz. Peygamber: “Anene”-dedi. Adam, “Peki daha sonra kime?”-diye sorunca, Allah Resulü (s), “Sonra babana” diye buyurdu (Hesenli, 1990, s. 9).

Anneye tazim etmek, kendisini onun âdeta bir kölesi olarak görmek, kadim halkımızın en üstün meziyetlerindendir. Ünlü yazarlarımızdan Cafer Cabbarlı ile ilgili kaleme alınan bir hatıra yazısında kaydedildiğine göre, annesi küçük Cafer’den büyürken hangi meslek sahibi olacağını sorduğunda, “Ben sana köle olacağım, anne” demiştir (Dağlı, 1992, s. 382). Edibin annesine verdiği bu cevap, damarında Türk kanı taşıyan tüm çocuklar için niteliksel dersek yanlış olmayız.

Araştırmaya konu olan halk arasında çocuklara küçüklüklerinden itibaren büyüklerden önce sofraya geçip ekmek kesmemek, yemek yerken konuşmamak, ağız şapırdatmamak, elini ağzına salıp tırnak yemek vb. telkin edilirdi. Onlara, kötü alışkanlıkların sadece kendisine dokunmakla kalmayıp çevredekileri de etkileyen edepsizlik olduğu, sokakta dolaşırken, yahut koşarken elde ekmek yemenin kabahat olduğu söylenirdi. Böyle bir durumda evin bereketinin, rızasının kaçacağı bildirilirdi. Mevcut kural ve inançla ilgili düşüncelere Dağıstan Azerbaycanlıları/Türkleri arasında da rast gelinmektedir (Gadjiyeva, 1990, s. 162).

Gelecek yaşama hazırlık, karşılaştığı tüm zorluklara göğüs germesi, iş becerisine sahip olması; özetle her yönlü gelişmesi için çocuğun çalışma terbiyesine özel önem verilirdi. Çalışma terbiyesi çocuğun ahlakını olumlu yönde etkilemekle birlikte, onun özgüvenini ve gücüne inanmasını daha da artırmaktaydı. Veriler, araştırdığımız ahali arasında 12-14 yaşındaki erkek çocuklarının çalışma alışkanlığı kazanmaları için büyüklerle birlikte ava çıkarıldıklarını göstermektedir. Onlar, daha çok kenarda bekletilip hayvanların avlanma yöntemlerini izler (Aliyev, 1995, s. 80); ayrıca Azerbaycan'da olduğu gibi (Guliyev, 1986, s. 33) tarla işlerinde de büyüklere yardım ederlerdi. 10-12 yaşındaki kız çocukları ise meyve ve gıda bitkileri toplar, ev işlerinde annelerine yardım eder ve kendilerinden küçük kardeşlerini yün şal ile sırtlarına bağlayıp dolaştırırlardı. Kısmen büyük kız çocukları ise büyük kabul edilerek yemek pişirir, çamaşır yıkar, dikiş diker ve dokuma işleri ile uğraşırlardı. Belirtilen bu kural, diğer Türkçe konuşan halklar arasında da mevcuttu (Gadjiyeva, 1961, s. 264).

Verilen bilgilere göre, zamanında çalışma alışkanlıklarına sahip olan çocuklar her türlü zorluğa göğüs germe becerisini kazanırlardı. İstenmeyen durumların, talihsiz olayların yaşanması da çocukların çalışma alışkanlıklarına sahip olmamaları ile ilişkiliydi.

Araştırma konusu edindiğimiz halk arasında terbiye metotlarından biri çocukların fiziksel açıdan güçlü ve sağlıklı olmasıydı. Ailelerdeki fiziksel terbiyenin temeli, çocukların küçük yaşlarından itibaren çalışma alışkanlıklarını edinmesi ile atılırdı. Çalışma alışkanlığı edinmiş çocuklar hareketlerinde hızlı, vücut olarak daha güçlü ve sağlıklıydılar. Verilen bilgilere göre çocukların fiziksel terbiyesinde güreş, ağaç dövüştürmek, at binmek, hançer oynatmak ve çeşitli oyunlar da büyük role sahipti. Örneğin hançer oynatmak ve yarışlarda at koşturmak çocuğa dövüşkenlik, cesaret, korkusuzluk ve zor durumlarda kendine güven duygusu aşılar, ağaç dövüşünde vücut güçlenir, kol kasları sertleşir ve organizmadaki zayıf hücreler aktifleşirdi (Tehleli, 2006, s. 30). Beydilli bu konuda şunları söylemektedir:

Türk toplumu saygı duyduğu ve sevgi beslediği bu gibi insanlar, aynı zamanda yurda, töreye son derece bağlı, kahraman, cesur, yenilmez ve sürekli harekette olan alperen” tipi gibi yetişkin hale gelirlerdi. Bu yüzden de onlar kimseden merhamet beklemez ve savaşta ölmeyi daha şerefli, daha uygun görürlerdi (2005, s. 179).

Şunu da kaydedelim ki ailelerde kız çocuklarının da fiziksel terbiyesine özel önem verilirdi. Göçebe hayat tarzına mensup halk, kızlarını da at binmekte, hançer kullanmakta mahir, mert, mücadeleci ve korkmaz bir şahsiyet gibi büyütmekteydi. Tesadüfi değildir ki Türk kızlarının/kadınlarının eskiden at binip kılıç kuşanması, düşmanla yüzyüze savaşmasına dair kahramanlık ve sevgi destanlarında çok sayıda bilgi mevcuttur. Söylediğimizi, arkeolojik kazılar sırasında kadın mezarlarında bulunan çeşitli tipteki silahlar da onaylamaktadır (Gaziyev, 1965, IV, 147; Djafarzade, 1973, s. 13).

Araştırmaya konu olan halk arasında çocukların akli yönden terbiyesine de özel önem verilirdi. Ebeveyn, çocuklarının zihnî ve mantıki tefekkürünü geliştirmek için onlara çeşitli eşyalardan bahseder, masallar söyler, saymayı öğretir ve bulmacalar sorarlardı.

Ailelerde çocukların estetik terbiyesi de unutulmazdı. Yaşlıların kaydettiği ve kaynaklardaki bilgilere göre “Bu amaçla küçük yaşlardan itibaren çocuklarda aşığa, saza-söze rağbet duygusu uyandırılırdı. Aşıkların saz çalıp okuması, şiir söylemesi, destan, masal, hikaye anlatması çocuklara estetik ruh verir, onları manen zenginleştirir ve yüksek ahlaki keyfiyetler kazandırır”. (Aliyev, 2012, s. 110) Tesadüfi değildir ki alanın önemli bilim adamları aşık şiirini tükenmez estetik güzellik hazinesi olarak isimlendirmişlerdir (Mustafayev, 1983, s. 3).

Yukarıda kaydettiğimiz gibi, tüm bu terbiye yöntemlerinin yanı sıra ebeveynler çocuklarının kiminle oturup kalkmasına, dostluk ve arkadaşlık yapmasına da ciddi dikkat ederlerdi. Hikmet kitaplarında, saf ve zayıf olduklarında çocukların, çevredekilerin özelliklerini çabuk benimsedikleri, terbiyenin en temel şartı olarak tabiatlarını bozabilecek kimselerle arkadaşlık yapmaktan men edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Tusi, 1980, s. 157). Büyüklere saygı, doğru sözlü olmak, habercilik yapmamak, günahlardan çekinmek, ebeveynin çocuklarına telkin ettiği temel

yönlendendi. Ailenin büyükleri çocuklara doğru konuşmanın en güzel yol olduğunu öğretmekteydiler. Doğrulukla bağlı Mevlana Celalettin Rumi şöyle diyor: “Ok gibi doğru ol da yaydan fırla. Çünkü, hiç kuşkusuz yaydan her doğru olan fırlar” (Rüstemov, 2015, s. 82).

Yaşlıların (Anahanım Hıdır kızı, 1915 doğumlu. Bolnis bölgesi, Darvaz Köyü, kişisel iletişim, 19 Eylül 1993; Gocayeva Şüşehanım Ortacalalı, 1926 doğumlu, Ortacala Mahallesi, Tiflis, kişisel iletişim, 14 Mart 1994; Ağamalov Nagmet Gasım oğlu, 1928 doğumlu, Garayazı Bölgesi, Ağtehle Köyü, kişisel iletişim, 29 Ekim 1999) söylediğine göre, genel olarak tüm ailelerde çocuklara korkusuzluk, mertlik, mücadele ruhu, gücüne, becerisine güven, doğruluk ve dürüstlük duyguları aşılamak her bir ebeveynin borcu olmuş ve bugün de devam etmektedir.

Sonuç

Yapılan bu tarihi-etnografik araştırmanın sonucunda, araştırdığımız bölge ahalisi arasında küçük yaştaki çocuklarla ilgili olarak çeşitli tören, ritüel ve toplantıların yapıldığı ve geleneklerin (çile kesmek, heyderi yapmak, göbek kesme, topraktan geçirme, kardeş bacılık, diş hediğine toplanma, sünnet düğünü, hoş geldin vb.) icra edildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca ailede çocukların çok yönlü yetişmesine, terbiye edilmesine çalışılmış, kökü binyılların derinliğinden boy gösteren milli gelenek ve göreneklerimize, değerlerimize, saygı ve ihtiram ruhunda büyümelerine gayret edilmiştir. Çocukların geleceğinin büyük ölçüde ailede gördüklerine ve deneyimlediklerine ve aldıkları yetiştirme tarzına bağlı olması tesadüf değildir. Çünkü aile, bir çocuğun zihinsel, ahlaki ve fiziksel gelişiminin temelini atıldığı yerdir. Çocuklar bilgi, beceri ve temel alışkanlıkları, asil nitelikleri ve etik kuralları aileden edinirler. Bu nedenle, çocukların kişilik olarak oluşumu ve toplum için gerekli insan varlıkları ve vatandaşlar olarak büyümeleri için sorumluluk yükü koşulsuz olarak aileye düşmüştür.

Geçmişlerden gelen geleneğe günümüzde de dikkat edilmekte ve yaşatılmaktadır. Bu durum, araştırma konusu olarak seçtiğimiz halkın tarihi geçmişinden emanet kalan manevi değerlerin değerlendirilebilme ve onu koruyarak gelecek nesillere aktarma becerisini ortaya koymaktadır. Nitekim toplumlar ve topluluklar gelenekleri, âdetleri ve kültürleriyle ayakta kalabilmekte ve var olabilme iddialarını sürdürebilmektedir. Gürcistan'da yaşayan Azerbaycan Türk topluluğu da bu kültürel mirası taşıyabildiği ölçüde var olmaya devam edecektir.

Kaynakça

- Aliyev, A. T. (1995). *Gürcüstan Azərbaycanlılarının manevi medeniyyəti*. Elm.
- Aliyev, A. T. (2010). Gürcüstan Azərbaycanlıları arasında körpe uşaqlarla bağlı mərasimlər (XIX əsrin sonu-XX əsrin evvəlləri). *Bakı Universitetinin Haberləri. Humanitar Elmlər Seriyası*. 4, 113-118.
- Aliyev, E. T. (2012). *XIX-XX əsrin evvəllərində Gürcüstan Azərbaycanlılarının ailə məişəti*, Elm və təhsil.
- Aliyev, G. E. (2009). *Gəfəz tarixi (en qədim çağlardan XVIII əsrin sonuna dek)*. Elm.
- Argutinskiy-Dolgorukov, A. M., Boçkareva, V. P. və Daniloviç, R. İ. (1897). Rayon Tiflisskogo-Karssko-Erivanskoy Jeleznoy Dorogi v Ekonomičeskom i Kommersçeskom Otnoşeniyakh, *MİEBGKZK. Zagafgazskoy Jeleznoy Darogi*.
- Babazadə, E. T. (2012). *Gəncə Hanlığının tarixindən*. Şərg-Gərb.
- Bakıxanov, A. A. (1991). *Gyulistanı İram*. Elm.
- Beydili (Memmedov), C. (2005). Köçəbə ruhu. *Azərbaycan Jurnalı*, 4, 171-180.
- Botəşev, M. D. (2001). Ustanovlenie İskusstvennogo Rodstva pri Obryadakh Detskogo Çikla u Karaçəevçev. *Karaçəevçi i Balkarçı: Yazıka, Etnografiya, Arkheologiya. Folklor*. 137-193
- Dağlı, S. (1992). *Bahar Oğlu*. Azərneşr.
- Djafərzadə, İ. M. (1973). *Gobustan (Naskalnie İzbrajeniya)*. Elm.
- Efəndiyev, O. N. (1983). *Aşığı Poeziyasının estetik problemləri*. Azərneşr.
- Eritsov, A. D. (1887). Ekonomičeskiy Bit Gosudarstvennikh Krestyan Borçalinskogo Uezda, *MİEBGKZK, VII*, 367-534.

Gadjiyeva, S. Ş. (1961). *Kumiki*, Akademii Nauk SSSR.

Gadjiyeva, S. Ş. (1990). *Dagestanskıe Terekemençi XIX-naç. XX, v.*. Nauka.

Gaziyev, S. M. (1965). Gebeledə Aparılmış Arkheoloji Tedqiqat və Gazıntıların İlk Yekunları, *Azərbaycanın Maddi Medeniyyəti*. Der., Bakı. Azərbaycan SSSR EA Neşriyyatı. VI, ss. 235-247.

Gedirzade, H. G. (2003). *Aile ve meişetle bağı adetler, inamlar, etnogenetik elageler (nakhçıvan materialları esasında)*. Elm.

Gencevi, N. (1983). *Yeddi gözəl*. Elm.

Guliyev, H. A. (1986). *Azərbaycanda aile meişetinin bezi meseleleri*. Elm.

Guliyeva, N. M. (2005). *Azərbaycanda müasir kənd ailesi*. Elm.

Hesenli, S. (1990) *101 Hadis (Hazreti Muhammed Aleyhisselamın Söyledikleri)*, Genclik.

Kalafat, Y. (2006). *Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk halk inançları*. Berikan.

Kerimov, G. M. (1987). *Şeriet ve onun sosial mahiyyəti*. Azərneşr.

Kırzioğlu, M. F. (1972). *Karapapaklar. Borçalı-Kazak Uruğunun Kür-Aras Boylarındakı 1800 yılına bir bakiş*. Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Makarenko, A. S. (1950). *Seçilmiş pedagoji eserleri*. Azərbaycan Mektebi Jurnalı Neşri.

Memmedli, Ş. B. (1997). *Alın yazımız*. Dayag.

Memmedov, İ. (2008). *Azərbaycan dilinin etnografik leksikası*. Elm.

Memmedov, K. H. (Ed.) (2013). *Borçalı abideleri*. Tbilisi.

Mevlana Celaleddin Rûmî (2015). *Mesnev-i Ma'nevî* (D. Örs, H. Kırancı, Haz.), Türkiye Yazma Eserler Kurumu.

Mustafayev, C. (1983). Senetin milli kökleri. *Osman Efendiyeve: Aşık poeziyasının estetik problemleri*, Azərneşr, 3-9.

Ortabaeva, R. A. (2001). Karaçaevo-Balkarskie Kolıbelne Pesni v Severokavkazskom Folklornom Kontekste, *Karaçaeveve i Balkarçı: Yazıkı, Etnografıya, Arkheologiya. Folklor*, RAN, 286-299.

Özdemir, C. (2017). Dede Korkut kitabında saygı. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, 16, 7-29.

Recebli, G. E. (2013). *Azerbaycan tarihi*. Elm ve tehsil.

Rüstemov, Y. (2006). *Mövlana Celaleddin Ruminin sufilik felsefesi*. Nurlar Neşriyyat.

Tehleli, A. (2006). *Haqqın gözü terezidir (Etnografik Düşünceler)*. Azərneşr.

Tusi, H. N. (1980). *Akhlagi-Nasiri*. Elm.

Zeynalov, F ve Alizade, S. (1988). *Kitab-ı Dede Korkut*. Yazıcı.

Bu dergide yayımlanan makalelerin telif hakları Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisine ait olup CC-BY-NC-ND lisansına uygun olarak açık erişim olarak yayımlanmaktadır / The copyright of the articles published in this journal belongs to Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi and they are published as open access in accordance with the CC-BY-NC-ND license.

Bu makalenin değerlendirmesi çift taraflı kör hakemlik ile yapılmıştır / This article was evaluated by double-blind peer review.

Etik bildirim: taed@ktb.gov.tr /Ethics notification: taed@ktb.gov.tr

Atıf Bilgisi/Citation

Şirin, O.A. (2025). Samsun Müzesi koleksiyonundan bir grup altın küpe. *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, 90, 179-212.

Araştırma Makalesi

Samsun Müzesi Koleksiyonundan Bir Grup Altın Küpe*

Orhan Alper ŞİRİN

Samsun Müze Müdürlüğü

Yazar Notu

Orhan Alper ŞİRİN ● <http://orcid.org/0000-0002-3773-939X>

Bu makalede herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur.

Bu makalenin yazarı tarafından çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir.

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir.

Bu makale ile ilgili iletişim için Orhan Alper ŞİRİN, Liman Mahallesi, Atatürk Bulvarı, No: 105 55100 İlkadım, Samsun, Türkiye adresine başvurunuz. alpersirin84@gmail.com

* Gönderilme Tarihi: 25 Şubat 2025; Kabul Tarihi: 7 Temmuz 2025; Yayımlanma Tarihi: 31 Temmuz 2025 / Submission Date: February 25, 2025; Acceptance Date: July 7, 2025; Publication Date: July 31, 2025.

Research Article

A Group of Gold Earrings from the Samsun Museum Collection

Orhan Alper ŞİRİN

Samsun Museum Directorate

Author Note

Orhan Alper ŞİRİN ● <http://orcid.org/0000-0002-3773-939X>

There is no financial conflict of interest with any institution, organization or person in this article

The author of this article declares that scientific and ethical principles were followed during the preparation of the study and that all studies used were cited in the references.

This study does not require ethics committee approval, and the data used was obtained from literature reviews/published sources.

No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. The entire content of the study was produced by the author in accordance with scientific research methods and academic ethical principles

For communications regarding this article, please contact Orhan Alper ŞİRİN, Liman District, Atatürk Boulevard, No: 105, 55100 İlkadım, Samsun, Türkiye. alpersirin84@gmail.com

Öz

Kullanım amaçları ve malzemeleri zamanla değişen takıların geçmişi, insanlık tarihi kadar eskiye gitmektedir. Başlangıçta dinsel anlamlar taşıyan süslenme olgusu, insanın var oluşundan itibaren kendinde hissettiği bir duygudur. Anadolu'da Üst Paleolitik Dönem'in başlangıcına ve Epipaleolitik Dönem'e tarihlenen deniz kabuğundan yapılmış boncuklar, en erken takılara örnektir. Taş ve kemik gibi malzemelerden yapılan takılar, metal işleme tekniklerinin gelişmesiyle altın ve gümüş gibi değerli madenlerden de yapılmaya başlanmıştır. Bu makalede, Samsun Müzesi'nde korunan ve süslenmede önemli malzemelerden olan 15 adet küpeye yer verilmiştir. Satın alma ve müsadere yoluyla müze envanterine kaydedilen altın küpeler, buluntu yerleri belli olmasa da yapıldıkları dönemlere ışık tutması açısından önemli verilerdir. Helenistik ve Roma dönemlerinin karakteristik özelliklerini taşıyan küpeler tipolojik olarak beş gruba ayrılmıştır. Üretimlerinde tel, dövme, döküm ve lehimleme teknikleri, süslemede ise telkâri, granülasyon, ajur, kazıma ve cameo gibi farklı teknikler kullanılmıştır. Malzemelerin tarihlendirilmesi, analogi yoluyla yapılmıştır. Samsun Müzesi'nin altın koleksiyonunda korunan küpeler, formları ve işlenişleriyle yapıldıkları dönemin takı tasarımlarını yansıtmakla birlikte birer mezar buluntusu olmalıdırlar.

Anahtar Kelimeler: Samsun Müzesi, altın, küpe, Helenistik Dönem, Roma İmparatorluk Dönemi

Abstract

The history of jewellery, the meanings and materials of which have changed over time, goes back as far as human history. While it initially had magical and religious meanings, the purpose of decoration came to the fore with the transition to settled life. In Anatolia, jewellery made of materials such as stone and bone began to be made of precious metals such as gold and silver with the development of metalworking techniques. Jewellery entered daily life in the Hellenistic Period and was used as a status symbol. Although the use of gold jewellery was restricted in the Roman Period, it later became widespread again. Earrings are important objects of decoration among the jewellery in the Samsun Museum collection. This study focuses on 15 gold earrings, which are divided into 5 groups typologically. These earrings bear the characteristic features of the Hellenistic and Roman Periods. Different techniques such as filigree, granulation, openwork, forging and soldering were used in the production of the earrings. Most of the earrings, which also provide information about the jewellery techniques and styles of the period, are not contextual finds. For this reason, the dating of the gold earrings presented in the catalogue was made through analogy-oriented evaluations. These examples, which were evaluated for the first time in this study, shed light on the rich collection of the Samsun Museum and also constitute data on the jewellery of the period with their forms and processing.

Keywords: Samsun Museum, gold, earring, Hellenistic Period, Roman Imperial Period

Samsun Müzesi Koleksiyonundan Bir Grup Altın Küpe

Modern insanın elinden çıkan ilk taş aletlerin yapımına günümüzden 2.500.000 yıl önce başlanmış ve yerleşik hayata geçişle 12.000 yıl öncesinde, Paleolitik Dönem sona ermiştir (Güleç ve Baykara, 2014, s. 151). Paleolitik Dönem'e ait erken takı örneklerinin, süslenme amacından farklı olarak avcılıkta bereket sağlama, dinsel inançları yansıması ve koruma amaçlı anlamları içerdiği düşünülmektedir (Needler, 1966, s. 1-2; Meriçboyu, 2001, s. 12). Üst Paleolitik Dönem'in başlangıcına (GÖ 50.000) kadar uzanan Üçağzılı Mağarası'ndan (Kuhn ve ark., 2001, s. 7641; Güleç ve Baykara, 2014, s. 153-163) ve Orta Anadolu'daki Pınarbaşı Mağarası'ndan Epipaleolitik Dönem'e tarihlenen deniz kabuğundan yapılmış boncuklar, ilk takı örnekleri olarak ön plana çıkmaktadır (Zimmermann, 2016, s. 310). Yerleşik hayata geçişin ilk süreçlerinde Anadolu'da, MÖ 7.-6. binin ilk yarısına tarihlenen Çayönü ve Çatalhöyük gibi yerleşimlerde takıların kullanım anlamları çeşitlenmeye başlamış, taş, diş, kemik, deniz ve kara yumuşakçalarının kabuklarından yapılan gerdanlıklar ve çeşitli formlardaki takılar, süslenme amacıyla kullanım görmüştür (Türe ve Savaşçın, 2002, s. 17-18; Uygun, 2021, s. 191). Bakır ve kurşunun işlenmesiyle yapılan takılara ait parçalar, Neolitik Dönem'de Anadolu'da çeşitli madenlerin takı yapımında kullanıldığı göstermektedir (Savaşçın ve Türe, 1985, s. 9). MÖ 4. binin başlarından itibaren altın ve gümüş, MÖ 3. binden itibaren ise bronz malzeme takı yapımında kullanılmaya başlanmıştır (Higgins, 1961, s. 33; Dinçol, 1982, s. 13). Anadolu'nun, Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde Kuzey Suriye ve Mezopotamya'nın güçlü etkisi altında kalması, takıların biçim ve bezemelerine de yansımıştır (Kalkınoğlu, 1989, s. 2-3). Özellikle, Hitit İmparatorluğu Dönemi'ne ait takı buluntuların yanında yazılı kaynaklardaki bilgiler ve tapınak hazinelerindeki takıların çeşitliliği, dönemin takı zenginliğini gözler önüne sermektedir (Köroğlu, 2004, s. 19-20). Karanlık Çağ (Işık, 2003, s. 23) olarak anılan dönemde (MÖ 1100-800) ele geçen buluntuların azlığı ise takı yapımında gerileme yaşandığını göstermektedir. MÖ 700-600'ler arasında, Doğu Akdeniz ve Mısır ile kurulan ilişkilerle, takı yapımında yeniden bir canlanma yaşanmış ve çok kaliteli takılar üretilmiştir (Higgins, 1961, s. 16-18).

Arkaik ve Klasik dönemlerde, günlük kullanımın yanında, tapınaklarda ve mezarlarda da takılar sıklıkla ele geçmektedir (Kalkınoğlu, 1989, s. 4-5). Arkaik Dönem başlarında sade olan takı tasarımları, MÖ 5. yüzyıldan itibaren daha gösterişli ve zengin kompozisyonlarla üretilmiştir (Türe ve Savaşçın, 2002, s. 100). Bu dönemde takı yapımında sıklıkla kullanılan altın, kolay işlenebilir ve değerli bir maden olmuştur. Özellikle Makedonya kralı II. Philippos'un (MÖ 382-336), Batı Thrakia'daki altın madenlerini işletmeye açması ve III. Aleksandros'un (Büyük İskender) fetihleriyle Pers hazinelerine ulaşılması, MÖ 4. yüzyıldan itibaren altın kullanımını önemli ölçüde artırmıştır (Tait, 1986, s. 84-85). Trakya, Makedonya, Güney Rusya ve Anadolu'da ele geçen örnekler ışığında, Klasik Dönem'in telkari, granülasyon ve mine tekniği kullanılarak yapılan takıları, Helenistik Dönem'de de devam etmiştir (Uygun, 2021, s. 196). Ayrıca, bu dönemdeki takı tasarımları büyük bir çeşitlilik kazanmış; Doğu Akdeniz ve Mısır'dan gelen yeni teknikler ve motifler takılara yansımıştır (Kalkınoğlu, 1989, s. 5). Helenistik takılar, büyük ve gösterişli formlarıyla dikkat çekerken ince işçilikle yapılmış figürler ve detaylarla zenginleştirilmiştir (Meriçboyu, 2001, s. 229; Köroğlu, 2004, s. 31; Türe, 2005, s. 140-141).

Roma'nın toprakları genişlemeye başladığında, altın takı ve eşyaların, günlük kullanımı ve mezarlara konulması konusunda kısıtlayıcı yasalar yürürlüğe girmiştir (Türe, 2005, s. 146). Fakat Augustus'un önderliğindeki imparatorluk zamanında, Akdeniz ile Yakın Doğu'nun tamamına egemenlik sağladığında, refah dönemiyle birlikte sınırlamalar ortadan kalkmıştır. Çeşitli malzemelerden yapılan takılardan altın olanlar, artık zenginliğin ve statünün bir göstergesi haline gelmiştir (Pinckernelle, 2007, s. 42). Roma Dönemi'nde, Doğu'nun etkisi ve yerel atölyelerde ajur tekniği ve kabartma süslemelerin bir arada kullanılmasıyla kendine özgü yeni takı çeşitleri ortaya çıkmış; Lampsakos, Antiochia ve Aleksandria'daki merkez atölyelerde farklı biçimlerde takılar hızla yaygınlaşarak moda olmuş, böylece MS 1. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Romalı kuyumcular kendilerine özgü bir tarz oluşturmuştur (Meriçboyu, 2001, s. 198-199; Göral, 2019, s. 58; Uygun, 2021, s. 200-201). Özellikle, ajur tekniğiyle kabartma ve kazıma tekniklerinin bir arada kullanıldığı küpeler, MS 2.-3. yüzyıllarda moda olmuştur (MEGEP, 2006, s. 19). Ancak bu yüzyıllarda bozulan ekonominin etkisiyle, altın kullanımı azalmış ve değerli taşların yerini cam taklitleri almıştır (Higgins, 1965, s. 176).

Antik takılar içerisinde yoğun olarak ele geçen küpeler, Samsun Müzesi koleksiyonunda önemli bir yer tutmaktadır¹. Bu makalede müze koleksiyonunda bulunan ve daha önce yayınlanmamış örneklerle yer verilmiştir. Satın alma ve müsadere yoluyla müzeye kaydedilen altın küpeler, buluntu yerleri belli olmasa da yapıldıkları dönemlere ışık tutması açısından önemli verilerdir. Anadolu takılarının güzel örneklerinden olan bu küpelerin incelenmesi, arkeolojik literatürde takılar hakkındaki çalışmalara katkı sağlaması açısından önemlidir.

Küpelerin Kısa Tarihçesi

Antik Dönem'de sıklıkla kullanılan küpeler, diğer takılar gibi öncelikle dinsel anlamlar taşıırken zamanla süs eşyası haline gelmiştir. Takılar içinde önemli bir yere sahip olan küpeler, yüz takıları grubunun vazgeçilmez bir parçasıdır. Süslenme amacıyla kullanılan küpelerin ilk örnekleri, basit halka şeklinde olup yalnızca kadınlara özgü takılar olarak kabul edilmiştir (Bingöl, 1999, s. 33; Uygun, 2021, s. 203). En erken küpe örnekleri hayvan kemikleri, tırnakları ve boynuzlarından yapılmış olup arkeolojik bir veri olarak Beşik-Yassitepe'de MÖ 4000'in sonu MÖ 3000'in ilk yarısına tarihlenen altın bir küpede karşımıza çıkmaktadır (Atakuru, 2020, s. 27). Anadolu'da MÖ 3. bine tarihlenen küpelerin kullanımı da çeşitlenerek devam etmiştir (Özgünar, 2007, s. 47).

Ege Adaları ve Batı Anadolu'daki İon kentlerinde, takılar genellikle kadınlar tarafından kullanılırken Doğu dünyasında erkeklerin de küpe taktıkları bilinmektedir (Köroğlu, 2004, s. 26; Castor, 2008, s. 8). Batı Anadolu'da MÖ 7. yüzyıldan itibaren Doğu etkisiyle birlikte spiral biçimli masif tel veya içi boş silindir formda yapılan küpeler, hilal ve sandal biçimli küpeler yaygınlaşmaya başlamıştır (Türe ve Savaşçın, 2002, s. 90; Dili, 2011, s. 69). Halkası figürlü küpeler Anadolu'da genellikle MÖ 4. yüzyılda görülmeye başlanmış ve kadın, aslan, ceylan, boğa, buzağı gibi çeşitli figürler kullanılmıştır (Aydın Tavukçu, 2007, s. 27).

Helenistik Dönem'in en popüler küpe tipleri, diskli ve sarkaçlı küpeler, yalnızca sarkaçlı olanlar ve halkası figür başlı olan küpelerdir (Meriçboyu, 2001, s. 47-50). Özellikle insan veya hayvan figürlerinin küpelerde kullanımı, bu dönemde görülmeye başlanmıştır. Çok çeşitli formlarda bitkisel ve hayvan başlarının bulunduğu küpeler, Roma Dönemi'nde de ilgi görmüştür (Bingöl, 1999, s. 33). Helenistik Dönem'de ortaya çıkan basit halka küpeler, Roma Dönemi'nde disk ve sarkaçla birlikte üretilmeye devam edilmiştir (Göral, 2019, s. 70). Roma Dönemi'nde altın takılar, zenginliğin bir sembolü olarak görülmüştür. Masif görümlü küresel sarkaçlı veya içi boş küreler ve diskli ya da değerli/yarı değerli taşlarla süslenmiş dekoratif küpeler, Roma Dönemi'nin önemli küpe modelleri arasında yer alır (Türe ve Savaşçın, 2002, s. 116). Roma Dönemi'nde kadın ve erkeklerin yanında çocuk mezarlarında da aynı formda küpelerin ele geçmesi, çocukların da küpe taktıklarını göstermektedir (Facsady, 2008, s. 236). Ayrıca günlük kullanımda yoğun olarak tercih edilen küpeler, gömü hediyeleri olarak da sıklıkla kullanım görmüş (Göral, 2019, s. 60) ve hatta MÖ 3. yüzyılda bekâr kadınların, kendilerini evli kadınlardan ayıran bir unsur olarak sallantılı küpe taktıkları da bilinmektedir (Taş, 2017, s. 63).

Takılarda genellikle tel, dövme ve dökme teknikleri kullanılmıştır. "Dövme tekniği" ısıtılıp yumuşatılan ince altın levhanın, kütük veya örs üstünde taş ya da çekiç gibi aletlerle dövülerek biçimlendirilmesidir (Göral, 2019, s. 26). Pota içerisinde eritilen madenin pışmış toprak, kum veya taştan yapılmış kalıplara dökülerek dondurulması işlemi "döküm tekniği" olarak adlandırılmıştır (Göral, 2019, s. 26-27). "Tel tekniği"nde ise altın levhalar kesilerek taş veya tunç plakalara ya da sert bir yüzeye sürtünüp yassı ve yuvarlak şekilde tel çubuklar meydana getirilmiştir (Meriçboyu, 2001, s. 33; Köroğlu, 2004, s. 9). Bu teknik, Erken Helenistik Dönem'den itibaren oldukça karmaşık işçilikli örneklerle karşımıza çıkarken zamanla sadeleşerek Roma Dönemi'nde de kullanılmıştır (Uygun, 2000, s. 8).

Çalışmamızın konusunu oluşturan küpelerde telkâri, granülasyon, ajur, kazıma, cameo, kabartma ve lehimleme teknikleri kullanılmıştır. Hem süs eşyası hem de takı yapımında kullanılan bir teknik olan "telkâri (filigre) tekniği", çeşitli biçimde ve kalınlıkta tel haline getirilen altın, gümüş veya bakır gibi yumuşak metallerin, maden

1 Bu çalışma, Samsun Müze Müdürlüğü'nün 22/02/2022 tarihli ve E-83048237-155.01-1148071 sayılı "Bilimsel Müze Araştırması" konulu izni kapsamında hazırlanmıştır.

üzerine kıvrılarak, sarılarak veya örülerek oluşturulan desenlere biçim verilip kaynaklanmasıyla yapılan bir süsleme tekniğidir (Bingöl, 1999, s. 26). İnce işçilik ve sabır isteyen bu teknik, Helenistik Dönem'in zengin ve karmaşık kompozisyonlu takılarında zirveye ulaşmış (Göral, 2019, s. 31), Roma Dönemi'nde de oldukça yaygın olarak kullanılmıştır (Bingöl, 1999, s. 26; Uygun, 2000, s. 10). "Granülasyon (haneleme, güverse veya habbeleme) tekniği", metal bir zemin üzerine ufak tanelerin çeşitli şekillerde dizilmesiyle oluşturulur ve genellikle altın takılarda süsleme ögesi olarak kullanılmıştır (Köroğlu, 2004, s. 11). Daha erken örneklerle karşılaştırıldığında, Roma Dönemi'nde tekniğin genel formundaki ince işçiliğin kaybolduğu görülmektedir (Uygun, 2000, s. 11). Ancak Roma takılarının moda olarak yayıldığı Anadolu ve Doğu Akdeniz'de eski geleneklerin uzantıları olarak uygulanan granülasyon tekniği, MS 2. yüzyılda da devam etmiştir (Türe ve Savaşçın, 2002, s. 117). Roma Dönemi'nin sonlarına doğru ise bu süsleme tekniği, Doğulu sanatçılar tarafından yoğun olarak kullanılmıştır (Guiraud, 1997, s. 57-58).

Delici ve kesici aletler yardımıyla metaller üzerinde delik oluşturarak yapılan süsleme ise "ajur tekniği (kesme, delik işi, opus interrasi)" olarak anılmıştır (Köroğlu, 2004, s. 11; Göral, 2019, s. 27-28). Ajur tekniği, MS 1. yüzyıldan itibaren takılarda sıkça kullanılmış ve MS 2-3. yüzyıllarda oldukça popüler hâle gelmiştir (Bingöl, 1999, s. 28; Meriçboyu, 2001, s. 213, Res. 3; Köroğlu, 2004, s. 35). "Kazıma tekniği" ise, keskin uçlu çelik kalemler veya keskinler kullanılarak desenlerin çizilmesi ve oluşan yivlerin içindeki madenin dışarı çıkarılmasıyla gerçekleştirilmiştir (Köroğlu, 2004, s. 10). Helenistik ve Roma dönemlerinde kullanılan "cameo tekniği"nde (Uygun, 2000, s. 14) ise farklı iki renk ve katmandan oluşan agat, oniks ve sardoniks gibi taşların üstteki katmanına kabartma şeklinde figür veya motif işlenmiş; işlenen figür montörü dışında kalan alt tabakada farklı renk ile bir kontrast sağlanarak çeşitli renklerle kompozisyonlar oluşturulmuştur (Bingöl, 1999, s. 28).

"Kabartma tekniği" genellikle takıların yapımı ve süslenmesinde sıkça kullanılmıştır (Meriçboyu, 2001, s. 28). Maden tabakası dıştan (tersten) çekiçlenerek alçak, içten (düzden) çekiçlenerek yüksek kabartma elde edilmiş bazen de her ikisi birlikte uygulanmıştır (Köroğlu, 2004, s. 9-10; Göral, 2019, s. 28). Takılara süsleme elemanlarını tutturmak için "lehimleme" yöntemi uygulanmıştır. Bu yöntemde saf altındaki lehim için yüksek gümüş miktarlı elektron kullanmış, parlaklığı arttırmak için de belli miktarlarda karıştırılan altın ve bakıra biraz gümüş eklenmiştir (Meriçboyu, 2001, s. 38). Lehimlemede sert ve yumuşak olarak iki teknik kullanılmış olup özellikle Helenistik Dönem'in altın ustaları, yüzeyi beyazlattığı için yumuşak lehim tekniğinden kaçınmıştır (Uygun, 2000, s. 16).

Samsun Müzesi'nden Altın Küpe Örnekleri

Samsun Müzesi'nde korunan altın küpeler, çeşitli çalışmalara konu olmuş ve bir kısmı yayınlanmıştır (yayınlanan örnekler için bkz. Temür, 2016, s. 165-175; Şirin ve Kolağasıoğlu, 2017, s. 26, Res. 22c; Şirin ve Kolağasıoğlu, 2018, s. 194, Fot. Lev. 14, Res. 26a-b; Temür, 2020, s. 498-499, 508, Res. 4a-b; Şirin ve Yiğitpaşa, 2021, s. 151-152, 168-170, 177-178, 203, 208-209, 211, 214, Res. 4-5, 27, 32, 38, 47-48, Kat. No. 4-5, 27, 32, 38, 47-48; Şirin ve Yiğitpaşa, 2023, s. 329, 337, Res. 11). Bu makale kapsamında, daha önce yayınlanmamış 15 adet küpe incelenmiştir. Müzeye satın alma ve müsadere gibi yollarla kazandırılan bu küpelerin çoğunun buluntu yeri bilinmemektedir. Yalnızca iki küpenin buluntu yeri Amisos olarak belirtilmiştir. Bu nedenle küpelerin tarihlendirilmesinde dönemseller özellikler, formları ve ölçüleriyle benzerleri dikkate alınmıştır.

Samsun Müzesi altın küpeleri, halka işlenişine göre değerlendirilmiş ve beş farklı tipoloji belirlenmiştir:

- a. Halkası "S" Biçimli Küpeler (Kat. No. 1, 2 ve 3).
- b. Basit Halka Biçimli Küpeler (Kat. No. 4, 5, 6 ve 7).
- c. Halkası Çengel Biçimli Küpeler (Kat. No. 8 ve 9).
- d. Halkası Kanca Biçimli Küpeler (Kat. No. 10, 11, 12 ve 13).
- e. Halkası Figür Başlı Küpeler (Kat. No. 14 ve 15).

Halkası “S” Biçimli Küpeler

Anadolu’da yaygın olarak görülen tiptir. Bu küpeler, ilk kez Helenistik Dönem’in sonlarında ortaya çıkmış (Meriçboyu, 2001, s. 199); Roma Dönemi’nde MS 1. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Önceleri pramidallı aplıkların eklendiği bu formdaki küpeler, zamanla çeşitli diskler ve sarkaçlarla süslenmiştir (Özgülner, 2007, s. 47; Göral, 2019, s. 78).

Kat. No. 1’deki (Şekil 1a-b) diskli ve sarkaçlı küpelerin form ve işleniş özelliklerini, Perge Batı Nekropolis’ten bir lahit mezarda ele geçen MS 1. yüzyıl ile MS 2.-3. yüzyıla tarihlenen altın küpelerde (Özgülner, 2007, s. 108-110, Kat. No. K35-36), Adana Arkeoloji Müzesi’nden MS 2.-3. yüzyıla ait altın bir küpede (Atakuru, 2020, s. 128, Kat. No. 75) görmek mümkündür. Napoli, Ulusal Arkeoloji Müzesi’nde Pompei buluntusu olan (Stefanelli, 1992, s. 171, 251, Cat. No. 135, no. 188) ve Herkuleneum’dan (D’Ambrosio ve De Carolis, 1997, s. 88, Tav. XXVI:261) MS 1. yüzyıla tarihlenen küpelerin işleniş ve formları da Samsun örneğiyle oldukça benzerdir. Yine, MS 2. yüzyılın ikinci yarısına ait Kıbrıs’tan çeşitli küpelerle (Vessberg ve Westholm, 1956, s. 116, 181-182, Fig. 34:23-24), Londra, British Müzesi’nde bulunan ve Kıbrıs, Korion buluntusu olan MS 2.-3. yüzyıla ait altın küpe örneği (Marshall, 1911, s. 281, Plt. LII:2376), form ve işleniş olarak Kat. No. 1’deki küpeyle paralel özellikler taşımaktadır.

Kat. No. 2’deki (Şekil 2) diskli altın küpenin halka işleniş ve altıgen şeklindeki konik diskli, Anadolu Medeniyetleri Müzesi’ne Uşak, Kula’dan gelmiş olan ve MS 2. yüzyıla ait sarkaçlı ve basit halkalı altın küpenin diskliyle oldukça benzerdir (Kayalar, 2019, s. 75, Şek. 41). Anadolu Medeniyetleri Müzesi’ne satın alma yoluyla gelen, MS 2. yüzyıla ve MS 2.-3. yüzyıla tarihlenen küpelerde de aynı formda işlenmiş diskler karşımıza çıkmaktadır (Bingöl, 1999, s. 74, 78, Kat. No. 52, 59). Benzer altıgen formlu konik diskli, MS 2. yüzyıla tarihlenen Myra’dan bir mezar buluntusu altın bir küpenin diskinde de görmek mümkündür. (Talu, 2020, s. 191, Kat. No. 21).

Kat. No. 3’te bulunan (Şekil 3) küpenin halka işleniş ve disk formu, Anadolu Medeniyetleri Müzesi koleksiyonuna Kayseri, Kululu ve Zonguldak, Devrek’ten gelerek eklenen ve MS 2. yüzyıla tarihlenen halkası “S” biçimli altın küpelerin disklerinde karşımıza çıkmaktadır (Bingöl, 1999, s. 93-94, Kat. No. 86-87). Tokat Müzesi’ne müsadere ile gelen MS 1.-2. yüzyıla ait bir küpeyle (Göral, 2019, s. 136, Kat. No. 23), MS 2. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen küpelerin halka formu da (Vessberg ve Westholm, 1956, s. 116, 181-182, Fig. 34:25) Kat. No. 2 ve 3’teki küpelerin “S” biçimli halkalarıyla aynı işleniş özelliklerine sahiptir.

Basit Halka Biçimli Küpeler

Helenistik Dönem’de görülen, altın telin halka formuna getirilmesiyle oluşturulan küpeler, Roma Dönemi’nin basit halka biçimli küpelerine geçişi sağlamış (Sokullu, 2003, s. 144) ve bu dönemde bu form yoğun olarak tercih edilmiştir (Ergil, 1983, s. 10). Kat. No. 4, 5, 6 ve 7’deki basit halkalı küpelerin benzerlerini, MS 5. yüzyıla dek görmek mümkündür (Andrasi, 2008, s. 34-35, 67, Plt. 2, Cat. No. 5).

Kat. No. 4’te bulunan (Şekil 4a-b) basit halka biçimli küpe, MS 1.-2. yüzyıla tarihlenen Adana Arkeoloji Müzesi’ndeki altın küpelerle (Atakuru, 2020, s. 60, 65, Kat. No. 7, 12) oldukça benzer form ve işlenişe sahiptir. Satın alma, müsadere ve Niksar, Leylekli Çeşme Nekropolisi’nden kurtarma kazıları ile Tokat Müzesi koleksiyonuna kazandırılan MS 1.-3. yüzyıla ait altın küpelerle (Göral, 2019, s. 125-131, Kat. No. 8-16), Bilecik Müzesi koleksiyonuna devir yoluyla eklenen altın küpeler (Karaca, 2023, s. 78, Kat. No. K3), Samsun örneğiyle oldukça benzer işleniş ve form özelliklerini yansıtmaktadır. Yine, MS 2. yüzyıla ait Patara buluntusu altın küpelerle (Uygun, 2000, s. 100-103, Lev. 23-24, b.K12-13, a.K14), Amisos Nekropolisi’nden bir mezar buluntusu olarak ele geçen ve Samsun Müzesi koleksiyonuna katılan MS 2. yüzyılın ilk yarısına ait basit halka biçimli küpe (Şirin ve Kolağasıoğlu, 2017, s. 26, Res. 22c), Kat. No. 4’teki örnekle oldukça benzerdir. Bu benzerlik Edirne, Doyran köyünde bir mezarda bulunan ve MS 2.-3. yüzyıla tarihlenen altın küpede de (Doğan ve Güçlütürk, 2022, s. 167-168, Res. 7) kendisini göstermektedir.

Kat. No. 5'te yer alan (Şekil 5a-b) halkası burgulu küpenin işlenişini Tokat Müzesi'ne Niksar, Leylekli Çeşme Nekropolisi kurtarma kazısından gelen ve MS 2.-3. yüzyıla ait diskli altın küpelerin halkalarında görmek mümkündür (Göral, 2019, s. 140, Kat. No. 29). Adana Arkeoloji Müzesi'nde bulunan (Atakuru, 2020, s. 115-116, Kat. No. 62-63) ve özel bir koleksiyondan İznik Arkeoloji Müzesi'ne kazandırılan (Kaya ve ark., 2024, s. 187, No. 9, Figs. 9a-h) MS 2.-3. yüzyıla ait altın küpelerin halkalarında da aynı yapım tekniği karşımıza çıkmaktadır. Anadolu Medeniyetleri Müzesine satın alma ve kurtarma kazısı yoluyla gelen, MS 2. yüzyıl ve MS 2.-3. yüzyıla tarihlenen iki farklı altın küpeyle (Bingöl, 1999, s. 68, 72, Kat. No. 40, 48), devir yoluyla Bilecik Müzesi koleksiyonuna dâhil olan MS 1.-3. yüzyıla ait altın küpelerin halkaları da (Karaca, 2023, s. 78, Kat. No. K4) Samsun örneğiyle aynı formda işlenmiştir. Özellikle, Andriake buluntusu olan MS 2. yüzyıla ait halkası burgulu altın küpenin işleniş, Kat. No. 5'te yer alan örnekle aynıdır (Talu, 2020, s. 167, Kat. No. 8). Küpelerin ilmek halkası ve kancanın sarılış şekli, MS 1.-2. yüzyıl ile MS 1.-3. yüzyıla tarihlenen Perge Batı Nekropolisi'nden mezar buluntuları olan basit halka biçimli küpelerin ilmek ve kancalarıyla da oldukça benzerdir (Özgülnar, 2007, s. 76-82, 84-85, 87, Kat. No. K2-8, K10-11, K13). Anadolu sınırlarının dışında, MS 1.-2. yüzyıllara tarihlenen British Müzesi koleksiyonuna Kıbrıs, Amathus ve Korion'dan gelen örneklerle (Marshall, 1911, s. 292-293, Plt. LIII:2508, 2516, 2526), Staatliche Müzesi'nden MS 1.-3. yüzyıl aralığına ait örnekler (Greifenhagen, 1970, s. 46, Taf. 23, No. 5; Greifenhagen, 1975, s. 62, Taf. 49, No. 22) Kat. No. 5'teki küpeyle aynı işlenişe sahiptir.

Kat. No. 6'da bulunan (Şekil 6a-b) halkası diskli altın küpenin form ve işleniş olarak oldukça benzerini, Tokat Müzesi koleksiyonuna satın alma yoluyla ve Niksar'dan bir kurtarma kazısı buluntusu olarak dâhil olan MS 1.-2. yüzyıllara ait iki örnekte görmek mümkündür (Göral, 2019, s. 138-139, Kat. No. 26-27). Adana Arkeoloji Müzesi'ndeki MS 1.-2. yüzyıl buluntuları (Atakuru, 2020, s. 75, 78, Kat. No. 22, 25), Bilecik Müzesi'ne devir yoluyla gelen MS 2.-3. yüzyıla ait küpeler (Karaca, 2023, s. 80, Kat. No. K7), Samsun örneğiyle işleniş açısından büyük benzerlik göstermektedir. Perge'den mezar buluntuları (Özgülnar, 2007, s. 90-91, Kat. No. K16-17), Patara'dan (Uygun, 2000, s. 77-79, Lev. 17, b. K3) ve Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nden (Meriçboyu, 2001, s. 200, Res. 1) MS 2. yüzyıla tarihlenen diskli altın küpeler de çalışmamızdaki örneğe oldukça benzer işleniş özelliklerine sahiptir. Andriake'den MS 2. yüzyılın sonu - 3. yüzyılın başına tarihlenen diskli, halka biçimli küpe ise Kat. No. 6'daki küpe ile neredeyse aynı şekilde işlenmiştir (Talu, 2020, s. 179, Kat. No. 15). Ayrıca, ilmek halkasının yapımı ve diskin işleniş şekli, MS 2.-3. yüzyıla ait müsadere ve kurtarma kazısı yoluyla Tokat Müzesi'ne kazandırılan örneklerde de görülmektedir (Göral, 2019, s. 142-143, Kat. No. 32-33). Genel olarak küpelerde görülen disk, rozet ya da apliklerin basit halka küpelere eklenmesi, MS 2. yüzyıla işaret etmektedir (Göral, 2019, s. 78). Anadolu dışından British Müzesi koleksiyonunda bulunan MS 1.-2. yüzyıla ait küpeler (Marshall, 1911, s. 292, 294, Plt. LIII:2509, 2542) ile Brooklyn Müzesi'nden MS 1.-3. yüzyıla tarihlenen altın küpelerin (Davidson ve Oliver, 1984, s. 124, No. 144) form ve işlenişleri de Samsun örneğiyle oldukça benzerdir.

Kat. No. 7'deki (Şekil 7) diski taşlı, halka biçimli ve sarkaçlı küpenin form ve taşlı diskinin oldukça benzeri, MS 1.-2. yüzyıla tarihlenen Adana Arkeoloji Müzesi'nden bir örnekte karşımıza çıkmaktadır (Atakuru, 2020, s. 121, Kat. No. 68). Perge'de bulunan MS 2. yüzyıla ait tel çubuk sarkaçlı basit halka biçimli bir küpe ile MS 1.-2. yüzyıl aralığına tarihlenen, halkaya tutturulmuş altın hazne içinde boncuklu diskin işlendiği küpeler, Kat. No. 7'deki örnekle oldukça benzerdir (Özgülnar, 2007, s. 102, 107, Kat. No. K28, K33). Bilecik Müzesi'ne müsadere ile gelen ve MS 2.-4. yüzyıl aralığına tarihlenen tel çubuk sarkaçlı küpeler (Karaca, 2023, s. 82, Kat. No. K11-12), hem sarkaç tipi hem de halkası açısından çalışmamızdaki örnekle benzer özellikler sergilemektedir. Satın alma şeklinde ve Niksar, Leylekli Çeşme'deki Nekropolis alanından kurtarma kazısı yoluyla Tokat Müzesi koleksiyonuna eklenen, kanca halkası üzerine tutturulmuş örneklerin işleniş de (Göral, 2019, s. 143-145, Kat. No. 34-35) Kat. No. 7'deki küpeyle paralel özellikler yansıtmaktadır. Aynı işleniş özelliklerini, MS 2. yüzyıla tarihlenen Patara'dan boncuklu tel çubuk sarkaçlı küpelerde (Uygun, 2000, s. 77, Lev. a.K2) ve Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ne İznik ve Isparta'dan satın alma yoluyla gelen, sarkaç çubuklu ve halkası taşlı küpelerde görmek mümkündür (Bingöl, 1999, s. 70-71, Kat. No. 43, 45). Bu formdaki küpeler, MS 2. yüzyılda oldukça popüler olmuş ve erken dönemde sarkaçlar kendi ilmeğiyle küpe halkasına takılmıştır (Sokullu, 2003, s. 160). Yine basit halka biçimli, taşlı, diski hazne formu örnekler, MS 2. yüzyıla tarihlenen Staatliche Müzesi'ndeki altın küpelerle (Greifenhagen, 1975, s. 62, Taf. 49, no. 11-15, 23) ve aynı

yüzyıla tarihlenen Roma, Ulusal Roma Müzesi'ndeki küpelerde (Stefanelli, 1992, s. 165, No. 176-177) karşımıza çıkmaktadır.

Halkası Çengel Biçimli Küpeler

Roma Dönemi'nde halkası çengel biçimli olan örnekler sıklıkla görülmektedir. Küpelerin halkasının yivli olarak işlenmesinde ise Akhaemenid etkisini görmek mümkündür (Demirtaş, 1996, s. 36; Sokullu, 2003, s. 159).

Kat. No. 8'de bulunan (Şekil 8a-b) halkası çengel biçimli diskli küpe, form olarak İstanbul Arkeoloji Müzesi koleksiyonunda bulunan ve MS 50 yılına tarihlenen sarkaçlı altın bir çift küpeyle büyük benzerlik göstermektedir (Ergil, 1983, s. 40). Adana Arkeoloji Müzesi'nden MS 1.-2. yüzyıla ait altın küpelerin sade diskleri ve diske birleşik çengel halkasının işlenişi (Atakuru, 2020, s. 89-90, Kat. No. 36-37), Samsun örneğiyle oldukça benzerdir. Halkası diskli küpedeki ilmek halkasının tel ile sarılışı ve diskin telkâri, granülasyon tekniğiyle süslenişinin oldukça benzeri, Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ne Alaşehir'den satın alma yoluyla gelen MS 2. yüzyıla ait altın küpede (Bingöl, 1999, s. 72, Kat. No. 47), Diyarbakır Müzesi'ne müsadere yoluyla gelen (Gündem, 2020, s. 35-36, Kat. No. 20) ve İzmit Arkeoloji Müzesi'ne özel bir koleksiyondan eklenen (Kaya ve ark., 2024, s. 186-188, No. 6-7, 9-10, Figs. 6a-d, 7a-d, 9a-h, 10a-d) MS 2.-3. yüzyıla tarihlenen örneklerde karşımıza çıkmaktadır. İzmit Arkeoloji Müzesi'nden MS 2.-3. yüzyıla ait halkası kancalı ve diskli küpeler (Kaya ve ark., 2024, s. 189-190, No. 15-17, Figs. 15a-d, 16a-d, 17a-d), Kat. No. 8'deki küpe ile aynı paralelde işleniş özelliklerini yansıtmaktadır. MS 2. yüzyıla ve MS 2.-3. yüzyıla ait Tokat Müzesi koleksiyonuna müsadere ve kurtarma kazısıyla eklenen diskli altın küpelerin de özellikle disk işlenişleri (Göral, 2019, s. 139-142, Kat. No. 28, 30-31), Samsun örneğiyle oldukça benzerdir. Bu benzerliği, Myra'dan MS 2.-3. yüzyıla tarihlenen küpelerin disk işlenişlerinde de görmek mümkündür (Talu, 2020, s. 181, Kat. No. 16). Ayrıca, küpelerin halkasındaki yivli süslemeler, MS 2.-3. yüzyıla ait Myra ve Andriake buluntuları olan altın küpelerin halkalarında da görülmektedir (Talu, 2020, s. 67, 158-160, 162-163, 165-166, Kat. No. 1-2, 4, 6). British Müzesi'ne Suriye, Tortosa'dan bir mezar buluntusu olarak gelen ve MS 1.-2. yüzyıla ait sarkaçlı altın bir küpedeki diskin işleniş (Marshall, 1911, s. 294, Plt. LIII:2532) ile MS 2. ve MS 2.-3. yüzyıla tarihlenen Staatliche Müzesi'nde (Greifenhagen, 1970, s. 45-46, Taf. 22:14, 26, 23:14), Baltimore, Walters Sanat Galerisi ile Londra, British Müzesi'nde bulunan (Stefanelli, 1992, s. 179-180, No. 207, 209) altın küpeler, Kat. No. 8'deki örneğin işleniş ve formuyla oldukça benzerdir. Yine, Brooklyn Müzesi'ne satın alma yoluyla gelen MS 3. yüzyıla ait altın küpelerde de (Davidson ve Oliver, 1984, s. 117, No. 126-128) bu benzerliğin yansımaları görmek mümkündür.

Romalılara özgü bir süsleme sanatı olan cameo tekniği, farklı renklere sahip cam ya da taşların oyulmasıyla oluşturulmuştur (Ogden, 1982, s. 76). Kat. No. 9'da bulunan (Şekil 9) örnekte görüldüğü şekliyle, Roma Dönemi takılarında cameo tekniği sıklıkla tercih edilmiştir (Spier, 2012, s. 16). Portrenin işleniş, Köln, Roma-Cermen Müzesi'nde bulunan MS 3. yüzyıla ait altın broştaki sardoniks taşından yapılan Medusa portresiyle (Yeroulanou, 1999, s. 152, 230, No. 280, Cat. No. 150) büyük benzerlik göstermektedir. Medusa portresinin işleniş olarak oldukça benzerini ve aynı teknikte yapılmış örneklerle, Yunanistan, Patras'tan bulunup Londra, British Müzesi koleksiyonuna dâhil edilen MS 1.-2. yüzyıla ait Medusa portresinde (Stefanelli, 1992, s. 155, No. 161), Galler, Cardiff kentinde bulunmuş olan MS 3. yüzyılın ikinci yarısına ait portrede (Stefanelli, 1992, s. 204, No. 249) ve MS 3. yüzyıla tarihlenen cameo tekniğiyle yapılmış Medusa portrelerinde (Greifenhagen, 1975, s. 126-127, Taf. 84:9-10) görmek mümkündür. MS 2.-3. yüzyıllara tarihlenen halka biçimli küpelerin disklerindeki Medusa portreleri de altın hazne şeklindeki diskin çerçevesinde işlenen çentik süslemeleri ve form özellikleri açısından Kat. No. 9'daki küpeyle oldukça benzerdir (Gorny ve Mosch, 2014, s. 22, 113, No. 1022, 1357). Anadolu'daki örneklerden sardoniks taşına cameo tekniğiyle yapılmış Medusa portresi de Roma Dönemi'ne ait altın bir boyunluktaki Medusa ile oldukça benzerdir (Bingöl, 1999, s. 152, Kat. No. 168). Ayrıca, İzmit Arkeoloji Müzesi'ne özel koleksiyondan eklenen, MS 3. yüzyıla ait çerçevesi düz işlenmiş cameolu altın küpe de (Kaya ve ark., 2024, s. 193-194, No. 29, Figs. 29a-d) Samsun örneğiyle aynı teknikte ve benzer formda işlenmiştir. Ayrıca, kurtarma kazısında bulunarak Tokat Müzesi koleksiyonuna eklenen MS 3.-4. yüzyıla ait bir küpeyle (Göral, 2019, s. 136-137, Kat. No. 24), Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ne satın alma yoluyla gelen ve MS 4. yüzyıla ait küpenin (Bingöl, 1999, s. 77, Kat. No. 57)

disk çerçevesinin çentik süslemesi ve aynı teknikle yapılmış portreleri, Kat. No. 9'daki küpeyle oldukça benzer işleniş özelliklerine sahiptir.

Halkası Kanca Biçimli Kúpeler

Roma takılarında damla formu sarkaçlar, basit halka biçimli ya da halkası "S" biçimli kúpelerde olduğu gibi halkası kanca biçimli kúpelerde de kullanılmıştır (Özgülnar, 2007, s. 104-105, 110, Kat. No. K31-32, 36; Arslan ve ark., 2012, s. 174, 183, Res. 5). Bu sarkaçların yapımında bazen altın bazen de çeşitli taşların ve camın kullanıldığı görülmektedir (Arslan ve ark., 2012, s. 174, 183, Res. 5; Yiğitpaşa ve Şirin, 2020, s. 197-198, 209-210, Res. 34-36, Kat. No. 3-5). Kat. No. 10 ve 11'de yer alan kúpelerdeki gibi sarkacı damla formu kúpelerin, halka formu kúpelerle beraber ortaya çıkmış olabileceği düşünülmektedir (Talu, 2020, s. 69). Kat. No. 12'de yer alan kúpedeki hilal formu amuletler, Doğu'daki takı modasının Roma'ya yansımalarının bir örneği olup sıklıkla tercih edilmiştir (Özgülnar, 2007, s. 8).

Kat. No. 10'da yer alan (Şekil 10) diskli ve sarkaçlı altın kúpenin damla biçimli sarkacı, Roma Dönemi'ne ait altın bir kúpe örneğinde (Greifenhagen, 1975, s. 62, Taf. 49:15) ve özellikle MÖ 2. yüzyıla ait altın kúpelerde (Meriçboyu, 2001, s. 201, Res. 1) karşımıza çıkmaktadır. MS 2. yüzyıla tarihlenen Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ne Uşak, Kula'dan satın alma yoluyla gelen kúpeyle (Bingöl, 1999, s. 78, Kat. No. 59), Perge'den (Özgülnar, 2007, s. 106, Kat. No. K32) ve Patara'dan (Uygun, 2000, s. 79-82, Lev. 18, a.KA, b.K5) çeşitli altın kúpelerinin sarkaçları da Kat. No. 10'daki kúpenin damla formuna benzemektedir. Ayrıca Samsun, Vezirköprü'deki Neoklaudiopolis Nekropolisi'nde bir sanduka mezarda ele geçen, MS 2.-3. yüzyıla tarihlenen altın kúpelerin rozeti ve sarkacı, Samsun örneğiyle neredeyse aynı form ve işleniş özelliklerine sahiptir (Yiğitpaşa ve Şirin, 2020, s. 197-198, 209-210, Res. 34-36, Kat. No. 3-5).

Kat. No. 11'de bulunan (Şekil 11a-b) diskli ve sarkacı taşlı altın kúpenin özellikle diskinin çentikli işleniş, Roma Dönemi kúpelerinde görülmektedir (Deppert Lippitz, 1985, Taf. 28:69). MS 50 yılına ait İstanbul Arkeoloji Müzesi'nden diskli, halka biçimli altın kúpenin de damla formu sarkacı, kenar çentikleri ve ilmek halkası ile Kat. No. 11'deki kúpeyle oldukça benzerdir (Ergil, 1983, s. 40). Bu benzerlik, Tokat Müzesi'ne Niksar, Leylekli Çeşme Nekropolisi kurtarma kazısından gelen ve MS 1.-2. yüzyıla ait altın bir kúpenin damla formu, kırmızı ve beyaz taşlı sarkacı, çentikli haznesi ve ilmek halkasında da karşımıza çıkmaktadır (Göral, 2019, s. 133, Kat. No. 19). Form ve işleniş olarak, çelenk bezemeli karnelyan ve jasper taşından yapılmış olan Ankara, Nallıhan'daki Juliopolis Nekropolisi'nden bir sanduka mezarda ele geçen ve MS 2. yüzyıla tarihlenen diskli ve sarkaçlı bir çift altın kúpe ise Samsun örneğiyle neredeyse aynı atölyeden çıkmış kadar benzerdir (Arslan ve ark., 2012, s. 174, 183, Res. 5). Satın alma yoluyla Anadolu Medeniyetleri Müzesi koleksiyonuna dâhil olan ve MS 2.-3. yüzyıla ait diskli ve sarkaçlı altın kúpedeki damla biçimli ve camlı diskle (Bingöl, 1999, s. 79, Kat. No. 60), aynı yüzyıl aralığına tarihlenen Myra buluntusundaki taşlı oval diskin altın haznesi ve çerçevesindeki çentik işleniş Samsun örneğiyle aynı özellikleri taşımaktadır (Talu, 2000, s. 189-190, Kat. No. 20). Yine, kenarları çentikli oval altın hazne ve içindeki taşıyla işlenmiş Ankara Medeniyetler Müzesi'ne müsadere ile gelen MS 2.-3. yüzyıla ait bir pandantifle (Bingöl, 1999, s. 147, Kat. No. 163), özel koleksiyondan gelerek İznik Arkeoloji Müzesi'ne dahil edilen MS 2.-3. yüzyıla ait halkası kanca biçimli ve altın hazne içinde taşlı damla formu diskin şekli de (Kaya ve ark., 2024, s. 191, No. 21, Figs. 21a-d) Kat. No. 11'deki sarkaçlı kúpeyle oldukça benzerdir.

Kat. No. 12'deki (Şekil 12) sarkaçlı kúpenin altı yapraklı, ajur tekniğindeki rozeti, MS 3. yüzyıla ait altın bir rozetle neredeyse aynı form ve işlenişe sahiptir (Greifenhagen, 1970, s. 46, 52, Taf. 28:12). Kúpedeki amuletin benzerlerini, MS 1.-4. yüzyıllar arasına tarihlenen takılarda da görmek mümkündür (Marshall, 1911, s. 283, 314-315, Plt. LII:2401, LVIII:2719; Greifenhagen, 1970, s. 53, Taf. 28-33; Greifenhagen, 1975, s. 25, 28, Taf. 17-3, 21-3; Stefanelli, 1992, s. 106-109, 116-118, 189, No. 70-73, 82-84, 226; Rudolph, 1995, s. 274, No. 81). Hatta İşveç'te özel bir koleksiyonda bulunan sarkaç olarak kullanılan amulet ve içindeki kalp ya da yaprak şekilli rozet motifile MÖ Geç 4.-3. yüzyıla ait bir takı, Samsun örneğiyle neredeyse aynı şekilde işlenmiştir (Hoffman ve Davidson,

1965, s. 113-114, Fig. 34). Amuletin askı halkasıyla benzer bir işlenişe sahip İngiltere, Backworth'tan Londra British Müzesi'ne kazandırılan MS 2. yüzyılın ortalarına ait bir amulet örneği de aynı teknikle işlenmiş olup paralel özellikler taşımaktadır (Pfeiler, 1970, s. 71-72, Taf. 19).

Kat. No. 13'te bulunan (Şekil 13) küpenin ajur tekniğiyle yapılmış bitkisel motifli zinciri, MS 2. yüzyıla ait altın bir kolyenin ilmek kısmıyla oldukça benzerdir (Greifenhagen, 1975, s. 25, Taf. 17:3). Küpenin kanca gövdesindeki granülasyon uygulamasının benzeri, British Müzesi'nde yer alan Suriye, Tortosa (Antaradus) buluntusu olan MS 2. yüzyıla ait altın küpelerin çubuk formlu sarkaçlarında da karşımıza çıkmaktadır (Marshall, 1911, s. 285, Plt. LII:2421-2422). Berlin, Prusya Kültür Mirası Müzesi'nde bulunan ve Ajur tekniğiyle yapılmış zincirin, MS 2.-3. yüzyıla ait çeşitli takılarda da aynı teknikle yapılmış olduğunu görmek mümkündür (Greifenhagen, 1975, s. 34, Taf. 31:2-3; Stefanelli, 1992, s. 186, No. 218). Benzer zincirler, Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ne; Çorum'dan satın alma ile gelen ve MS 2. yüzyıla tarihlenen taşlı altın kolyenin motifinde (Bingöl, 1999, s. 131, Kat. No. 139) ve Fatsa'dan satın alma yoluyla gelen MS 3. yüzyılın ortasına tarihlenen cam boncuklu altın bir kolye ögesinde de karşımıza çıkmaktadır (Bingöl, 1999, s. 133, Kat. No. 143). MS 3. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki altın bir kolyenin kanca ve ilmek kısmında görülen ajur tekniğiyle yapılmış bitkisel motifli zincirler de (Meriçboyu, 2001, s. 216, Res. 1) Samsun örneğiyle neredeyse aynı formda yapılmıştır. Özellikle altın küpenin halkası ve üzerindeki granülasyonla yapılan süslemenin oldukça benzerini, İznik Arkeoloji Müzesi'ne özel koleksiyondan gelen MS 3. yüzyıla ait altın bir küpede görmek mümkündür (Kaya ve ark., 2024, s. 194, No. 30, Figs. 30a-b).

Halkası Figür Başlı Küpeler

Akhaemenid kuyumculuğunda hayvan figürlü takılar ön planda olmuş ve genellikle griphon, sphenks gibi mitolojik yaratıklar, aslan, koç, keçi, dana ve ördek gibi figürler çok sık kullanılmıştır (Türe ve Savaşçın, 2002, s. 94). Aslan başlı küpeler, MÖ 4. yüzyılın sonlarına doğru görülmeye başlanmış ve MÖ 1. yüzyıla dek yoğun olarak kullanılmıştır (Dili, 2011, s. 78). Kat. No. 14 ve 15'teki örnekler, halkası figür başlı küpeler grubunda yer almaktadır.

Kat. No. 14'te yer alan (Şekil 14) aslan başlı ve halkası burgulu altın küpedeki aslan başı, MÖ 4. yüzyılın ikinci yarısı ile aynı yüzyılın sonlarına tarihlenen Metropolitan Sanat Müzesi'ndeki altın bileziklerdeki aslan başlarının işlenişleriyle büyük benzerlik göstermektedir (Hoffman ve Davidson, 1965, s. 167-171, No. 61, Fig. 61-62). Kıbrıs Müzesi'nde korunan MÖ 400-325 yıllarına ait (Pierides, 1971, s. 32, Plt. XXI:2) ve Brooklyn Müzesi'ne özel koleksiyondan gelen MÖ geç 4.-3. yüzyıl aralığına ait (Davidson ve Oliver, 1984, s. 42, 44, No. 36, 38) aslan başlı, halkası burgulu altın küpeler de Samsun örneğiyle oldukça benzerdir. Bu benzerliği, MÖ 4.-3. yüzyıla ait British Müzesi'nde bulunan küpelerde (Marshall, 1911, s. 187-188, 191-193, Plt. XXXI:1728-1729, 1732-1733, 1771, 1777, 1782), MÖ 3.-2. yüzyıla ait örneklerde (Gorny ve Mosch, 2014, s. 21, No. 1019) ve Khersonesos'tan MÖ 300-280 yılına tarihlenen altın bir küpede (Williams ve Ogden, 1994, s. 198, No. 132) görmek mümkündür. Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ne Silifke'den satın alma yoluyla gelen ve MÖ 3. yüzyılın ortasına tarihlenen aslan başlı, halkası burgulu altın küpeyle (Bingöl, 1999, s. 65, Kat. No. 34), müsadere yoluyla Tokat Müzesi'ne gelen MÖ 4.-3. yüzyıla ait halkası aslan başlı altın küpe (Göral, 2019, s. 123-124, Kat. No. 6) Kat. No. 14'teki örneğin halka, boyun ve aslan başının işlenişleriyle oldukça benzerdir. Özellikle boyundaki konik formlu plakanın granülasyon ve telkâri tekniğiyle süslü olan benzer bir örneği, İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde bulunan MÖ 4.-3. yüzyıl aralığına tarihlendirilen aslan başlı altın küpede de karşımıza çıkmaktadır (Türe ve Savaşçın, 2002, s. 106, Fig. 210). Bir mezar buluntusu olarak Amisos'tan MÖ Geç 2. yüzyıl - Erken 1. yüzyıla tarihlenen halkası tek veya birden fazla tel çubukla burgulu olan aslan başlı küpelerin biraz daha sade bir halkaya ve yalın süslemeli konik boyna sahip örnekleri de dikkat çekicidir (Şirin ve Kolağasıoğlu, 2018, s. 194, Fot. Lev. 14, Res. 26a-b; Şirin ve Yiğitpaşa, 2023, s. 329, 337, Res. 11).

Kat. No. 15'teki (Şekil 15) aslan-griphon başlı, halkası burgulu altın küpe, form ve figür olarak MÖ geç 4.-3. yüzyıla tarihlenen aslan-griphon başlı altın küpeyle (Greifenhagen, 1970, s. 44, Taf. 22:1) ve Boston, Güzel

Sanatlar Müzesi'nde bulunan MÖ 4. - Erken 3. yüzyıla ait aslan-griphon başlı altın küpeyle (Hoffman ve Davidson, 1965, s. 105-106, No. 25, Fig. 25) oldukça benzer özellikler sergilemektedir. Ayrıca, aslan-griphon başlarının benzer işlenişini, MÖ 3. yüzyıla ve MÖ 3.-2. yüzyıla ait kolyelerde (Greifenhagen, 1975, s. 19-20, Taf. 9:2, 4, 10:2, 4, 9) ve yine Indiana Üniversitesi Sanat Müzesi'nde özel bir koleksiyona ait MÖ 200 – MÖ 100 ile MÖ 1. - MS 1. yüzyıl aralığına tarihlenen kolyelerdeki (Rudolph, 1995, s. 153-154, 160-161, No. 32a, 34a) aslan-griphon başlarının işlenişinde de görmek mümkündür.

Tarihlendirme, Değerlendirmeler ve Sonuç

Samsun Müzesi'nde korunan 15 adet altın küpe, müzeye müsadere ve satın alma yoluyla kazandırılmıştır. Küpeler form, işleniş ve yapım teknikleri açısından benzerleriyle karşılaştırarak değerlendirildiğinde, Kat. No. 1'deki halkası "S" biçimli diskli ve sarkaçlı küpe ile Kat. No. 2 ve 3'teki halkası "S" biçimli diskli küpe MS 2.-3. yüzyıla; Kat. No. 4'teki basit halka biçimli küpe ile Kat. No. 5'teki burgulu basit halka biçimli küpe MS 1.-3. yüzyıla; Kat. No. 6'daki basit halka biçimli diskli küpe ile Kat. No. 7'deki basit halka biçimli taşlı, diskli ve sarkaçlı küpe MS 2. yüzyıla; Kat. No. 8'deki halkası çengel biçimli ve diskli küpe MS 2. yüzyıla; Kat. No. 9'daki halkası çengel biçimli diskli cameolu küpe MS 3. yüzyıla; Kat. No. 10 ve 11'deki halkası kanca biçimli, diskli ve sarkaçlı küpeler MS 2. yüzyıla; Kat. No. 12'deki halkası kanca biçimli sarkaçlı ve pandantifli küpe ile Kat. No. 13'teki halkası kanca biçimli sarkaçlı ve zincirli küpe MS 3. yüzyıla ve Kat. No. 14 ve 15'teki halkası burgulu figür başlı küpeler MÖ geç 4.-3. yüzyıla tarihlendirilmiştir.

Halka işlenişine göre küpeler, 5 farklı gruba ayrılmıştır. Halkalara eklenen süslemeler ise tipolojideki çeşitliliği oluşturmuştur. Kat. No. 1, 2 ve 3'te bulunan ve MS 1.-3. yüzyıla tarihlenen küpeler, "Halkası "S" Biçimli Küpeler" tipine dâhildir. Diskli sarkaçlı (Kat. No. 1 ve 2) ve diskli (Kat. No. 3) olmak üzere bu tipin iki farklı çeşidi bulunmaktadır. Kat. No. 4 ve 5'te bulunan MS 1.-3. yüzyıla tarihlenen, Kat. No. 6'da bulunan MS 2.-3. yüzyıla tarihlenen ve Kat. No. 7'de bulunan MS 2. yüzyıla tarihlenen küpeler, "Basit Halka Biçimli Küpeler" tipine dâhildir. Düz halkalı (Kat. No. 4), burgulu halkalı (Kat. No. 5), diskli (Kat. No. 6) ve taşlı, diskli ve sarkaçlı (Kat. No. 7) olmak üzere bu tipin üç farklı çeşidi bulunmaktadır.

Kat. No. 8'de bulunan MS 2. yüzyıla tarihlenen ve Kat. No. 9'da bulunan MS 3. yüzyıla tarihlenen küpeler, "Halkası Çengel Biçimli Küpeler" tipine dâhildir. Diskli (Kat. No. 8) ve diski cameolu (Kat. No. 9) olmak üzere bu tipin iki farklı çeşidi bulunmaktadır. Kat. No. 10 ve 11'de bulunan MS 2. yüzyıla tarihlenen ve Kat. No. 12 ve 13'te bulunan MS 3. yüzyıla tarihlenen küpeler, "Halkası Kanca Biçimli Küpeler" tipine dâhildir. Diskli sarkaçlı (Kat. No. 10), taşlı, diskli ve sarkaçlı (Kat. No. 11), sarkaçlı ve pandantifli (Kat. No. 12) ve sarkaçlı zincirli (Kat. No. 13) olmak üzere bu tipin dört farklı çeşidi bulunmaktadır. Kat. No. 14 ve 15'te bulunan MÖ geç 4.-3. yüzyıla tarihlenen küpeler, "Halkası Figür Başlı Küpeler" tipine dâhildir. Aslan başlı (Kat. No. 14) ve aslan-griphon başlı (Kat. No. 15) olmak üzere bu tipin iki farklı çeşidi bulunmaktadır.

Yapım tekniğine göre MÖ Geç 4. yüzyıldan MS 3. yüzyıla dek geniş bir zaman dilimine yayılan küpelerde genel olarak, ince altın teller, dövme ve lehimleme teknikleri uygulanmıştır. Küçük altın tanecik şeklinde uygulanan granülasyon tekniği Kat. No. 1, 8, 12, 13, 14 ve 15'te, altın yüzeyine uygulanan kabartma tekniği Kat. No. 11, 14 ve 15'te karşımıza çıkar. Altının kalıba dökülerek şekillendirilme işlemi olan döküm tekniği ise sadece Kat. No. 2, 3 ve 10'daki küpelerde görmekteyiz. Altın yüzeyine desenlerin işlendiği kazıma tekniği yine Kat. No. 11'de, delik işi/ajur tekniğini Kat. No. 12 ve 13'te ve taşların oyularak kabartma formunda yapılan cameo tekniğini sadece Kat. No. 9'daki örnekte görmek mümkündür.

Çalışmamızdaki örneklerin, genellikle mezarlardan ele geçmesi ve özellikle de sağlam durumda olmaları, çalışmamızdaki küpelerin de bölgedeki Helenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait çeşitli mezar yapılarından ele geçen buluntular olabileceğini düşündürmektedir. Özellikle, Amisos menşeli altın küpelere baktığımızda (Şirin ve Yiğitpaşa, 2021, s. 151-152, 168-170, 177-178, 203, 208-209, 214, Res. 4-5, 27, 32, 47-48, Kat. No. 4-5, 27,

32, 47-48), Kat. No. 12 ve 13'teki örneklerin farklı form ve işleniş şekilleriyle Amisos'un tekil örnekleri olduğunu ifade etmek mümkündür. Kat. No. 4, 5, 10, 14 ve 15'teki küpelerin konteksti için benzer örnekler ışığında (Şirin ve Kolağasıoğlu, 2017, s. 26, Res. 22c; Şirin ve Kolağasıoğlu, 2018, s. 194, Fot. Lev. 14, Res. 26a-b; Yiğitpaşa ve Şirin, 2020, s. 197-198, 209-210, Res. 34-36, Kat. No. 3-6; Şirin ve Yiğitpaşa, 2021, s. 208-209, 211, 214, Res. 27, 32, 38, 47, Kat. No. 27, 32, 38, 47; Şirin ve Yiğitpaşa, 2023, s. 329, 337, Res. 11), Amisos Nekropolisini'ni veya çevresini ön plana çıkarmak mümkün görünmektedir.

Amisos mezarlarının büyük bir bölümü, kentin ikinci temellerinin atıldığı Sinop'tan gelen Atinalı kolonistlerce MÖ 437'de kolonize edilen Toraman Tepe ve çevresini (İlkadım ilçesi, Cedit Mahallesi) kapsamaktadır (Şirin, 2024, s. 82). Kentin hemen batısındaki Kalkanca ile Baruthane mahallelerini, güneybatısındaki Karasamsun Mahallesi'ni ve batı yamaçlarındaki Cedit, Liman ve Selahiye mahallelerini kapsayan alan ise kentin nekropolisini oluşturmaktadır (Şirin, 2024, s. 61). Nekropolis alanında ortaya çıkarılan çeşitli mezar yapıları, MÖ 4. yüzyılın sonlarından MS 4. yüzyıla tarihlenirken, bu mezarların en yoğun olduğu dönem ise MÖ 2. yüzyıl ile MS 2. yüzyıl aralığını kapsamaktadır (Şirin, 2024, s. 78). Bunlara ek olarak, küpelerin mezar buluntuları olması gerektiği yönündeki bazı ipuçlarını sunmak mümkündür. Özellikle, küpeler ekonomik değer taşıyan altından yapıldığı için günlük kullanımla günümüze ulaşması oldukça zordur. Ayrıca, döneminin moda anlayışının zamanla değişmesi ve kullanıcının yeni modayı takip etmek isteyeceği düşünüldüğünde kuyumcu atölyelerinde eski takıların yenileriyle değiştirilmesi ya da satılmış olan takıların daha ekonomik olacağı için mezarlarda tercih edilmiş olmaları mümkündür. Bu nedenle çalışmamızdaki küpelerde olduğu gibi kişisel kullanımda oluşabilecek kırılma, çizik ve ezilme gibi tahribatlar çok fazla oluşmamış olabilir. Özellikle, günlük kullanımdaki her takının belirgin bir tahribata maruz kalmayabileceğini de eklemek gerekir. Bu durumda çalışmamızdaki küpeler, günlük yaşamda çok fazla kullanılmamış ya da özenli kullanılmış olsalar da ölüm sonrası ölü bireyle mezara konularak ölünün kişisel eşyası olarak işlev görmüş olmalıdır.

Katalog

No. 1. (Şekil 1a-b): Küpe (çift).

Müze Envanter No: 1-11/1988.

Müzeye Geliş Şekli: Müsadere.

Buluntu Yeri: Belirsiz.

Malzemesi: Altın ve akik.

Ölçüleri: Disk çapı 0,65 cm, boncuk çapı 0,6 cm, taşıyla birlikte ağırlığı 2,67 gr.

Tekniği: Tel, dövme, lehimleme ve granülasyon.

Tanımı: Halkası "S" biçimli altın telin bir ucunda hafif bombeli bir disk bulunmakta olup kulağa girecek diğer ucu tel şeklindedir. Diskler, küpelerin halkasına sonradan eklenmiştir. Disklerin altından halkaya tek sarmal yapılarak asılmış ve askı halkasının üzerinde granül bulunan tel çubuktan bir sarkaç ve sarkacın ucunda akik taşından bir boncuk bulunmaktadır. Sarkaçların altında boncuğun düşmesini önlemek için konik bir plaka vardır. Tümdür.

Tipolojisi: Halkası "S" biçimli diskli ve sarkaçlı küpe.

Benzerleri: Marshall, 1911, s. 281, Plt. LII:2376; Vessberg ve Westholm, 1956, s. 116, 181-182, Fig. 34:23-24; Stefanelli, 1992, s. 171, 251, Cat. No. 135, No. 188; D'Ambrosio ve De Carolis, 1997, s. 88, Tav. XXVI, 261; Özgülnar, 2007, s. 108-110, Kat. No. K34-K36.

Tarihi: MS 2.-3. yüzyıl.

No. 2. (Şekil 2): Küpe (tek).

Müze Envanter No: 8-2/1973.

Malzemesi: Altın.

Müzeye Geliş Şekli: Satın alma.

Buluntu Yeri: Belirsiz.

Ölçüleri: Disk çapı 1.1 cm, uzunluğu 1.5 cm, ağırlığı 0.94 gr.

Tekniği: Tel, dövme, döküm ve lehimleme.

Tanımı: Halkası “S” biçimli altın telin bir ucunda altı köşeli konik bir disk bulunmakta olup kulağa girecek diğer ucu dışa doğru bükülmüş tel şeklindedir. Disk, küpe halkasına sonradan eklenmiştir. Tümdür.

Tipoloji: Halkası ”S” biçimli diskli küpe.

Benzerleri: Bingöl, 1999, s. 74, 78, Kat. No. 52, 59; Kayalar, 2019, s. 75, Şek. 41; Talu, 2020, s. 191, Kat. No.21.

Tarihi: MS 2.-3. yüzyıl.

No. 3. (Şekil 3): Küpe (tek).

Müze Envanter No: 1-5/1976.

Malzemesi: Altın.

Müzeye Geliş Şekli: Satın alma.

Buluntu Yeri: Belirsiz.

Ölçüleri: Disk çapı 1 cm, uzunluğu 4.6 cm, ağırlığı 0.94 gr.

Tekniği: Tel, dövme, döküm ve lehimleme.

Tanımı: Küpenin halkası sonradan düzleştirildiği için müze envanterinde iğne olarak kaydedilmiştir. “S” biçimli halkanın bir ucunda yuvarlak bombeli bir disk bulunmakta olup kulağa girecek diğer ucu inceleyerek düz devam etmektedir. Disk, küpe halkasına sonradan eklenmiştir. Tümdür.

Tipolojisi: Halkası ”S” biçimli diskli küpe.

Benzerleri: Vessberg ve Westholm, 1956, s. 116, 181-182, Fig. 34:25; Bingöl, 1999, s. 93-94, Kat. No. 86-87; Meriçboyu, 2001, s. 205, Res. 1; Göral, 2019, s. 136, Kat. No. 23; Atakuru, 2020, s. 128, Kat. No. 75.

Tarihi: MS 2.-3. yüzyıl.

No. 4. (Şekil 4a-b): Küpe (çift).

Müze Envanter No: 2-4/1981.

Malzemesi: Altın.

Müzeye Geliş Şekli: Satın alma.

Buluntu Yeri: Belirsiz.

Ölçüleri: Çapı 1.8 cm, kalınlığı 0.1 cm, ağırlığı 1.77 gr.

Tekniği: Tel ve dövme.

Tanımı: Altın telin halka şekline getirilmesiyle küpelerin gövdesi oluşturulmuştur. Küpeler, iki ucu birbirine geçen sarmallarla bağlanmıştır. Küpenin birinde bu sarmalların devamı olarak üç kez sarılı helezonik bir süsleme bulunurken diğer küpedeki helezonik süsleme sarmaldan ayrı şekilde işlenmiştir. Tümdür.

Tipolojisi: Basit halka biçimli küpe.

Benzerleri: Uygun, 2000, s. 100-103, Lev. 23-24, b.K12-13, a.K14; Şirin ve Kolağasıoğlu, 2017, s. 26, Res. 22c; Göral, 2019, s. 125-131, Kat. No. 8-16; Atakuru, 2020, s. 60, 65, Kat. No. 7, 12; Doğan ve Güçlütürk, 2022, s. 167-168, Res. 7; Karaca, 2023, s. 78, Kat. No. K3.

Tarihi: MS 1.-3. yüzyıl.

No. 5. (Şekil 5a-b): Küpe (çift).

Müze Envanter No: 1-10/1988.

Malzemesi: Altın.

Müzeye Geliş Şekli: Müsadere.

Buluntu Yeri: Belirsiz.

Ölçüleri: Çapı 1.6 cm, ağırlığı 1,50 gr.

Tekniği: Tel ve dövme.

Tanımı: İkiye katlanan altın tel birbirine sarılarak küpelerin halkası burgulu şekle getirilmiştir. Telin burkulmasıyla ilmek halkası oluşturulmuş ve devamında katlanan iki tel uca doğru birleştirilmiştir. Birleşen telin ucu ilmek halkasında iki sarmal yapmıştır. Tümdür.

Tipolojisi: Burgulu basit halka biçimli küpe.

Benzerleri: Marshall, 1911, s. 292-293, Plt. LIII:2508, 2516, 2526; Greifenhagen, 1970, s. 46, Taf. 23, no. 5; Greifenhagen, 1975, s. 62, Taf. 49, No. 22; Bingöl, 1999, s. 68, 72, Kat. No. 40, 48; Özgülner, 2007, s. 76-82, 84-85, 87, Kat. No. K2, K7-8, K10-11, K13; Göral, 2019, s. 140, Kat. No. 35; Atakuru, 2020, s. 115-116, Kat. No. 62-63; Talu, 2020, s. 167, Kat. No. 8; Karaca, 2023, s. 78, Kat. No. K4.

Tarihi: MS 1.-3. yüzyıl.

No. 6. (Şekil 6a-b): Küpe (çift).

Müze Envanter No: 2-5/1981.

Malzemesi: Altın.

Müzeye Geliş Şekli: Satın alma.

Buluntu Yeri: Belirsiz.

Ölçüleri: Çapı 1.4 cm, disk çapı 0.5 cm, ağırlığı 1.38 gr.

Tekniği: Tel, dövme ve lehimleme.

Tanımı: Altın tel ile küpenin halkası oluşturulmuştur. Telin bir ucu kısa şekilde ikiye katlanarak ilmek halkası meydana getirilmiş ve buranın üzerine hafif bombeli bir disk yerleştirilmiştir. İlmek kancası ise geriye doğru ufak bir kanca şekline getirilerek ilmek halkasından geçirilmiştir. Disk, küpe halkasına sonradan eklenmiştir. Tümdür.

Tipolojisi: Basit halka biçimli diskli küpe.

Benzerleri: Marshall, 1911, s. 292, 294, Plt. LIII:2509, 2542; Davidson ve Oliver, 1984, s. 124, No. 144; Uygun, 2000, s. 77-79, Lev. 17, b.K3; Meriçboyu, 2001, s. 200, Res. 1; Özgülner, 2007, s. 90-91, Kat. No. K16-17; Göral, 2019, s. 138-139, 142-143, Kat. No. 26-27, 32-33; Atakuru, 2020, s. 75, 78, Kat. No. 22, 25; Talu, 2020, s. 179, Kat. No. 15; Karaca, 2023, s. 80, Kat. No. K7.

Tarihi: MS 2.-3. yüzyıl.

No. 7. (Şekil 7) Küpe (tek).

Müze Envanter No: 5-11/2000.

Malzemesi: Altın ve akik.

Müzeye Geliş Şekli: Satın alma.

Buluntu Yeri: Belirsiz.

Ölçüleri: Genişliği 1.2 cm, uzunluğu 1.5 cm, taşıyla birlikte ağırlığı 1,05 gr.

Tekniği: Tel, dövme ve lehimleme.

Tanımı: Altın tel ile küpenin halkası oluşturulmuştur. Telin bir ucu kısa şekilde ikiye katlanarak ilmek halkası meydana getirilmiş ve ilmek kancası bu halkadan geçirilerek içe doğru tek sarmal yapmıştır. İlmek halkası bitimine oval bir hazne içinde bir akik taşı yerleştirilmiştir. Altın tel ile çubuk şeklinde bir sarkaç bulunmaktadır. Sarkacın bir ucu halka şeklinde olup küpe halkasına tek sarmalla tutturulmuştur; diğer ucu ise incelererek aşağı uzanmaktadır. Sarkaçtaki boncuk eksiktir.

Tipolojisi: Basit halka biçimli taşlı diskli ve sarkaçlı küpe.

Benzerleri: Greifenhagen, 1975, s. 62, Taf. 49, No. 11-15, 23; Stefanelli, 1992, s. 165, No. 176-177; Bingöl, 1999, s. 70-71, Kat. No. 43, 45; Uygun, 2000, s. 77, Lev. a.K2; Özgülner, 2007, s. 102, 107, Kat. No. K28, K33; Göral, 2019, s. 143-145, Kat. No. 34-35; Atakuru, 2020, s. 121, Kat. No. 68; Karaca, 2023, s. 82, Kat. No. K11-12.

Tarihi: MS 2. yüzyıl.

No. 8. (Şekil 8a-b): Küpe (çift).

Müze Envanter No: 20-1/1973.

Malzemesi: Altın.

Müzeye Geliş Şekli: Satın alma.

Buluntu Yeri: Belirsiz.

Ölçüleri: Disk çapı 1.5 cm, uzunluğu 2.9 cm, ağırlığı 8,20 gr.

Tekniği: Tel, dövme, lehimleme, telkari ve granülasyon.

Tanımı: Kúpelerin diski, bombeli şekilli olup ilmek halkası ve çengeli, diske bağlı uzanmaktadır. Üzeri yivlerle süslü olan çengel biçimli halka teli, ilmek halkasına sarmal yapmaktadır. Diskten uzanan çıkıntı, telle sarılmış ve iki sarmalla da ilmik halkası yapılmıştır. Kancanın diskle birleştiği kısımda telkâri tekniğiyle yapılmış volüt motifi bulunmaktadır. Diskin kenarı telkâri tekniğiyle çevrelenmiş olup çentiklenerek süslenmiştir. Diskin ortasında, üstünde ve dört köşesinde granülasyon tekniği uygulanmıştır. Tümdür.

Tipolojisi: Halkası çengel biçimli ve diskli küpe.

Benzerleri: Marshall, 1911, s. 294, Plt. LIII:2532; Greifenhagen, 1970, s. 45-46, Taf. 22:14, 26, 23:14; Ergil, 1983, s. 40; Davidson ve Oliver, 1984, s. 117, No. 126a-b, 127-128; Stefanelli, 1992, s. 179-180, No. 207, 209; Bingöl, 1999, s. 72, Kat. No. 47; Atakuru, 2020, s. 89-90, Kat. No. 36-37; Gündem, 2020, s. 35-36, Kat. No. 20; Talu, 2020, s. 67, 158-160, 162-163, 165-166, 181, Kat. No. 1-2, 4, 6, 16; Göral, 2019, s. 139-142, Kat. No. 28, 30-31.

Tarihi: MS 2. yüzyıl.

No. 9. (Şekil 9): Küpe (tek).

Müze Envanter No: 1-12/1988.

Malzemesi: Altın ve sardoniks.

Müzeye Geliş Şekli: Müsadere.

Ölçüleri: Çapı 1,2 cm, taşıyla birlikte ağırlığı 1,39 gr.

Tekniği: Tel, dövme, lehimleme, kabartma ve cameo.

Tanımı: Küpenin tel çubukla oluşturulan halka çengeli, alttaki ilmek halkasına girerek içe sarmal yapmaktadır. Diskin dışa taşkın çerçeve yapan kısmı çentiklerle süslüdür. Disk içinde sardoniks taşının oyulmasıyla kabartma portre şeklinde (cameo) Medusa tasvir edilmiştir. Disk haznesinin arka kısmında yırtılma bulunmaktadır. Tümdür.

Tipoloji: Halkası çengel biçimli diskli cameolu küpe.

Benzerleri: Greifenhagen, 1975, s. 126-127, Taf. 84:9-10; Stefanelli, 1992, s. 155, 204, No. 161, 249; Bingöl, 1999, s. 77, 152, Kat. No. 57, 168; Yeroulanou, 1999, s. 152, 230, No. 280, Cat. No. 150; Gorny ve Mosch, 2014, s. 22, 113, No. 1022, 1357; Göral, 2019, s. 136-137, Kat. No. 24.

Tarih: MS 3. yüzyıl.

No. 10. (Şekil 10): Küpe (tek).

Müze Envanter No: 21-3/1973.

Malzemesi: Altın.

Müzeye Geliş Şekli: Satın alma.

Buluntu Yeri: Belirsiz.

Ölçüleri: Genişliği 1 cm, uzunluğu 4,2 cm, ağırlığı 1,35 gr.

Tekniği: Tel, dövme, döküm ve lehimleme.

Tanımı: Küpenin tel çubukla oluşturulan ilmek kancasında altı yapraklı rozet şeklinde disk bulunmaktadır. Tel çubuk rozet altında sarmal yaparak, buraya damla şekilli sarkacın halkası yerleştirilmiştir. Sarkacın üzerinde çapraz tarama motifi bulunmaktadır. Tümdür.

Tipolojisi: Halkası kanca biçimli diskli ve sarkaçlı küpe.

Benzerleri: Greifenhagen, 1975, s. 62, Taf. 49:15; Bingöl, 1999, s. 78, Kat. No. 59; Uygun, 2000, s. 79-82, Lev. 18, a.KA, b.K5; Meriçboyu, 2001, s. 201, Res. 1; Özgülnar, 2007, s. 106, Kat. No. K32; Yiğitpaşa ve Şirin, 2020, s. 197-198, 209-210, Res. 34-36, Kat. No. 3-5.

Tarihi: MS 2. yüzyıl.

No. 11. (Şekil 11a-b): Küpe (çift).

Müze Envanter No: 3-2/1980.

Malzemesi: Altın ve akik.

Müzeye Geliş Şekli: Satın alma.

Buluntu Yeri: Belirsiz.

Ölçüleri: Genişliği 0,6 cm, uzunluğu 4 cm - 3,2 cm, ağırlığı 4,32 gr.

Tekniği: Tel, dövme, kazıma, lehimleme ve kabartma.

Tanımı: Küpenin tel çubukla oluşturulan ilmek kancasında, altın haznesi içinde akik taşı bulunan bir disk yerleştirilmiştir. Tel çubuk, disk altında sarmal yapmakta olup buraya altın hazne içinde akik taşı bulunan damla şekilli bir sarkaç eklenmiştir. Disk ve sarkacın içindeki taşların üzerine kazıma tekniğiyle defne yapraklarından oluşan çelenk motifleri işlenmiştir. Kazınan motiflerin görselliğinin artırılması için üzeri beyaz renkle kontrast verilmiştir. Disk ve sarkacın dışa taşkın çerçeve yapan kısmı çentiklerle süslüdür. Küpelerden birinin kanca kısmı kırık ve noksan olup diğeri tümdür.

Tipolojisi: Halkası kanca biçimli diskli ve sarkaçlı küpe.

Benzerleri: Ergil, 1983, s. 40; Deppert Lippitz, 1985, Taf. 28:69; Bingöl, 1999, s. 79, 147, Kat. No. 60, 163; Talu, 2000, s. 189-190, Kat. No. 20; Göral, 2019, s. 133, Kat. No. 19.

Tarihi: MS 2. yüzyıl.

No. 12.² (Şekil 12): Küpe (tek).

Müze Envanter No: 2-3/1992.

Malzemesi: Altın.

Müzeye Geliş Şekli: Satın alma.

2 Samsun Müzesi envanterine kayıtlı olan Kat. No. 12, 13 ve 15'teki küpeler, Bafra Arkeoloji ve Etnografya Müzesi'nde sergilenmektedir.

Buluntu Yeri: Amisos.

Ölçüleri: Pandantif genişliği 0,8 cm, uzunluğu 3 cm, ağırlığı 1,19 gr.

Tekniği: Tel, dövme, lehimleme, ajur, telkâri ve granülasyon.

Tanımı: Küpenin tel çubukla oluşturulan ilmek kancası alta sarmal yapmaktadır. Geniş ilmek halkalı sarmala asılı olan her iki ucu granüllü hilal formulu pandantif bulunmaktadır. Pandantifin ortasında yivli bir ilmek halkası ve bu halkaya yaprak boşluğundan asılı olan altı yapraklı bir rozet sallantısı vardır. Düz plaka üzerine yivli telkâri çubuklarla yapılan rozetin üç yaprağına delik işi (ajur) uygulanmış olup orta merkezinde bir granül süslemesi vardır. Tümdür.

Tipolojisi: Halkası kanca biçimli sarkaçlı ve pandantifli küpe.

Benzerleri: Marshall, 1911, s. 283, 314-315, Plt. LII:2401, LVIII:2719; Hoffman ve Davidson, 1965, s. 113-114, Fig. 44; Greifenhagen, 1970, s. 46, 52-53, Taf. 28:12, 33; Pfeiler, 1970, s. 71-72, Taf. 19; Greifenhagen, 1975, s. 25, 28, Taf. 17-3, 21-3; Stefanelli, 1992, s. 106-109, 116-118, 189, No. 70-73, 82-84, 226; Rudolph, 1995, s. 274, No. 81; Meriçboyu, 2001, s. 210, Res. 1-2.

Tarih: MS 3. yüzyıl.

No. 13. (Şekil 13): Küpe (tek).

Müze Envanter No: 2-4/1992.

Malzemesi: Altın.

Müzeye Geliş Şekli: Satın alma.

Buluntu Yeri: Amisos.

Ölçüleri: Pandantif genişliği 0,5 cm, uzunluğu 4,3 cm, ağırlığı 1,21 gr.

Tekniği: Tel, dövme, lehimleme, telkâri, ajur ve granülasyon.

Tanımı: Küpenin tel çubukla oluşturulan ilmek kancası alta geniş yatay bir bant yapmaktadır. Bant ile yapılan yatay ilmek halkasına ajur tekniğiyle yapılan bitkisel motifli bir zincir asılıdır. Zincirin ilmek halkasında yivli bir tel halka ile ters duran bir kalp ya da sarmaşık yaprağı şeklinde sallantı bulunmaktadır. Sallantı ince plaka üzerine tel çubuk ile yapılmış, ucu üst üste üç granül ve bu granüllere bağlı yivli bir halkayla zincire bağlanmıştır. Ucu kıvrık olan kanca, tepe kısmına kadar granüllerle süslenmiştir. Tümdür.

Tipolojisi: Halkası kanca biçimli sarkaçlı ve zincirli küpe.

Benzerleri: Marshall, 1911, s. 285, Plt. LII:2421-2422; Greifenhagen, 1975, s. 25, 34, Taf. 17:3, 31:2-3; Stefanelli, 1992, s. 186, No. 218; Bingöl, 1999, s. 131, 133, Kat. No. 139, 143; Meriçboyu, 2001, s. 212, 216, Res. 1, 2.

Tarihi: MS 3. yüzyıl.

No. 14. (Şekil 14): Küpe (tek).

Müze Envanter No: 21-1/1973.

Malzemesi: Altın.

Müzeye Geliş Şekli: Satın alma.

Buluntu Yeri: Belirsiz.

Ölçüleri: Baş çapı 0,9 cm, uzunluğu 5 cm, ağırlığı 1,35 gr.

Tekniği: Tel, lehimleme, telkâri, granülasyon ve kabartma.

Tanımı: Küpe halkasının sonradan düzleştirilmesi nedeniyle müze envanterine iğne olarak kaydedilmiştir. Küpenin halkası üç adet tel çubuğun birbirine çevrilmesiyle burgu haline getirilmiş ve uçta birleştirilmiştir. Küpenin başı, kabarma aslan başı şeklinde olup figürün yüz hatları ve yeleleri belirgin olarak işlenmiştir. Küpe başının içi boştur ve aslan figürünün ağız kısmına halka ucunun gireceği bir delik yapılmıştır. Boyun kısmı ince plakanın konik forma getirilmesiyle oluşturulmuştur. Boyun kısmı yivli telkari ile iki bölüme ayrılmış ve bu bölümlere yivli telkari ile sarmal süslemeler ve granüller işlenmiştir. Uç kısmında kırılmış noksan bir parça kaybı vardır.

Tipolojisi: Halkası burgulu figür başlı küpe.

Benzerleri: Marshall, 1911, s. 187-188, 191-193, Plt. XXXI:1728-1729, 1732-1733, 1771, 1777, 1782; Hoffman ve Davidson, 1965, s. 167-171, No. 61, Fig. 61-62; Pierides, 1971, s. 32, Plt. XXI:2; Davidson ve Oliver, 1984, s. 42, 44, No. 36, 38; Williams ve Ogden, 1994, s. 198, No. 132; Bingöl, 1999, s. 65, Kat. No. 34; Türe ve Savaşçın, 2002, s. 106, Fig. 210; Gorny ve Mosch, 2014, s. 21, No. 1019; Göral, 2019, s. 123-124, Kat. No. 6.

Tarihi: MÖ Geç 4.-3. yüzyıl.

No. 15. (Şekil 15): Küpe (tek).

Müze Envanter No: 8-1/1973.

Malzemesi: Altın.

Müzeye Geliş Şekli: Satın alma.

Buluntu Yeri: Belirsiz.

Ölçüleri: Baş çapı 0,5 cm, uzunluğu 3,5 cm, ağırlığı 1,7 gr.

Tekniği: Tel, lehimleme, granülasyon, telkâri ve kabartma.

Tanımı: Küpenin halkası sonradan düzleştirildiği için müze envanterine iğne olarak kaydedilmiştir. Küpenin halkası, üç adet tel çubuğun ortadaki tel çubuk etrafına sarılmasıyla burgu haline getirilmiş ve uçta birleştirilmiştir. Küpenin kabartma şeklindeki baş kısmı, aslan-griphon karışımı şeklinde işlenmiş olup griphonun boynuzu, aslanın yüz hatları ve yeleleri belirgin olarak işlenmiştir. Küpenin halkası düzleştirilirken griphonun boynuzları da yukarı doğru kaldırılarak orijinal görünümü bozulmuştur. Aslan-griphon başının içinde dolgu malzemesi bulunmakta olup ağız kısmına küpenin halka ucunun gireceği bir delik yapılmıştır. Boyun kısmı, ince plakanın konik forma getirilmesiyle oluşturulmuştur. Boyun kısmı yivli telkari ile her iki yönden sınırlandırılmıştır. Bu bölüme yivli telkari ile sarmal süslemeler ve granüller işlenmiştir. Tümdür.

Tipoloji: Halkası burgulu figür başlı küpe.

Benzerleri: Hoffman ve Davidson, 1965, s. 105-106, No. 25, fig. 25; Greifenhagen, 1970, s. 44, Taf. 22:1; Greifenhagen, 1975, s. 19-20, Taf. 9:2, 4, 10:2, 4, 9.

Tarih: MÖ Geç 4.-3. yüzyıl.

Kaynakça

- Andrasi, J. (2008). *The Berthier-Delagarde collection of Crimean jewellery in the British Museum and related material*. (Ed. K. Dafydd, ve A. Barry), British Museum Research Publication.
- Arslan, M., Metin, M., Cinemre, M. O., Çelik, T. ve Türkmen, M. (2012). Juliopolis Nekropolü 2010 yılı kazı çalışmaları. *20. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, 169-188.
- Atakuru, Ö. (2020). *Adana Arkeoloji Müzesi Roma-Bizans altın takıları* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Aydın Tavukçu, Z. (2007). *Parion Nekropolü 2005 buluntuları* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Bingöl, F. R. I. (1999). *Anadolu Medeniyetler Müzesi: Altın takılar*. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Castor, A. Q. (2008). Archaic Greek earrings: an interim survey. *Archäologischer Anzeiger*, 1, 1-34.
- D'Ambrosio, A. ve De Carolis, E. (1997). *I Monili Dall'area Vesuviana*. L'erma di Bretschneider.
- Davidson, P. F. ve Oliver, A. Jr. (1984). *Ancient Greek and Roman gold jewelry in the Brooklyn Museum* (Ed. E. S. Hall ve B. V. Bothmer). The Brooklyn Museum.
- Demirtaş, P. (1996). *Takı kültürü ve tasarımı üzerine bir araştırma* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Deppert Lippitz, B. (1985). *Goldschmuck der Römerzeit im Römisch Germanischen Zentralmuseum*. Germanischen Zentralmuseums.
- Dili, Ş. (2011). *Anadolu'da Antik Çağ altın ve gümüş takı buluntuları: araştırmaların aşaması hakkında bir değerlendirme* [Yayınlanmış yüksek lisans tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Dinçol, A. (1982). *Anadolu Uygarlıkları*. Görsel Yayınları.

- Doğan, U. M. ve Güçlütürk, T. (2022). Yemiş Kapanı Meydanı sanduka mezarı arkeolojik ve koruma – sergileme tekniği açısından inceleme. *Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 6 (16), 156-177.
- Ergil, T. (1983). *Küpeler*. Sandoz Yayınları.
- Facsady, A. R. (2008). Earrings on stone monuments from Pannonia, Thiasos. (C. Franek, S. Lamm, T. Neuhauser, B. Porod ve K. Zöhrer, Ed), *Festschrift für Erwin Pochmarski zum 65 içinde* (s.229-242), *Geburtstag*.
- Gorny ve Mosch. (2014). *Gorny and Mosch, Giessener Münzhandlung*. GMBH, Auktion 223: Schmuck Antik bis Neuzeit (26 Juni 2014), Giessener Münzhandlung.
- Göral, S. (2019). *Tokat Müzesi'ndeki Grek ve Roma Dönemi altın takıları*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Greifenhagen, A. (1970). *Schmuckarbeiten in Edelmetall, Band I: Fundgruppen*. Berlin Staatliche Museen Preussischer Kulturbesitz Antikenabteilung.
- Greifenhagen, A. (1975). *Schmuckar-beiten in Edelmetall. Band II: Einzelstücke*. Mann Verlag.
- Guiraud, H. (1997). Ten rings from the collection of J. Pierpont Morgan. *Metropolitan Museum Journal*, 32, 57-63.
- Güleç, E. ve Balkara, İ. (2014). Üçağızlı Mağarası Üst Paleolitik Dönem Ahmarian taş alet kültürü. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 54(1), 149-170.
- Gündem, E. (2020). *Diyarbakır Arkeoloji Müzesinde bulunan altın takıların arkeometrik karakterizasyonu* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Batman Üniversitesi.
- Higgins, R. A. (1961). *Greek and Roman jewellery*. Oxford University Press.
- Higgins, R. A. (1965). *Jewellery from Classical Lands*. Oxford University Press.
- Hoffmann, H. ve Davidson, F. 1(965). *Greek gold: jewelry from the age of Alexander*. (Ed. A. V. Saldern), The Brooklyn Museum.

Işık, F. (2003). Karanlık Dönem'in aydınlığı ve Frig sanatının "Anadoluluğu" üzerine. *Anatolia*, 24, 19-33.

Kalkinoğlu, G. (1989). *Bizans kadın takıları* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Mimar Sinan Üniversitesi.

Karaca, Ş. C. (2023). *Bilecik Müzesi'ne kayıtlı Roma ve Bizans Dönemi metal takı ve süs eşyaları* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Bursa Uludağ Üniversitesi.

Kaya, F. H., Albayrak, M., Henig, M. ve Laflı, E. (2024). Earrings from Nicaea in Bithynia (South-Eastern Marmara). *Muzeul Național de Istorie a României, Cercetări Arheologice*, XXXI(1), 179-204.

Kayalar, A. İ. (2019). *Anadolu Medeniyetleri Müzesinde bulunan takıların incelenmesi* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi.

Köroğlu, G. (2004). *Anadolu uygarlıklarında takı*. Türk Eskiçağ Enstitüsü Yayınları.

Kuhn, S. L., Stiner, M. C., Reese, D. S., ve Erksin, G. (2001). Ornaments of the Earliest Upper Paleolithic: New insights from the Levant. *PNAS*, 98, 7641-7646.

Marshall, F. M. (1911). *Catalogue of the Jewellery, Greek, Etruscan, and Roman, in the Departments of Antiquities*. British Museum.

MEGEP (2006). *Kuyumculuk teknolojisi: takının gelişimi*. Milli Eğitim Bakanlığı.

Meriçboyu, Y. A. (2001). *Antik Çağda Anadolu takıları*. Akbank Kültür ve Sanat Kitapları.

Needler, W. (1966). *Jewellery of the Ancient Near East*. Royal Ontario Museum Series.

Ogden, J. (1982). *Jewellery of the Ancient World*. Trefoil Books Ltd.

Özgülner, N. (2007). *Perge kazılarında bulunmuş takılar* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.

- Pfeiler, B. (1970). *Römischer Goldschmuck: des ersten und zweiten Jahrhunderts n. Chr. nach datierten Funden*. Verlag Philipp von Zabern.
- Pierides, A. (1971). *Jewellery in the Cyprus Museum*. Department of Antiquities Nicosia.
- Pinckernelle, K. (2007). *The Iconography of Ancient Greek and Roman Jewellery* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. University of Glasgow.
- Rudolph, W. (1995). *A golden legacy: Ancient jewelry from the Burton Y. Berry Collection at the Indiana University Art Museum*. (Ed. L. Baden), Bloomington.
- Savaşçın, M. Y. ve Türe, A. (1985). Anadolu takıları II, Paleolitik-Erken Bronz dönemleri. *Antika*, 9, 8-12.
- Sokullu, Ö. (2003). *Antik Dönem Ege kültüründe takı sanatı* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Spier, J. (2012). *Byzantium and the West: Jewelry in the first millennium (London)*. Paul Holberton.
- Stefanelli, L. P. B. (1992). *L'oro Dei Romani: Gioielli di eta Imperiale* (Ed. B. Pettinau), L'erma di Bretschneider, Via Cassiodoro.
- Şirin, O. A. (2024). *Amisos Antik Kenti ve nekropol alanı*. Ceylan Basım ve Yayınevi.
- Şirin, O. A. ve Kolağasıoğlu, M. (2017). Amisos Nekropolü basit toprak ve kiremit mezar geleneği. *Amisos*, 2(2), 1-29.
- Şirin, O. A. ve Kolağasıoğlu, M. (2018). Amisos'ta urne mezar geleneği. *Amisos*, 3(4), 167-200.
- Şirin, O. A. ve Yiğitpaşa, D. (2021). Yeni veriler ışığında Amisos altın eserleri üzerine gözlemler. *Asobid*, 10, 143-216.
- Şirin, O. A. ve Yiğitpaşa, D. (2023). Amisos Nekropolünden bir yer altı kaya mezarı ve mezar buluntuları ile mühürlü amphoraları üzerine bazı gözlemler (Ed. A. Aykurt, H. Tekin, Ş. Aydıngün, T. Zimmermann, H. Aydıngün ve S. Gedik-Zimmermann), *Halime Hüryılmaz'a Armağan Ege'nin Ruhunu Yaşamak* içinde (s.323-346). Bilgin Kültür Sanat Yayınları.

Tait, H. (ed.), (1986). *Seven thousand years of jewellery*. Firefly Books.

Talu, S. (2020). *Myra ve Andriake'de ele geçen takılar* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Akdeniz Üniversitesi.

Taş, T. (2017). Antik Çağ'da küpeler. (Ed. B. Bilge Hürmüzlü, İ. Atav Köker ve S. Demirci), *Geçmişten Günümüze Kuyumculuk Sempozyumu, (Arkeo-Metalurji, Arkeo-Jeoloji ve Arkeo-Gemoloji), "GÖNKUYSEM-2017", (10-13 Mayıs 2017), Bildiri ve Poster Özetleri Eser Kataloğu* içinde (s.63-64). Gönkuysem.

Temür, A. (2016). Ein Ohrring mit Sphingenmotiv aus Vezirköprü-Samsun (Nordtürkei). *Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft*, 165-177.

Temür, A. (2020). Samsun Müzesi'nden bir grup altın eser üzerine gözlemler. (Ed. B. Gür, ve S. Dalkılıç), *Anadolu Prehistoryasına Adanmış Bir Yaşam: Jak Yakar'a Armağan* içinde (s.496-512). Bilgin Kültür Sanat Yayınları.

Türe, A. (2005). *Takının öyküsü*. Goldaş Kültür Yayınları.

Türe, A. ve Savaşçın, M. Y. (2002). *Anadolu Antik takıları*. Goldaş Kültür Yayınları.

Uygun, Ç. (2000). *Patara Geç Helenistik-Roma Dönemi takıları* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Akdeniz Üniversitesi.

Uygun, Ç. (2021). Kadın ve takı: Antik Dönem kuyumculuğuna genel bir bakış. (Ed. O. Özkaya ve A. Eraslan), *Kadın Dünyası Üzerine Araştırmalar (Tarih, Göç, Ekopolitik, Hukuk ve Edebiyat)* içinde (s.187-236). Gazi Kitabevi.

Vessberg, O. ve Westholm, A. (1956). *The Hellenistic and Roman Periods in Cyprus. The Swedish Cyprus Expedition*, Hakan Ohlssons Boktryckeri.

Williams, D. ve Ogden, J. (1994). *Greek Gold jewellery of the Classical world*. British Museum Press.

Yeroulanou, A. (1999). *Diatrita, Gold pierced-work jewellery from the 3rd to the 7th Century*. Benaki Museum.

Yiğitpaşa, D. ve Şirin, O. A. (2020). Vezirköprü’de 2012-2017 yılları arasında gerçekleştirilen kurtarma kazıları üzerine gözlemler. *Amisos*, 5 (8), 178-218.

Zimmermann, T. (2016). Ancient jewelry in Turkey, *Encyclopaedia of the history of science, technology, and medicine in non-western cultures*, 310-320.

Şekil 1

Halkası "S" Biçimli Diskli ve Sarkaçlı Altın Küpeler, Kat. No. 1

Not. Fotoğraf, O. A. Şirin'e aittir.

Şekil 2

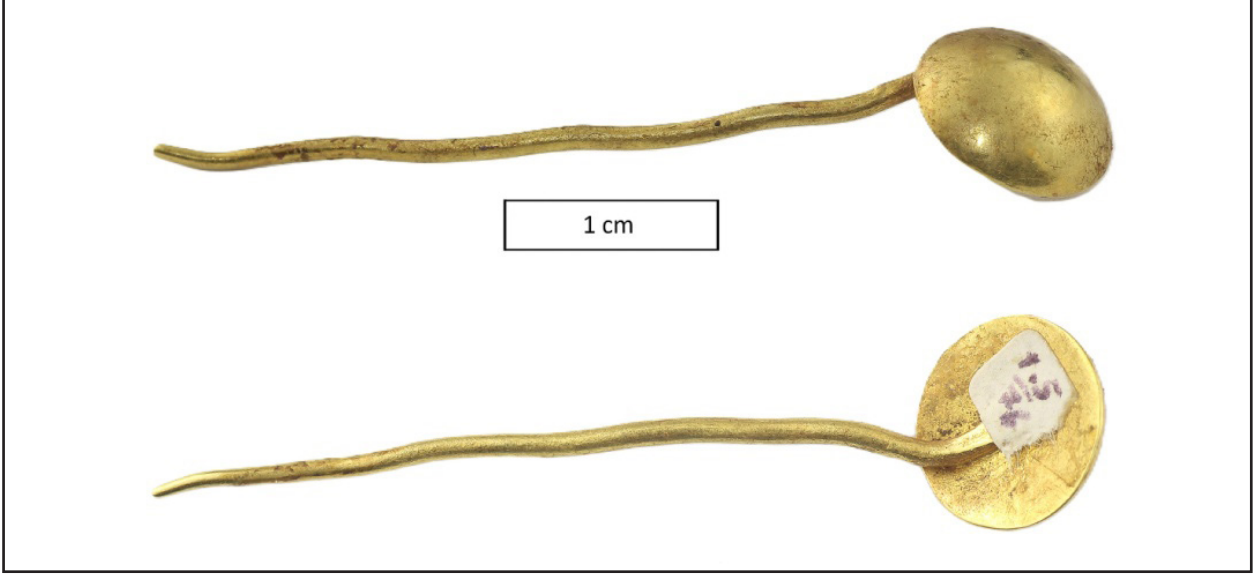
Halkası "S" biçimli Diskli Altın Küpe, Kat. No. 2

Not. Fotoğraf, O. A. Şirin'e aittir.

Şekil 3

Halkası "S" Biçimli Diskli Altın küpe, Kat. No. 3

Not. Fotoğraf, O. A. Şirin'e aittir.

Şekil 4

Basit Halka Biçimli Altın Küpeler, Kat. No. 4

Not. Fotoğraf, O. A. Şirin'e aittir.

Şekil 5

Burgulu Basit Halka Biçimli Küpeler, Kat. No. 5

Not. Fotoğraf, O. A. Şirin'e aittir.

Şekil 6

Basit Halka Biçimli Diskli Altın Küpeler, Kat. No. 6

Not. Fotoğraf, O. A. Şirin'e aittir.

Şekil 7

Basit Halka Biçimli Taşlı Diskli ve Sarkaçlı Altın Küpe, Kat. No. 7

Not. Fotoğraf, O. A. Şirin'e aittir.

Şekil 8

Halkası Çengel Biçimli Diskli Altın Küpeler, Kat. No. 8

Not. Fotoğraf, O. A. Şirin'e aittir.

Şekil 9

Halkası Çengel Biçimli Diskli Cameolu Altın Küpe, Kat. No. 9.

Not. Fotoğraf, O. A. Şirin'e aittir.

Şekil 10

Halkası Kanca Biçimli Rozetli ve Sarkaçlı Altın Küpe, Kat. No. 10

Not. Fotoğraf, O. A. Şirin'e aittir.

Şekil 11

Halkası kanca biçimli taşlı diskli ve sarkaçlı altın küpeler, Kat. No. 11

Not. Fotoğraf, O. A. Şirin'e aittir.

Şekil 12

Halkası Kanca Biçimli Sarkaçlı ve Pandantifli Altın Küpe, Kat. No. 12

Not. Fotoğraf, Bafra Arkeoloji ve Etnografya Müzesi Arşivine aittir.

Şekil 13

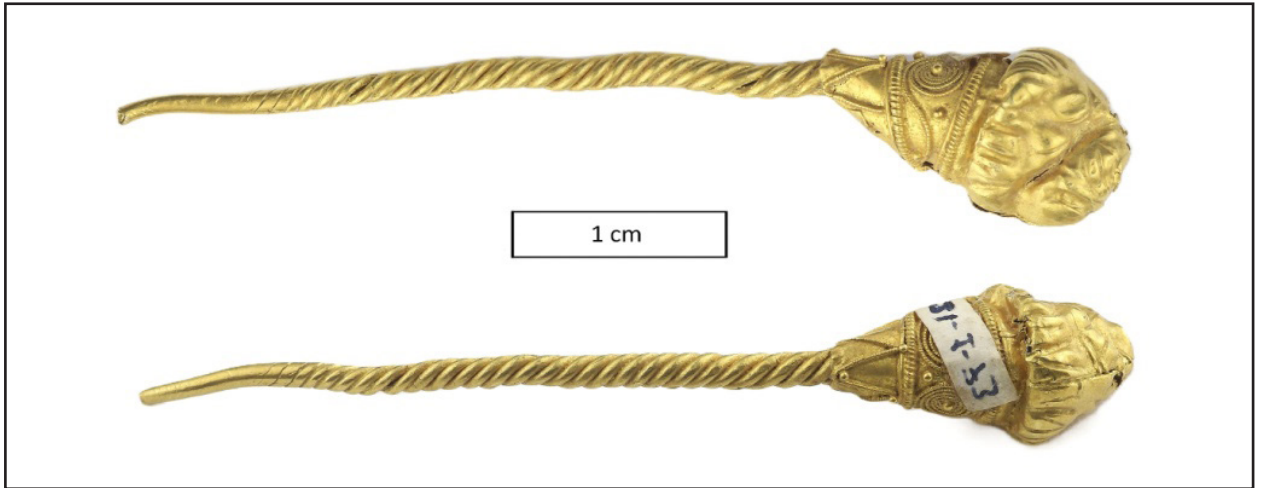
Halkası Kanca Biçimli Sarkaçlı Ve Zincirli Altın Küpe, Kat. No. 13

Not. Fotoğraf, Bafra Arkeoloji ve Etnografya Müzesi Arşivine aittir.

Şekil 14

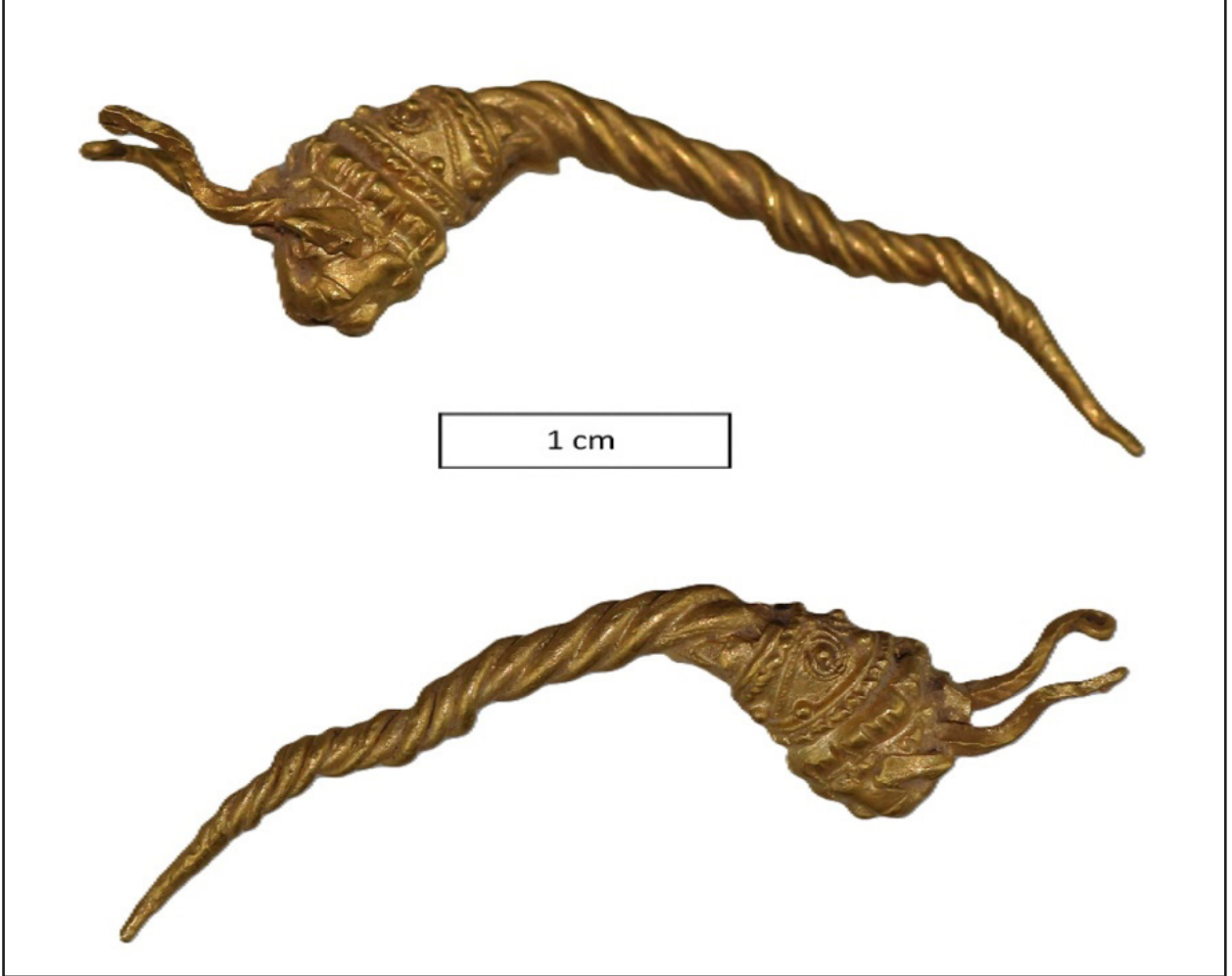
Halkası Burgulu Figür Başlı Altın Küpe, Kat. No. 14

Not. Fotoğraf, O. A. Şirin'e aittir.

Şekil 15

Halkası Burgulu Figür Başlı Altın Küpe, Kat. No. 15

Not. Fotoğraf, Bafra Arkeoloji ve Etnografya Müzesi Arşivine aittir.

Bu dergide yayımlanan makalelerin telif hakları Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisine ait olup CC-BY-NC-ND lisansına uygun olarak açık erişim olarak yayımlanmaktadır / The copyright of the articles published in this journal belongs to Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi and they are published as open access in accordance with the CC-BY-NC-ND license.

Bu makalenin değerlendirmesi çift taraflı kör hakemlik ile yapılmıştır / This article was evaluated by double-blind peer review.

Etik bildirim: taed@ktb.gov.tr /Ethics notification: taed@ktb.gov.tr

Atıf Bilgisi/Citation

Karaduman, H. (2025). Aya Vukla Kilisesi'nin Müze Binası Olarak Seçilmesi. *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, 90, 213-242.

Araştırma Makalesi

Aya Vukla Kilisesi'nin Müze Binası Olarak Seçilmesi*

Hüseyin KARADUMAN

Bağımsız Araştırmacı

Yazar Notu

Hüseyin KARADUMAN ● <http://orcid.org/0009-0002-1254-9511>

Bu makalede herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur.

Bu makalenin yazarı tarafından çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir.

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir.

Bu makale ile ilgili iletişim için Hüseyin KARADUMAN, Nene Hatun Caddesi No: 78/1, Gaziosmanpaşa Mahallesi, Çankaya, Ankara, Türkiye adresine başvurunuz. hkaraduman8888@gmail.com

* Gönderilme Tarihi: 14 Nisan 2025; Kabul Tarihi: 16 Temmuz 2025; Yayımlanma Tarihi: 31 Temmuz 2025 / Submission Date: April 14, 2025; Acceptance Date: July 16, 2025; Publication Date: July 31, 2025.

Research Article

The Selection of the Aya Vukla Church as a Museum Building

Hüseyin KARADUMAN

Independent Researcher

Author Note

Hüseyin KARADUMAN ● <http://orcid.org/0009-0002-1254-9511>

There is no financial conflict of interest with any institution, organization or person in this article.

The author of this article declares that scientific and ethical principles were followed during the preparation of the study and that all studies used were cited in the references.

This study does not require ethics committee approval, and the data used was obtained from literature reviews/published sources.

No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. The entire content of the study was produced by the author in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.

For communications regarding this article, please contact Hüseyin KARADUMAN, Nene Hatun Street No: 78/1, Gaziosmanpaşa District, Çankaya, Ankara, Türkiye. hkaraduman8888@gmail.com

Öz

Osmanlı Dönemi'nde, 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında, İzmir'de bir müze binası inşa etme girişimleri olmuş; ancak maddi yetersizlikten dolayı sonuçsuz kalmıştır. Cumhuriyet Dönemi'nin ilk yıllarında bu konu yeniden gündeme gelmiş ve eldeki mevcut eserlerin bir müze çatısı altında topluma sunulması öncelikli hedef olarak benimsenmiştir. Bu amaca uygun olarak bir müze binasına ihtiyaç vardır. O günlerde ya bir müze binası inşa edilecek ya da müze olmaya elverişli mevcut binalardan biri müzeye dönüştürülecektir. Bu ikilemin yaşandığı süreçte Aziz Ogan, müze binasının inşa edilmesinden yanadır. Maarif Vekâleti ise bu hususta bir şeylerin yapılmasını istemekte, ancak ekonomik sıkıntılardan ötürü de yeterli bir ödenek verememektedir. Sonuçta bir kilise yapısı, müze binası olarak seçilmiştir. Bunun nedenlerini araştırmak, irdelemek ve yaşanan süreci tüm yönleriyle ortaya koymak bu makalenin amacını oluşturmuştur.

Kurtuluş Savaşı sonrasında yaşanan ekonomik ve sosyal sorunlar had safhaya varmıştır. 1922 İzmir Yangını'nın bir sonucu olarak İzmir'de ortaya çıkan konut sorunu, mübadeleyle birlikte daha çok hissedilir olmuştur. Böyle bir dönemde, bir müze binasının inşa edilmesi veya müze olmaya uygun bir bina bulunması neredeyse imkânsızdır. Aziz Ogan'ın başka amaçlara uygun yapılan bir binanın müze olamayacağına ve bir müze binası inşa edilmesine yönelik düşünceleri İzmir ve Ankara'da taraftar bulmasına rağmen, ekonomik sorunlar nedeniyle müze olmaya elverişli mevcut binalardan birinin müze yapılması kararlaştırılmıştır. Ancak İzmir'de eserlerin yüzlerce ton ağırlığına dayanacak nitelikte bir bina bulmak mümkün olamamıştır. Terk edilmiş mabetlerin Maarif Vekâletine devriyle birlikte bu yönde bir araştırma yapılmış, yanan ve yangından sağlam çıkabilen mabetler incelenmiş ve sağlam bir yapı olan Aya Vukla Kilisesi, müze binası için uygun bulunmuştur.

Aya Vukla Kilisesi, İzmir'in gözde bir mevkiinde yer almamaktadır. Fakat Basmahane Tren Garı ile rıhtıma uzanan İzmir-Basmahane Bulvarı'na yakınlığı ve çok ağır eserleri içine alabilecek niteliğe sahip olması gibi avantajlı özellikleri vardır. Yeni bir müze binası inşa etmektense çok az bir masrafla mevcut binalardan birinin müzeye dönüştürülmesi ekonomik açıdan yararlı görülmüştür. Bu konu, dönemin arşiv belgelerine dayalı olarak incelenmiş ve yapılan seçimin az bir masrafla amaca ulaşma isteği olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar kelimeler: İzmir Müzesi, Aya Vukla (Aziz Vukolos) Kilisesi, Aziz Ogan, Mübarek Galip, Vasıf Çınar, müze mimarisi

Abstract

During the Ottoman Period, in the late 19th century and early 20th century, there were attempts to build a museum building in Izmir, but they were unsuccessful due to financial insufficiency. In the early years of the Republic Period, this issue came to the fore again and presenting the existing ancient monuments to the public under the roof of a museum was adopted as a primary goal. This decision necessitated a museum building. In those days, either a museum building would be built or one of the existing buildings suitable for a museum would be converted into a museum. During this dilemma, Aziz Ogan was in favour of construction a museum building. The Ministry of Education wanted something to be done about this issue, but could not provide sufficient funds due to economic difficulties.

The economic and social problems, however, increased after The Turkish War of Independence. The housing problem that emerged in Izmir as a result of the 1922 Izmir Fire became more noticeable with the population exchange. In such a period, it was almost impossible to build a museum building or find a building suitable for a museum. Although Aziz Ogan's rejection of using a building constructed for other purposes as a museum was supported in Izmir and Ankara, it was decided to turn one of the existing buildings into a museum due to economic problems. However, it was not possible to find a building in Izmir that could withstand the weight of hundreds of tons of ancient monuments. With the transfer of abandoned temples to the Ministry of Education, research was conducted in this direction, temples that survived the fire were examined and the Aya Vukla Church, which was a solid structure, was

found suitable for a museum building.

The location of Aya Vukla Church was not ideal. However, it has advantageous features such as being close to the Basmahane train station and the Izmir-Basmahane Boulevard, which extends to the docks, and being able to accommodate very heavy ancient monuments. Rather than constructing a new museum building, it was seen economically beneficial to convert one of the existing buildings into a museum with very little expense. This issue was examined based on the archive documents of the period and it was concluded that the choice made was a pragmatic approach.

Keywords: Izmir Museum, Aya Vukla (Saint Vukolos) Church, Aziz Ogan, Mübarek Galip, Vasıf Çınar, museum architecture

Aya Vukla Kilisesi'nin Müze Binası Olarak Seçilmesi

Yeni bir müze binası inşa etmektense mevcut ve amaca uygun binaların müzeye dönüştürülmesinin ekonomik açıdan daha hesaplı olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda özellikle Cumhuriyet'in ilk yıllarında işlevini yitiren binaların müze yapıldığı, günümüzde de yapıların korunması adına bu anlayışın azalarak devam ettiği görülmektedir. Ama bu yapıların, bir müzenin ihtiyaç duyduğu tüm mekânları sağlaması da neredeyse imkânsızdır. Bu bir dinî yapıysa istenen amaca ulaşmak daha da zor olmaktadır. Öyleyse niçin Aya Vukla Kilisesi müze binası olarak seçilmiştir? Bu sorunun cevabını o dönemin ekonomik ve sosyal yapısında aramak gerekecektir. İzmir'de Osmanlı'nın son zamanlarından itibaren müze kurulması bir ihtiyaç olarak hissedilmiştir. Cumhuriyet idaresi de sorunu ertelememe ve mevcut olanaklar içinde bir an önce soruna çare bulma isteğindedir. Bu işin uzmanları ve yerel yöneticiler, müze binasının inşasından yanadır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında yaşanan ekonomik ve sosyal sıkıntılar ise merkezi yönetimin müze inşası için gerekli ödeneği temin edememesini gündeme taşımıştır. Müze binası olarak, dinî yapı dışında bir bina seçilemez miydi? Bu hususta bir gayret sarf edilmiş miydi? Tüm bu soruların cevapları, elbette dönemin arşiv belgelerinde bulunabilirdi. Bu çerçevede dönemin arşiv belgeleri incelenmiş, sorunun cevabı araştırılmış ve sonuca ulaşılmıştır. Türk müzeciliği için önemli bir deneyim olan Aya Vukla Kilisesi'nin müze binası olarak seçilmesinin temel nedenleri, müze binası inşasının maliyetini karşılayacak ödeneğin temin edilemeyişi ve müze olabilecek sağlam bir yapının bulunamayışı olarak tespit edilmiştir.

Aya Vukla Kilisesi; İzmir ili, Konak ilçesi, Kapılar semti, Etiler Mahallesi, 1269 sokak, 26 numaralı adreste yer alan anıtsal bir yapıdır. Haç planlıdır. Bu bölgede yapılan bir araştırmada incelenen 43 adet Rum Ortodoks kilisesi arasında haç plan tipine sahip tek örnek olarak gösterilmiştir (Erol, 1993, s. 118). Fener Ortodoks Rum Patrikhanesi'ndeki kütüphanenin sorumlusu Yorgo Benlisoy, kilisenin 1866 yılında inşa edildiğini ve isminin de İzmir'in ilk piskoposu olan Saint John Evangelist'in öğrencisi Saint Vukoulaos'dan geldiğini beyan etmiştir (Levantine Heritage Foundation, t.y.). 1927-1984 yılları arasında müze binası olarak kullanılan Aya Vukla Kilisesi, İzmir Büyükşehir Belediyesi Başkanlığı tarafından 2009-2010 yıllarında yaptırılan restorasyon sonrasında, Kültür ve Sanat Merkezi olarak hizmet vermektedir (İpekoğlu ve ark., 2013, s. 248) (Şekil 1-3).

Genel Durum

Birinci Dünya Savaşı sonrasında İzmir, 15.5.1919 - 9.9.1922 tarihleri arasında Yunan işgali altında kalmıştır. Yunanlıların yenilip ülkemizi terk etmesinin ardından, İzmir düşman taraftarlarınca 13.9.1922 tarihinde yakılmış ve beş gün süren yangında kentin önemli bir kısmı kül hâline gelmiştir (Kırışman, 2011, s. 78). İzmir artık özgürdür, ama çok büyük sorunlarla da baş başa kalmıştır. Bu sorunlardan biri de eski eserlerin güvenliği ile ilgilidir. Yunanlıların kaçarken ülkelerine götüremedikleri ve etrafa atılı bir vaziyette bıraktıkları eserlerin toplanması, yangına maruz kalan Evangelik Rum Okulu Müzesi'nin büyük bir kısmı enkaz altında kalan eserlerinin ortaya çıkarılması ve Adliye (eski Mekteb-i Sultani) binası bahçesinde bulunan eserlerle birlikte koruma altına alınması gerekmektedir. Bu sorun, ancak İzmir'de bir müze kurularak çözülebilirdi. Osmanlı'nın son zamanlarında, 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında İzmir'de müze kurma çabaları olmuş, ancak sonuca ulaşamamıştır (Karaduman, 2024). Cumhuriyet yönetimi, daha önce İzmir'de müze memuru olarak çalışan, İzmir'in işgalinden sonra da Müze-i Hümayun'da görevlendirilen Aziz Ogan'ı İzmir ve Havalisi Âsâr-ı Atîka Müfettişi olarak atamış (Ogan, t.y., Aziz Ogan'ın kişisel) ve bölgedeki sorunlara çare olacak müze teşkilatını kurmaya başlamıştır. Daha sonra müze memuru olarak Ali Tevfik İzmir'e atanacaktır. Ankara merkezde eski eserlerle ilgili iş ve işlemleri yürütmekle ise İstanbul Âsâr-ı Atîka Müzeleri Müdürü Halil Edhem'in, aynı zamanda Osman Hamdi'nin yeğeni Mübarek Galip görevlidir.

Cumhuriyet Dönemi'nde İzmir'in ilk maarif müdürü Vasıf Çınar'dır (Huyugüzel, 2000, s. 586). İzmir'in kurtuluşundan sonra maarif müdürü olmuş, 5.7.1923 tarihinde Saruhan Milletvekili seçilmiş, 11.8.1923 tarihinde Meclis'e girmiş ve 6.3.1924 - 22.11.1924 tarihleri arasında da Maarif Vekili olarak görev yapmıştır (Öztürk, 1995, s. 671-672). Vasıf Çınar'ın maarif müdürlüğü görevi 24.4.1923 tarihinde sonlanmış olmalıdır. Çünkü bu tarihte Salih Zeki, Maarif Müdürü olarak İzmir'e gelmiştir ("Vilayet Havadis", 1339, s. 3). 11.7.1923 tarihinde de İzmir Maarif Müdürlüğü görevine Hüseyin Nâzım getirilmiştir ("Maarif Müdürü Şehrimizde", 1339, s. 2).

Cumhuriyet yönetimi, müzelere ve eski eserlere ilişkin yeni düzenlemeler getiren 9.11.1922 tarihli Müzeler ve Âsâr-ı Atîka Hakkında Talimat isimli bir genelge yayınlanmıştır. Mübarek Galip tarafından kaleme alınan ve Maarif Vekili İsmail Safa Özler tarafından imzalanan bu genelgeyle Müze-i Hümayun'un görev ve yetkileri Hars İdaresi'ne devredilmiştir. Bu talimata göre eski eserlere ilişkin tüm işleri yapmaya Hars İdaresi yetkilidir. Kazı, araştırma ve sondaj yapma hakkı da yalnızca bu İdare'ye aittir. İlmî cemiyetlerin ve uzmanların kazı, araştırma ve sondaj talepleri Hars İdaresi tarafından değerlendirilecektir. İllerde eski eserlere ilişkin işlemlerin ve mahalli müzelerin idaresi maarif müdürlerine havale edilmiştir. Sultani, İdadi ve Darümuallimin mekteplerinde en büyük maarif memurunun yönetiminde "Mektep Müzeleri" vücuda getirilmiştir. Eski eserlere ve müzelere ilişkin iş ve işlemlerde yürürlükte olan Âsâr-ı Atîka ve Muhafaza-i Abidat nizamnameleri geçerli olacaktır (Reşid, 1927, s. 371-373).

Cumhuriyet'in idealist kadroları, Yunan işgalinde Adliye binasına dönüştürülen Mekteb-i Sultani'nin bahçesinde biriktirilen eserlerin, İzmir Müzesi'nin çekirdeği olduğunun bilincindedir. İzmir ve çevresinde bulunan ören yerleri de bu çekirdek müzeyi büyük bir müzeye dönüştürecek potansiyele sahiptir. Bu nedenle İzmir, zengin tarihsel ve kültürel mirasıyla şerefine uygun bir müze binasına sahip olmada ilk sıralarda yer almaktadır. İzmir ve Havalisi Âsâr-ı Atîka Müfettişi olarak Aziz Ogan'ın İzmir'e atanması da Cumhuriyet yönetiminin bu hususa verdiği önemi gösterdiği gibi, bilinçli bir stratejinin varlığını da ortaya koymaktadır. O; Efes, Sart ve Afrodissias kazılarında görev almış, akabinde İzmir'e müze memuru olarak atanmış ve işgalden sonra da İstanbul'a dönmüş bir Müze-i Hümayun personelidir (Ogan, t.y., Aziz Ogan'ın kişisel). Cumhuriyet yönetimi, İzmir'de bir müzenin kurulması, Yunan işgalinde ören yerlerinde yapılan zayıtın tespit edilmesi, bundan sonra bölgede yapılacak olan kazı ve araştırmaların denetlenmesi hususlarının Aziz Ogan ile başarılabacağını düşünmektedir.

İzmir Müzesi İçin Uygun Bir Bina Bulma Önerisi

Eski eser koleksiyonlarının iyi şartlarda korunması, depolanması ve sergilenerek halka sunulması için, öncelikle bir çatı altında yer alan uygun ve birbiriyle uyumlu mekânlara ihtiyaç vardır. Bu mekânlar hem eserlerin hem ziyaretçilerin hem de eserler üzerinde ilmî araştırmalar yapacak bilim adamlarının ihtiyaçlarını karşılayacak nitelikte olmalıdır. Bu hususu detaylandırarak olursak, adına müze dediğimiz kompleks binada sergi salonları, eser depoları, yönetim ve çalışma büroları, laboratuvar, fotoğrafane, kütüphane, konferans salonları, dinlenme ve ihtiyaç mekânları ile bunlara benzer diğer birimler yer almalıdır. Tüm bu mekânları içeren yapının da mimari bir tasarım ortaya koyması gerekmektedir. Uzun yıllar Müze-i Hümayun'da görev yapan Aziz Ogan, müze binasının sergi salonlarından ibaret olmadığını bilincindedir ve bundan dolayıdır ki İzmir Müzesi için tüm ihtiyaçları karşılayacak bir binanın inşa edilmesini istemektedir. Ama o yıllar, Kurtuluş Savaşı sonrası yaşanan yokluk ve yoksulluk yıllarıdır.

Aziz Ogan, İzmir'deki görevine 12.12.1922 tarihinde başlamıştır. İzmir Maarif Müdürlüğü, bu hususu 14.12.1922 tarih ve 1187 sayılı yazı ile Maarif Vekâletine bildirmiş ve yapacağı teftişler için 300 lira istemiştir (Hars Dairesi, 14 Aralık 1338). 19.12.1922 tarih ve 1270 sayılı yazı ile de müze olabilecek bir müze binası tedarik edilmesi ve mevcut eserlerin oraya taşınması hususunu ön planda tutarak 400 lira talep etmiştir (Ogan, 30 Ocak 1339). Aziz Ogan, İzmir'de ilk olarak Yunan işgalinde oraya buraya dağıtılan eserleri toplama ve bir deftere kaydetme işlemini yürütmüştür. Sorumlu olduğu İzmir, Aydın, Muğla, Manisa ve Denizli illerindeki ören yerlerini ve hafriyat alanlarını teftiş etmek için ödenek beklemektedir (Mübarek Galip, 21 Ekim 1338; 21 Ekim 1339). Cumhuriyet yönetimi, İzmir'de mevcut olan eserlerle bir müze kurulması gerektiğini bilmektedir. Bu nedenle 1923 bütçesine bu hususta ödenek konmuştur. Hars Müdürü Mübarek Galip, İzmir Maarif Müdürlüğüne gönderdiği 31.12.1922 tarih ve 9367/1 sayılı yazıda; gerek Aziz Bey'in yapacağı teftişe gerek uygun bir müze binası tedarikiyle mevcut eserlerin oraya taşınmasına ilişkin ödeneğin gönderilmesinin, 1923 senesi için müzeler ve eski eserler hakkında talep olunan tahsisatın kabul edilmesi ve onaylanmasına bağlı olduğunu bildirmiştir (Mübarek Galip, 21 Ekim 1338). Bu görüşünü, 31.12.1922 tarih ve 9369/3 sayılı yazıyla Aziz Ogan'a da iletmiştir (Mübarek Galip, 21 Ekim 1339).

İzmir Maarif Müdürü, Hars Müdürlüğünün 31.12.1922 tarihli yazısını Aziz Ogan'a havale etmiştir. Şifahen yapılan görüşmede eski İttihat ve Terakki Mektebi binasının -günümüzde İzmir Kız Lisesi olarak işlev görmektedir-

bir kısmının müze olarak kullanılmasını münasip gördüğünü söylemiştir. Aziz Ogan, Maarif Müdürlüğüne gönderdiği 16.1.1923 tarih ve 19 sayılı cevabi yazıda; bu önerinin amaca uygun olduğunu, ancak binanın hâlen hastane olarak kullanıldığını, buranın tahliyesine kadar başka bir yer tedarikiyle eserlerin oradan oraya nakillerinin bir takım gereksiz ve fazla masrafa yol açacağını bildirmiştir. Ayrıca, eserlerin şimdilik başka bir yere kaldırılmayarak olduğu gibi muhafaza edilmesinin gerektiğini iletmış ve Maarif Vekâletine de bu tarzda cevap verilmesini istemiştir (Ogan, 3 Ocak 1339). Talep edilen 400 liranın karşılığı olarak 8.2.1923 tarih ve 9/567 numaralı havale name ile 150 lira gönderilmiştir (Ogan, 30 Ocak 1339). Bu para da diğer zaruri giderleri bile karşılamayacaktır.

Aziz Ogan, 1923 yılının Şubat ayında Akhisar'da yaptığı incelemenin raporunu Hars Müdürlüğüne sunmuştur. Bu raporda Akhisar'da ortaya çıkan ve Hükümet Konağı bahçesinde korunan eserlerin ve hatta Sart hafriyatından çıkarılan ve taşınabilir özelliğe sahip eserlerin İzmir Müzesi'ne nakledilmesini önermiştir. Hars Müdürü Mübarek Galip ise 3.3.1923 tarih ve 130 sayılı cevabi yazısında; eserlerin İzmir Müzesi'ne taşınmasını uygun bulduğunu, ancak bu müze hakkında kesin bir malumat alamadığını vurgulayarak, aklına takılan soruları peş peşe sıralamıştır. Müzeye dönüştürülecek bir bina araştırıldı mı, bulundu ise mevcut eserler oraya naklettirildi mi, bulunmadıysa bugün eserler nerelerde korunmaktadır? Yunanlılar tarafından dağıtılmış bulunan eserler bir araya toplattırıldı mı? Emval-i metrukeden ne gibi eserler ortaya çıkmıştır? Bu soruların ardından da mevcut bulunan ve ileride elde edilecek olan eserleri de içine alabilecek bir binanın müzeye dönüştürülmesinin daha uygun olacağını beyan etmiştir (Ogan, 3 Ocak 1339).

Aziz Ogan'ın Müze Binasının İnşa Edilmesine Yönelik Önerisi

Aziz Ogan, Galip Mübarek'in sorduğu konuları detaylı bir şekilde inceleyip, bilgi ve tecrübesiyle neler yapılması gerektiğini Maarif Vekâleti Hars Müdürlüğüne 29.3.1923 tarih ve 54 sayılı yazıyla bildirmiştir. Dört sayfadan oluşan bu yazı, bir rapor niteliğinde olup bu hususta oldukça önemli bilgiler içermektedir (Ogan, 29 Mart 1923) (Şekil 4/1-4). Yazının giriş bölümünde; müzelerin genellikle tarih, maarif ve sanayiye pek büyük hizmetleri olduğu, bilhassa âsâr-ı atîka müzelerinin tarihin karanlık sayfalarını aydınlattığı ve çoktan beri dünya medeniyetinde bunlara layık oldukları derecede önem verildiği belirtilmiştir. Gelişmiş memleketlerde her kasabada büyük küçük birer müzenin bulunduğu, büyük kentlerde ise çeşitli sınıflara mahsus birçok müzenin yer aldığı, bunların memleketin kültürüne hizmet ettikleri ve yabancı bir memlekete gelen aydınların ilk önce müzeleri ziyaret edip inceledikleri de ilave edilmiştir.

İzmir ve çevresi gibi eski medeniyetlere uzun süre sahne olmuş bir bölgede, şimdiye kadar belli başlı bir müze kurulmaması üzüntü sebebi olarak algılanmış ve geçmişte vuku bulan müze kurma girişimlerine yer verilmiştir. Hatta bu hususta İstanbul Müzesince bir müze planının çizildiğinden de bahsedilmiştir. Ancak vali ve maarif müdürlerinin değişimi nedeniyle bu girişimler uygulamaya geçememiştir. Terk edilmiş eski ve geniş Musevi Mezarlığı park ve bulvar haline getirildiği zaman İzmir'in şerefine uygun miktarda bir arsa müze için ayrılmıştır. Bu alanda İttihat ve Terakki Mektebi, Doğumevi ve Millî Kütüphane gibi binaların inşasına başlanmıştır. Burada müze inşasına da başlanacakken, Yunan işgaliyle bu girişim de sonuçsuz kalmıştır.

Raporda ayrıca, kurulacak İzmir Âsâr-ı Atîka Müzesi'nin gerek merkezde bulunan gerekse Bergama, Sart, Didim, Milet, Notion, Priene, Efes ve Afrodissias gibi hafriyat yerlerinden getirilecek eserlerle çok zengin bir müze olacağı, hafriyat yapıldıkça bu zenginliğin artacağı ve Avrupa'da da bilinen çok ünlü bir yer hâline geleceği ifade edilmiştir. Bunların dışında millî kıvancımızın abidesi olan İslam eserleri de şimdiden toplanıp koruma altına alınmazsa az bir zaman sonra onların Batı müzelerinin koleksiyonlarında görülebileceği ve bunun da büyük bir üzüntü yaratacağı vurgulanmıştır. Yani müze, arkeolojik eserlerin yanı sıra millî eserlerimiz olan Türk-İslam eserlerini de koruyacaktır.

Aziz Ogan, bu raporunda nasıl bir müze inşa edilmesi gerektiği hususunu da dile getirmiştir. İzmir merkezde müze olarak kullanılabilecek bir bina yoktur. Zaten başka amaçlara uygun yapılan bir bina da müze yapılamaz. Mevcut binalardan hiçbirisi, meydana çıkarılmış eserlerin yüzlerce ton ağırlığına dayanacak nitelikte değildir. Mevcut

eserleri kısım kısım birçok binaya yerleştirmekle de ancak onlar korunabilirler, fakat Vekâlet makamınca kastedilen amaca uygun bir müze olamazlar. Vaktiyle İttihat ve Terakki Mektebi olarak başlanıp sonradan hastane yapılan ve kısmen inşaatı bitmemiş olan binanın bir kısmının müze olarak kullanılması imkân dâhilinde olsa da Aziz Ogan 16.1.1923 tarih ve 19 sayılı yazısında vurguladığı gibi bu öneriyi uygun bulmaz. Onun düşündüğü ve hedeflediği müze, eser açısından çok zengin olacaktır. Müzede eserler devirlere göre tasnif edilecek ve gerekirse her devir için çeşitli teşhir ve inceleme salonları yer alacaktır. Memur ve hademe ile inceleme amacıyla gelecek arkeologlar için çalışma ve dinlenme odalarına, ufak bir kütüphane ile fotoğrafhaneye de ihtiyaç vardır.

Aziz Ogan, İzmir gibi çok büyük bir beldenin, böyle bir müessese ile ilim ve irfana hizmetten geri kalmaması düşüncesindedir. Bu konuda Vali Bey de yeni bir müze inşasından yanadır. Eğer bir müze binası inşasına karar verilirse bu hususta tahsis edilen bir arsanın var olduğunu ifade etmiş ve müze planının İstanbul Müzeleri Müdürlüğüne tanzim ettirilerek bütçeye gerekli ödeneğin konması gerektiğini belirtmiştir. İnşaat bitinceye kadar da arsanın bahçe olarak ayrılacak kısmında hafriyat mahallerinden çıkarılan, teşhire değer ve taşınabilir nitelikte olan eserlerin nakledilerek muhafaza altına alınmasını ve Adliye binasının bahçesindeki eserlerin de inşaat bittikten sonra doğrudan doğruya müzeye taşınmasını uygun görmektedir.

Aziz Ogan, bu raporunu 29.3.1923 tarih ve 57 sayılı yazı ekinde İzmir Maarif Müdürlüğüne de göndermiş, Vilayet makamı ve Maarif Vekâletiyle iletişime geçilerek Hars bütçesine yeterli miktarda ödenek konmasını ve senelerden beri fiiliyata geçirilemeyen girişimin vilayet maarif severleriyle birlikte sonuçlandırılmasını istemiştir (Ogan, 3 Ocak 1339). Aziz Ogan, bu düşüncelerini İzmir'in üst yönetimine kabul ettirme gayreti içine girmiş ve bunu başarmıştır. İzmir Maarif Müdürlüğü, Maarif Vekâletine İzmir'de müze binası inşasını konu alan 9.4.1923 tarih ve 1195 sayılı bir yazı göndermiştir (İzmir Maarif Müdürlüğü, 9 Nisan 1923). Bu yazı, Aziz Ogan'ın raporunun bir özeti niteliğindedir. Eski binalardan birinin müzeye dönüştürülmesine ve eserlerin farklı mekânlarda sergilenmesine aynı gerekçelerle karşı çıkmıştır. Ayrıca Selçuklu ve İslami eserlerin bir yerde toplanarak sergilenmesinin ve Türk medeniyetinin kıymetli kültür varlıklarının topluma sunulmasının gerekliliği üzerinde durulmuştur. Müze binası için gerekli masrafin bir kısmının memleketin ilim ve irfan seven zenginlerinden temin edilmesi konusunun da Vilayet makamından rica edildiği belirtilmiştir. Aziz Ogan, müzeci kimliği ile il yöneticilerini bilgilendirmiş, yönlendirmiş ve yapılması gerekenleri de planlamıştır. Artık bundan sonra sıra, bu plan doğrultusunda Maarif Vekâletinin razı edilmesine gelmiştir. Hars Müdürlüğü de bu hususta aynı düşünceye sahip olmakla birlikte ödenek yokluğu onları uygulanabilir bir seçeneğe itmektedir.

Mübarek Galip, 5.6.1923 tarihinde Aziz Ogan'a samimi bir mektup yazarak İzmir için ufak çapta zarif bir müze binası inşasını İzmir Maarif Müdürlüğü veya İzmir Valiliğinin üstlenip üstlenemeyeceğini sormuş ve üstlenirlerse Maarif Vekâletinin de yardım edeceğini bildirmiştir. Ayrıca, İslam öncesi eserleri toplanmasının dışında İzmir gibi önemli bir kentte Etnografya Müzesi'ne ihtiyaç olduğunu ve milli eserlerimizin toplanması gerektiğini ifade etmiştir (Mübarek Galip, 5 Haziran 1339). Aziz Ogan, cevaben yazdığı 16.6.1923 tarihli mektupta Etnografya Müzesi fikrine çok sıcak yaklaşmış, hatta coşkuyla alkışlamıştır. Ama o, öncelikle İzmir'de bir müze binasının inşası hususunda Mübarek Galip'i yönlendirmeye çalışmıştır. Müze inşası ile ilgili olarak, İzmir Valiliğinin gerek kendi bütçesinden gerek müsamere düzenleyerek veya başka yöntemlerle masrafin bir kısmını karşılayabileceğini, vaktiyle Konya ve Bursa'da müze şubelerinin inşasında Müze-i Hümayun'un yardım ettiğini hatırlatarak diğer kısmını ise Maarif Vekâletinin üstlenebileceğini ifade etmiştir. Ama öncelikle eski Musevi kabristanında (yer alan arsada) bir müze inşası için ne kadar paraya ihtiyaç olduğunu ve bunun ne kadarının İzmir Valiliğince karşılanabileceğinin tespiti için İzmir Valiliğine bir yazı yazılarak öğrenilmesini istemiştir. İşgal sırasında Yunan askerlerinin insanları boğazlarken bir gösteriş olarak İzmir'de bir müze inşası için temel hafriyatı yapıldığını belirtmiş ve Batı müzeleriyle rekabet edebilecek bir müzeyi vücuda getiren bir ailenin bireyi olduğunu hatırlatarak eski eser işlerine fazlaca önem verilmesini, bu hususta gerekli girişimlerde bulunmasını rica etmiştir (Ogan, 16 Haziran 1339).

Müze Binası İnşası İçin İzmir Belediyesi'nden Yardım Talebi

Aziz Ogan, o günlerde İzmir'de bir müze binası inşasının 100.000 liraya ve belki de daha fazla bir maliyete mal olacağını ifade etmektedir (Ogan, 1 Nisan 1924). Ekonomik sorunların yüksek olduğu bir dönemde böyle bir sıkıntıya girilmesi ve bütçeden bu miktar bir ödeneğin ayrılması olası değildir. Bu nedenle Hars Müdürlüğü, Aziz Ogan'ın ve İzmir'in üst düzey yöneticilerinin önerisine sıcak bakamamaktadır. İzmir Maarif Müdürlüğü'nün masrafın bir kısmının memleketin ilim ve irfan seven zenginlerinden temin edilmesi teklifi çerçevesinde İzmir Belediyesi'nin bu maliyeti karşılayabileceği düşünülmüş olmalı ki bu hususta Belediye Başkanı'na verilmek üzere bir yazı kaleme alınmıştır. Bu yazı, 21.6.1923 tarih ve 314 sayılı yazı ekinde Aziz Ogan'a gönderilmiştir. O da bu yazıyı Belediye Başkanı'na verirken, İzmir'de bir müzenin gerekliliğini de arz etmiştir. O tarihte belediye başkanı Şükrü Kaya'dır. 1922 yılında İzmir belediye başkanı olmuş, 16.7.1923 tarihinde de Muğla milletvekili seçilmiştir (Öztürk, 1995, s. 617). Belediye Başkanı, büyük yangından sonra İzmir'in sorunlarının çoğaldığını, belediyenin sokak temizliği gibi en zorunlu işleri yapabilecek vasıtalardan bile mahrum kaldığını ve şu sıralarda böyle bir sarfiyatta bulunmasının imkânsız olduğunu ifade etmiştir. Ancak eski esere karşı duyduğu ilgiden dolayı İzmir'de bir müzenin kurulmasına sıcak bakmaktadır. Bu çerçevede müze için bir arsa temin edilebileceğini beyan etmiştir. Aziz Ogan'ın müze için bir arsanın daha evvel temin edildiğini söylemesi üzerine Belediye Başkanı da civarın yeni planlarının mevcut olduğunu, arsa tahsisinin şerefli bir mevkide olmasına gayret edeceğini bildirmiştir. Aziz Ogan, bu hususları 3.7.1923 tarih ve 107 sayılı yazısıyla Hars Müdürlüğüne iletmış ve yazının sonunda da elli bin lira gibi bir para ile maksada uygun küçük bir müze binasının inşa edilebileceğini ifade etmiştir. Bu masrafın ya İzmir Vilayeti İdare-i Hususiye tarafından tamamının ya da olmadığı takdirde bir kısmının da Maarif Vekâleti bütçesinden karşılanabileceğini, bunun için İzmir Vilayeti ile kurulacak sıkı bir iletişimle bu projenin faaliyete geçirilebileceğini önermiştir (Ogan, 19 Eylül 1923).

Hars Müdürlüğü'nün İzmir Belediyesinden yardım talep edilmesi yönündeki istekleri doğrultusunda yapılan girişimler sonunda, herhangi bir yardımın alınamayacağı kanaatine varılmıştır. İzmir Valiliği de benzer bir yaklaşım göstermiş olmalı ki uygun bir binanın müzeye dönüştürülmesi, sorunun çözümü olarak ortaya çıkmıştır. Önemli bir bölümü yanmış ve yıkılmış olan İzmir'de müze olmaya uygun bina nasıl bulunacaktır?

Aya Vukla Kilisesi'nin Müze Binası Olarak Seçilmesi

İzmir Adliye binasının bahçesindeki eserler korunmasız durumdadır. Evangelik Rum Mektebi Müzesi'nin enkazında henüz kazı ve araştırmaya başlanmamıştır. Yangın yerleri evsiz birtakım kimselere sığınak olduğundan buradaki eserlerin çıkartılıp bir an önce koruma altına alınması gerekmektedir. Müze binasına olan ihtiyaç her yönüyle hissedilmektedir. Ancak tahsisat noksanlığından herhangi bir faaliyet de yapılamamaktadır. Hars Müdürlüğü, 1923 yılında Evangelik Rum Mektebi'nde yapılacak araştırma ve inceleme masrafı olarak 50 liranın dışında müze işleri için herhangi bir para gönderememiştir (Hars Müdürlüğü, 21 Ocak 1924). İzmir'de beldenin şerefine uygun bir müze inşası için Bahribaba'da ayrılmış bir arsa vardır. Ancak bu inşaatın maliyeti 100.000 lira, belki de daha fazla olacaktır (Ogan, 1 Nisan 1924). Maarif Vekâleti ve buna bağlı Hars Müdürlüğü, ekonomik sıkıntılardan ötürü, müze binası inşasına yanaşamamaktadır. Yerel imkânlar çerçevesinde de inşaat gideri karşılanamamaktadır.

Aziz Ogan 17.12.1923 tarih ve 254 sayılı muhtırasında; İzmir'de bir merkez müzesinin kurulmasının kabul edildiğini, ancak şu sıralarda hayli fedakârlıklara katlanmak gerektiğinden, müze inşasının daha sonra ele alınmak üzere, müze olmaya elverişli bir binanın araştırılması emrini aldığını ifade etmiştir (Ogan, 3 Ocak 1339). 31.5.1924 tarih ve 318 sayılı yazısında ise, muhterem vekilimiz Vasıf Bey'in İzmir'de bulundukları bir sırada mevcut binalardan birinin geçici olarak müzeye dönüştürülmesine karar verildiğini belirtmiştir (Ogan, 1 Nisan 1924). Bu ifadeden; o sıralarda Maarif Vekili olan Vasıf Çınar'ın İzmir'de Maarif Müdürü olduğu dönemde mevcut binalardan birinin geçici olarak müze yapılması kararının alındığı anlaşılmaktadır. Vasıf Çınar'ın maarif müdürlüğü görevi büyük bir olasılıkla 24.4.1923 tarihinde sonlandığına göre, bu tarihten önce mevcut binalardan uygun olan birinin müze binası yapılmak üzere seçilmesi kararlaştırılmıştır.

Vasıf Çınar'dan sonra maarif müdürü olan Salih Zeki zamanında da müze binası olmaya uygun bir yapı aranmıştır. Önemli bir kısmı yanmış ve yıkılmış İzmir'de uygun bir bina bulmak gerçekten zordur. Aranmadık yer bırakılmamış, ancak olumlu bir sonuç da alınamamıştır. Nihayet 29.4.1923 tarih ve 2455 sayılı kararname ile 13 Eylül 1331 tarihli Kanun-u Muvakkat ile İşbu Kanunun Bazı Mevaddını Muaddil 15 Nisan 1339 Tarihli Kanunun Suver-i Tatbikiyesini Mübeyyin Talimatname yayınlanmıştır. Bu talimatnamenin 19. maddesi, terk edilmiş mabetlerin kullanım hakkının maarif idarelerine devredildiğini karara bağlamaktadır (Kardeş, 2008, s. 154, 162-163). Bunun üzerine, mevcut mabetlerden birinin müzeye dönüştürülmesi uygun bulunmuştur. Mabetlerin büyük bir kısmı yangına maruz kalmıştır. Yanan ve yangından sağlam çıkabilmiş olan mabetler incelenmiş ve bu inceleme sonucunda da Basmahane civarında terk edilmiş durumda bulunan Aya Vukla Kilisesi'nin müze binası olarak kullanılabileceği görüşü hâsıl olmuştur (Ogan, 1 Nisan 1924).

Aziz Ogan, İzmir Maarif Müdürlüğüne gönderdiği 7.8.1923 tarih ve 131 sayılı yazıda; daha sonra İzmir'de beldenin şerefine uygun bir müze inşasına kadar, müze olarak kullanılmasına elverişli olduğu görülen Aya Vukla Kilisesi'nin geçici olarak müze yapılmasının münasip bulunduğunu ifade etmiştir. Yazının devamında, binanın boş olmakla birlikte bir iki muhacir ailenin barındığı, kırık ve noksan cam ve çerçeveler ile badana edilmesi gereken yerlerin bulunduğu, kapı kilitlerinin tamire muhtaç olduğu bilgisine yer vermiştir. Ayrıca Tasfiye Komisyonunca devir işlemine başlanması, Muhasebe-i Hususiye mimarlarınca bir keşifname düzenlenmesi ve müştemilatı ile birlikte kısa bir zaman zarfında planının hazırlanması hususlarında talepte bulunmuştur (Ogan, 7 Ağustos 1339). 7.8.1923 tarih ve 132 sayılı yazıyla da Hars Müdürlüğüne yapılan işlemler hakkında bilgi sunmuştur. Bu yazıda Aya Vukla Kilisesi'nin bizzat görüldüğü ve müze olarak kullanılmasının uygun bulunduğu ifadesine yer verilmiştir (Ogan, 19 Eylül 1923) (Şekil 5). Bu yazılarda kullanılan anlatım tarzı, yapılan tespitin ve getirilen önerilerin bir komisyon marifetiyle alındığını göstermektedir. Bu yazıya 16.8.1923 tarih ve 389 sayılı yazıyla cevap veren Mübarek Galip, bütçede tamirat masrafları için ödenek bulunmadığını bildirmiş ve bu masrafın Belediye tarafından veya mahalli maarif tahsisatından ödenmesini önermiştir (Mübarek Galip, 16 Ağustos 1339) (Şekil 6).

Aya Vukla Kilisesi'nin tamiri ve boyasının yapılarak müzeye dönüştürülmesi için keşifnameyle tespit edilen 3.500 liraya ihtiyaç vardır. Mübarek Galip'in tavsiyesine uyularak, bu meblağın vilayet makamınca temini hususunda Vali Hüseyin Aziz Akyürük'e şifahi ve yazılı olarak müracaat edilmiştir. Bu husus, Maarif Müdürü Hüseyin Nâzım tarafından da ayrıca teyit edilmiştir. Aziz Ogan, Hars Müdürlüğüne gönderdiği 13.9.1923 tarih ve 166 sayılı yazıda, gelişmelerden bilgi vermiş ve alınacak sonucun bildirileceğini ifade etmiştir (Ogan, 19 Eylül 1923) (Şekil 7). Valilik, 10.9.1923 tarih ve 6630/886 sayılı yazıyla Aya Vukla Kilisesi'nin tamir ve boyama işleri için 3.500 liraya ihtiyaç olduğunu, bu tamiratın Belediyece yapılmasının uygun görüldüğünü İzmir Belediyesine iletmıştır. Belediye Meclisinde yapılan müzakerede tahsisat olmadığından bu husus olumlu değerlendirilememiştir. Valilik bütçede karşılığı olmaması hâlinde masrafın gayr-i melhuz tertibinden karşılanmasını istemişse de yine olumlu bir görüş ortaya çıkmamıştır. Çünkü bu tertipte de gerek İzmir'in kurtuluşuna dair etkinlikler gerekse İktisat Kongresi nedeniyle yeterli ödenek kalmamıştır. Belediye Meclisi, İzmir'in böyle bir müesseseye ihtiyacı olduğunun bilincindedir. Bu nedenle yangın yerlerinin yeniden inşası sırasında memleketin şerefine uygun bir müze vücuda getirmek üzere şimdilik konunun askıya alınmasına ve 1924 bütçesinin düzenlenmesi sırasında görüşülmesine karar vermiştir. Karar, İzmir Belediyesinin 6.11.1923 tarih ve 2088 sayılı yazısıyla Valiliğe gönderilmiştir (İzmir Belediyesi, 6 Eylül 1339) (Şekil 8). Bu kararla tamirat ve boya işlerinin yerel imkânlarla yapılamayacağı anlaşılmıştır.

Hars Müdürlüğü, bu meblağı karşılayacak durumda mıdır? Mübarek Galip'in Aziz Ogan'a gönderdiği, 10.11.1923 tarih ve 27 sayılı yazıda; İzmir Müzesi için altı aylık bir masraf tahsisatının konulmadığı ve Hars İdaresine müzeler de dâhil olduğu hâlde yalnızca 1000 lira tahsisat ayrıldığı ifade edilmiştir. Bu yazıda ayrıca, Aya Vukla Kilisesi'nin tamiri için bir keşifname yaptırıldıktan sonra onaylatıp gönderilmesi, bu çerçevede belki inşaat faslından bir miktar tahsisatın ayrılabilmesi hususu vurgulanmıştır (Mübarek Galip, 10 Kasım 1339). Muhasebe-i Hususiye mimarlarınca hazırlanan, muhtemelen onaylı keşifnamenin Aziz Ogan'a intikal ettirildiği tarih 17.12.1923'tür (Ogan, 25 Aralık 1339). Bu keşifname, Maarif Müdürlüğünün 29.12.1923 tarih ve 1174 tarihli yazısı ekinde Hars Müdürlüğüne gönderilmiştir (Hars Müdürlüğü, 21 Ocak 1924).

Mübarek Galip'in Aziz Ogan'a gönderdiği tarihsiz bir mektupta; Maarif Vekili'nin Mersin'de bulunduğunu, İzmir'e de geleceğini; Vali Bey, Maarif Müdürü, Müze Müdürü ile birlikte İzmir Müzesi hakkında Vekil Bey'le görüşmelerini, İzmir'de mutlaka bir müze yapılmasının gerekliliğini anlatmalarını ve vaadini almalarını istemiştir. Bu iş için ne lazımsa iyice anlatılmalı ve bütün ihtiyaçlar da Maarif Vekili'ne bildirilmelidir. O, İstanbul dışında İzmir, Bursa, Konya ve Ankara müzelerinin kurulması taraftarıdır (Mübarek Galip, t.y.) Bu dönemde Maarif Vekili İsmail Safa Özler'dir. 6.11.1922 - 6.3.1924 tarihleri arasında Maarif Vekili olarak görev yapmıştır (Çoker, 1995, s. 783). Onun İzmir'deki hedefleri ve sorunları, yerel yöneticilerin ağzından dinlemesi, merkezde bu işleri planlayan Mübarek Galip'in elini kuvvetlendirecektir.

Maarif Vekili İsmail Safa Özler, İzmir'e 17.12.1923 tarihinde akşam saatlerinde gelmiştir ("İsmail Safa Bey", 1339, s. 2). 20.12.1923 tarihinde akşam saat 11'e kadar o sırada maarif müdürü olan Hüseyin Nâzım'ın odasında mektep müdürleriyle bir toplantı yapmıştır ("Maarif Vekili", 1339, s. 2). Muhtemelen bu ziyaretinde müze konusuyla da ilgilenmiştir. Aziz Ogan'nın kaleme aldığı 17.12.1923 tarihli muhtıra, Maarif Vekili İsmail Safa Özler için hazırlanmış olmalıdır. Bu bilgilendirme yazısında, konu etrafıca anlatılmış, Aya Vukla Kilisesi'nin tamirat masrafı olarak 3.500 liraya ihtiyaç olduğu vurgulanmıştır. Maarif Müdürü Hüseyin Nâzım, Maarif Vekâletine gönderdiği 15.1.1924 tarih ve 1548 sayılı yazıda; "İzmir'i teşrif-i devletlerinde şifahen de arz ve izah olunduğu" ifadesiyle başlayan bir cümle kurmuştur. Yazının devamında; İzmir Âsâr-ı Atıka Müzesi'nin kuruluşuna ilişkin şimdiye kadar yaptığı müracaatların tahsisat mevcut olmamasından dolayı sonuçsuz kaldığını beyan etmiştir. Müze binası inşasının birçok masraf ve külfet getireceği düşüncesiyle Basmahane civarında elde edilen metruk Rum kilisesinin müstemilatıyla birlikte tamir edilerek müzeye çevrilmesini önerdiğini ifade etmiştir (Hars Müdürlüğü, 21 Ocak 1924). Dolayısıyla Maarif Vekili İsmail Safa Özler'e bu konuda ayrıntılı bilgi verilmiştir.

İsmail Safa Özler'in İzmir ziyareti sonrasında, Aya Vukla Kilisesi'nin tamirine ilişkin herhangi bir ödenek gelmemiştir. Bunun nedeni bütçe ile ilgilidir. 1922 ve 1923 bütçeleri günün koşulları yüzünden hazırlanıp yürürlüğe konulamamıştır. Bu yıllara ait kamu hizmetleri yıl içerisinde kabul edilen çeşitli avans kanunları ile verilen ödeneklerle yürütülmüştür (Ünal, 1979, s. 2). Dolayısıyla, kilisenin müzeye dönüştürülmesine yönelik tamirat, 1924 yılı bütçesinin kabulünden sonra başlayacaktır. Bu tarihlerde maarif vekili, İzmir'de maarif müdürü iken konuya hâkim olan Vasıf Çınar'dır.

Maarif Müdürü Hüseyin Nâzım, 15.1.1924 tarihli ve 1548 sayılı yazısında; Aya Vukla Kilisesi'nin tamir edilerek müzeye dönüştürülmesini önerdiğini ve bunun kabul edildiğini ifade etmektedir (Hars Müdürlüğü, 21 Ocak 1924). Aziz Ogan, 7.8.1923 tarihinde yazdığı 131 sayılı yazısında "elverişli olduğu görülen", 132 sayılı yazısında, "elverişli olduğu bizzat görülen" ifadesini kullanmış ve her iki yazıda da Aya Vukla Kilisesi'nin geçici olarak müzeye dönüştürülmesinin uygun bulunduğunu belirtmiştir. O, müzeci kişiliği ve Müze-i Hümayun'dan gelen tecrübesiyle bu kararın yürürlüğe girmesinde etkili olmuştur. Yıllar sonra 1944 yılında yayınladığı makalede, Aya Vukla Kilisesi'ni müze yapılmak üzere seçtiğini beyan etmiştir (Ogan, 1944, s. 10).

Aziz Ogan, eserlerin ve ziyaretçilerin tüm gereksinimleri karşılayacak yeni bir müze binası inşa edilmesinden yanadır. Hars Müdürlüğüne gönderdiği 29.3.1923 tarih ve 54 sayılı yazıda, nasıl bir müze inşa edilmesi gerektiği hususlarında üst makamları bilgilendirmiştir. Ancak ekonomik sıkıntılar, müzenin eski bir binada kurulmasını zorunlu olarak gündeme taşımıştır. Bu çerçevede Aya Vukla Kilisesi'nin geçici bir süre için müze olarak kullanılabileceği tespit edilmiştir. Hars Müdürlüğü'nün bu binanın müze için ne derece elverişli olduğu hususunda ayrıntılı bilgi istemesi üzerine Aziz Ogan 31.5.1924 tarih ve 318 sayılı bir yazıyla Aya Vukla Kilisesi'nin müzeye elverişli yönlerini ortaya koymuştur. Ona göre, bir binanın müzeye elverişli olması, onun sırf bu amaçla inşa edilmesine bağlıdır, yoksa herhangi bir bina müze için aranan özellikleri ve koşulları tamamen içermez. Ama Aya Vukla Kilisesi, sağlam ve büyük eserleri de içine kadar kolaylıkla nakledilebilecek düzayak bir yapıdır. İzmir'in gözde bir mevkiinde değildir, fakat Basmahane Tren Garı'na dört dakikalık mesafede bulunmaktadır. Dolayısıyla eserlerin nakliye masrafı az olacaktır. Hafriyat merkezlerinden getirilecek eserler kolaylıkla nakledilebilecektir. Aynı şekilde yeni açılan İzmir-Basmahane Bulvarı da rıhtımı buraya yakınlaştırmıştır. Bu da bir avantaj yaratmıştır. Aziz Ogan, binanın ne kadar bir zaman için müze olarak kullanılabileceği hususunda da fikir yürütmüş ve bu zaman dilimini on sene olarak saptamıştır. Eğer hafriyatlar çoğalır ve tahsisat da bol olursa, on sene sonra gelen eserleri içine alamaz duruma

gelecek ve bu takdirde diğer bir müze şubesine veya yeni inşa edilecek müstakil bir müze binasına ihtiyaç olacaktır. O zaman kilise binası da içinde herhangi bir değişiklik yapılmayacağı için, mektep olarak kullanılabilecektir (Ogan, 1 Nisan 1924). Aziz Ogan, üstü kapalı olarak, Aya Vukla Kilisesi'nin, bulunduğu mevkii ve yapısı itibarıyla İzmir'in şerefine uygun bir müze binası olmadığını ifade etmekle beraber avantajlı yönlerini de ön plana çıkararak bir müzeci gözüyle on sene kadar bir süre geçici müze olarak kullanılabileceğini bildirmiştir.

İzmir Müzesi, Aya Vukla Kilisesi'nde kurulmuş ve resmî açılışı 15.2.1927 tarihinde yapılmıştır ("İzmir Müzesi'nin Resm-i", 1927, s. 1). Aziz Ogan'ın öngördüğü on sene dolmadan, mevcut eserler Aya Vukla Kilisesi'nin dört beş misli büyük bir müze binasını dolduracak boyuta erişmiş ve müzenin 1934 yılında bir nevi depo niteliğine dönüştüğü ifade edilmiştir. (Anonim, 1934, s. 183). Bu nedenle eserlerin bir kısmı 1951 yılında Kültürpark içindeki Maarif pavyonuna taşınmıştır. Bahri Baba Parkı içinde inşa edilen ve 11.2.1984 yılında hizmete giren yeni binaya nakledinceye kadar İzmir Müzesi, her iki binada birden hizmet vermiştir (Serçe, 2002, s. 324). Yani Aya Vukla Kilisesi, İzmir Müzesi'ne 57 yıl ev sahipliği yapmıştır (Şekil 9-12).

Eski Binaların Müze Yapılması Üzerine Düşünceler

Genellikle dünyada ve özellikle ülkemizde işlevi ortadan kalkan yapıların müze olarak değerlendirildiği görülmektedir (Eldem, 1993, s. 90). Osmanlı Dönemi'nde ilk müzenin 1846 yılında Harbiye Ambarı olarak kullanılan Aya İrini Kilisesi'nde kurulduğu bilinmektedir (Su, 1965, s. 7). Kilise binasının Topkapı Sarayı'na yakınlığı, sağlam ve geniş bir kapalı alana sahip olması, müze binası olarak tercih edilmesinin sebebi olmalıdır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında ise ülkemizin önemli kentlerinde müze kurma faaliyetlerine ağırlık verilmiş ve bu müzeler işlevini yitiren, sağlam ve geniş mekânlara sahip olan binalarda kurulmuştur. 3.3.1924 tarih ve 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitimde birliği sağlanmaya yönelik Cumhuriyet yönetimi, 30.11.1925 tarih ve 677 sayılı Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklarla Bir Takım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun ile de tekke, zaviye ve türbelerin kapatılmasını sağlamıştır. Bu çerçevede tekke, türbe ve zaviye ile işlevlerini yitiren medreseler başka amaçlarla kullanılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda; Kayseri Müzesi Hunat Hatun Medresesi'nde, Sivas Müzesi Gök Medrese'de, Amasya Müzesi Beyazıt Medresesi'nde, Afyon Müzesi Gedik Ahmet Paşa Medresesi'nde, Tokat Müzesi Gök Medrese'de, Edirne Âsâr-ı Atîka ve Etnografya Müzeleri Selimiye Medreseleri'nde, Bursa Müzesi Yeşil Medrese'de; İzmir, Çanakkale, Antalya ve Adana Müzeleri de metruk kiliselerde kurulmuştur (Ogan, 1938, s. 444). Konya Müzesi de Mevlana Tekkesi'ne taşınmış ve 1927 yılında yeniden açılmıştır (Karaduman, 2005, s. 143-144.). Buna sebep de Kurtuluş Savaşı sonrasında kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında yaşadığı büyük ekonomik sorunlardır. Yeni bir müze planlayacak ve inşa edecek kültürel alt yapıya sahiptir, ancak malî güçten yoksundur. Daha doğrusu, var olan malî kaynaklar, eğitim, sağlık ve sanayi gibi önemli hizmetlere aktarılmıştır.

Bu dönemde Türkiye Cumhuriyeti ile benzer sorunlar yaşayan Yunanistan'da da işlevini yitiren eski yapıların başka amaçlarla kullanıldığı görülmektedir. Yunanistan'ın Anadolu macerası sonrasında uğradığı yenilgi, yaşadığı ekonomik ve sosyal sıkıntılar, mübadele ile daha da artmıştır. Selanik'te Yeni Camii olarak da anılan Hamidiye Camii, 1923-1924 mübadelesinin hemen ardından, kentteki çoğu Osmanlı yapısı gibi muhacirlere konaklama yeri olmuş, 1925-1963 yılları arasında da müze binası olarak kullanılmıştır (Lowry, 2011, s. 180). İzmir'de müze yapılmak üzere bir kilise binasının seçilmesine karşı bir eylem olarak Hamidiye Camii'nin 1925 yılında müze yapıldığı hususunda bir değerlendirme mevcuttur (Kurt, 2015, s. 68). Bu değerlendirme bir olasılık olarak düşünülebilir. Ancak benzer ekonomik sıkıntılar yaşayan her iki ülkenin, bir müze binası inşa etmektense işlevlerini yitiren mevcut yapılardan en uygun olanlarından birine az bir masrafla müze işlevi verdiğini söylemek, daha isabetli bir yaklaşım olacaktır.

Günümüzde de eski yapıların hâlâ müze olarak kullanıldığı görülmektedir. Ancak bu kararların alınmasında ödenek yokluğu değil, o yapıların gelecekte de yaşatılması amacı vardır. Bu hususa bir örnek de yakın zamanda İzmir'de vuku bulmuştur. Geçmişi 19. yüzyılın sonlarına dayanan, kentin endüstri mirasının önemli yapılarından biri olan Tarihî Alsancak Tekel Sigara Fabrikası; restorasyon, renovasyon ve yeniden inşa çalışmaları sonrasında İzmir Kültür Sanat Fabrikası olarak 2023 yılında hizmete açılmıştır. İçinde Arkeoloji ve Etnografya Müzesi, Resim

ve Heykel Müzesi, kütüphaneler, sanat ve eğitim atölyeleri vb. kültür ve sanat alanları yer almaktadır (İzmir Kültür Sanat Fabrikası, t.y.). Burada kentin endüstri mirasının korunması, yapının geniş sergi salonlarına sahip olması ve kent merkezinde ziyaretçi ile iç içe bulunması gibi özelliklerin, Tarihî Alsancak Tekel Sigara Fabrikası'nın müzeye dönüştürülmesinde etken olduğu düşünülebilir.

Sonuç

İzmir'de 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında bir müze binası inşa etme girişimleri olmuş, ancak sonuçsuz kalmıştı. Bir arsa satın alınıp müze binası inşa edilmesi için yeterli bir ödenek bulunamamış, yani ekonomik nedenler bu girişimleri engellemişti. Birinci Dünya Savaşı, İzmir'in işgali ve akabinde başlayan Kurtuluş Savaşı sonrasında da Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yılları, ekonomik sorunların yoğun olarak yaşandığı bir süreç olmuştur. 1922 İzmir Yangını ve mübadele, İzmir'de konut sorununu ortaya çıkartmıştır. İzmir'in kurtuluşuyla birlikte Cumhuriyet yönetimi, eski eserlerin korunmasını ve bir çatı altında topluma sunulmasını ilke olarak kabul etmiş, fakat ekonomik sorunlar yine bu girişimi engeller duruma gelmiştir. Bu sorunun çözülmesi doğrultusunda bir gayret içine girilmiştir.

Aziz Ogan, bir binanın müzeye elverişli olmasının, onun sırf bu amaçla inşa edilmesine bağlı olduğunu, herhangi bir binanın müze için aranılan özellikleri ve koşulları tamamen içermediğini ifade ederek bir müze binasının inşa edilmesini savunmuştur. Ama yeterli ödenek bulunamayınca mevcut binalardan birinin müzeye dönüştürülmesi tek çözüm olarak görülmüştür. Fakat büyük ölçüde yanmış ve yıkılmış olan İzmir'de uygun bir bina bulunamamıştır. Terk edilmiş mabetlerin kullanım hakkının Maarif idarelerine devredilmesini müteakip, yanan ve yangından sağlam çıkabilmiş olan mabetler incelenmiş ve Basmahane civarında bulunan Aya Vukla Kilisesi'nin bu amaca uygun olduğu görülmüştür.

İzmir'in işgaliyle birlikte Hristiyan azınlık Yunan saflarında yer almış ve savaşı kaybeden Yunan ordusunun ardından da İzmir'den göç etmiştir. İzmir, düşman taraftarlarınca yakılmış ve ortaya büyük bir konut sorunu çıkmıştır. Tüm bu nedenler ile savaş sonrası yaşanan ekonomik sıkıntılar, terk edilmiş durumda bulunan Aya Vukla Kilisesi'nin müze binası olarak seçilmesinin tarihsel nedenleri olarak görülmektedir. Kilise binası sağlam ve büyük eserlerin de içine kadar kolaylıkla nakledilebileceği nitelikte düzayak bir yapıdır. İzmir'in gözde bir mevkiinde yer alması da Basmahane Tren Garı'na dört dakikalık mesafededir. Ayrıca, yeni açılan İzmir-Basmahane Bulvarı'yla da rıhtıma kolaylıkla ulaşılmaktadır. Bu nedenler de onun müze binası olarak seçilmesinin avantajlı yapısal ve konumsal yönlerini oluşturmıştır.

Belgelerden de görüldüğü üzere Aya Vukla Kilisesi'nin müze binası olarak seçilmesinin başat nedeni, yeni bir müze binası inşasını, hatta 1924 yılından önce tamirini bile karşılayacak bir ödeneğin temin edilemeyeşidir. Dolayısıyla Cumhuriyet'in ilk yıllarında var olan ekonomik sorunların, bu tercihin yapılmasında önemli bir etken olduğu ve bir müze binası inşa etmektense işlevlerini yitiren mevcut yapılardan en uygun olanlarından birinin az bir masrafla müze binasına dönüştürüldüğü görülmektedir.

Kaynakça

Anonim (1934). *İzmir rehberi*. Resimli Ay Matbaası.

Çoker, F. (1995). *Türk parlamento tarihi, TBMM I. Dönem 1919-1923, III*. Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları.

Eldem, N. (1993). Dünyada ve Türkiye’de müze mimarlığı. *Müzeler için düş bilançosu, tutkular ve nesneler*. Yapı Kredi Yayınları. 85-97.

Erol, A. Ö. (1993). *Ege Bölgesi Rum Ortodoks kiliseleri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ege Üniversitesi.

Foto Resne (t.y.). *İzmir Asar-ı Atika Müzesi’ne ait 19 fotoğraf*. (OGN.IZM.05.018.01.PH). Boğaziçi Üniversitesi Aziz Ogan Koleksiyonu, İstanbul.

Hars Dairesi (1338, 14 Aralık). *İzmir’in işgalinden sonra, Aziz Bey’in İzmir Asarı Atika Müfettişliği’ne tekrar tayin edilmesine dair*. (OGN.IZM.04.012.20.DC). Boğaziçi Üniversitesi Aziz Ogan Koleksiyonu. İstanbul.

Hars Müdürlüğü (1924, 21 Ocak). *İzmir’de bir müze binası kurulmasının gerekliliği ve tarihi eserlerin geçici olarak başka yere nakli*. (BCA, 180.9.0.0.29.160.14). Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi. Ankara.

Huyugüzel, Ö. F. (2000), *İzmir fikir ve sanat adamları (1850-1950)*. T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

İpekoğlu, B., Çetin F. Y., Şerifaki, K. (2013). İzmir Aya Vukolos Kilisesi yapısal sorunları ve restorasyon uygulamaları, *4. tarihi yapıların güçlendirilmesi ve güvenle geleceğe devredilmesi sempozyumu (27-29 Kasım 2013)*, 247-256.

İsmail Safa Bey. (1339, 17 Aralık), *Ahenk*, 9409, 2.

İzmir Belediyesi (1339, 6 Eylül). *İzmir Müzesi’nin kuruluşu ve müze için tahsis edilen Ayavukla Kilisesi hakkında*. OGN.IZM.01.068.09.DC. Boğaziçi Üniversitesi Aziz Ogan Koleksiyonu. İstanbul.

İzmir Kültür Sanat Fabrikası (t.y.). *Alsancak Tekel Fabrikası, yepyeni bir kültür sanat merkezine dönüştü*. 4 Nisan 2025'te <https://izmirkultursanatfabrikasi.gov.tr> adresinden edinilmiştir.

İzmir Maarif Müdürlüğü (1923, 9 Nisan). *İzmir 'de müze binası inşası*. (BCA, 180.9.0.0.29.159.20). Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi. Ankara.

İzmir Müzesi'nin Resm-i Kışadı İcra Edildi. (1927, 16 Şubat). *Hizmet*, 645, 1.

Karaduman, H. (2005). Belgelerle Konya Mevlânâ Müzesi'nin kuruluşu. *Vakıflar Dergisi*, 29, 135-161.

Karaduman, H. (2024). Osmanlı Dönemi'nde İzmir'de Müze-i Hümayun şubesini kurma girişimleri. *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, 88, 113-139.

Kardeş, S. (2008). *Tehcir ve emval-i metrûke mevzuatı*, T. C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayınları.

Kırışman, M. (2011). Fransız basınında İzmir yangını üzerine bazı değerlendirmeler. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmalar Dergisi*, 10 (22), 77-98.

Kurt, S. (2015). *The founding of the İzmir Museum: A preliminary narrative based on Aziz Ogan's archive* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Boğaziçi Üniversitesi.

Levantine Heritage Foundation (t.y.) *The Ayavukla Church of Basmane*, İzmir. 4.4.2025'te <https://www.levantineheritage.com/ayavukla.htm> adresinden edinilmiştir.

Lowry, H.W. (2011). *Osmanlıların ayak izlerinde Kuzey Yunanistan'da mukaddes mekânlar ve mimarî eserleri arayış yolculukları*. Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları.

Maarif Müdürü Şehrimizde. (1339, 12 Temmuz). *Türk Sesi*, 42, 2.

Maarif Vekili. (1339, 21 Aralık). *Ahenk*, 9412, 2.

Mübarek Galip (t.y.). *Hars Müdürü Mübarek Galip'ten mektup.* (OGN.IZM.01.018.05.CR). Boğaziçi Üniversitesi Aziz Ogan Koleksiyonu. İstanbul.

Mübarek Galip (1338, 21 Ekim). *İzmir Asarı Atika Müzesi hakkında.* (OGN.IZM.04.012.16.CR). Boğaziçi Üniversitesi Aziz Ogan Koleksiyonu. İstanbul.

Mübarek Galip (1339, 5 Haziran). *Teos harabeleri hakkında* (OGN.IZM.02.031.09.CR). Boğaziçi Üniversitesi Aziz Ogan Koleksiyonu. İstanbul.

Mübarek Galip (1339, 16 Ağustos). *İzmir müzesi hakkında.* (OGN.IZM.02.004.08.CR). Boğaziçi Üniversitesi Aziz Ogan Koleksiyonu. İstanbul.

Mübarek Galip (1339, 21 Ekim). *İzmir'in işgalinden sonra, Aziz Bey'in İzmir Asarı Atika Müfettişliği'ne tekrar tayin edilmesine dair.* (OGN.IZM.04.013.01.CR). Boğaziçi Üniversitesi Aziz Ogan Koleksiyonu. İstanbul.

Mübarek Galip (1339, 10 Kasım). *İzmir'de bir müze inşa edilmesine dair.* (OGN.IZM.02.004.03.CR). Boğaziçi Üniversitesi Aziz Ogan Koleksiyonu. İstanbul.

Ogan, A. (t.y.). *Aziz Ogan'ın kişisel ve profesyonel geçmişi.* (OGN.BIO.01.001.02.DC). Boğaziçi Üniversitesi Aziz Ogan Koleksiyonu. İstanbul.

Ogan, A. (1339, 3 Ocak). *İzmir'de müze kurulması hakkında yazışmalar.* (OGN.IZM.01.078.03.CR). Boğaziçi Üniversitesi Aziz Ogan Koleksiyonu. İstanbul.

Ogan, A. (1339, 30 Ocak). *Bergama harabelerine bekçi istihdamı hakkında.* (OGN.IZM.02.056.10.DC). Boğaziçi Üniversitesi Aziz Ogan Koleksiyonu. İstanbul.

Ogan, A. (1339, 16 Haziran). *Teos harabeleri hakkında.* (OGN.IZM.02.031.11.DC). Boğaziçi Üniversitesi Aziz Ogan Koleksiyonu. İstanbul.

Ogan, A. (1339, 7 Ağustos). *İzmir'de bir müze inşa edilmesine dair.* (OGN.IZM.02.004.02.CR). Boğaziçi Üniversitesi Aziz Ogan Koleksiyonu. İstanbul.

- Ogan, A. (1339, 25 Aralık). *İzmir müzesinin keşifnamesi hakkında*. (OGN.IZM.02.004.06.DC). Boğaziçi Üniversitesi Aziz Ogan Koleksiyonu. İstanbul.
- Ogan, A. (1923, 29 Mart). *İzmir ve Havalisi Asar-ı Atika Müfettişinin İzmir 'de bir müze yapılması gerekliliği ile ilgili raporu*. (BCA, 180.9.0.0.29.159.16). Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi. Ankara.
- Ogan, A. (1923, 19 Eylül). *Müzeye dönüştürülecek olan eski Rum kilisesinin tamirâtı için gerekli paranın temini*. (BCA, 180.9.0.0.29.160.1). Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi. Ankara.
- Ogan, A. (1924, 1 Nisan). *Müze haline dönüştürülecek olan Ayavukla Kilisesi 'nin tamirâtı*. (BCA, 180.9.0.0.29.160.22). Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi. Ankara.
- Ogan, A. (1938). Cumhuriyet Devrinde arkeolojik çalışmalar ve müzeler. *Yeni Türk*, 6(71), 444-451.
- Ogan, A. (1944). İzmir Müzesi müdürü merhum Salâhaddin Kantar ve İzmir Müzesinin teşekkül tarihçesine bir bakış. *Tarihten Sesler*, 2 (17-18), 2-13.
- Öztürk, K. (1995). *Türk parlamento tarihi, TBMM II. Dönem 1923-1927, III*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları.
- Reşid, F. (1927). *Maarif düsturu*. Millî Matbaa.
- Serçe, E. (2002). İzmir ve Havalisi Âsar-ı Atika Muhipleri Cemiyeti ve İzmir Arkeoloji Müzesi'nin Kuruluşu. *İzmir Kent Kültürü Dergisi*, 5, 318-328.
- Su, K. (1965). *Osman Hamdi Bey'e kadar Türk müzesi*. ICOM Millî Komitesi Yayınları.
- Ünal, F. (1979). Giriş. (F. Ünal, M. Tıraş, Z. Kükrer, der.) *1920-1929 Bütçe Kanunları* içinde (s.1-2), Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayınları.
- Vilayet Havadisî. (1339, 25 Nisan). *Ahenk*, 9214, 3.

Şekil 1

Aya Vukla Kilisesi'nin güneyden genel görünümü

Not. Görsel, Hüseyin Karaduman arşivine aittir (5.7.2017)

Şekil 2

Aya Vukla Kilisesi'nin cepheden genel görünümü

Not. Görsel, Hüseyin Karaduman arşivine aittir (31.7.2019)

Şekil 3

Aya Vukla Kilisesi'nin naos bölümünden bir görünüm

Not. Görsel, Hüseyin Karaduman arşivine aittir (31.7.2019)

Şekil 4.2

Aziz Ogan'ın 29.3.1923 tarih ve 54 sayılı raporu: 2

مؤسسه نه اولاده احتیاج شدید تمام شده بود و در تقدیر بود که دولتی اوزیرینه داره
 حکومت قریب اولوب متروک بر حالده بولسا ایسکی و واسع موسوی قریستانک یازده
 دبولار حاله قونولما ایسته یلدیگی زمانه ازمیرلده سنک سرفله مناسب بر موزه
 انشای حق مناسب مقدارده بر عرصه افزای خصوصی ده تأمین ایلمه و حتی بر
 موقعه اتحاد و ترقی ملی، ولاوتخانه، ملی کتخانه کی مؤسسه لک انشای سنک ده
 باشکله دبولردن قسملار انشای قیام بر لاله بیای مختصه آراسته
 موزه انشای سنکده مباشرت قورق قریبه کله ایدی . فقط، یونانه سنکده
 منجوسه اوزیرینه بولسا افرده عقیق قالمسور . والیصلر هانسی فقط نظر دن
 باقیله ازمیرده هیچ اولماسه بر آثار عقیق موزه سنکده خوب و جودی عینا
 ثابت اولور .
 ازمیرک آثار عقیق موزه سکرک مرکزده و کرک بر غمه، صارت، دیم، ملیت،
 نوبتیه، بریه، آیانلوق، آفرودیسکی و سائر کی غیر یاتمخللده حال هافنده
 موجود آثار منقول اوله جی زینیه بر موزه اولم بقدر و هیئت یاتمخلل اولمقده
 معاریا زینیه کله . و آور و یا جده یاتمخلل اوله بقدر . بولردن یاتمخلل
 خاصه مضامیر ملک آبادی کله اولاده آثار اسلامی، سنکده یاتمخلل
 تحت محافظه آلتیر — آذربایجان صحرکرا اولمقده موزه لری قوللا کسیرلنده

2

Şekil 4.3

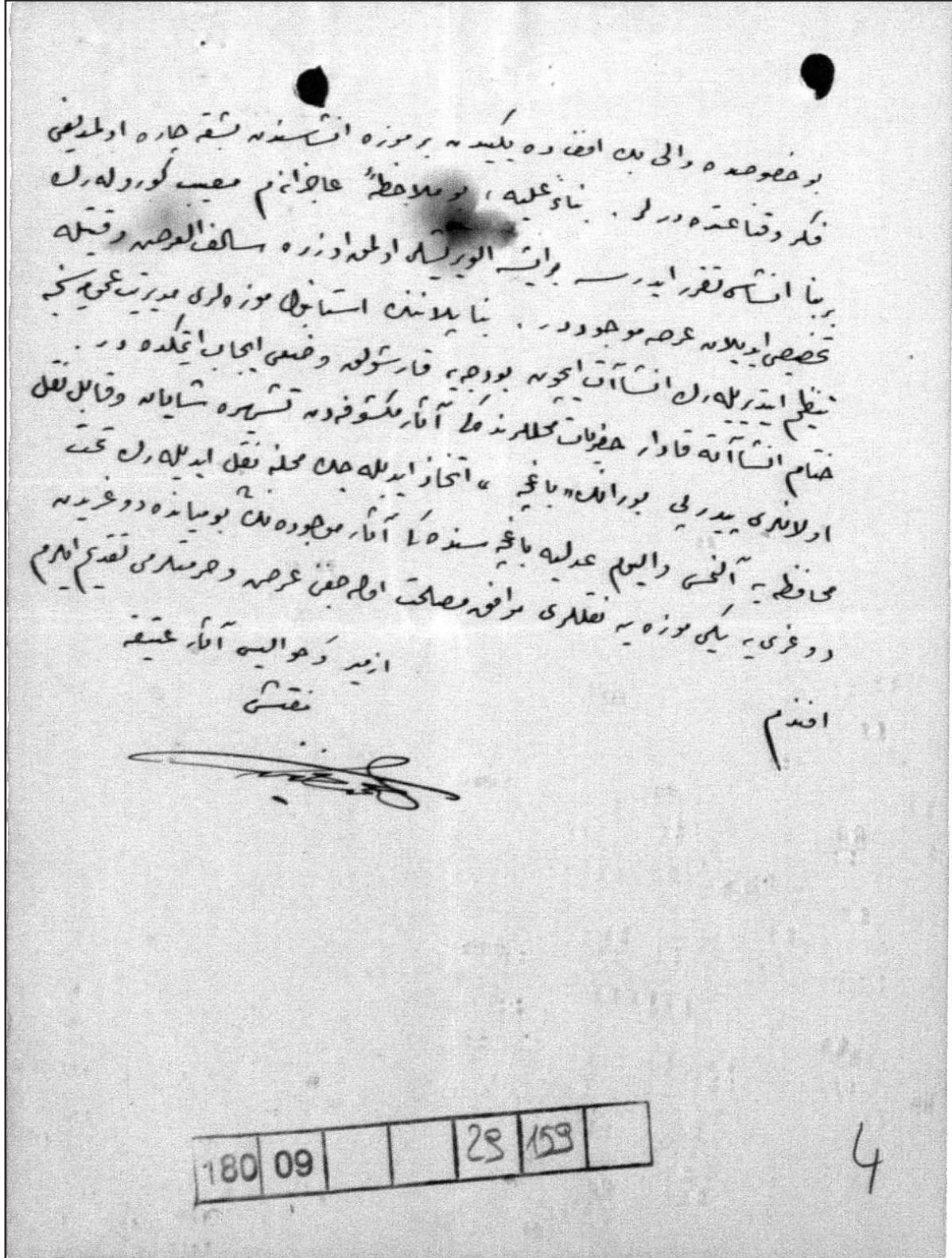
Aziz Ogan'ın 29.3.1923 tarih ve 54 sayılı raporu: 3

کوریت نصیب اولدی بیلیم لایه مایار له ملاحظه اولمقدور در
 موزه نیاسنه طبعی مرکز اولمقدور موزه اتحادیه الیوریشیه بر بنیاد یوقدر . زاناً
 تم التدارک بر بنیاد موزه اتحاد اولوناماز . اینجه موجود ویه هیچ بری بولونه
 میدان حقیقی طبعی آثارک بوز لیم طوبه بالغ اولمقدور نقده تحقن آیده ندر . آثار
 موجوده یه قسم مقدر بیلره بر لیدرید صوری بالغه مکتبه لرله
 بر یالدر اولدرک محققه نیاسنه اید . معلوم عکسکی بویور اولمقدور مقصود اولونه
 غایه یه نقطه اید ندر .
 وقته اتحاد و ترقی مکتبه اولمقدور در به با سلاطین خسته خانه اتحاد اید بیلده و قسم
 ناقص اولونه بویور بر بنیاد بر قسم موزه اتحادی مکانی موجود اولمقدور برابر طبع
 عاجزانه نم کوره موافقه دکلدر . خولکه بالاده عرصه و ایضاً اولمقدور و جه
 ازیر موزه سید زلیله اولمقدور . بوند بالطبع منسوب اولمقدور اداره کوره
 تصیف اولمقدور ، هر صفی ایچیه ایچیه کوره مقدر کسیر و تنوع صالوندری مأمور و صف
 ایله برای تنقیه و تنوع کده صحت " آله اولمقدور " دوره مسیح تنقی و تنقیه
 ایچیه مقدا و طری و برادفه تنقیه ، فو طوغران ارطس اعوانتک والیصل
 صرف بو مقصد استعمال الیوریشیه بر موزه نیاسی اولمقدور تحت و هدیه در . و
 طر عاجزانه مجازیر کی منظم بر بلده ده بویور جو موسسه اید علم و عرفانه خدمتده
 بحسب قالماید .

3

Şekil 4.4

Aziz Ogan'ın 29.3.1923 tarih ve 54 sayılı raporu: 4

Şekil 9

Aya Vukla Kilisesi'nin ön cephesinde yapılan teşhirden bir görünüm

Not. Görsel, Boğaziçi Üniversitesi Aziz Ogan Koleksiyonu'na aittir (OGN.IZM.05.018.01.PH).

Şekil 10

Aya Vukla Kilisesi'nin narteks bölümünde yapılan teşhirden bir görünüm

Not. Görsel, Boğaziçi Üniversitesi Aziz Ogan Koleksiyonu'na aittir. (OGN.IZM.05.018.01.PH)

Şekil 11

Aya Vukla Kilisesi'nin naos bölümünde yapılan teşhirden bir görünüm

Not. Görsel, Boğaziçi Üniversitesi Aziz Ogan Koleksiyonu'na aittir. (OGN.IZM.05.018.01.PH)

Şekil 12

Aya Vukla Kilisesi'nin bahçesinde yapılan teşhirden bir görünüm

Not. Görsel, Boğaziçi Üniversitesi Aziz Ogan Koleksiyonu'na aittir. (OGN.IZM.05.018.01.PH)